

ISSN 2414-9594

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 1998 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР від 22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424
Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Вісник

**Запорізького національного
університету**

Філологічні науки

№ 2, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

DOI Вісник Запорізького національного університету:
Збірник наукових праць. Філологічні науки
DOI № 2/2020

<https://doi.org/10.26661/2414-9594>
<https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 2. 228 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 5 від 22.12.2020 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі філологічних наук (035 – Філологія).

Збірник наукових праць індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Громик Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аюпова Г.	– к. філол. наук, доц. (Республіка Казахстан)
Білоусенко П.І.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Брацкі А.	– д-р габ. гуманіт. наук, проф. (Республіка Польща)
Гребенюк Т.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Зацний Ю.А.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кобченко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Козлова Т.О.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Косович О.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кузьменко А.О.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Меркулова О.В.	– к. філол. наук, ст. викл. (Україна)
Павленко І.Я.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Панасенко Н.	– д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка)
Панова Н.Ю.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Сташко Г.І.	– к. філол. н., доц. (Україна)
Степанов Є.М.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Таценко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Торкут Н.М.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Христіанінова Р.О.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Чижмарова М.	– доктор філософії (PhD), проф. (Словацька Республіка)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. МОВОЗНАВСТВО

Приходько І. М. <i>НЕОПЛАЗМОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТЬ</i>	7
Борковська І. П., Карачун Ю. Г. <i>КОМПОЗИЦІЙНИЙ І ФОРМАЛЬНИЙ РІВНІ КОГЕЗІЇ В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТЕКСТАХ ТЕНДЕРНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ</i>	16
Буць Ж. В., Седляр А. В. <i>МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОЇ МЕТАФОРИ У ПРОМОВАХ СУЧАСНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИКІВ</i>	22
Великорода Ю. М., Кернична Л. І. <i>ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОНІМІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ В КІНЕМАТОГРАФІ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ СЕРІАЛУ «ГРА ПРЕСТОЛІВ»)</i>	28
Володарська М. В. <i>ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАГОЛОВКІВ ЦИКЛУ ГУМОРИСТИЧНИХ ОПОВІДАНЬ М. БОНДА</i>	38
Гайденко Ю. О. <i>МЕТОНІМІЧНА ГРУПА ФІГУР ЗАМІЩЕННЯ В РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНГХЕМ</i>	47
Гонта І. А. <i>ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛОГІЗМІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «КОРОНАВІРУС»</i>	53
Гошилик Н. С. <i>ПРОТОТИПНА КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПРЕДМЕТНОЇ СИТУАЦІЇ СТАЛОСТІ (SUSTAINABILITY)</i>	59
Гуменій В. В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРАТИВНОЇ МОДЕЛІ «АВТОР-ОПОВІДАЧ- ПЕРСОНАЖ» У ПЕРЕКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Г. ГЕССЕ «СТЕПОВИЙ ВОБК»)</i>	65
Dubtsova O. V. <i>COMMUNICATIVE FAILURES CAUSED BY ETHOLOGICAL FACTORS (ON THE MATERIAL OF AMERICAN CINEMA DISCOURSE)</i>	71
Клименко О. Л. <i>РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ «УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ» РОМАНІ ХХІ СТ.</i>	79
Ковальчук І. В. <i>СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В МАРКУВАННІ ТОВАРІВ</i>	85
Костанда І. О. <i>СТИЛІСТИЧНА КОДИФІКАЦІЯ: ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ ТЕКСТУ В МОВАХ ВЕНЬЯНЬ І БАЙХУА</i>	91
Крижко О. А. <i>ПОНЯТТЯ МОТИВАЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОГО ЗНАКА ТА ЗНАЧЕННЯ</i>	96
Куйбіда Х. І. <i>СЛОВОВІР ПРИКМЕТНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ)</i>	106
Панчишин Н. З. <i>ІМЕННИКОВІ ФРАЗИ З «DIES» НА МАТЕРІАЛІ КОМЕДІЙ ТІТА МАКЦІЯ ПЛАВТА</i>	114
Романенко О. П. <i>КОГНІТИВНА ІНТЕГРАЦІЯ ДЕМІНУТИВІВ</i>	120

Страшко І. В. <i>ТЕКСТОВА БАЗА ДАНИХ FRANTEXT: СТРУКТУРА, ПАРАМЕТРИ, ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ</i>	126
Филипець О. З. <i>АВТОСТЕРЕОТИПНІ РИСИ ПОЛЯКА В АНЕКДОТАХ (НА МАТЕРІАЛІ АНКЕТУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОЛЬЩІ)</i>	134
Філатова К. О. <i>КОЛЬОРОНАЗВИ В НОМІНАТИВНІЙ СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТИВ</i>	143
Христіанінова Р. О., Омельковець Р. С. <i>ДИНАМІКА ОСОБОВИХ ІМЕН РАДЕХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	150

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Бандровська О. Т., Хома В. І. <i>РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АПОКАЛІПТИЧНОГО СВІТУ В РОМАНІ МАЙКЛА ОНДАТЖЕ «АНГЛІЙСЬКИЙ ПАЦІЄНТ»</i>	159
Білоус Б. П. <i>ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОТВОРЕННЯ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ</i>	167
Горбач Н. В. <i>НАРАТУВАННЯ ГОЛОКОСТУ В ПОВІСТІ Є. ГУЦАЛА «СПІВУЧА КОЛИСКА З ВЕРБОЛОЗУ»</i>	172
Крижановська О. О. <i>«ПРИМИ МОЙ БРАТСЬКИЙ ПОЦЕЛУЙ» (ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ ПОЕЗІЙ Д. ФАЛЬКІВСЬКОГО ТА М. ГУМІЛЬОВА)</i>	179
Назарець В. М., Миронюк В. М. <i>КОНЦЕПЦІЇ ЖАНРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІРИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	184
Nikolova O. O., Kravchenko Ya. P. <i>DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN MASHUP PROSE VS. AMERICAN AND EUROPEAN TRADITION</i>	189
Романова К. В. <i>ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ КАЗОК М. ЖУКА</i>	195
Семенюк О. Б. <i>ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ТИПОЛОГІЯ ДРУЖНЬОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ В. ЧЕРЧИЛЛЯ (НА ОСНОВІ ЛИСТУВАННЯ З Г. ВЕЛЛСОМ ТА Б. ШОУ)</i>	202
Фінчук Г. В., Зубілевич М. І. <i>РЕЦЕПЦІЯ ВІРШОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ЯМБА ТА ХОРЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ЛІРИЦІ (СПЕЦИФІКА ОЦІННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ)</i>	210

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Собора Ю. Б. <i>ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «СМЕРТЬ» В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ</i>	215
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Білоусенко П. І. <i>РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ БРУС МАРІЇ ПЕТРІВНИ «ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ»</i>	221
--	-----

CONTENTS

SECTION I. LINGUISTICS

Prykhodko I. M. <i>NEOPLASMONYMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XI – FIRST HALF OF THE XX CENTURY</i>	7
Borkovska I. P., Karachun Yu. G. <i>COMPOSITIONAL AND FORMAL LEVELS OF COHESION IN ENGLISH TEXTS OF TENDER DOCUMENTATION</i>	16
Buts Z. V., Sedliar A. V. <i>MANIPULATIVE POTENTIAL OF POLITICAL METAPHOR IN THE SPEECHES OF MODERN FRENCH POLITICIANS</i>	22
Velykoroda Yu. M., Kernychna L. I. <i>METHODS OF TRANSLATING MYTHONYMS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (ON THE BASIS OF THE TRANSLATION OF THE SERIES “GAME OF THRONES”)</i>	28
Volodarska M. V. <i>TRANSLATION INTERPRETATIONS OF THE TITLES OF HUMOROUS SHORT STORIES BY MICHAEL BOND</i>	38
Haidenko Yu. O. <i>METONYMIC GROUP OF REPLACEMENT FIGURES IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM</i>	47
Honta I. A. <i>EXTRALINGUISTIC AND LINGUISTIC PECULARITIES OF NEOLOGISMS OF LEXICO-SEMANTIC FIELD ‘CORONA VIRUS’</i>	53
Goshylyk N. S. <i>PROTOTYPE COGNITIVE MODEL OF THE REFERENTIAL SITUATION OF SUSTAINABILITY</i>	59
Humenyi V. V. <i>FEATURES OF NARRATIVE MODEL “AUTHOR-NARRATOR-CHARACTER” PRESERVATION IN TRANSLATION OF GERMAN-LANGUAGE WORKS (ON THE MATERIAL OF G. HESSE’S NOVEL “STEPPEWOLF”)</i>	65
Dubtsova O. V. <i>COMMUNICATIVE FAILURES CAUSED BY ETHOLOGICAL FACTORS (ON THE MATERIAL OF AMERICAN CINEMA DISCOURSE)</i>	71
Klymenko O. L. <i>COLLOQUIAL SPEECH IN AMERICAN ENGLISH “CAMPUS” NOVEL OF XXI CENTURY</i>	79
Kovalchuk I. V. <i>STRATEGIES OF COMMUNICATIVE INFLUENCE IN PRODUCT LABELLING</i>	85
Kostanda I. O. <i>STYLISTIC CODIFICATION: THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF TRADITIONAL FORMS OF TEXT IN THE WENYAN AND BAIHUA LANGUAGES</i>	91
Kryzhko O. A. <i>THE CONCEPT OF MOTIVATION OF LANGUAGE UNITS AS A RATIO OF LANGUAGE SIGN AND MEANING</i>	96
Kuibida Kh. I. <i>THE WORD-FORMATION OF AN ADJECTIVE (ON THE MATERIAL OF ANCIENT GREEK)</i>	106
Panchyshyn N. Z. <i>NOUN PHRASES WITH “DIES” ON THE MATERIAL OF TITUS MACCIUS PLAUTUS’S COMEDIES</i>	114
Romanenko O. P. <i>COGNITIVE INTEGRATION OF DEMINUTIVES</i>	120

Strashko I. V. <i>TEXT DATABASE FRANTEXT: STRUCTURE, PARAMETERS, APPLICATION PRINCIPLES</i>	126
Fylypets O. Z. <i>AUTOSTEREOTYPICAL FEATURES OF A POLE IN ANECDOTES (ON THE MATERIALS OF THE SURVEY OF STUDENT YOUTH IN POLAND)</i>	134
Filatova K. O. <i>COLOR-TERMS IN NOMINATIVE STRUCTURE OF ENGLISH AND UKRAINIAN COMPOUNDS</i>	143
Khrystianinova R. O., Omelkovets R. S. <i>PERSONAL NAMES DYNAMICS: CASE STUDY OF RADEKHIV DISTRICT OF LVIV REGION</i>	150

SECTION II. LITERARY STUDIES

Bandrovska O. T., Khoma V. I. <i>THE REPRESENTATION OF THE POST-APOCALYPTIC WORLD IN MICHAEL ONDAATJE'S NOVEL "THE ENGLISH PATIENT"</i>	159
Bilous B. P. <i>TO THE QUESTION OF FEATURES IN LITERATURE OF KIEV RUS PERIOD</i>	167
Horbach N. V. <i>THE HOLOCAUST IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF THE NOVEL "THE MELODIOUS WILLOW CRADLE" BY YE. HUTSALO</i>	172
Kryzhanovska O. O. <i>"RECEIVE THIS KISS FROM A FRIEND" (TYPOLOGICAL CONVERGENCES OF POEMS BY D. FALKIVSKY AND N. GUMILEV)</i>	179
Nazarets V. M., Mironyuk V. M. <i>CONCEPTS OF LYRIC POETRY GENRE ORGANIZATION IN LITERARY CRITICISM OF THE XX CENTURY</i>	184
Nikolova O. O., Kravchenko Ya. P. <i>DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN MASHUP PROSE VS. AMERICAN AND EUROPEAN TRADITION</i>	189
Romanova K. V. <i>GENRE SYNCRETISM OF M. ZHUK'S FAIRY TALES</i>	195
Semeniuk O. B. <i>GENRE-STYLE TYPOLOGY OF WINSTON CHURCHILL'S FRIENDLY EPISTOLARY (CORRESPONDENCE WITH H. G. WELLS & G. B. SHAW)</i>	202
Finchuk H. V., Zubilevich M. I. <i>THE RECEPTION OF POETIC TERMS IAMB AND TROCHEE IN UKRAINIAN POETIC LYRICS (SPECIFICS OF EVALUATIVE IDENTIFICATION)</i>	210

SECTION III. FOLKLORISTICS

Sobora Yu. B. <i>THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF DEATH IN UKRAINIAN PAROEMIAS</i>	215
--	-----

REVIEWS

Bilousenko P. I. <i>REVIEW OF THE MONOGRAPH BY BRUS MARIIA PETRIVNA "FEMINITIVES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: GENESIS, EVOLUTION, FUNCTIONING"</i>	221
--	-----

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2-112'373.2:616"10/19"

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-1>

НЕОПЛАЗМОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТЬ

Приходько І. М.

*асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Ключові слова: *неоплазмонім, новоутворення, лексема, семантика, праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова.*

У статті на широкому фактичному матеріалі розглядається історія становлення й розвитку неоплазмонімічної лексики української мови від праслов'янської доби до кінця 50-х років минулого століття. До такої лексики належать найменування опухів та інших надшкірних утворень, прищів, наривів, виразок, шрамів, а також назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що значний масив неоплазмонімів функціював у праслов'янській мові. Встановлено, що з дописемної доби українська мова успадкувала окремі найменування новоутворень (пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вредь, лишай, б'льмо). Проаналізовані писемні джерела давньоруськоукраїнського та середньоукраїнського періодів розвитку української мови, окрім нечисленних успадкованих із праслов'янської мови назв б'льмо та вредь, інших слів не засвідчують. Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як питомого українського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Найбільшою в кількісному плані була група найменувань набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень, дещо менше виявлено назв шрамів, рубців та пухлин усередині організму. З огляду на мотивацію, неоплазмоніми могли утворюватися кількома шляхами: а) віддієслівна деривація, коли твірними для нових слів виступали дієслова, котрі позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення (напливи, нарва); б) деривація на основі подібності до тих чи тих предметів, форм, які названі вивідним словом (жабур 'прищик', басаман 'шрам', зернина 'гранульома'); в) творення неоплазмонімів з огляду на їх локалізацію (ясеняк 'пухлина на яснах', нализень 'поліп'). Із-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, проте на початку XX століття конкуренцію йому складав композитний спосіб словотворення. Для уточнення локалізації чи складу новоутворення до іменника міг приєднуватися прикметник, утворюючи словосполучення (водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров'яна гуля).

NEOPLASMONYMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XI – FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Prykhodko I. M.

*Assistant at the Department of English Philology and Methods of Teaching English
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Key words: *neoplasmonym, neoplasm, lexeme, semantics, Proto-Slavic language, Old Russian-Ukrainian language, Middle Ukrainian language, New Ukrainian language.*

The article examines the history of the formation and development of neoplasmonymic vocabulary of the Ukrainian language from the Proto-Slavic era to the end of the 50s of the last century on the basis of broad factual material. Such vocabulary includes the names of tumors and other epidermal formations, pimples, abscesses, ulcers, scars, as well as the names of neoplasms in the internal organs of man or animal. The examined material gives grounds to say that a significant array of neoplasmonyms functioned in the Proto-Slavic language. It is found that the Ukrainian language has inherited separate names of neoplasms (пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вредь, лишай, б'льмо) since pre-literate times. The analyzed written sources of the Old Russian-Ukrainian and Middle Ukrainian periods of the Ukrainian language development do not indicate other words except for a few names inherited from the Proto-Slavic language, such as б'льмо and вредь. Active replenishment of vocabulary to denote the internal organs of man and animal took place in the XVIII – early XX century due to both specific Ukrainian material and borrowings from other languages. The largest in quantity was the group of names to denote swellings, abscesses, tumors and other epidermal formations; the names of scars, cicatricial tissue and tumors inside the body were fewer. Considering the motivation, neoplasms could be formed in several ways: a) verb derivation, when new words were made out of verbs that denoted the impact of the formation on the body or the way it spreads (напливи, нарва); b) derivation on the basis of similarity to certain objects, forms, which are called with the derivation word (жабур 'pimple', басаман 'scar', зернина 'granuloma'); c) formation of neoplasms with regard to their localization (ясеняк 'swelling in the gums', наслизень 'polyp'). Among the methods of noun morphological derivation to denote the internal organs of man and animal, the most productive method was the suffixal one, but in the early twentieth century it was competing with the composite method of word formation. An adjective was added to the noun to clarify the location or composition of the neoplasm (водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров'яна гуля).

Історія лексичної системи української мови останні кілька десятиліть є одним із постійних об'єктів наукових студій. Дослідники аналізують як увесь словниковий склад української мови упродовж кількох періодів її розвитку (В. Німчук, Р. Кисельов, с. Гриценко [12; 8; 5]), так і склад та джерела виникнення й поповнення різних лексико-семантичних груп, наприклад, релігійної (С. Бібла, Н. Пуряєва [2; 17]), торговельної (Л. Бойко, Л. Гула [3; 6]), побутової (О. Крижко, А. Сібрук [10; 18]), ділової (М. Худаш [19]) тощо сфер.

Найменування частин тіла, виступаючи одним із найпомітніших пластів лексики, що відображає і знання носіїв мови як про навколишній світ, і їхнє уявлення як про власний організм, так і про організм тварин, також є предметом постійної уваги лінгвістів [огляд літератури див. докладніше: 15, с. 204–205]. Попри численні спроби покласифікувати соматизми за різними параметрами [див. огляд класифікацій: Там само, с. 206], деякі групи найменувань частин тіла людини і тварини лишалися поза увагою. Це й зумовило **актуальність і мету** нашого дослідження.

Свого часу ми обґрунтували включення до соматичних назв іменники на позначення новоутворень під загальною назвою «неоплазмозогічна лексика» [16, с. 57], однак у цій статті вживатимемо скоригований термін – *неоплазмонімічна лексика* і, відповідно, *неоплазмоніми*. До цієї групи належать найменування опухів та інших надшкірних утворень, прищів, наривів, виразок, шрамів, а також назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини.

Якщо говорити про кваліфікацію іменників такої семантики в монографічній літературі, присвяченій історії становлення назв медичної сфери, то мовознавці зараховували їх до хвороб. Наприклад, в одній із найпомітніших українських історико-лексикологічних праць, дотичних до нашої проблематики, «Українська медицина. Історія назв», її авторка Г. Дидик-Меуш, аналізуючи назви шкірних хвороб, які нерідко давалися з огляду на зовнішній вияв, відносить до цієї категорії назви *бородавка* [7, с. 210–214], *карбункул* (гнійник. – *I. П.*), *рожа*, *короста* [7, с. 214–227], *лишай* [7, с. 232–234], *пухлина* [7, с. 296–298]. Акцент авторка робить на процесуальності, хоча, вважаємо, що наведені слова є маніфестантами насамперед семи «новоутворення», і тому доцільніше їх розглядати все-таки як соматичні назви.

I. Із-поміж праслов'янських соматизмів неоплазмоніми становили значну кількість із-посеред усього масиву виявлених реконструйованих іменників.

Назви опухів та інших надшкірних утворень репрезентовані головню віддієслівними похідними, наприклад: **babьka* (ЕССЯ I 115) 'зоб; шишка; опух', вочевидь, від індоєвропейського звукокомплексу **bab-* 'набрякати' (I 107); **bolna* (II 176), **bolno* (II 177) 'опух', спор. з іє. *bhel-* 'набрякати, роздуватися' (огляд думок див. Там само); **bugyрь* (II 79) 'пухир, шишка', можливо, спор. з **bugьрь* 'невеликий насип, узвиштя' (Там само), або **buxyрь* (II 82) 'пузир'; **buta* (II 101) 'шишка, нарост', пор. **butati*, **butiti* 'штовхати' (Там само 102), **butьca* (II 103) 'опух, нарост', пор. **butь* (II 103) 'стегно, ляжка', **buta* (II 101) 'шишка, нарост'; **gyra* / **gyr'a* / **gyрь* / **gyрь* (VII 222) 'шишка, жолвак', пор. **gyrati*, **gyriti* 'пхати, штовхати' (Там само); **gula* (169–170) 'шишка, жовно, ліпома' від і.є. **geu-l-*, **gou-l-*, **gū-l-* 'куля, грудка'; **jьzmetь* (IX 45) 'червоний висип на шкірі, запалення' від **jьzmetati* 'викидати' (47), **jьzmetsti* 'викинути' (IX 45); **jьzorstь* (IX 56) 'нарост, опух' від **jьzorsti* 'вирости'; **katyшь* (IX 165) 'шишка, невеликий набряк; водянка' від **katati* 'рухати, пересувати округлий предмет, обертати його, змушуючи його ковзати по поверхні'; **lišajь* (XV 152) 'шкірний висип, лишай', що міг утворитися або від ад'єктивної

основи **lix-* 'поганий'+ *-ajь* [див. 11, с. 198], або від **liša* 'лишай'+ *-jь* (ЕССЯ XV 153); **mozolь* / **mozolь* (XX 98–100) 'натерта й загрубіла шкіра', пор., можливо, лит. *mezgù*, *megsti* 'в'язати'; **rixuрь*, **rixorь* (ЕСУМ IV 644) від **rixnoti* 'пузнути' та суфіксів *-урь*, *-орь*.

Кілька похідних могли використовуватися в праслов'янській мові для іменування прищів та наривів, а саме: **bloda* (II 125) 'нечисті прищі' співвідн. з **blędq*, **blęsti* 'перелюбствувати' (II 115); **boleťica* (II 190) 'нарыв, прищ', **boleťjьka* (II 190) 'чиряк' від основи **boleťj-* від нейотованого прислівника **boleť-* (Там само 191); **brunьka* (II 47) 'прищ на обличчі; опух на тілі людини', суфіксальне утворення від основи іє. походження *bhrūnám* 'зародок у череві'; **čirь* (IV 116) 'чиряк', можливо, спор. із грец. *σχίρρος* / *σχίρρος* 'те саме' та його похідне **čir'akь* (Там само); **čььtu* (VI 63) 'ячмінь (на оці)', тут реалізоване словотвірне значення подібності до того, що позначає вивідне слово; **bula* (II 92) 'нарыв, гнійник, шишка', спор. з гот. *uj-báuljan* 'надувати' (Там само); **ědmo* (VI 42) 'гнійник, нарыв', пор. іє. **oid-mo* 'опух'; **pryščь* / **pryščelь* / **pryščalь* [11, с. 149] 'прищ' від **pryskati* 'сипати; вискакувати; проростати'; **verdь* (ЕСУМ I 351) 'гуля, нарыв', спор. з і.-є. *ǵerd* 'підвищуватися, підноситися, виступати', див. *Wartjan* 'ранити, ушкоджувати, псувати' [13, с. 94–97].

Сему речовинності, зумовлену семантикою твірних основ, мали кілька лексем, а саме: **gliza* (VI 130) 'зоб; нарыв, опух' входить до семантичного мікрополя на позначення чогось клейкого, спор. з **gliva*, **glěvь*, **glina*, що дало підстави укладачам ЕССЯ говорити про спорідненість аналізованого деривата з давньослов'янським **glei-gh-* та лит. *gleižùs*, *gližùs* 'клейкий, слизовий' (див. докладніше ЕССЯ VI 131); **gluza* (VI 155) 'нарыв, опух', яке укладачі ЕССЯ вважають фонетичним продовженням первинного **gliza* (VI 130) 'зоб; нарыв, опух' або з модифікованою чергуванням *ou : ū* основою – **glyza* (VI 160) '(змерзлий) шмат багнуки'; **gnojica* (VI 177) 'прищик, гнійник' від **gnojь*; **gnojьnica* (VI 179) 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк' від **gnojьnь*; **gnojьnikь* (VI 180) 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк' від **gnojьnь*, соматична семантика в дериваті, оформленому цим афіксом, є вторинною, на відміну від **gnojьnica* 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк', де значення частини людського тіла є основним; **gruzьль* / **gruzьla* (VII 158) 'нарыв, опух, набряк' – очевидно, семантичний суфіксальний новотвір від **gruzь* 'щебінь, бита цегла'+ *-ьль*.

Викоремлювалися також найменування виразок та шрамів, а саме: **ězva* / **ězvo* / **ězвь* (VI 56) 'рана, виразка на шкірі', спор. з д.-прус. *euзwo* 'рана';

**blizna / *blizno* (II 118) ‘шрам, рубець’ – колишній прикметник від основи **blizь-* ‘бити’ (див. докладніше Там само 119). Сюди ж можна віднести й етимологічно неясне давнє похідне **vьldьrь* [9, с. 28] ‘водянка’, який М. Шанський пов’язує із незасвідченим **водльrь*, із подальшою метатезою (див. Шанський ЭСРЯ III 147).

Для називання бородавки могли використовуватися іменники з коренем **bord-*, а саме: **bordava* (II 199) ‘бородавка’, **bordavica* (II 199) ‘бородавка’, яке укладачі ЭССЯ виводять із праслов. **borda* < **vorda* ‘бородавка’ < іє. **üerdh-* ‘рости’ (див. докладніше Там само 200), **bordavьka* (II 200) ‘бородавка’, вочевидь, могло бути вторинним утворенням після **bordavica* (II 199), маючи в основі ускладнену суфіксальним *-av-* основу **bordav-*.

Окремо групувалися іменники на позначення новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини, наприклад: **dьbna* (V 173) ‘каміння у жовчному пухирі’ – як додаткове значення до основного ‘відчуття болю в суглобах, кишківнику тощо’, зумовленого значенням етимологічно тотожного **dьbno* ‘внутрішня (хвороба)’; **gьlma / *gьlьmь* (VII 191) ‘пухир на шкірі, кістках, м’язах’, наближене до іє. *gьlma-* ‘кущ’ [14, с. 53–54].

II. У подальші періоди розвитку української мови арсенал неоплазмів активно поповнювався. Для загального іменування новоутворень в організмі чи на тілі людини або тварини використовувалися такі іменники: *Новообразование (neoplasma)* – *новотвір, новоутворення* (1920 РУМедГалин 80), *Новотвори розрізняємо звичайні (лагідні) і зловілі (раки)* (1923 Дрималик 170).

Для називання пухлин безвідносно до їх просторових, якісних характеристик слугували і запозичені, і питомо українські іменники, котрі могли вказувати також на етап творення пухлини, а саме: *Бластема – первісне твориво, бластема* (1920 РУМедГалин 12), *пуха, пухлятина* (1840 Б-Н 306) ‘опухоль, пухлина’, *опухоль (tumor)* – *наріст, наростень, гуля* (1920 РУМедГалин 85); *опухіль* (1923 Дрималик 129).

Найменування набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень з огляду на мотивацію об’єднувалися у дві групи: а) назви, мотивовані дієсловами, що позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення; б) номени, мотивовані подібністю названого до тих чи тих предметів, форм тощо.

A. Назви, мотивовані дієсловами, що позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення.

Відомим із праслов’янського періоду був іменник *пухирь* (1840 Б-Н 306) ‘пузырь, волдырь’.

Давня основа *пух-* (< **рух-*) стала базою для творення низки нових суфіксальних дериватів, а саме: *Безбелковые отеки – безбілкові напухи* (1920 РУМедГалин 9), *Отек – наплив*, <...> *опух*,

пухлина водна (1920 РУМедГалин 87), *кров’яний опух яйця* (1927 НХороб 18); *Припуханье – пухлина* (1920 РУМедГалин 103), *Припухлость – пухлина, пухлятина, опух, напух, підпухлість* (Там само) *гідрома: водяний напух (пухлина) в слизовому капіукові* (1927 НХороб 20).

Інші девербативи: *напливи* (1920 РУМедГалин 9) ‘безбілкові напухи’, *Нарыв – нарва, боляк* (77), *набряк* (87, 103); *пружиста гуля (димниця)* (1923 Дрималик 129), пов’язане з *надиматися* ‘підніматися під саму поверхню’ (*Коли димниця лежить близько поверхні шкіри.* – Там само), пор. множинну форму *то опухіль і ропіне легко можна пізнати як підскірну гулю*, <...> *яку нарід називає димницями* (1923 Дрималик 129).

Дієслівну природу мав і субстантив *бубачка* (1920 РУМедГалин 77) ‘нарив’, спор. з *бубьнѣти* ‘розбухати’; сюди ж – і *бубон, жовниця* (1927 НХороб 10), *Vubo maligna – бубон зловливий* (Там само).

B. Номени, мотивовані подібністю названого до тих чи тих предметів, форм тощо, представлені насамперед успадкованими з дописемного періоду іменниками, а саме: *гуля* (1840 Б-Н 109) ‘шишка на тілі’; *Папула – гудз* (1920 РУМедГалин 89), де -дз – пізніший рефлекс -z- в **gьzь* ‘вузол, шишка’, *Наш нарід називає мертвою кісткою ще підскірні тверді тузи* <...>, *що бувають на чолі, над очами, на голові межі волосем, за вухами, на плечах, а часом і на шиї* (1923 Дрималик 155), *Сам гудз є звичайно твердий, прижистий, при утискові неболючий* (1923 Дрималик 156); *мозоль, мозоля* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб 12, 1928 СПТ 69).

Давні основи (наприклад, **guz-*) могли поширювалися суфіксами, які згодом втрачали демінутивне значення, наприклад: *Жировик – гузок, гузка* (1920 РУМедГалин 45).

Деякі найменування були мотивовані назвами предметів, до яких форма набряку чи пухлини була подібна, а саме: *гідрома – вороньяк, гідрома* (1920 РУМедГалин 29) від *ворокъ* ‘мішок, мішечок’ (1840 Б-Н 85); конфіксальне утворення *опасок* (1920 РУМедГалин 45) ‘жировик’ виникло на основі того, що найчастіше жировик розташовується в ділянці поперека, пояса, пор. *пас* ‘пояс’ (Ж II 603); *Киста – міхур, міховець, міх* (1920 РУМедГалин 59), *cystis vulvae – кіста, міховиця, торбинчак соромиці* (1927 НХороб 13); *каблучка підшкурна пахвинна* (1928 СПТ 53).

Інокли твірною основою для нових назв наривів чи опухів, із метою вказівки на їх щільність, виступали ад’єктиви, наприклад: *Шанкр твердий, твердець пранцьовий* (1927 НХороб 12), *жовны* (1840 Б-Н 139) ‘золотушніе наривы около горла’, пор. **žьlьt-* ‘жовтий’ (ЕСУМ II 202).

На локалізацію кист, набряків тощо могли вказувати не лише форманти (як правило, конфіксальні), а й вивідні основи, наприклад: *Дермоидные кисты, дермоиды – шкірняки, дермоиди; за ушами – завушники* (1920 РУМедГалин 37), *костная м. – кістнина* (1920 РУМедГалин 71).

Для найменування утворень, що виникли внаслідок дії, названої мотивувальним словом, слугували такі іменники: *муль* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб 12) від *муляти* ‘натирати’; *Мозолі (нагніти, наглоди). Мозолі повстають через те, що певне місце на шкірі чоловіка <...> нагнітається, наглоджуються* (1923 Дрималик 159), утворення із синонімічними суфіксами – *нагніток* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб), *нагнітка* (1928 СПТ 69).

На позначення бородавки виступав передусім відомий із дописемного періоду іменник: *Бородавка – бородавка, гузка* (1920 РУМедГалин 13), де *гузка*, на нашу думку, – наслідок розвитку одного зі значень праслов'янської основи **guz-* ‘шишка’; *бородавка* (1928 СПТ 10); *Кондилома – бородавка, татарка, кандильома; к. острые – татарки шпильсті (на природженні)* (1920 РУМедГалин 61). Назва *татарка*, очевидно, зумовлена тим, що бородавка сприймалася як щось чужорідне, і це, у свою чергу, корелювало з уявленнями давніх слов'ян про татар як про небажаних «чужинців» [1, с. 243].

Натрапляємо на номени під- чи нашкірних утворень, що отримали назву з огляду на те, чим заповнені їх порожнини, наприклад: *Абсцесс – гнойовик, гнояк, нарва* (1920 РУМедГалин 1), *гематома – кровняк, кров'яна гуля* (1920 РУМедГалин 28), *Кров'яний наростень вуха, кров'як вуха* (1927 НХороб 18), *окрема шкур'яна хвороба з поверхових гнояночок та шкурочок* (1927 НХороб 21).

Із праслов'янської доби успадковані також іменники *прищ* та *болячка*, які з часом отримав шерег синонімів, наприклад: *прищ, прищик, болячка, гноянка, пухир* (1920 РУМедГалин 107), *при антіні осаджуються прищики* (1923 Дрималик 4); назва *жабур* (1920 РУМедГалин 107) у значенні ‘прищик’ утворена, вважаємо, з огляду на подібність прищика на тілі людини чи тварини до пухирців, які покривають шкіру жаби.

Досить поширеною була давньослов'янська назва *вредъ* (**verdъ*), котра, виступаючи синонімом до відомих із дописемного періоду субстантивів *болячка* та *чиряк*, могла позначати як шкірне, так і внутрішнє ураження у вигляді невеликого нариву чи гнійника. В обстежених джерелах вона фіксується із XVII століття, а саме: *вредъ* (1628 СУМ XVI-п. п. XVII V 13), *theriota, вредъ, боля(ч)ка* (1642 СлЛекс 397), *на вредъ въ уста(х)* (1759-1775 ЛО 19), *на вре(д) в*

горлѣ (1759-1775 ЛО 44), *На вредъ в носу* (49), *На вреди твердіє, або гузъ* (49), *Вред або чиряк* (1902 ВерхрУгроРус 232), *Веред – чиряк, чирка, болячка* (1920 РУМедГалин 17); *бибак* (1920 РУМедГалин 17) ‘чиряк’, можливо, пов'язаний із буба ‘рана’.

Успадкована з праслов'янської мови лексема *лишай* (**lišajъ*) у мові XIX – першої половини XX століття отримала низку синонімів, які вказували або на його форму чи колір (це здебільшого двокомпонентні сполуки з розгляданим іменником), або на місце чи спосіб його поширення, наприклад: *Лишай – обрісник, росляк, волосомор, лисинець; лишай червоний; лишай жовньовий* (1920 РУМедГалин 66). Залежно від місця розташування лишай отримував назви у вигляді прикметниково-іменникових сполук, а саме: *лишай звичайний, лусковий, вовчий* (1923 Дрималик 147), *лишай круглястий, круговий, Herpes tonsurans – стрижець* (1927 НХороб 20).

У словниках та медичній літературі першої третини XX століття невеликою групою репрезентовані віддієслівні найменування *висипів*, а саме: *высыпь – осипка, висипка* (1920 РУМедГалин 27), *шкурова висипка, осипка* (1927 НХороб 15). Новоутворення, що виникає на початковому етапі висипу, позначав десубстантив *пустула – гноючка* (1920 РУМедГалин 108) ‘порожнинний гострозапальний первинний елемент висипу зеленкувато-білого кольору, що підвищується над рівнем шкіри і заповнений гнійним випотом’.

Дещо відокремленими в семантичному плані від неоплазмонімів є *назви шрамів та рубців*. Окрім відомого із праслов'янської мови іменника *близна* (1920 РУМедГалин 114), обстежені джерела української мови засвідчують кілька нових назв, із-поміж яких запозичені лексеми, за нашими даними, з'явилися раніше від питомо українських: *Якъ вышла бабище старая, Крива, горбатая, сухая, заплѣснѣвши, вся въ шрамахъ* (Енеїда-1798 III 9), *шрам* (1840 Б-Н 401, Гр IV 512, 1920 РУМедГалин 114), запозичене з нім. *Schramme* ‘рана від меча’; *пистрякъ* (1840 Б-Н 282) ‘рубець на тілі від рани’; *басаман* (Гр I 31) ‘смуга на тілі від удару’ (запозичення з французької через польсь. *basaminy* ‘галун, смуга тканини’, пор. фр. *rassement* ‘те саме’); *карб* (1920 РУМедГалин 114), пор. нвн. *Kerbe* ‘зарубка, насічка’. Виявлені нечисленні деривати, що постали на слов'янському мовному ґрунті, були мотивовані різними частинами мови, наприклад: *рубець* (1840 Б-Н 134, 1886 Ж II 841, Гр IV 84, 1920 РУМедГалин 114) від *рубати*; *пруг* (1920 РУМедГалин 114) ‘шрам у вигляді дуги’, пор. **prōgъ* ‘смуга, край’ (ЕСУМ IV 615-616); *рубицы после оспы – работіння* (1920 РУМедГалин 114).

Інколи неоплазмоніми утворювалися на підставі характеристики за їх кольором, наприклад,

барвиняк, меланом (1920 РУМедГалин 69), назва зумовлена тим, що меланома завжди забарвлена в темний колір.

Успадкованим із праслов'янського періоду є іменник на позначення новоутворення в оці – **бѣльмо** (ХІІ СДЯ І 364), *На очах бѣльма поробились* (Ен 1798 ІІ 71), **більмо** (1840 Б-Н 55, Гр І 67, 1920 РУМедГалин 10).

Назви **пухлини всередині організму** представлені різними за структурою похідними: це і суфіксальні деривати, і композити, які могли входити до ад'єктивно-субстантивних сполук.

Прикметною рисою однослівних найменувань таких новоутворень є те, що вони здебільшого були оформлені суфіксами **-ак/-'ак** або **-ець**, котрі, своєю чергою, виступали питомо українськими варіантами грецького компонента **-ома** (< ὄμμα) 'пухлина' (СІС 1977 480). Наприклад: **Глиома – нервозліпак, нервозліпонець, гліома** (1920 РУМедГалин 31), **лимфома – пасочняк** (66) від *пасока* 'лімфа'; **Миома – м'язак, м'язець, м'язовий наростень**; *м. пластокомірковий; м. пересмужчатокомірковий, м. пересмужчатий* (71); **Неврома – нервняк, неврома** (78) 'пухлина або патологічний ріст нерва'; **Одонтома – ясеняк, костник ясен** (83) *lymphadenoma – злосливий жовняк, lymphoma – пасоківець, жовняк, adenocarcinoma – залозоністряк, leiomyoma – плястом'язак; lymphanginoma – пасоковий жиловняк; туома – м'язак, міома; тухота – слизняк; papilloma – смочковняк; rhabdomyoma – м'язак пересмужчатий; epithelioma – натканяк; myeloma – м'язак стрижку; пома – водняк* (85).

Рідше назви таких утворень були мотивовані подібністю їх до того, що названо вивідним словом: **granuloma – зернина** (1920 РУМедГалин 85).

У словниках та медичній літературі першої третини ХХ століття засвідчено кілька найменувань доброякісних утворень на слизовій оболонці, які мотивовані або формою самого утворення, або його локалізацією, а саме: **Полип – полип**; *п. фиброзний – волокнинець, полип толокняний, п. слизистий – наслизень* (1920 РУМедГалин 97),

Найвизначніші новотвори носа, се поліпи (1923 Дрималик 174).

Висновки. Аналіз реконструйованого матеріалу праслов'янських неоплазмонімів свідчить про те, що в дописемний період були сформовані основні їх лексико-семантичні групи, а саме: назви опухів та інших на(д)шкірних утворень (***butьca** 'опух, наріст', ***gyra** 'шишка, жолвак', ***katyшь** 'шишка, невеликий набряк; водянка', ***mozolvь, *puxorь**), найменування прищів та наривів (***bloda** 'нечисті прищі', ***boletьjka** 'чиряк', ***čirь, *čir'akь, *bula** 'нарив, гнійник, шишка', ***gnojьnikь** 'гнійний прищик'), іменники на позначення виразок та шрамів (***žьva** 'рана, виразка на шкірі', ***vьldьrь** 'водянка'), назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини (***gьlma** 'пухир на кістках, м'язах').

Із праслов'янської доби українська мова успадкувала окремі найменування новоутворень (**пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вродь, лишай, бѣльмо**). Проаналізовані писемні джерела давньоруськоукраїнського та середньоукраїнського періодів розвитку української мови, окрім нечисленних успадкованих із праслов'янської мови назв **бѣльмо** та **вродь**, інших слів не засвідчують. Поповнюється група найменувань набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень (**бубачка** 'нарив', **ворокняк** 'гідрома', **міховиця** 'кіста', **жовны, шкірняк, татарка** 'бородавка', **гнойовик, гнояк, нарва, волосомор, лисинець** 'лишай'), дещо менше виявлено назв шрамів, рубців (**шрам, басаман** 'смуга на тілі від удару', **рубець**) та пухлин усередині організму (**нервозліпак, м'язак, ясеняк** та ін.). З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, проте на початку ХХ століття конкуренцію йому складав композитний спосіб словотворення. Для уточнення локалізації чи складу новоутворення до іменника приєднувався прикметник, утворюючи словосполучення (*водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров'яна гуля*).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.

ВерхрУгроРус – Верхратський І. Знадоби для пізнання угроруских говорів (Конець). Словарець. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. 1902. Вип. 45 (ч. 1). С. 225–280.

Гр – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Дрималик – Дрималик С. Порадник лікарський у всіх недугах людей. Скентон, 1923. 288 с.

Енеїда-1798 – Енеїда на малоросійській языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Санктпетербургъ, 1798. Ч. I–III.

Енеїда-1842 – Виргиліева Энеида, на малоросійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Харьковъ, 1842. Ч. I–VI.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

Ж – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів : Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. Т. 1–2. 1117 с.

ЛЮ – Лѣкарства описа(нь)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всѣкъ поратоватисѣ моглеть. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.

НХороб – Корчак-Чепурківський О. Номенклатура хороб. Латинсько-українські назви хороб та російський покажчик до них. Київ : Видання Київського мед. Інституту, 1927. 50 с.

РУМедГалин – Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) та ін. ; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної про- світи. Київ, 1920. 144 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СІС 1977 – Словник іншомовних слів / ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1977. 775 с.

СлЛекс – Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській. *Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. до вид. Німчук В. В. Київ : Наукова думка, 1973. с. 61–422.

СПТ – Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проект). Київ : Держ. вид-во України, 1928. 262 с.

ШанскийЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка / под ред. Н. М. Шанского. Вып. 1–11. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1963–2014.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–40. Москва : Наука, 1974–2012.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. Татары. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* в 5 томах / под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица). Москва : Международные отношения, 2012. С. 241–243.
2. Бібла С.В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 215 с.
3. Бойко Л.П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку : дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1997. 160 с.
4. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2020. 40 с.
5. Гриценко С.П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 1151 с.
6. Гула Л.І. Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2019. 19 с.
7. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів, 2008. 399 с.
8. Кисельов Р.Є. Лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 257 с.
9. Козлова Л.М. Структура праславянського слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монографія. Гомель, 1997. 412 с.
10. Крижко О.А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 17 с.
11. Меркулова В.А. Народные названия болезней, II (на материале русского языка). *Этимология. 1970.* Москва : Изд-во «Наука», 1972. С.143–206.
12. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 412 с.
13. Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. I. *Этимология. 1972.* Москва : Наука, 1972. С. 81–100.
14. Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. III. *Этимология. 1973.* Москва : Наука, 1975. С. 44–54.
15. Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2016. № 1. С. 203–212.
16. Приходько І.М. Соматична лексика як об'єкт мовознавчих студій (до питання про термінологічний апарат і межі групи). *Sciences of Europe.* 2020. № 48. С. 55–59.

17. Пуряєва Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 234 с.
18. Сібрук А.В. Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.) : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 266 с.
19. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (З матеріалів Львівського Ставропігійського братства) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Львів, 1960. 371 с.

REFERENCES

1. Belova O. V. (2012). Tatory. [Tatars]. *Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes / edited by N. I. Tolstoi. Vol. 5: S (Skazka) – Ya (Yashcherytsa).* Moscau : International relationships. P. 241–243.
2. Bibla S. V. (1997). Sklad, dzherela i shliakhy formuvannia ukraiinskoi tserkovnoii terminolohii (nazvy tserkovnykh chyniv ta posad) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [The composition, sources and ways of formation of the Ukrainian church terminology (names of church ranks and positions) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 215 p.
3. Boiko L. P. (1997). Torhovelna leksyka zaporozkoho kozatskoho vzhytku : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Trade vocabulary of Zaporozhian Cossack use : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Zaporizhzhia. 160 p.
4. Brus M. P. (2020). Feminityvy v ukraiinskii movi : heneza, evolutsiia, funktsionuvannia : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 [Feminitives in the Ukrainian language : genesis, evolution, functioning : abstract of dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 40 p.
5. Hrytsenko S. P. (2018). Dynamika leksykonu ukraiinskoi movy XVI–XVII st. : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 [Dynamics of the lexicon of the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries : dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 1151 p.
6. Hula L. I. (2019). Torhovelno-ekonomichna leksyka ukraiinskoi movy XIV–XVIII st. : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Trade and economic vocabulary of the Ukrainian language of the XIV–XVIII centuries : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Vinnytsia. 19 p.
7. Dydyk-Meush H. (2008). Ukraïnska medytsyna. Istoriia nazv [Ukrainian medicine. History of names]. Lviv. 399 p.
8. Kyseliov R. Ye. (2005). Leksyka ukraiinskoi movy v pochaiivskykh vydanniakh XVIII – pershoii tretyny XIX st. : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Vocabulary of the Ukrainian language in Pochaiv editions of the XVIII – the first third of the XIX century : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 257 p.
9. Kozlova L. M. (1997). Struktura praslavianskogo slova (praslavianskoie slovo v geneticheskom gnezde) : monografiia [The structure of the Proto-Slavic word (the Proto-Slavic word in the genetic nest) : monograph]. Gomel. 412 p.
10. Kryzhko O. A. (1997). Rozvytok semantyky pobutovoi leksyky ukraiinskykh litopysiv kintsia XVII – pochatku XVIII stolittia (nazvy yizhi, napoiiv, produktiv kharchuvannia) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Development of semantics of household vocabulary in the Ukrainian chronicles of the late XVII – early XVIII century (names of dishes, drinks, foodstuff) : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 17 p.
11. Merkulova V. A. (1972). Narodnyie nazvaniia boleznei, II (na materiale russkogo yazyka) [Folk names of diseases, II (on the material of the Russian language)]. *Etymology. 1970.* Moscow : Izd-vo "Nauka". P. 143–206.
12. Nimchuk V. V. (1992). Davnioruska spadshchyna v leksytsi ukraiinskoi movy : monografiia [Ancient Russian heritage in the vocabulary of the Ukrainian language : monograph]. Kyiv : Naukova dumka. 412 p.
13. Petleva I. P. (1974). Etimologicheskiie zametki po slavianskoi leksike. I. Etimologiiia. 1972 [Etymological notes on Slavic vocabulary. I. Etymology. 1972.]. Moscow : Nauka. P. 81–100.
14. Petleva I. P. (1973). Etimologicheskiie zametki po slavianskoi leksike. III. Etimologiiia. 1972 [Etymological notes on Slavic vocabulary. I. *Etymology. 1972*]. Moscow : Nauka. P. 44–54.
15. Prykhodko I. M. (2016). Somatychna leksyka : mezhi poniattia ta sprobha klasyfikatsii [Somatic vocabulary : the concept boundaries and the attempt to classify]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences.* No 1. P. 203–212.
16. Prykhodko I. M. (2020). Somatychna leksyka yak ob'iekt movoznavchykh studii (do pytannia pro terminolohichniy aparat i mezhi hrupy) [Somatic vocabulary as an object of linguistic studies (on the question of terminological apparatus and group boundaries)]. *Sciences of Europe.* No 48. P. 55–59.

17. Puriiaeva N. V. (2001). Formuvannia ukraiinskoi tserkovno-obriadovoi terminolohii (nazvy bohosluzhbovykh predmetiv) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Formation of Ukrainian church-ritual terminology (names of liturgical objects) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 234 p.
18. Sibruk A. V. (2011). Struktura ta semantyka nazv prykras (na osnovi pamiatok XI–XIV st.) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [The structure and semantics of ornament names (based on the artifacts of the XI–XIV centuries) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 266 p.
19. Khudash M. L. (1960). Leksyka ukraiinskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st. (Z materialiv Lvivskoho Stavropohiiskoho bratstva) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 [Vocabulary of Ukrainian business documents of the late XVI – early XVII century (From the materials of the Lviv Stauropean Brotherhood) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.02]. Lviv. 371 p.

КОМПОЗИЦІЙНИЙ І ФОРМАЛЬНИЙ РІВНІ КОГЕЗІЇ В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТЕКСТАХ ТЕНДЕРНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Борковська І. П.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5035-7866
Borkovskaya@meta.ua*

Карачун Ю. Г.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5171-8704
juliakarachun@ukr.net*

Ключові слова: ділові тексти, категорія когезії, тендерний документ, мовні засоби, композиційна зв'язність, сполучники.

Статтю присвячено опису категорії когезії в ділових текстах англійської мови. На прикладі текстів тендерної документації виявлено текстоутворювальну роль цієї категорії. Визначено, що в основі когезії знаходяться граматичні взаємовідношення. Завдяки лінгвістичному характеру категорії зв'язності, що проявляється на різних мовних рівнях, виокремлюють такі види зв'язності: лексико-граматичні і функційно-синтаксичні засоби когезії. Вибір засобів когезії визначено специфікою стилю. Представлено трактування когезії ділових текстів як структурної організації окремих блоків тексту за допомогою лексико-граматичних зв'язків. Виокремлено два рівні когезії: композиційний та формальний. З'ясовано, що когезіальна зв'язність на композиційному рівні акцентується у розташуванні двох блоків тексту з чітким розташуванням структурних частин. Перший блок містить вступ "Preface", а наступний блок, своєю чергою, складається з трьох розділів. Підкреслюється важливість композиційної когезії у формуванні зв'язності ділового тексту. Проведено аналіз формального складника ділового тексту в такому напрямі: виявлено традиційні функційно-синтаксичні засоби когезії, серед яких виокремлено сполучники (сурядні, підрядні та парні) і сполучникові слова. Обгрунтовано вживання відповідних сполучних засобів у тендерній документації як жанру ділової кореспонденції, які легко ідентифікувати без контексту або певних лексичних маркерів, підкреслено важливість однозначності таких сполучних засобів у жанрах ділових текстів. Представлено розгорнутий список сурядних та підрядних сполучників, які засвідчують досліджувані тендерні документи. Визначено роль сурядних сполучників у нанизуванні фрагментів інформації, що допомагає пов'язати текст і забезпечує ритмічність ділового мовлення. Проаналізовано підсилювальну роль підрядних сполучників та їх значення для зв'язку від попередньої до нової ідеї у документації. Можна спостерігати системний характер використання когезійних мовних засобів, серед яких сполучники відіграють суттєву роль в автоматизації вибору слів і характеру їх вживання.

COMPOSITIONAL AND FORMAL LEVELS OF COHESION IN ENGLISH TEXTS OF TENDER DOCUMENTATION

Borkovska I. P.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English for Humanities No. 3
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
Peremohy ave., 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5035-7866
Borkovskaya@meta.ua*

Karachun Yu. G.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory, Practice and Translation of English Language
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
Peremohy ave., 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5171-8704
juliakarachun@ukr.net*

Key words: *business texts, cohesion category, tender document, language means, compositional cohesion, conjunctions.*

The article is devoted to the description of the category of cohesion in the business texts of the English language. The text-forming role of this category is revealed on the example of texts of the tender documentation. Due to the linguistic nature of the category of coherence, which is manifested at different linguistic levels, there are different types of coherence, among which are generally accepted classifications by linguistic means, namely: lexical and grammatical means and functional-syntactic means of cohesion. The choice of means of cohesion is determined by the specifics of the style. It has been presented the interpretation of the cohesion of business texts as a structural organization of individual blocks of the text with the help of lexical and grammatical connections.

There are two levels of cohesion: compositional and formal. It has been found that cohesive coherence at the compositional level is emphasized in the arrangement of two blocks of text with a clear arrangement of structural parts. The first block contains the introduction “Preface”, and the next block, in turn, consists of three sections. It has been emphasized the importance of compositional cohesion in the formation of the text.

The analysis of the formal component in the business text has been carried out. Traditional functional-syntactic means of cohesion have been revealed, among which conjunctions and conjunctive words.

An extensive list of conjunctive and subjunctive conjunctions that certify the tender documents has been presented. It has been highlighted the role of conjunctions in the forming of the text, connecting pieces of the information and setting the rhythm of business speech.

The systemic nature of the use of cohesive language tools has been observed, among which conjunctions play a significant role in automating of the words choice.

Постановка проблеми. Текст є об'єктом дослідження науковців різних сфер і це зумовлює існування різних поглядів щодо його функцій та категорій. У наші дні відбувається активна експансія ділового тексту у формі контрактів, ділових листів і тендерних документів у всі сфери життя. Тендерна документація є одним зі способів торгів, під час яких підписується важливий контракт між стороною на отримання послуг і їх виконавцем, та відіграє значну роль у разі визначення переможця торгів. Тому розгляд особливостей тексту, зокрема тексту тендерної документації, постає досить актуальним. До найголовніших ознак тексту належать когезія (зв'язність) і когерентність (цілісність). Саме когезія виступає головною передумовою успішної комунікації тексту, а як відомо, у діловій сфері велику роль відіграє писемна комунікація між партнерами. Проблема текстових категорій, зокрема когезії, в ділових текстах ще до кінця не вирішена. Від її розв'язання залежить подальший розвиток розуміння ділових текстів різних жанрів та їх призначення.

Аналіз наукових досліджень, на які спирається автор. Визначальне місце когезії у низці текстових категорій зумовило значний інтерес до неї вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких – І. Гальперін, В. Павленко, М. Карп, М.А.К. Хеллідей, Р. Хасан та інші, і розширило термінологічні аспекти самого поняття когезії.

Формулювання мети та завдань статті. Об'єктом дослідження є тексти тендерної документації, предметом – структурно-композиційна, або когезіальна організація зазначених текстів, що проявляється у структурному розташуванні певних частин тексту, та формальні засоби вираження зв'язності, засоби зчеплення, що функціують у текстах тендерної документації.

Метою цієї статті є розгляд категорії когезії на композиційному і формальному рівнях в англійськомовних текстах тендерної документації.

Відповідно до мети визначено такі завдання – розглянути та проаналізувати наявні точки зору, що стосуються такої проблеми; обґрунтувати важливість композиційної зв'язності; дослідити регулярні засоби функційно-синтаксичної когезії у текстах тендерної документації, а саме сполучники (сурядні, підрядні та парні) і сполучникові слова.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Характеризуючи когезію як структурно-текстоутворювальну категорію, І. Гальперін відзначає її глобальність у межах цілого тексту і вказує на важливість дослідження компонентів тексту. Когезія виникає у процесі розгортання тексту і відбирає мовні засоби для взаємодії елементів тексту [3, с. 125].

Когезію трактують як властивість, яка відіграє важливу роль у визначенні того, що перед нами не

просто набір висловлювань, а саме текст як структурно-семантична єдність, об'єднана комунікативною цілісністю, смисловою завершеністю, з логічними, граматичними і семантичними зв'язками. Цим можна пояснити, чому багаточисельні визначення тексту базуються на зазначеній категорії.

Критерій когезії характеризує спосіб утворення поверхневої структури тексту. Важливим є те, що когезія демонструє, яким чином співвідносяться слова в тексті за допомогою граматичних форм та відношень і тому можна стверджувати, що в основі когезії лежать граматичні взаємовідношення. Поряд із цим когезію трактують як зчеплення елементів (слів) тексту, що не тільки слідує один за одним, але й віддалених один від одного у межах тексту [1, с. 13–15]. До такої думки приєднується і О. Зайцева, яка називає когезію основним діючим механізмом, який оптимально узгоджує відносини всіх фрагментів тексту [4, с. 15–19].

Лінгвістичний характер категорії зв'язності та її прояви на різних мовних рівнях дозволяють виділити види зв'язності. Так, М.А.К. Хеллідей і Р. Хасан виокремлюють такі види когезії, як: лексична, граматична (референція, субституція, еліпсис) і з'єднання, яке дослідники відносять до перехідних випадків [8, с. 126].

В. Лукін акцентує увагу на п'яти типах зв'язності: 1) зв'язність типових образів, до яких він відніс лінії і крапки, які відіграють роль у створенні тексту завдяки своїй послідовності; 2) зв'язність знакових елементів тексту, серед яких є не тільки слова, а й лапки та курсив; 3) лексична зв'язність як на рівні займенників і прислівників, які вказують на референт, так і на рівні умовних знаків, до яких належать слова і частини слів; 4) семантико-синтаксична зв'язність, що ураховує явища пресупозиції, імплікації, еліпсис і актуальне членування; 5) граматична зв'язність, що включає повтори граматичних форм [6, с. 21–22].

В. Павленко диференціює когезію за мовними засобами, такі як лексико-граматичні засоби і функційно-синтаксичні засоби когезії. До перших віднесено іменники, всі види займенників, прислівники з просторовим і часовим значеннями; до функційно-синтаксичних засобів зараховані спеціальні конструкції зв'язку, вступні слова, анафоричні сурядні сполучники і логічні прислівники [7, с. 140].

Як відомо, композиція більшості жанрів ділових текстів носить тричастинний характер – послідовність трьох частин інформації, які часто називають інформаційними блоками: вступний, основний та заключний.

Однак у текстах тендерної документації на композиційному рівні когезіальна зв'язність базується на розташуванні двох блоків тексту,

причому проведений аналіз показав, що в тендерній документації завжди зберігається чітке розташування цих структурних частин.

Відповідно до сказаного вище ми трактуємо когезію ділових текстів як структурну організацію окремих блоків тексту за допомогою лексико-граматичних зв'язків і у найбільш загальному вигляді виокремлюємо два рівні когезії: композиційний і формальний.

Дослідження 10 тендерних документів, що належать до різних сфер виробництва, дозволяє зробити висновок, що у всіх тендерах виділяється вступ "Preface", перший розділ «Тендер», другий розділ «Контракт» і третій розділ «Роботи», тобто спостерігається композиція, яка містить два компоненти – вступ і основну частину.

У вступі "Preface" висвітлюється інформація про компанію, що надала тендерний документ, який буде представлено на відкритих тендерних торгах. У цьому блоці тендера представлені чіткі інструкції, як заповнити розділи тендерної документації.

Перший розділ «Тендер» складається з декількох реквізитів і включає важливу інформацію, яка є необхідною для підготовки документів, щоб стати учасниками тендера. Тут подається інформація про відкриття тендера та укладання контракту. У першому розділі також вносяться положення, які пов'язані із закупівлею, висувуються вимоги до роботодавця, цін та валюти тендера.

Другий розділ "The Contract" містить умови контракту, серед яких є контроль тривалості контракту та оплати. Як і в будь-якому контракті, тут є інформація щодо домовленості про суму збитків, що підлягають сплаті постраждалій стороні.

У третьому розділі "The Works" надається інформація про оцінки виконуваних робіт. Деякі підрозділи містять графіки з описом складності та цін запланованих робіт.

Отже, композиційна зв'язність акцентується на чіткій будові ділового тексту та розміщенні його частин. Така композиційна особливість тендерного документа є когезуючим засобом, адже вона пов'язує всі часові і просторові описи, що містяться в тендерній документації зі сторонами контракту.

Робота в межах нашого дослідження показала необхідність проведення аналізу формального складника тексту в такому напрямі – виявити імпліцитно невиражену інформацію через дослідження когезіальної зв'язності. На формальному рівні засоби когезії ділових текстів прокласифіковано за способом оформлення зв'язності на два типи: лексико-граматичні засоби і функційно-синтаксичні засоби когезії. До лексико-граматичних засобів ми віднесли іменники, займенники: особові, присвійні, вказівні та ін.; прислівники з просторовим і тимчасовим значеннями.

Основна відмінність функційно-синтаксичних засобів від лексико-граматичних засобів полягає в тому, що вони не співвідносяться з лексичною стороною пропозиції і виконують тільки синтаксичну функцію.

У цій роботі ми аналізуємо саме функційно-синтаксичний простір когезії. Отже, для того щоб текст не втратив зв'язності, відправник ділового тексту використовує традиційні мовні засоби і одним із регулярних засобів функційно-синтаксичної когезії у ділових текстах виступають сполучники (сурядні, підрядні та парні) і сполучникові слова. Такий спосіб когезії називають ще сполучуваністю, що означає з'єднання елементів тексту за допомогою сполучників, конекторів і цілих речень [5, с. 184].

Сполучник відіграє важливу роль в об'єднанні елементів інформації та створенні її цілісності. До того ж за допомогою нього визначається залежність або незалежність відносин відповідних частин речення. Тим самим сполучник забезпечує чітку роль кожного з елементів у формуванні інформації [2, с. 79].

У тендерній документації як жанру ділової кореспонденції функціують тільки ті сполучні засоби, які чітко акцентують синтаксичні категорії сурядності чи підрядності. Такі сполучники легко ідентифікувати навіть без контексту або певних лексичних маркерів, вони не бувають багатозначними у такому типі текстів.

Сурядні сполучники, оформлюючи зв'язок між рівноправними частинами в складносурядне речення, акцентують різні типи синтаксичних відношень (єднальні, розділові, протиставні).

Передусім мова ділових текстів продукує єднальний сурядний сполучник *and*, який зазвичай виражає значення єднання: *If a tender is not substantially responsive, it will be rejected by the Employer, and may not subsequently be rendered responsive by correction or withdrawal of the non-conformity* [9, с. 26].

У текстах тендерної документації за допомогою сполучника *and* часто можна спостерігати випадки передавання вичерпності низки однорідних членів речення: *A substantially responsive tender is one which conforms to all terms, conditions, and specifications of the tender documents without material deviation or reservation* [9, с. 25].

Характерними для тендерної документації є структури з кількома групами однорідних членів з єднальним сполучником *and*: *A tenderer may be required by the Employer to clarify its foreign currency requirements and to substantiate that the amounts included in the prices, and shown in the Price Schedules, are reasonable and responsive to paragraph 12.1...* [9, с. 20].

Наступна виокремлена група сурядних сполучників – протиставні сполучники, які переважно представлені *but*: *Should a subcontractor be determined to be unacceptable, the tender will not be rejected, but the tenderer will be required to substitute an acceptable subcontractor without any change to the tender price* [9, с. 24].

Досліджуючи список розділових сурядних сполучників, виявлено, що найактивнішим сполучником є сполучник *or*; функція якого – виділення одного із двох однорядних членів у реченні: *If the Project Manager asks the Contractor to remove a person who is a member of the Contractor's staff or work force* [9, с. 57].

У мові ділових текстів сполучник *or* часто вживають як повторюваний:

All pages of the tender where entries or amendments have been made shall be initialled by the person or persons signing the tender [9, с. 22].

Подекуди в текстах тендерної документації поряд уживаються два сполучники, один з яких є єднальним, а другий – розділовим. Звичайно, у цьому разі кожний вид сполучника надає інформації додаткової семантики: *The Employer may require the tenderer to provide any clarification and/or substantiation to determine responsiveness pursuant to paragraph...* [9, с. 26].

Слід зазначити, що саме сурядні сполучники виконують роль нанизування фрагментів інформації і це допомагає пов'язати текст і забезпечує ритмічність ділового мовлення.

Підрядні сполучники, як відомо, вказують на відносини між підрядною й головною частиною. Ту ж саму роль виконують і сполучні слова з властивостями як самостійних, так і службових частин мови.

Серед підрядних об'єктних сполучників у текстах тендерів найпродуктивніше вживають сполучники *that* і *which*, які сприяють смисловій зв'язності тендерного документа. Вони узгоджуються з іменником і вживаються для приєднання підрядної частини до головної, розкриваючи значення ключового слова:

1. *At the same time that the Employer notifies the successful tenderer that its tender has been accepted, the Employer will send the tenderer the Agreement.*

2. *...it may be extended by the Employer; notice of which extension(s) to the Bank is hereby waived* [9, с. 43].

У наступному прикладі прослідковуємо використання об'єктного сполучника, що розкриває значення двох, а інколи і більше однорідних слів: *The risk of personal injury, death, or loss of or damage to property (excluding the Works, Plant, Materials, and Equipment), which are due to...* [9, с. 58].

3-поміж умовних сполучників підрядності найпродуктивніше використовують сполучник *if* і значно менше *unless*:

1. *If required in the Tender Data, he tenderer shall furnish, as part of its tender, a Tender Security in the amount specified therein* [9, с. 21].

2. *Unless specified otherwise in the Tender Data, tenders will be evaluated as quoted in the currency of the tender specified in paragraph 12...* [9, с. 26].

Набір парних сполучників, як свідчить наше дослідження, типовий для ділових текстів (*both ... and, not only...but, either... or*):

1. *If the Employer accepts these proposals, the Intended Completion Date will be adjusted accordingly and confirmed by both the Employer and the Contractor.*

2. *This will not only be necessary to fulfill the contract requirements, but it is an activity which will provide him with the information.*

3. *Sanction a firm or individual, including declaring them ineligible, either indefinitely or for a stated period of time* [9, с. 62].

Підсилювальні й протиставні відношення виражаються переважно за допомогою сполучникових прислівників. Необхідно відзначити, що для мови документів особливо характерне використання сполучникового підсилювального прислівника *also*: *Under the terms of the contract, the Contractor will also be responsible for the continuous monitoring and control of road* [9, с. 26].

Для протиставлення і, відповідно, зв'язку двох речень часто використовується сполучниковий прислівник *however*, який сполучає два незалежні речення в одне складносурядне. Він також часто стоїть на початку речення для логічного зв'язку з попереднім реченням. Цей прислівник разом з *nevertheless, nonetheless* також виконує підсилювальну роль у протиставленні: *However, it may be the future generations who will perhaps benefit most, since they will not have to pay for the reconstruction of roads destroyed because of a lack of maintenance today...* [9, с. 62].

Для логічного переходу до подачі нової інформації, для зв'язку від попередньої до нової ідеї у документації часто вживається *therefore, consequently, furthermore*:

1. *Consequently, a well-designed prequalification process is highly recommended in order to ensure that only qualified bidders participate in the bidding process....* [9, с. 26].

2. *Furthermore, Bidders shall be aware of the provision stated in Sub-Clause 15.6 of the Particular Conditions* [9, с. 24].

Висновки, рекомендації, перспективи подальших досліджень. Як бачимо, в англійськомовних текстах тендерної документації, як і в інших документах, спостерігається системний характер використання когезійних мовних

засобів, серед яких сполучники відіграють суттєву роль в автоматизації вибору слів і характеру їх вживання. Речення будуються за певними моделями, у яких є конструкції із сурядними і підрядними сполучниками та сполучними словами. Домінування використання тих чи інших когезійних засобів та інших особливостей вживання засобів мови, вживання різних способів

зв'язку між частинами висловлювання відповідає офіційно-діловому стилю.

Такі висновки спонукають нас розширити джерельну базу дослідження для ґрунтовнішого аналізу сполучникової системи жанрів ділової кореспонденції, що дало би змогу глибше вивчити питання про функції засобів зв'язку в англійськомовному діловому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атултанова В.Б. Связность текста как переводческая проблема : дис. ... канд. филол наук : 10.02.04. Москва : МГЛУ, 2006. 234 с.
2. Білоусова О.І. Сполучники та сполучні слова як важливі компоненти законодавчого тексту. *Український смисл*. 2017. № 2017. С. 178–189.
3. Гальперин. И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. С. 125.
4. Зайцева О.Л. Когезия в текстах газетных и журнальных статей. *Университетские чтения–2015 : материалы научно-методических чтений*. ПГЛУ. Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2015. С. 15–19.
5. Карп М. Когезія та когерентність як сукупність текстового зв'язку у британських художніх мультимодальних творах. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 2. С. 182–189.
6. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. Москва : Изд-во «Ось-89», 2005. 560 с.
7. Павленко В.Г. Категория когезии в текстах научно-педагогической публицистики английского языка. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* : науч.-теорет. и прикладной журн. 2016. № 4, ч. 2. С. 139–142.
8. Halliday M.A.K., Hasan R. Language, Context and Text: A Social Semiotic Perspective. Oxford : Oxford Univ. Press, 1989. 126 p.
9. Tender documentation. URL: http://kamgs3.kpi.ua/sites/default/files/1%20EBRR_tender%201%20%20procedure.pdf.

REFERENCES

1. Atultanova, V.B. (2006). Sviaznost teksta kak perevodcheskaia problema [Connectivity of the text as a translation problem]: Extended abstract of Candidate's thesis (Philology). Moscow [in Russian].
2. Bilousova, O.I. (2017). Spoluchnyky ta spoluchni slova yak vazhlyvi komponenty zakonodavchoho tekstu [Conjunctions and connecting words as important components of the legislative text]. *Ukrainskyi smysl* [Ukrainian meaning], 178–189 [in Ukrainian].
3. Halperyn, Y.R. (1981). Tekst kak ob'ekt lynchvystycheskoho yssledovanyia [Text as an object of linguistic research]. Moskva: Nauka [in Russian].
4. Zaitseva, O.L. (2015). Kohezyia v tekstakh hazetnyikh y zhurnalnykh statei [Cohesion in the texts of newspaper and magazine articles]. *Unyversytetskye chtenyia-2015: materyaly nauchno-metodycheskykh chtenyi* [University readings-2015: materials of scientific-methodical readings], 15–19 [in Russian].
5. Karp, M. (2014). Koheziia ta koherentnist yak sukupnist tekstovoho zviazku u brytanskykh khudozhnykh multymodalnykh tvorakh [Cohesion and coherence as a set of textual connections in British multimodal works of art]. *Mova i kultura*. [Language and culture]. No. 17, 182–189 [in Ukrainian].
6. Lukyn, V.A. (2005). Khudozhestvennyi tekst: Osnovy lynchvystycheskoi teoryi [Fictional text: Fundamentals of linguistic theory]. *Analytycheskyi mynymum* [Analytical minimum]. Moskva : Os-8 [in Russian].
7. Pavlenko, V.H. (2016). Kategoryia kohezyi v tekstakh nauchno-pedahohycheskoi publytsystyky anhlyiskoho yazyika [The category of cohesion in the texts of scientific and pedagogical journalism of the English language]. *Nauch.-teoret. and applied journal. Fylohohycheskye nauky. Voprosy teoryi y praktyky* [Philological sciences. Questions of theory and practice], No. 4, 139–142 [in Russian].
8. Halliday, M.A.K., Hasan, R. (1989). Language, Context and Text: A Social Semiotic Perspective. Oxford: Oxford Univ. Press, 1989. 126 p. [in English].
9. Tender documentation. URL: http://kamgs3.kpi.ua/sites/default/files/1%20EBRR_tender%201%20%20procedure.pdf [in English].

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОЇ МЕТАФОРИ У ПРОМОВАХ СУЧАСНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Буць Ж. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
 доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
 Національний технічний університет України
 «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
 пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
 orcid.org/0000-0002-5938-2694
 jeannette@ukr.net*

Седляр А. В.

*студентка магістратури кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
 Національний технічний університет України
 «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
 пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
 orcid.org/0000-0001-8931-0715
 anny.sdlr@gmail.com*

Ключові слова: маніпуляція,
 політична метафора,
 політичний дискурс, промова,
 художній засіб.

У статті досліджуються актуальні питання метафоризації політичних текстів. Найбільш маніпулятивно спрямованими є промови, оскільки вони готуються завчасно, мають чітку ціль виголошення та відрізняються прямим контактом з аудиторією. Саме вони стали об'єктом нашої роботи. Наше дослідження націлене на розширення знань про маніпулятивну спрямованість метафоричних конструкцій у політичному дискурсі та розкриття інтенцій автора тексту, прихованих для загального адресата. Розглянуто промови сучасних французьких політиків на предмет наявності у них метафоричних конструкцій, метою яких є маніпуляція. Проаналізовано різні типи метафор: фізіологічна, кримінальна, театральна, мілітарна метафори, метафора шляху та засобів пересування, природної стихії та будинку. Виявлено значення кожного прикладу та виокремлено функції цього художнього засобу. Проаналізовано той факт, що порівняння політичних реалій з об'єктами повсякденного життя людини допомагає останній краще осягнути інформацію, яку транслює оратор. З'ясовано, що за допомогою політичної метафори оратори можуть впливати на емоції, вибір та дії аудиторії. Це є засобом агітації, пропаганди та навішування опозиції «корисно–шкідливо». Доведено, що підміною політичних реалій на образи інших сфер життя можна демонізувати або ідеалізувати будь-яку ситуацію чи особу. Досліджено поняття «апперцепція», яке визначаємо як залежність сприйняття людиною певної інформації та об'єктів реального світу від її попереднього досвіду. Проведено паралель між сприйняттям метафоричного образу та отриманим життєвим досвідом людини. Аргументовано факт того, що метафору необхідно розглядати не лише як метод прикрашання текстів, а й як один із потужних засобів впливу на емоції та почуття аудиторії. Обґрунтування такого аспекту використання художнього засобу є важливим елементом у вивченні маніпулятивних технік політичного дискурсу.

MANIPULATIVE POTENTIAL OF POLITICAL METAPHOR IN THE SPEECHES OF MODERN FRENCH POLITICIANS

Buts Z. V.

*Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of the French Language
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Peremohy ave., 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5938-2694
jeannette@ukr.net*

Sedliar A. V.

*Master's Student at the Department of Theory, Practice and Translation of the French Language
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Peremohy ave., 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8931-0715
anny.sdlr@gmail.com*

Key words: *manipulation, political metaphor, political discourse, speech, figure of speech.*

The article examines current issues of the metaphorization of political texts. Speeches are the most manipulative, because they are prepared in advance, have a clear purpose of utterance and are in direct contact with the audience. They are the object of our work.

The research aims to expand knowledge about the manipulative potential of metaphorical constructions in political discourse and to reveal the intentions of the author of the text, hidden from the average recipient.

There have been considered the speeches of modern French politicians on the presence of metaphorical constructions aimed at manipulation. Different types of metaphors are analyzed: physiological, criminal, theatrical, military metaphors and others. The meaning of each example and the functions of this figure of speech are revealed. It has been analyzed that comparing political realities with objects of everyday life helps a person to better understand the information transmitted by the speaker.

It has been found that speakers can influence the emotions, choices and actions of the audience by applying a political metaphor. It is a means of agitation, propaganda and labeling "good or bad". It has been proved that substituting political realities for images of other spheres of life can demonize or idealize any situation or person. It has been investigated the concept of apperception which is defined as the dependence of a person's perception of certain information and objects of the real world on his previous experience. A parallel is drawn between the perception of a metaphorical image and the received life experience of a person. It is argued that metaphor should be considered not only as a method of embellishing texts, but also as one of the powerful means of influencing the emotions and feelings of the audience. This aspect of the use of figure of speech is an important element in the study of manipulative techniques of political discourse.

Постановка проблеми. У сучасному світі, переповненому інформацією, дуже важливо вміти розрізнати маніпуляцію, яка досить часто є непомітною для середньостатистичного адресата повідомлення. Тактики впливу поширені у багатьох галузях нашого життя: засобах масової

інформації, бізнесі, особистому спілкуванні тощо. Особливо важливим це питання є у контексті політики, оскільки саме вона відповідає за функціонування держави та всіх її галузей.

Якщо говорити про політичні тексти, то найбільш маніпулятивно спрямованими є промови,

позаяк готуються вони завчасно, а отже, там присутні виважені прийоми впливу. Також вони відрізняються своєю орієнтованістю на аудиторію, оратори мають чітку мету виголошення промови: агітація, пропаганда, опозиція «корисно–шкідливо» і т.п. [1, с. 45]. Ще однією перевагою промов для впливу на свідомість адресата є прямий контакт, оскільки дуже часто вони виголошуються напямперед народом.

Як стверджує О.В. Падалка, політичні промови належать до групи інформативно-персуазивних текстів [2, с. 66]. Ми поділяємо її думку і вважаємо, що цей тип тексту є інформативним, оскільки виголошення промови супроводжується наданням аудиторії певної інформації з того чи іншого приводу. При цьому політичні промови вважаються також персуазивними, позаяк, за визначенням В.С. Чернявської, персуазивність трактується як вплив оратора на його адресата з метою переконати його в чомусь, спонукати адресата до скоєння або нескоєння ним певних дій [3, с. 25–26]. Задля реалізації цього ефекту автори текстів вдаються до різноманітних методів, одним із яких є метафора, що спостерігається у кожному тексті політичного виступу і відповідно називається політичною.

За словами М. Едельмана, метафора у політиці пробуджує приховані тенденції та імпульси у громадських масах [4]. Тобто вона слугує елементом спонукання реципієнтів до певних дій.

Безперечним фактом у наш час є те, що сучасний політичний дискурс є глибоко метафоризованим. Політична метафора є одним із найсильніших засобів, за допомогою яких політики намагаються впливати на масову свідомість аудиторії [5, с. 119]. Вважаємо, що метафора у політичних промовах є досить виразним засобом акцентування, а тому і привернення уваги, оскільки цей троп уводить у текст поняття, віддалені від політичного світу, задля ілюстрації того чи іншого предмета/явища шляхом їхнього зіставлення. Отже, зважаючи на наміри автора, метафора може викликати у свідомості аудиторії різні картини реальності, що й робить цей художній засіб у наведеному дискурсі політичним елементом впливу.

Досліджуючи у роботі вплив політичної метафори, видається доцільним розглянути класифікацію об'єкта наукової розвідки. За типологією В.В. Петренка виокремлюють метафори за концептосферами із життя людини – будинок, механізм, організм, сім'я та родинні стосунки, надприродна істота, театр, спортивні змагання, шлях і засоби пересування, війна, рослина, природна стихія, кухня та їжа [6, с. 118].

Отже, важливим аспектом нашої роботи є аналіз використаних тропів у промовах політиків на предмет наявності у них маніпулятивного впливу.

Стверджуємо, що метафору необхідно розглядати не лише як один із методів прикрашання текстів, а й як один із потужних засобів впливу на свідомість аудиторії. Середньостатистичний слухач, на якого й орієнтована більшість промов політиків, не в змозі побачити прихований сенс використання згаданого художнього засобу, оскільки найчастіше він сприймається як показник красномовства оратора.

Мета статті – розкрити маніпулятивну спрямованість використання політичної метафори у промовах сучасних французьких політиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи промови сучасних французьких політиків, таких як Емманюель Макрон, Франсуа Олланд та Жан Кастекс, ми помітили, що кожна з їхніх промов не обходиться без використання метафор. Вони своєю чергою мають різну мету використання. Деякі з них слугують прикрасою тексту, а от інші мають приховану ціль – вплинути на адресата. Розглянемо конкретні приклади.

Tous nous ont dit que malgré nos efforts pour le freiner, le virus continue de se propager et est en train de s'accélérer (1).

У поданому уривку використовується метафора шляху та засобів пересування, позаяк вірус порівнюється з транспортом, який набирає обертів – *s'accélérer* (укр. прискорювати свій рух) (тут і далі переклад наш – Б.Ж., А.С.), та який не можна зупинити – *freiner* (укр. знижувати швидкість, гальмувати). Ототожнювання COVID-19 з транспортним засобом має на меті зображення його руйнівної дії, оскільки, якщо автомобіль несеся з великою швидкістю, він може завдати шкоди людям та навколишньому середовищу так само, як і вірус. Отже, маніпулятивна ціль оратора – створити образ нищівного об'єкта, який насувається на країну, для того, щоб надати серйозного значення його появі.

C'est aussi de se préparer à une possible deuxième vague qui touchera un peu plus tard...(1).

У цьому прикладі ми бачимо, що наплив захворювань порівнюється з хвилею, яка накопчується на берег. Таке ототожнення вже давно увійшло в обіг і часто використовується стосовно всіляких негараздів (хвиля обурення, вибухова хвиля, хвиля гніву і т.п.). Це дає змогу уявити вірус як природну стихію, яка несеся на людей, що своєю чергою не передвіщає нічого хорошого, позаяк вона зносить усе на своєму шляху. Саме так презентує Емманюель Макрон у своїй промові COVID-19.

Середньостатистичний слухач уже давно звик до такого використання метафори, але, проаналізувавши її використання, можемо констатувати, що художній засіб у промові президента має на меті демонізувати коронавірусну хворобу.

Він висловлює в такий спосіб свої побоювання стосовно захворювання та передає такі настрої своїй аудиторії. У цьому реченні підтверджується його бажання надати серйозного значення вказаній події.

Je dois le dire, seule l'extraordinaire force du peuple libanais a permis au pays exsangue, épuisé, en colère, de préserver depuis ce qui pouvait encore l'être (2).

У поданому уривку Ліван порівнюється з живим організмом, що є відповідно прикладом метафори організму. Описуючи ситуацію у країні, для виступу політика було підібрано такі вирази, як «безкровний, виснажений, злий» (фр. *exsangue, épuisé, en colère*), що зображує Ліван з рисами живої істоти. Таке експресивне порівняння впливає на сприйняття аудиторією змісту промови, оскільки у свідомості виникає перебільшена картина реальності. У такий спосіб Емманюель Макрон привернув увагу суспільства до проблем країни. Він маніпулював зображенням дійсності для того, щоб афішувати серйозність проблеми.

Cette force et cette amitié indéfectible ont été prises en otage par une classe politique soumise au jeu mortifère de la corruption et de la terre (2).

Словосполучення *prendre en otages* (укр. брати в заручники) є відображенням метафори війни, позаяк за словником цей вираз має таке значення:

1. Expression signifiant qu'une personne est retenue contre son gré dans un endroit. Sa libération se fera sous conditions [7].

Відзначаємо, що у контексті вибраної промови цей зворот має переносне значення, оскільки його дія відображається на неживому предметі, а саме на «силі та непохитній дружбі» (фр. *cette force et cette amitié indéfectible ont été prises en otage*). Оратор використовує проаналізований елемент кримінального значення для того, щоб обчорнити дії представників ліванської влади. Такий зворот є, безумовно, способом маніпуляції емоціями адресата, позаяк у реченні присутні антонімічні поняття «дружба» (фр. *amitié*) – позитивний вплив та «взяття у заручники» (фр. *prise d'otage*) – негативний вплив. Це відображається на сприйнятті аудиторією понять «хороше–погане»: політики, які зневажили дружбу, стають об'єктом неприязні – прагматична ціль адресанта досягнута.

Nous avons vu tous les jeux se faire. Les institutions ne peuvent être les spectateurs passifs de ce qui se passe aujourd'hui (2).

У промові Емманюеля Макрона нам зустрілася метафора театру, яка була виражена словосполученням *être les spectateurs passifs* (укр. бути пасивними глядачами/спостерігачами). У цьому прикладі оратор проводить паралель між глядачем у театрі та політиком, спираючись на той факт, що двоє не беруть участі у подіях, що відбуваються,

а лише спостерігають за ситуацією. Така репутація не є прийнятною для влади, оскільки вона має бути активною ланкою творення змін у країні. Це налаштовує слухачів на сприйняття образу ліванського політика як негативного.

Отже, у цьому прикладі також відзначаємо маніпулятивний аспект, за яким адресант викликає у аудиторії бажані відчуття та емоції, впевнено жонглюючи порівняннями.

...dans la gestion de cette crise, les élus ont été remarquables d'implication et de dévouement, à commencer par les maires qui ont, comme toujours, été combattants de la première ligne et de la première heure (3).

Яскравим прикладом метафори війни є вислів *les maires ont, comme toujours, été combattants de la première ligne et de la première heure* (укр. мери, як завжди, були бійцями на передовій із самої першої години).

Показовим словом виразу є іменник *combattant* (укр. борець, фронтовик), який у цьому контексті використовується стосовно політиків, а саме мерів. Таке порівняння ідеалізує останніх, демонструє героїчність їхніх дій, позаяк воїни на фронті, на передовій, безперечно, є героями, які рятують життя інших, цілих народів та країн. Тобто тут іде гра на асоціацію. За допомогою такого прийому можна маніпулювати поняттями «хороше–погане».

Celui [État d'exclusion] qui d'ailleurs, prôné par les mêmes, démantèle la protection sociale, réduit les services publics... (4).

Об'єктом нашого аналізу стає метафора будинку, виражена дієсловом *démanteler* (укр. зносити, демонтувати, руйнувати):

1. Démolir les fortifications, détruire un édifice.
2. (figuré) Détruire l'organisation d'un réseau, l'anéantir [7].

У контексті промови програму соціальної захищеності громадян (*la protection sociale*) було порівняно з будинком, який може зруйнуватися під впливом держави відчуження (*État d'exclusion*). Демонструючи своє бачення проблеми, Франсуа Олланд використав художній засіб з метою експресивізації висловлення. Порівняємо 2 варіанти:

1. *La protection sociale sera inaccessible* (укр. програма соціальної захищеності громадян стане недоступною).

2. *La protection sociale sera démantelée* (укр. програма соціальної захищеності громадян буде ліквідована/знищена).

Вибрана метафора неодмінно впливає на бачення реальності слухачами, вони сприймають її відповідно до того, як було подано інформацію. Зважаючи на той факт, що прикметник «знищений» є більш емоціональним, ніж прикметник «недоступний», у свідомості адресатів виникає яскравіша реакція на слова мовця.

...elle (la cohésion) exige de la mesure pour se garder de la provocation qui attise et de la stigmatisation qui blesse (4).

Представлений вище художній засіб відносимо до групи метафор організму. Нам вдалося зробити такий висновок завдяки звороту *la stigmatisation qui blesse* (укр. стигматизація, яка ранив/завдає болю), у якому ключовим словом конструкції виступає дієслово *blesser*.

Говорячи про тероризм, спікер порівнює стигматизацію з об'єктом або навіть людиною, що завдає шкоди живій особі, яка у нашому контексті є народом Франції. Стверджуємо, що таке використання тропу пов'язане з бажанням автора надати висловленню більш емоційного значення, позаяк аналізований фрагмент з метафорою має експресивне забарвлення.

Усім людям знайоме відчуття болю, фізичного та емоційного, тому порівняння, основане на апперцептивному сприйнятті, є дуже результативним у плані отримання реакції аудиторії. Розглянемо термін «апперцепція», який за словником визначається як зумовленість сприйняття людиною тих чи інших предметів або явищ об'єктивного світу її попереднім досвідом та психічним станом у момент сприйняття; сприймання залежить не тільки від об'єкта, а й від суб'єкта, від наявних у нього потреб, інтересів, уявлень, понять тощо; безпосередні враження від об'єкта активізують певні сліди минулих вражень; вони включаються у склад попереднього досвіду, завдяки чому сприймання відбувається швидше, набуває вибірковості й осмисленості [8].

Констатуємо, що людина сприймає подану інформацію відповідно до своїх життєвих знань. Якщо до політики середньостатистична людина відношення не має, то проблеми, пов'язані з фізіологією, їй знайомі. Завдяки цьому спосіб презентації політичних явищ через призму людського досвіду є досить ефективним, позаяк аудиторія буде сприймати таку інформацію дуже особисто, і реакція на неї буде відповідною.

Висновки. Отже, виявлено, що серед методів впливу політичних текстів виокремлюють метафору, яку відповідно називають політичною. Наведе

поняття трактуємо як художній засіб, заснований на прихованому порівнянні реалій політичного світу з елементами інших суспільних сфер.

Проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що метафора може бути не лише елементом прикрашання тексту та показником красномовства оратора, а здатна впливати на свідомість адресата. Нами було виокремлено основні маніпулятивні спрямованості цього тропу.

По-перше, метафору можна розглядати як засіб впливу на реципієнта через створення у його свідомості бажаних картин реальності. Іншими словами, використовуючи метафору, адресант порівнює подану інформацію з іншими реаліями різних сфер нашого життя. У результаті, вміло жонглюючи образами, можна надати серйозності тому чи іншому явищу, демонізувати або ідеалізувати будь-яку ситуацію або людину. Таке приховане порівняння є важливим методом підміни дійсності.

По-друге, це засіб експресивізації висловлення. У такий спосіб політик отримує яскравішу реакцію своєї аудиторії на адресоване повідомлення, привертає їхню увагу. Він досягає появи бажаних емоцій та почуттів, а отже, може керувати результатом виголошення промови.

По-третє, можемо виокремити також ефект унаочнення події або явища, про які йдеться. Порівняння політичних реалій з об'єктами повсякденного життя людини допомагає останній краще осягнути інформацію, яку транслює оратор, а також додає прихильності політику, який тямить у красномовстві та орієнтується на середньостатистичного слухача.

Отримані результати свідчать про те, що метафора має розглядатися крізь призму маніпуляції, а не лише як один із тропів поетичного мовлення. Головним чином, вона розкриває свій потенціал у політичних текстах, метою яких є, зокрема, вплив на аудиторію.

Перспективи дослідження полягають у розширенні знань про маніпулятивну спрямованість метафоричних конструкцій не тільки у політичному дискурсі, але у інших сферах мовлення, наприклад у засобах масової інформації, які також є серйозним важелем у формуванні світогляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Canetti E. Masse und Macht. Hamburg : Claassen, 1960. 342 p.
2. Падалка О.В. Політична промова та її просодичні характеристики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 6 (231). С. 66–69.
3. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. Москва : Флинта : Наука, 2006. 134 с.
4. Edelman M. Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Quiescence. Chicago : Markham, 1971. 198 p.
5. Погребняк Н.В. Воздействующий потенциал метафоры в современном политическом медиадискурсе. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Языкознание и литературоведение*. Волгоград, 2019. № 10 (143). С. 118–125.
6. Петренко В.В. Політична мова : навчальний посібник. Київ : ІМВ, 2006. 215 с.

7. Linternaute. URL: <https://www.linternaute.com> (дата звернення: 20.10.2020).
8. Тлумачення: апперцепція. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=апперцепція> (дата звернення: 20.10.2020).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Déclaration de M. Emmanuel Macron, président de la République, sur l'épidémie de COVID-19. URL: <https://www.vie-publique.fr/discours/273869-emmanuel-macron-12032020-coronavirus> (дата звернення: 18.10.2020).
2. Conférence de presse de M. Emmanuel Macron, président de la République, sur la situation au Liban. URL: <https://www.vie-publique.fr/discours/276559-emmanuel-macron-27092020-liban> (дата звернення: 18.10.2020).
3. Déclaration de politique générale de M. Jean Castex, Premier ministre, sur la crise économique et sanitaire, la France des territoires, le soutien à l'activité, le système de santé, les retraites et l'ordre républicain, au Sénat le 16 juillet 2020. URL: <https://www.vie-publique.fr/discours/275476-jean-castex-16072020-declaration-politique-generale-castex-au-senat> (дата звернення: 18.10.2020).
4. La démocratie face au terrorisme, Paris 8 septembre 2016 Discours de François Hollande, Président de la République. URL: <https://jean-jaures.org/sites/default/files/redac/commun/discoursfrancoishollande.pdf> (дата звернення: 18.10.2020).

REFERENCES

1. Canetti, E. (1960). *Masse und Macht*. Hamburg: Claassen.
2. Padalka, O.V. (2012). Politychna promova ta yiyi prosodychni kharakterystyky [Political speech and its prosodic characteristics]. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Philological sciences. Linguistics*. Vol. 6. P. 66–69.
3. Chernyavskaya, V.Ye. (2006). Diskurs vlasti i vlast' diskursa: problemy rechevogo vozdeystviya [Discourse of power and the power of discourse: problems of speech impact]. Moscow: Flinta: Nauka.
4. Edelman, M. (1971). *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Quiescence*. Chicago: Markham.
5. Pogrebnyak, N.V. (2019). Vozdeystvuyushchiy potentsial metafory v sovremennom politicheskom mediadiskurse [The impacting potential of metaphor in modern political media discourse]. *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Yazykoznanie i literaturovedeniye – Bulletin of the Volgograd State Pedagogical University. Linguistics and Literary Studies*. Vol. 10 (143). P. 118–125.
6. Petrenko, V.V. (2006). *Politychna mova: navchalnyi posibnyk* [Political language: a textbook]. Kyiv : IMV.
7. Linternaute. Retrieved from: <https://www.linternaute.com>.
8. Тлумачення: аппертсепсія [Interpretation: apperception]. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=аппертсепсія>.

ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОНІМІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ В КІНЕМАТОГРАФІ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ СЕРІАЛУ «ГРА ПРЕСТОЛІВ»)

Великорода Ю. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-4913-4291
yuriy.velykoroda@pnu.edu.ua*

Кернична Л. І.

*студентка магістратури
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-5950-8349
liliakernychna@ukr.net*

Ключові слова: міфонім,
міфологічна картина
світу, дослівний переклад,
запозичення, еквіваленція.

Стаття присвячена визначенню тактик перекладу міфонімів з англійської мови на українську на матеріалі перекладу фентезійного телесеріалу «Гра престолів». На основі класифікацій міфонімів Н. Подольської визначаються основні типи міфонімів як засобів вербалізації авторської міфологічної картини світу у досліджуваному матеріалі, до яких додаються ще чотири групи, ідентифіковані у матеріалі дослідження. Основними трьома типами міфонімів у проаналізованому матеріалі стали міфотопоніми, міфоантропоніми та міфоетноніми. Проведено аналіз тактик перекладу, визначених Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне за кожним типом міфонімів. На основі аналізу застосування тактик перекладу визначаються три основні тактики – дослівний переклад, запозичення та еквіваленція, застосування інших тактик спостерігалось у десяти відсотках випадків. На основі кількісних підрахунків визначених тактик перекладу робляться висновки про тенденції до відтворення авторських міфонімів у серіалі «Гра престолів» з англійської мови на українську. Зокрема, визначено, що основною тактикою став дослівний переклад, який застосовувався під час перекладу кожного типу міфонімів. Тактика запозичення застосовувалася лише у трьох з десяти типів міфонімів, проте в абсолютних показниках виявилася дещо більш частотною, ніж тактика еквіваленції, до якої перекладачі вдавалися під час перекладу восьми з десяти типів міфонімів. Результати проведеного дослідження свідчать, що в переважній більшості випадків перекладу авторських міфонімів (близько вісімдесят відсотків) перекладачі послуговуються лексичними ресурсами цільової мови, а у двадцяти відсотках вдаються до тактики запозичення для збереження екзотичного характеру авторської картини світу. Суттєве домінування тактики дослівного перекладу (понад п'ятдесят відсотків) свідчить про намагання перекладачів зберегти у цільовій мові лексичне значення міфоніма, який часто є важливим для контексту оригіналу, виступає промовистою назвою та виконує функцію характеристики елементів авторської міфологічної картини світу.

METHODS OF TRANSLATING MYTHONYMS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (ON THE BASIS OF THE TRANSLATION OF THE SERIES “GAME OF THRONES”)

Velykoroda Yu. M.

Ph.D.,

Associate Professor at the Department of English Philology

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Shevchenka str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4913-4291

yuriy.velykoroda@pnu.edu.ua

Kernychna L. I.

Master's Student

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Shevchenka str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5950-8349

liliakernychna@ukr.net

Key words: *mythonym,
mythological worldview,
literal translation, borrowing,
equivalence.*

The article is an investigation of translation solutions applied during the translation of mythonyms from English into Ukrainian on the basis of the translation of “Game of Thrones” fantasy television series. On the basis of N. Podolskaya’s classification of mythonyms, we have defined the main types of mythonyms as means of verbalization of the author’s mythological worldview in the material under investigation. The classification has been complemented with four new groups identified in the film. The three main types of mythonyms in the analyzed material are mythotoponyms, mythoanthroponyms and mythoethnonyms. For the analysis of translation solutions, we applied the classification by J.-P. Vinay and J. Darbelnet for each type of mythonyms. On the basis of our analysis, we have identified three main translation solutions – literal translation, borrowing and equivalence. The other solutions have been used in fewer than ten percent of cases. On the basis of quantitative research of translation solutions, we draw conclusions about the trends in translating mythonyms in the television series “Game of Thrones” from English into Ukrainian. Thus, we have determined that the main solution was literal translation, which was used in the translation of each type of mythonyms. Borrowing was applied in only three of ten types of mythonyms, yet in absolute figures this solution was used more frequently than equivalence, which was applied during the translation of eight types of mythonyms. The results of the research reveal that in most cases (about eighty percent) when translating mythonyms, translators prefer to use lexical resources of the target language, while in twenty percent of cases they borrow the source lexeme to preserve the exotic nature of the author’s mythological worldview. The dominant use of literal translation (more than half of all cases) is evidence of the translators’ efforts to preserve the lexical meaning of the mythonym in the target language, as this mythonym is often significant for the context of the original, serves as an expressive name and functions for the characterization of the elements in the author’s mythological worldview.

Тактики перекладу лексичних новотворів, окаціоналізмів та авторських неологізмів становлять неабияку проблему як для перекладознавців, так і для перекладачів-практиків. Водночас, зі зростанням популярності фентезійного жанру в літературі та у кінематографі, а також очікуваннями доступності нових творів різними мовами майже одночасно із виходом оригіналів, ця проблема набуває особливої актуальності у наш час. Перекладу лексичних новотворів присвячено ряд праць українських перекладознавців [2; 6; 8; 9]. Фентезійні жанри, які містять свою оригінальну авторську міфологію, компонентами якої часто стають окаціональні одиниці, які не мали усталених варіантів номінації навіть в мові оригіналу (наприклад, творчість Дж. Толкіна, Дж. Роулінг тощо)? набувають все більшої популярності в останні десятиліття. Найбільш успішним у кінематографі у другому десятилітті XXI століття став телесеріал «Гра престолів», знятий за мотивами книги Дж. Мартіна «Пісня льоду й полум'я». У серіалі присутня оригінальна міфологічна картина світу, ретельно розроблена автором, яка виступає основою для сюжетної лінії та в якій часто можна знайти мотивацію поведінки та вчинків головних героїв. Разом із тим у сучасному українському перекладознавстві утворилася певна лакуна в дослідженні перекладу цього фільму, а єдина наявна наукова розвідка у цьому напрямі датується ще 2014 роком і присвячена перекладу власних назв у першій частині серії романів Дж. Мартіна [1].

Метою статті є визначення тактик перекладу міфонімів з англійської мови на українську у серіалі «Гра престолів». Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити міфоніми, які виступали засобами вербалізації авторської міфологічної картини світу; 2) типологізувати відібрані міфоніми; 3) визначити тактики перекладу для кожного типу міфонімів.

«Міфологічна картина світу – це цілісна система вірувань та уявлень первісної людини про будову навколишнього світу (реального та потойбічного), що ґрунтується на традиціях і міфах. У цій картині природу сприймають через богів, духів, магичні, фантастичні властивості та явища» [4, с. 77]. Міфологічна картина світу, яка є особливим типом картини світу, з одного боку, являє собою спробу пізнати і впорядкувати навколишній світ первісною людиною, а з іншого, вона виступає як своєрідне універсальне бачення сучасного світу [5, с. 270]. Міфи втратили свою визначальну роль у пізнанні людиною навколишньої дійсності через те, що наука швидко розвивається. Проте до цього часу міфи зберігаються як частина літературної спадщини, яка несе естетичну цінність і має високий ступінь прецедентності у творах різних авторів.

Багато письменників, таких як Дж. Толкін, Дж. Роулінг, Р. Говард, Ф. Лавкрафт, Дж. Мартін, створювали свої твори, ґрунтуючись на міфах. І. Вінтерле стверджує, що «сьогодні світ фентезійного твору», або «вторинний світ» – найважливіша категорія літератури фентезі, яка багато в чому визначає художні достоїнства, якість і популярність фентезійних творів. Практично будь-який вторинний світ будується на основі міфу, оскільки саме міф допомагає сконструювати внутрішньо переконливий, логічний і достовірний Всесвіт [3, с. 38].

Найголовніший, основоположний елемент фентезійної літератури – поєднання абсолютної вигадки і дійсності. Автори фентезі у створений собою магичний світ переносять міфологічні символи, включають міфологічних істот або створюють нових персонажів на основі міфологічних, уявні об'єкти, магичну зброю або засоби для використання магії. Звідси впливає поняття «авторської міфологічної картини світу» [7]. Міфи – важлива частина структури всесвіту, де відбувається дія серіалу «Гра престолів». Перед глядачами відкривається абсолютно новий, інший світ, який не існує в реальності, світ, який населяють вигадані народи з власною культурою, традиціями та уявленнями.

Свідченням авторської міфологічної картини світу «Гри престолів» виступають наявні в серіалі міфічні та міфоподібні істоти та тварини, які заселяють створений автором всесвіт, несумісний з нашою реальністю; вигадані народи, які вірять в різних богів та мають своє уявлення про світ; представники потойбічного світу; використання магії, наявність різних релігій, вигаданих мов. Дж. Мартін створив власні міфоподібні образи та символи, окрім того, він запозичив мотиви із наявних міфологій (скандинавської, кельтської, грецької та перської). Водночас події в серіалі нагадують Середньовічну Європу, що помітно завдяки зображенню лицарських турнірів, колісниць, замків, у яких живуть герої серіалу.

Засобами вербалізації міфологічної картини світу є міфоніми (або міфолексеми) – лексичні одиниці, що позначають міфічні істоти, об'єкти тощо. Згідно з А. Суперанською, міфонім – це «іменування людей, тварин, рослин, народів, географічних і космографічних об'єктів, різних предметів тощо, які в дійсності ніколи не існували» [11, с. 180]. У нашому дослідженні ми розподілили міфоніми за класифікацією Н. Подольської, в яку включені такі типи:

міфоантропонім – ім'я власне людської істоти в билинах і міфах;

міфотопонім – власна назва будь-якого географічного об'єкта;

міфозоонім – назва тварини;

міфотопонім – назва рослини;

міфоетнонім – назви народів;

міфотеонім – назва божества в будь-якому пантеоні [10];

Оскільки до міфологічної картини світу ми віднесли ще такі мовні одиниці, для яких не було визначено окремих категорій у класифікації Н. Подольської, ми вирішили додати такі поняття:

міфохроніми – назви періодів часу, подій, свят;

міфохремапоніми – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей тощо. Обидва терміни утворені від термінів на позначення розрядів онімів *хроніми* та *хремапоніми* [10, с. 161, 162].

До цієї класифікації слід додати ще дві групи, яких немає у традиційних класифікаціях міфонімів, які, однак, наявні в досліджуваному матеріалі:

міфотоксиконіми (від гр. *μύθος* – міф, гр. *τοξικός* – отрута та *λογία* – наука) – міфоніми на позначення отрути;

міфогексоніми (від гр. *μύθος* – міф, герм. *hex* – прокляття та гр. *λογία* – наука) – міфоніми на позначення видів магії та тих, хто її практикує. У словотворі цього оніма ми застосували слово германського походження, яке, на нашу думку, краще узгоджується з принципами милозвучності української мови при творення нової одиниці, аніж грецький аналог *магія*.

Серія фільмів «Гра престолів» представляє великий інтерес із точки зору аналізу тактик перекладу. П. Ньюмарк визначає тактики перекладу як «процедури, які використовуються для перекладу тексту мовою оригіналу в текст мовою перекладу». Він стверджує, що стратегії перекладу використовуються для цілих текстів, а тактики перекладу для речень та менших одиниць мови [12, с. 81].

Для нашого дослідження ми обрали класифікацію тактик за Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне, які виділяють: **запозичення** (*borrowing*) (слово з оригінального тексту безпосередньо переходить в цільовий), **дослівний переклад** (*literal translation*) (переклад лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем або слів – їх лексичними відповідниками), **транспозицію** (*transposition*) (заміна слова однієї частини мови на іншу без зміни значення всього повідомлення), **модуляцію** (*modulation*) (зміна слова або словосполучення мови оригіналу одиницею мови перекладу, значення якої виводиться логічно), **еквіваленцію** (*equivalence*) (використання у тексті перекладу слова або словосполучення, яке в мові перекладу визнається усталеним еквівалентом) та **адаптацію** (*adaptation*) (передача ситуації оригіналу, якої не існує в мові перекладу за допомогою

іншої ситуації, яку можна вважати еквівалентною) [13, с. 31].

Отже, у ході нашого дослідження методом суцільної вибірки ми ідентифікували в оригіналі кінофільму 203 міфоніми, які виступили засобами вербалізації авторської картини світу. На такому етапі ми класифікували ці міфоніми за їх типами, описаними вище. Кількісні результати вибірки показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Типологія міфонімів

Міфоніми	Кількість	Відсоток вибірки
Міфотопоніми	60	29,56%
Міфоантропоніми	41	20,2%
Міфоетноніми	21	10,34%
Міфозооніми	16	7,88%
Міфотеоніми	14	6,9%
Міфотоксиконіми	14	6,9%
Міфохроніми	12	5,91%
Міфохремапоніми	9	4,43%
Міфогексоніми	9	4,43%
Міфотопоніми	7	3,45%
Всього	203	100%

Як видно із таблиці, найбільш представленими із десяти типів виявилися три групи міфонімів: міфотопоніми, міфоантропоніми та міфоетноніми, які сукупно склали майже дві третини вибірки. Кожен з інших типів не перевищував 10% з загальної вибірки. Далі ми детально дослідили тактики перекладу, застосовані для кожного типу.

Основними трьома тактиками перекладу міфонімів стали дослівний переклад, запозичення та еквіваленція. В аналізі тактик перекладу ми детально зупинимося саме на цих трьох тактиках, оскільки інші тактики застосовувалися у перекладі менше 10% одиниць.

1. Переклад міфотопонімів

Перед глядачами «Гри престолів» відкривається абсолютно новий, інший світ, і всі території і різні географічні об'єкти, розташовані на них, мають власні найменування. Вони служать для створення достовірності, об'єктивності, реальності зображуваних подій. Ми виокремили 60 міфотопонімів, до яких віднесли назви континентів, морів, річок, заток, гір, островів та півостровів, пустель, назви регіонів, міст та вулиць.

До тактики **дослівного перекладу** перекладачі вдавалися під час перекладу 53% міфотопонімів, серед яких – назви усіх морів, заток та майже усіх островів і вулиць. Важливою характеристикою цих міфотопонімів є те, що вони є так званими, «промовистими» назвами, тобто в них закладена певна характеристика, внутрішня

форма. Наприклад, складові частини міфотопоніма *Slaver's Bay* (*Затока Работоргівців*) говорять про те, чим це місто відоме, і, відповідно, матимуть певні очікувані асоціації та конотацію. Такі «промовисті» міфотопоніми перекладалися зі збереженням семантичного значення тих морфем або слів, з яких вони складаються, тобто за допомогою дослівного перекладу. Інші міфотопоніми, для передачі яких перекладач вдався до тактики дослівного перекладу: *the Shivering Sea* (*Тремтяче море*), *Mother of Mountains* (*Матір Гір*), *the Sapphire Isle* (*Сапфіровий Острів*), *the Iron Islands* (*Залізні острови*), *Garden of Bones* (*Сад Кісток*), *Shadow Lands* (*Тіністі Землі*), *King's Landing* (*Королівська Гавань*), *the East Road* (*Східна дорога*) тощо.

Тактикою **запозичення** було перекладено 37% міфотопонімів. Не всі міфотопоніми містять в собі явне семантичне наповнення, але вони сприймаються глядачем як показник нереальності та незвичайності світу, який зображується в серіалі. Такі назви географічних об'єктів перекладаються за допомогою тактики запозичення. Цим способом перекладач передав назви майже усіх міст. Наприклад, для передачі міфотопоніма *Winterfell*, столиці Королівства Півночі та родового замку дому Старків, перекладач вдався до тактики запозичення. У перекладі він звучить як *Вінтерфелл*, цю лексему було транслітеровано. Знову ж таки, таке перекладацьке рішення зумовлено відсутністю можливості передати значення вихідної одиниці за допомогою дослівного перекладу і зберегти її коротку форму, тобто передати міфотопонім в максимально наближеній до оригіналу формі. Тактикою запозичення було перекладено і назви континентів *Westeros* (*Вестерос*); річок *the Rhoyme* (*Роїн*); островів *the Arbor* (*Арбор*), *the Tarth* (*Тарп*); регіонів *Lannisport* (*Ланніспорт*) та інших міст, наприклад, *Lorath* (*Лорат*), *Braavos* (*Браавос*).

До тактики **еквівалентії** перекладач вдався під час перекладу 5% міфотопонімів: регіонів *the Reach* (*Розліг*), *the Neck* (*Перешийок*) та річки *the Trident* (*Тризубець*).

До інших тактик перекладач вдався під час перекладу 5% міфотопонімів. Під час перекладу міфотопоніма *the Street of Sisters* перекладач вдався до тактики **опущення** та передав її на українську як *вулиця*. Тактику **транспозиції** було застосовано для передачі міфоніма *the Street of Steel* (*Залізна вулиця*). Під час перекладу міфотопоніма *the Red Fork* (*Червоний Зубець*) перекладач застосував тактику **модуляції**.

2. Переклад міфоантропонімів

Значна частина прикладів припадає на імена героїв, їхні прізвиська та прізвиська – це 38 міфоантропонімів. Як правило, під час перекладу імен

та прізвиськ застосовується тактика **запозичення**, тобто ім'я або прізвисько транскрибується або транслітерується. Однак у літературі в іменах, а особливо в прізвиськах, може бути закладений особливий зміст, який не передається під час застосування тактики запозичення, що призводить до втрати змісту. Тому перекладач застосовує також тактику **дослівного перекладу**, або **еквівалентію**.

Під час перекладу більшості міфоантропонімів перекладач вдався до **дослівного перекладу** – у 50% випадків. Розглянемо переклад міфоантропоніма *Kingslayer* (*Царевбивця*) – це прізвисько, яке належить Джеймі Ланністеру. У цьому випадку під час перекладу була застосована тактика дослівного перекладу: king [король, цар] + slayer [вбивця]. Ще один приклад – *Night King* (*Король Ночі*) – лідер білих блукачів, наймогутніший та найнебезпечніший серед них. Це істота із чистого льоду і холоду, і тому він має здатність заморожувати все, до чого б він не доторкнувся та куди б не пішов. За допомогою своєї магії може оживляти мертвих (людей, тварин і драконів), щоб ті служили його армії. Король Ночі має здатність перетворювати немовлят в *Білих Блукачів* (*White Walkers*), притискаючи палець до щоки дитини. Передача міфоантропоніма відбулася за допомогою тактики дослівного перекладу з перестановкою компонентів: night [ніч] + king [король].

Red Priestess (*Червона Жриця*) є однією з головних героїнь серіалу, яка володіє багатьма вражаючими магічними здібностями. Наприклад, вона мала здатність створювати чари, магічні ілюзії, які змінюють фізичне сприйняття і зовнішній вигляд людей і предметів. Українською цей міфонім передано за допомогою тактики дослівного перекладу: red [червона] + priestess [жриця]. Дослівно також було перекладено і такі міфоантропоніми: *High Sparrow* (*Верховний Горобець*), *Grey Worm* (*Сірий Хробак*), *Young Wolf* (*Молодий Вовк*), *Lord of Bones* (*Лорд Кісток*), *Protector of the Seven Kingdoms* (*Захисниця Семи королівств*).

Для перекладу комплексних лексем, які складаються з власного імені та з титулу або прізвиська, застосовувалася комбінація двох тактик – **дослівний переклад** та **запозичення** (24%). Наприклад, у випадку з перекладом міфоантропоніма *Tormund the Giantsbane* (*Тормунд Вбивця Велетнів*) перекладач транслітерував ім'я та дослівно переклав прізвисько – giants [велетні] + bane [вбивця]. Ці дві тактики застосовувалися під час перекладу міфоантропонімів *Khaleesi of the Great Grass Sea* (*Кхалісі Великого Зеленого моря*), *Brandon the Builder* (*Брандон Будівничий*), *Baelor the Blessed* (*Бейлор Благословенний*) тощо.

Тактикою **еквівалентії** було перекладено 18% міфоантропонімів. У випадку з простими

прізвиськами перекладач підбирав усталені еквіваленти в українській мові. Міфоантропонім *Spider* було передано на українську словом *Павук*. Так прозвали Баріса, Майстра над шептунами, через те, що він, як павук, плете павутину з чуток і змов. Усталені еквіваленти були підбрані і для міфоантропонімів *Littlefinger (Мізінець)*, *the Mountain (Гора)* тощо.

До інших тактик перекладач вдався під час перекладу 8% міфоантропонімів. Це, зокрема тактика **транспозиції** при передачі міфоантропонімів *Faceless Men (Безликі)*, *Mad king (Безумець)* тощо.

3. Переклад міфоетнонімів

Дж. Мартін розробив власний Всесвіт, населив його різними народами і кожному з них дав найменування. Ми відібрали 21 міфоетнонім, 8 з яких позначають назви народів, а інші 13 – це назви менших груп людей, племен та кланів.

Під час аналізу тактик перекладу кожного з міфоетнонімів було виявлено, що більшість із них було перекладено за допомогою тактики **дослівного перекладу** (48%). Застосування тактики дослівного перекладу сприяло збереженню внутрішньої форми назви народу. Наприклад, міфоетнонім *First Men* перекладено дослівно: *first* [перші] + *men* [люди]. Цю ж тактику застосовано під час перекладу міфоетнонімів: *Ironborn (Залізнороджені)*, *Free folk (Вільний Народ)*.

Другою за частотністю застосування є тактика **запозичення**, і нею було передано 38% міфоетнонімів. Для полегшення адаптації оніма зазвичай застосовується певна граматична модифікація, у випадку перекладу з англійської на українську – це частіше за все додавання родового закінчення або суфікса. Наприклад, назву кочового племені Ессоса *the Dothraki* було передано на українську за допомогою тактики запозичення – *Дотракійці*. Перекладач транскрибував цей міфоетнонім та додав до нього закінчення *-йці*. Отже, структура міфоніма відповідає найпродуктивнішій українській словотвірній моделі назви народу із суфіксом *-ець*. Перекладач адаптував отриманий у результаті перекладу тактикою запозичення приклад до граматичної структури української мови. Тактикою запозичення було перекладено міфоніми *Karstarks (Карстарки)*, *Valyrians (Валірійці)*, *Blackwoods (Блеквуди)* тощо.

Варто зазначити, що **еквіваленція**, одна із трьох основних тактик, не була застосована під час перекладу жодного міфоетноніма. Під час перекладу 14% міфоетнонімів застосовувалися інші тактики, зокрема: під час перекладу *Burned Men (Спалені)* та *save people (печерники)* застосовано тактику **транспозиції**, а під час перекладу *Stone Crows (Гірські Ворони)* – тактику **модуляції**.

4. Переклад міфозоонімів

Свідченням авторської міфотворчості є створені автором істоти, що населяють світ фентезі.

У ході дослідження ми відібрали 16 міфозоонімів, до яких віднесли назви не лише тварин, а й вигаданих автором істот та істот взятих із наявних міфологій.

Більшість із них було перекладено за допомогою тактики **еквіваленції** – 56%. У серіалі присутні істоти, які Дж. Мартін запозичив з інших міфологій. Відповідно, для передачі цих міфозоонімів українською було використано усталений відповідник. Це істоти зі скандинавської міфології – *giants (велетні)* та *krakens (кракени)*; грецької – *harpy (гарнії)*; перської – *manticore (мантикора)*. Деякі істоти згадуються у міфологіях різних народів світу – *mermaid (русалка)*, *dragon (дракон)*, *cannibals (канібали)* та *shadow (тінь)*.

Другою за частотністю застосування є тактика **дослівного перекладу**, яку застосовано під час перекладу 31% міфозоонімів. Її використано для перекладу міфозооніма *three-eyed raven (триокий ворон)*. Після того як Бран Старк падає з вежі та втрачає змогу ходити, він починає мати видіння цього ворона у своїх снах. Він дає Брану змогу бачити минуле, сьогодення і майбутнє та здійснювати подорожі в часі. Дослівно було передано також міфозооніми *ice spiders (льодяні павуки)* та *direwolf (лютововк)*.

До інших тактик перекладач вдався під час перекладу 13% міфозоонімів. Це, зокрема, тактика **адаптації** під час перекладу *grumkins and snarks*. Це істоти, якими залякують дітей, розповідаючи про них у казках. Вважається, що про них говорять так само, як і про привидів, гоблінів, вампірів та інших страховиськ. Перекладач вирішив адаптувати назви цих істот та передав їх словосполученням *бабаї та хоху*. Вибір цієї тактики перекладу у даному випадку доцільний, оскільки в українській культурі це відомі персонажі казок, тому це допомагає глядачеві вловити значення цих лексем. Тактика **запозичення** не застосовувалася під час перекладу міфозоонімів.

5. Переклад міфотеонімів

Релігія – невід'ємна складова частина авторської міфологічної картини світу «Гри престолів», адже безліч релігійних культів змагалися один з одним. Ми виділили 14 міфотеонімів, 50% з яких було передано на українську мову тактикою **дослівного перекладу**. Так, у Дотракійців присутній культ поклоніння божеству *Great Stallion (Великий Жеребець)*, у Лазарян – *Great Shepherd (Великий Пастух)*, у Залізнороджених – *Drowned God (Потонулий Бог)*, у Безликих – *Many-faced God (Багатоликий Бог)*, у людей Ессоса – *Lord of Light (Володар Світла)*, у людей північного Вестероса – *Old gods (Старі боги)*, на півдні ж найпоширеніша релігія – *Faith of Seven (Віра в Сімox)*. Для перекладу кожного з перелічених міфотеонімів було використано тактику дослівного перекладу, наприклад: *great* [великий] + *shepherd* [пастух].

Інші 50% міфотеонімів було передано тактикою **еквіваленції**, кожен із них передавався за допомогою усталеного еквіваленту слова в українській мові. До прикладу, Віра в Сімох стверджує, що є один Бог, який має сім сонмів: *the Father (Отець)*, *the Mother (Матір)*, *the Maiden (Діва)*, *the Crone (Стара)*, *the Smith (Коваль)*, *the Warrior (Воїн)* і *the Strange (Невідомий)*.

6. Переклад міфотоксиконімів

Окрему групу ми сформували з міфонімів, назви яких позначають отруту, адже всі вони вигадані автором, тому представляють інтерес із точки зору аналізу словотвору та їх передачі на українську мову. Таких міфонімів є 12, і, оскільки більшість з них має внутрішню форму, 79% було передано за допомогою тактики **дослівного перекладу**. Розглянемо переклад отрути *Long Farewell (Довге Прощання)*. Як впливає з назви, для того, щоб ця отрута подіяла, потрібен деякий час, але вона дуже смертоносна. Отрута використовується у вигляді кристалів аметистового кольору, які подрібнюють і розчиняють в напоях для жертви. Однієї краплі, що потрапила на шкіру, досить, щоб заподіяти смерть. Міфонім перекладено дослівно: long [довге] + farewell [прощання]. Дослівно також передано міфоніми *widow's blood (вдовина кров)*, *sweetsleep (солодкий сон)*, *dragon-glass (драконяче скло)*.

За допомогою **еквіваленції** перекладач передав 7% міфонімів на позначення отрути, це – *strangler (душитель)*. Під час перекладу інших 14% міфонімів на позначення отрути перекладач застосував інші тактики, зокрема **транспозицію** при передачі міфоніма *shade of the evening (вечірній міні)*. Тактика **запозичення** не застосовувалася для перекладу міфотоксиконімів.

7. Переклад міфохрононімів

Міфохрононіми – створені автором власні назви на позначення історичних подій, свят та інших соціокультурних явищ, які є важливими для зображуваного суспільства. Ми виділили 12 міфохрононімів та, проаналізувавши їхній переклад, визначили, що 83% було передано тактикою **дослівного перекладу**. Наприклад, *The festival of Mother (Фестиваль Матері)* – це релігійне свято, присвячене матері, аспекту семиликого божества Віри в Сімох. Імовірно, його святкують щороку в Королівській Гавані і в усьому королівстві. На українську мову цей міфохрононім передано за допомогою тактики дослівного перекладу: festival [фестиваль] + mother [матір].

За допомогою тактики **еквіваленції** перекладено 8,5% міфохрононімів. *The Doom (Загибель)* була катастрофічною подією, що сталася майже за чотирьох років до війни П'яти королів. За один день столицю Валерійського Фрігольда було зруйновано, і більша частина півострова Валерії спустошено.

Ще 8,5% міфохрононімів передані іншими тактиками, це, зокрема, тактика **модуляції** при передачі міфохрононіма *the Hand's Tournament (Турнір на честь руки Короля)*. Тактика **запозичення** не застосовувалася для передачі жодного міфохрононіма (0%).

8. Переклад міфохремадонімів

До міфохремадонімів ми віднесли 9 одиниць, для перекладу значної кількості яких було застосовано тактику **дослівного перекладу** – 45%. Усі міфохремадоніми – це назви мечів, адже вони багато можуть сказати про долі або характер своїх власників. Наприклад, під час свого весілля Джоффри Баратеон отримує у подарунок меч і просить інших гостей придумати для нього назву. Після кількох варіантів він швидко зупиняється на назві *Widow's Wail (Вдовиний Плач)*, яка підходить жорсткому Джоффри. Він зауважує, що кожен раз, коли він буде використовувати цей меч, це буде схоже на обезголовлення Неда Старка. Цю назву було перекладено дослівно: widow's [вдовиний] + wail [тужіння, ридання]. Оскільки перекладач намагався зберегти коротку форму назви, він замінив слово «ридання» на «плач». Дослівний переклад є найбільш вдалим способом передачі подібних міфохремадонімів на українську мову і, на наш погляд, в кожному випадку перекладачеві вдалося передати значення, закладене в оригіналі. Дослівно було передано і такі міфохремадоніми: *Longclaw (Довгий Кіготь)*, *Heartsbane (Загибель Сердця)* тощо.

Тактику **еквіваленції** перекладач застосував під час перекладу 33% міфохремадонімів. Наприклад, *Needle (Голка)* – назва короткого меча Арії Старк. Дівчина вирішує дати йому таку назву як глузливе нагадування про шиття, яке вона ненавидить: «*Sansa can keep her sewing needles. I've got a needle of my own – Хай Санса бере голки собі. Я тепер маю свою*». За допомогою цього міфохремадоніма автор підкреслює особливості характеру героїні.

Іншими тактиками перекладач передав 22% міфохремадонімів. При передачі назви меча *Oath-keeper (Вірний Клятві)* була використана тактика **транспозиції**, а для *Terminus (Смертельний Дотик)* – тактика **модуляції**. Тактика **запозичення** не використовувалася для передачі міфохремадонімів.

9. Переклад міфогексонімів

Невід'ємним джерелом та одним з основних елементів міфологічної картини світу є наявність магії в серіалі. Ми відібрали 12 міфонімів, які позначають види та практики магії у «Грі престолів» та найменування людей та істот, які володіють магічними здібностями.

Тактикою **еквіваленції** було передано 56% міфонімів на позначення магії. Для передачі трьох

міфогексонімів перекладач використав установлені відповідники в українській мові, це – *black magic* (чорна магія), *blood magic* (магія крові) та *prophecy* (пророцтво).

Для передачі 22% міфонімів на позначення магії перекладач вдався до **дослівного перекладу**, наприклад: *dark magic* (темна магія). До інших тактик перекладач вдається під час перекладу 22% міфогексонімів. Зокрема, це тактика **модуляції**, до якої перекладач вдався під час перекладу міфоніма *warg*. Варто зазначити, що слово «warg» існувало ще до «Гри престолів». Назва походить зі скандинавської міфології, і варги згадуються в художній літературі, зокрема у творах Дж. Толкіна, де *варги* – це гігантські розумні вовки, іздові тварини орків. У світі «Гри престолів» *warg* – це людина, яка володіє здатністю проникати в свідомість тварин і сприймати світ через їхні органи чуття і навіть керувати їхніми діями. Перекладач передав на українську міфонім *warg* словом *перевертень*, вивівши значення міфоніма в українській мові логічно. Застосовано тактику модуляції, оскільки «warg» – це різновид перевертнів, але ці перевертні не перетворюються фізично, а тимчасово переселяють свій розум в тварин. При передачі міфоніма *blood spells* (чари на крові) перекладач застосував тактику **транспозиції**. Тактикою **запозичення** не було перекладено жодного міфоніма на позначення магії (0%).

10. Переклад міфотонімів

Світ «Гри престолів» унікальний не тільки наявністю у ньому міфічних істот, власної географії, а ще й наявністю рослин, референтів яким не існує в реальності. На позначення цих рослин ми відібрали 7 міфотонімів, 83% з яких були передані на українську за допомогою тактики **дослівного перекладу**. Розглянемо приклад передачі міфотоніма *ghost grass* (примарні трави). Джора Мормонт розповідає Дейнеріс: «*In the Shadow Lands*

beyond Asshai, they say there are fields of ghost grass with stalks as pale as milk that glow in the night. It murders all other grass – У Країні Тіней за Ашаєм, кажуть, ростуть примарні трави з білими, як молоко, стеблами, що світяться і нищать інші трави». Цей приклад відображає уявлення Дотракійців про світ. До того ж, опис цієї містичної трави може сприйматися як метафора на білих блукачів. Українською цей міфотонім передано дослівно: *ghost* [примара] + *grass* [трава]. При цьому іменник «примара» замінили прикметником «примарний», оскільки в оригіналі слово «ghost» витупає у функції атрибута. Дослівно було перекладено також *winter rose* (зимова троянда) і *lady's lace* (жіноче мереживо).

Один міфотонім (17%) перекладач передає тактикою **модуляції**: *heart tree* (дерево роду). Тактики **запозичення** та **еквіваленції** не застосовувалися для перекладу міфотонімів.

Загальну інформацію про тактики перекладу, застосовані при відтворенні кожного типу міфонімів, подано у таблиці 2, у якій наведені всі типи міфонімів у порядку спадання їх кількості у вибірці. Дані наводяться у відсотковому співвідношенні, а в дужках подається абсолютна кількість випадків застосування певної тактики. Детальну інформацію наведено лише для трьох основних тактик, тоді як інші, які сукупно застосовувалися в менше, ніж 10%, віднесено до категорії «інші тактики».

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки про використання тактик перекладу для відтворення лексичних одиниць, які у оригінальному творі використовувалися для вербалізації авторської міфологічної картини світу:

- 1) для кожного типу міфонімів застосовувалися різні тактики перекладу, жоден тип не перекладався із застосуванням лише однієї тактики;
- 2) основною тактикою є дослівний переклад, який був домінантною тактикою (понад 50%)

Таблиця 2

Тактики перекладу міфонімів

	Дослівний переклад	Запозичення	Еквіваленція	Інші тактики	Всього
Міфотопоніми	53% (32)	37% (22)	5% (3)	5% (3)	100% (60)
Міфоантропоніми	51% (21)	22 (9) ¹	17% (7)	10% (4)	100% (41)
Міфотетоніми	48% (10)	38% (8)	0%	14% (3)	100% (21)
Міфозооніми	31% (5)	0%	56% (9)	13% (2)	100% (16)
Міфотеоніми	50% (7)	0%	50% (7)	0%	100% (14)
Міфотоксиконіми	79% (11)	0%	7% (1)	14% (2)	100% (14)
Міфохрононіми	83% (10)	0%	8,5% (1)	8,5% (1)	100% (12)
Міфохремадоніми	45% (4)	0%	33% (3)	22% (2)	100% (9)
Міфогексоніми	22% (2)	0%	56% (5)	22% (2)	100% (9)
Міфотоніми	86% (6)	0%	0%	14% (1)	100% (7)
Всього	53,2% (108)	19,2% (39)	17,7% (36)	9,9% (20)	100% (203)

¹ Ці міфоніми ми віднесли до тактики запозичення, хоча вони перекладалися комбінацією тактик **запозичення** + **дослівний переклад**

у 6 з 10 типів міфонімів, та значною у 4 із 10. Застосування цієї тактики зумовлене тим, що міфоніми оригіналу часто мають «промовисті імена», і перекладачі намагалися зберегти їх значення у цільовій мові;

3) тактика запозичення, незважаючи на те, що виявилася другою за частотністю, застосовувалася лише у 3 типах міфонімів;

4) тактика еквівалентності, натомість, застосовувалася у 8 з 10 типів, хоча сумарно її частотність поступалася тактиці запозичення. Разом із тим у трьох типах міфонімів еквівалентність виявилася основною тактикою (понад 50%), до якої вдавалися перекладачі;

5) незважаючи на жанрові особливості тексту оригіналу, у 80% випадків перекладу міфонімів перекладачі намагаються використати лексичні ресурси цільової мови, коли міфоніми передаються за допомогою дослівного перекладу, або

ж за допомогою пошуку еквівалента в цільовій мові. Разом із тим у 20% міфоніми передавалися через запозичення в українську мову задля збереження екзотичного характеру міфологічної картини світу, створеної автором. Домінантне вживання дослівного перекладу (понад 50%) свідчить про намір автора зберегти значення оригінальної одиниці, оскільки вона є важливою для контексту оригіналу, є промовистою назвою, а також виконує функцію характеристики елементів міфологічної картини світу автора.

Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження лінгвокогнітивних особливостей перекладу авторської міфологічної картини світу у творчості Дж. Мартіна, а також дослідження тактик перекладу в серії книг «Пісня льоду й полум'я», на якій базується кіносериал, та порівняння використаних тактик із тими, які застосовувалися у перекладі фільму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова О.В., Юта М.О. Деякі особливості перекладу власних назв на матеріалі роману Дж. Мартіна «Гра престолів» та його перекладу українською мовою. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2014. Вип. 50, ч. 1. С. 80–85.
2. Великорода Ю.М., Клюка В.В. Переклад авторських неологізмів у кінематографі (на матеріалі кінофільму «Великий дружній велетень») *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація. № 3. Херсон, 2018. С. 90–95.
3. Винтерле И.Д. Миф как основа литературы фэнтези *Вестник Нижне-городского университета им. Лобачевского*. 2012. № 1(2). С. 37–39.
4. Данилова В.С., Кожевников Н.Н. Картины мира и методы их исследования. *Вестник ЯГУ*, 2007. Т. 4. № 3. С. 77–82.
5. Лазарев, М.А. Мифологическая картина мира. *Humanity space International almanac*. Vol. 6. 2017, № 2. С. 269–282.
6. Моїсєєва Н.О. Особливості перекладу неологізмів у текстах німецькомовного політичного дискурсу. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Сер. : Філологічні науки, 2014. Кн. 3. С. 114–118.
7. Невский Б. Жанры. Мифологическая фантастика. *Мир фантастики – январь 2007*. № 41.
8. Підлужна І.А., Сергієнко М.С. Переклад okazіоналізмів у стилістично маркованих контекстах німецького медіапубліцистичного дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Лінгвістика. № 37. Херсон, 2019. С. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-3337/2019-37-10>.
9. Присяжнюк І.С., Котковець А.Л. Переклад неологізмів в межах концептуальних сфер «Масова культура», «Література, мистецтво та спорт» *Наукові записки*. Вип. 144, Серія: Філологічні науки. Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016. С. 267–270.
10. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1988. 192 с.
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
12. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York : Prentice Hall.
13. Vinay, J-P., Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: a Methodology for Translation*. Trans. of Vinay – Darbelnet (1958) by Sager, J. C. & Hamel, M-J. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

REFERENCES

1. Borysova O.V., Yuta M.O. (2014). Deyaki osoblyvosti perekladu vlasnykh nazv na materialі romanu Dzh. Martina "Hra prestoliv" ta yoho perekladu ukrayinskoyu movoyu [Some characteristics of the translation of proper names on the basis of the translation of G. Martin's novel "Game of Thrones"]. *Lingual and conceptual worldviews*. Vol. 50, p.1 P. 80–85.

2. Velykoroda Y.M., Klyuka V.V. (2018) Pereklad avtorskykh neolohizmiv u kinematohrafi (na materialy kinofilmu «Velykyy družniy veleten») [Translation of author's neologisms in cinematography (on the bases of the film "The BFG")]. *Journal of Kherson state university*. № 3. P. 90–95.
3. Vynterle Y.D. (2012) Mif kak osnova literaturnykh fentezi [Myth as the basis for fantasy]. *Nizhni Novgorod university journal* № 1 (2). P. 37–39
4. Daniova V. S., Kozhevnikov N.N. (2007) Kartiny mira i metody ikh issledovaniya [Worldviews and methods of their research]. *YAHU Journal*. Vol. 4. № 3. P. 77–82.
5. Lazarev, M. A. (2017). Mifologicheskaya kartina mira [Mythological worldview]. *Humanity space International almanac*. Vol. 6. 2017, P. 269–282.
6. Moisyeyeva N. O. (2014) Osoblyvosti perekladu neolohizmiv u tekstakh nimetskomovnoho politychnoho dyskursu [Translation of neologisms un German political discourse texts]. *Proceedings of Nizhyn state university*. Series: Philology, Book 3. P. 114–118.
7. Nevskiy B. (2007) Zhanry. Mifologicheskaya fantastika [Genres. Mythological fiction] *World of fiction*. January 2007. № 41.
8. Pidluzhna I.A., Serhiyenko M.S. (2019). Pereklad okazionalizmiv u stylistychno markovanykh kontekstakh nimetsko media–publitsystychnoho dyskursu [Translation of occasionalisms inn stylistically marked contexts of German media discourse] *Journal of Kherson state university*. Series linguistics. № 37. P. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-3337/2019-37-10>
9. Prsyazhnyuk I.S., Kotkovets A.L. (2016) Pereklad neolohizmiv v mezhakh kontseptualnykh sfer “Masova kultura”, “Literatura, mystetstvo ta sport” [Translation of neologisms in conceptual spheres “Mass culture”, “Literature, art and sport”] *Proceedings*. Vol. 144, Series: Philology. P. 267–270.
10. Podolskaya N. V. (1988) Slovar russkoy onomastycheskoy termynologii [Dictionary of Russian onomastic terminology]. Second edition. 192 p.
11. Superanskaya A.B. (1973). Obshchaya teoriya imeny sobstvennogo [General theory of proper name]. 366 p.
12. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York : Prentice Hall.
13. Vinay, J-P., Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: a Methodology for Translation. Trans. of Vinay – Darbelnet (1958) by Sager, J. C. & Hamel, M–J. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАГОЛОВКІВ ЦИКЛУ ГУМОРИСТИЧНИХ ОПОВІДАНЬ М. БОНДА

Володарська М. В.

*кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри іноземних мов
 Льотна академія*

*Національного авіаційного університету
 вул. Добровольського, 1, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-6060-2084
changariki@gmail.com*

Ключові слова: *оповідання
 М. Бонда, гумор,
 інтерпретація тексту,
 переклад заголовку,
 еквівалентність, концепт,
 дитяча література.*

У статті зроблено спробу проаналізувати характерні ознаки гумористичного складника заголовків циклу М. Бонда «Пригоди ведмедика Падінгтона», визначити особливості відтворення комізму і причини його можливих втрат в українській та російській перекладних версіях, окреслити межу проникнення етноспецифічного гумору в тексти літератури для дітей. Вибір об'єкта дослідження зумовлений намаганням подолати протиріччя між наявністю розлогого літературного матеріалу (13 книг, 99 оповідань) та тривалим ігноруванням потенціалу тексту науковою спільнотою. Короткий огляд надбань з теорії заголовку (С. Кржижановський, У. Еко, В. Кухаренко, А. Еткінд) дозволив визначити такі риси назв, як амбівалентність, полісемантичність, здатність акумулювати головний концепт художнього твору тими причинами, що значно ускладнюють розкодування і ретрансляцію жарту. Лінгвістичний гумор завжди чинить опір перекладачеві, оскільки вимагає збереження не лише змісту, але і форми повідомлення, тому пошук найбільш прийнятних алгоритмів досягнення еквівалентності становить пріоритетне значення. Попри позірну прозорість сюжету, заголовки текстів М. Бонда подеколи акумулюють цілий кластер соціокультурних уявлень, породжених актуальними для Британії періоду 1950–1960-х років питаннями «інакшості». Концепт “trouble” є визначальним для циклу «Пригоди ведмедика Падінгтона». Відповідний концепт реалізується в низці назв (“A Bear in Hot Water”, “Sticky Time”, “Paddington in a Hole”) за посередництва етноспецифічних алюзій та каламбурів; намагання відобразити ці нюанси виводить наратив М. Бонда на межу перекладності. Прагнення І. Бондаря-Терещенка до максимальної еквівалентності не завжди рівнозначне прозорості англійського гумору для маленького читача; нарощування експресії і додавання жарту А. Глебовською та К. Сиверцевою спричиняє зміну тональності й наративного фокусу каламбурних утворень окремих заголовків. Відмінні продуктивні моделі відтворення гумору можуть бути результатом різних уявлень про специфіку дитячої книги. Питання як та якою мірою слід виводити у заголовок жарт, заснований на реаліях, залежатиме від вибору перекладачем стратегії «одомашнення» комічного чи збереження національного колориту.

TRANSLATION INTERPRETATIONS OF THE TITLES OF HUMOROUS SHORT STORIES BY MICHAEL BOND

Volodarska M. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Flight Academy
of the National Aviation University
Dobrovolskogo str., 1, Kropyvnytsky, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6060-2084
changariki@gmail.com*

Key words: *Michael Bond's stories, humor, text interpretation, title translation, equivalence, concept, children's literature.*

The article is an attempt to analyze the peculiarities of the humor component in story titles of "Paddington Bear's Adventures" by Michael Bond. The attention is paid to such problems as the original humor reproduction and the possible loss of meaning in Ukrainian and Russian text versions. The degree to which ethnic humor can penetrate into children's books is also under investigation. The choice of the research object can be explained by a contradiction between a huge amount of actual literary material (13 books, 99 stories) and a long-lasting scientific disregard of the text potential. A short review of works on title theory (S. Krzhizhanovsky, U. Eco, V. Kukhareno, A. Etkind) allowed us to identify such title characteristics as ambivalence, polysemy and the ability to accumulate the major text concept as the important reasons which perplex the decoding and translatability of a joke. The linguistic humor is always resistant because it requires both the form and the sense consideration. That is why the search of the most appropriate equivalence achievement methods is of primary importance. Despite the external simplicity of the plot, Michael Bond's text titles often accumulate a cluster of social and cultural perceptions caused by the urgent British problems of the 1950–1960s, the problems of "Otherness". The concept "trouble" was recognized as the main one for Paddington Bear Series. This concept is reflected in several titles ("A Bear in Hot Water", "Sticky Time", "Paddington in a Hole") with the help of cultural allusions and puns; the endeavor to reproduce these shades of meaning moves the titles to the boundary of translatability. I. Bondar-Tereshchenko's desire to achieve maximum identity in his translation is not always tantamount to the explicitness of English humor for a young Ukrainian reader. The intensive usage of additional jokes by A. Glebovska and K. Sivertseva changes the tone and focalization of some title messages. The different humor reproduction models can result from different children's book visions. The question of how and to what degree a foreign joke can penetrate into the title depends on the translator's choice between the two trends: either domestication or Anglicization of a humorous story.

Постановка проблеми. Проблема інтерпретації комічного елементу художнього тексту не припиняє викликати інтерес українських і закордонних науковців. Переклад гумору – а надто гумору етноспецифічного, англійського, прегнантного обертонами імпліцитних смислів – часто є тим самим «твердим горішком», котрий стимулює чисельні дебати з приводу «неперекладності» іншомовного меседжу. Оскільки навіть за умови збігу когнітивних сценаріїв гумористичної поведінки, розуміння може бути обтяженим наявністю

інформаційних лакун у представників різних лінгвокультурних спільнот [1, с. 252], гумористично забарвлені твори дитячої літератури подеколи чинитимуть подвійний опір зусиллям тлумача. Тому встановлення «межі перекладності» [2, с. 6] англійського гумору в текстах для дітей є актуальним, особливо якщо йдеться про ті його зразки, котрі раніше не привертали уваги перекладачів.

Вибір текстів М. Бонда як об'єкта дослідження зумовлений насамперед наявністю розлогого

матеріалу: 13-томний цикл (99 оповідань) було створено протягом 1958–2012 років і перекладено на більш ніж 30 мов. Перший український переклад у виконанні І. Бондаря-Терещенка вийшов у видавництві «Ранок» 2014 року, до того часу знайомство українців з лондонською історією ведмедика-іммігранта опосередковувалося російською версією А. Глебовської й К. Сиверцевої. Репрезентований Падінгтоном концепт «інакшості» періодично потрапляє у фокус уваги адептів постколоніальних студій [3]. Однак зміщення акцентів на дешифрування соціального коду зумовлює маргіналізацію важливого аспекту, що визначає економічну перспективу оповідань М. Бонда як тексту літератури для дітей: гумористичного складника заголовку.

Мета цієї розвідки полягає в аналізі специфіки комізму заголовків оповідань М. Бонда та з'ясування характеру відтворення цих особливостей в українській і російській перекладних версіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна теорія заголовку балансує між двома полюсами його інтерпретації, репрезентованими у вигляді афоризмів С. Кржижановського («Поэтика заголовка», 1931) та У. Еко («Нотатки до роману «Ім'я троянди»», 1983). Канонічне вже уявлення К. Кржижановського про конденсовану згортку, що запускає процеси розкодування тексту, здатного, своєю чергою, бути оприявненим у назві («Книга і є розгорнутий до кінця заголовки, заголовки – стягнута до об'єму двох-трьох слів книга [4, с. 3]») є визнанням заголовку як домінантного орієнтиру для реципієнта. Через 50 років після виходу мікрофонографії К. Кржижановського У. Еко полемізуватиме із наведеним твердженням, закликаючи у своєму постскрипті-парадоксі до максимальної нейтралізації семантики з метою дезорієнтування читача: «Назва повинна заплутувати думки, а не дисциплінувати їх» [5, с. 6].

Насправді дисонанс між визначеннями є дещо перебільшеним. Обидва твердження, по-перше, акцентують сильну позицію першого знаку тексту. Побоювання У. Еко щодо надмірної інформативної ваги заголовку спричинені усвідомленням наявності глибинного зв'язку між текстом та його назвою, завдяки чому текст, «ця багатошарова система означаючих», постає «означуваним стосовно свого заголовку» [6, с. 159]. По-друге, і С. Крижижановський, і У. Еко підкреслюють роль заголовку в актуалізації авторського концепту. У. Еко не заперечує закарбованості в назві текстової програми, хоча і супроводжує свою тезу ремаркою «на жаль». Неспроможність читача надати перевагу жодній конкретній інтерпретації («заплутування думок») до моменту повного розгортання тексту є очевидним наслідком паралельної динаміки процесів оформлення текстової концептосфери і нарощення змісту заголовку –

актуалізатора головного концепту [7, с. 96]. При цьому обов'язкове ретроспективне осмислення заголовку («рамкового знаку» [7, с. 92]) завжди виявлятиме семантичні зсуви та нетотожність об'єму значень на вході і на виході з текстової площини [7, с. 100]. По-третє, тези С. Кржижановського та У. Еко імплікують виконання заголовком низки функцій, зокрема рекламної, що, за В. Кухаренко, передбачає привертання уваги читача, встановлення з ним контакту та спрямування його очікувань [7, с. 95]. Опоетизовані У. Еко нескінченні «нові тлумачення» [5, с. 6] пов'язані з амбівалентністю заголовку, котра знімається тільки в результаті оприявнення авторських концептів і здатна провокувати «ефект обманутого очікування» [7, с. 95]. Полемізуючи з У. Еко з приводу ролі цього ефекту для потенційного читача, В. Кухаренко, власне, визнає комерційне значення гіперсемантизованої назви, її потужний стимул, що спонукає реципієнта до заповнення інформаційних лакун за рахунок індивідуальних асоціацій. При цьому інтертекстуальність і метафоричне навантаження назви, каталізуючи процес прогнозування [8, с. 91], сприяють успіху літературного продукту на видавничому ринку.

Однак успішність оригіналу не обов'язково дорівнює успішності перекладу, зокрема, і через здатність усіх вищенаведених ознак заголовку гальмувати процес укорінення первинного меседжу в новому інтертекстуальному просторі. Адже зміна простору означає старт діалогу тексту з іншим смисловим універсумом, що викликає певний семантичний зсув у характері паратекстуальних відносин між текстом та його назвою [8, с. 93]. Стислість і недескриптивність сучасного заголовку, наділеного енергією «туго згорнутої пружини» [7, с. 92–94], мають своїм наслідком ускладнення експлікації та унеможливлення імплікації змісту без втрати щонайменше частини оригінального коду [9, с. 80]. Особливо відчутними виглядають ці втрати під час перекладу гумористичного елемента заголовку, зокрема каламбуру, де «ніби у фокусі зібраний весь ідейний зміст такого твору, виражений максимально точно авторський задум, а це, за відсутністю контексту <...>, надзвичайно важко відтворити» [10, с. 288]. Основною причиною опору лінгвістичного гумору С. Влахов та С. Флорін називають необхідність перекодування не лише змісту, але і форми, подеколи важливішої за зміст. Оскільки умовою збереження обох компонентів є наявність повної еквівалентності між фразеологічними зворотами мови оригіналу і мови перекладу, адекватне відтворення жарту видається радше винятком, ніж правилом [10, с. 290–291]. Виклик лінгвістичного гумору стимулює науковців до пошуків єдиного алгоритму перекладу.

П. Забалбеско запропонував ієрархічну схему – “binary branching tree”, – кожен наступний щабель якої, починаючи з другого, становить зумовлений об’єктивними перешкодами компроміс: продукування ідентичного жарту → відтворення жарту аналогічного типу → формування будь-якого жарту → компенсація за рахунок іншого стилістичного засобу → нейтралізація жарту [11, с. 199–200]. Серед порад А. Лібольда тлумачеві на випадок відсутності функційного аналогу О. Підгрушна виокремлює: усунення комізму, буквального переклад, перекладацький коментар, одразу ж, втім, полемізуючи з дослідником щодо адекватності вибраних шляхів. Адже оскільки передумовою сміху завжди є непередбачуваність, «гумор через пояснення втрачає силу свого ефекту» [2, с. 51].

Усвідомлення існування межі, за якою «мова оригіналу таки утримує монополію на гумор» [2, с. 54], часто орієнтує науковців на збереження під час перекладу гумористичних текстів радше «інваріантного ядра» (А. Попович) [2, с. 53], аніж кожного конкретного випадку мовної гри. З огляду на те, що мета гумору – «рушія перекладу» – може контрастувати з метою кінцевого споживача гумористичного продукту, питання полягає у пошуку найбільш прийняттого за конкретних обставин способу поєднання «стилістики і прагматики» [2, с. 54]. У ситуації із комічно забарвленим заголовком таке завдання є хоча і результативною, однак не завжди легкою справою.

Комерційний успіх 13-томного проєкту М. Бонда [12] був не останньою мірою спричинений гумористичною тональністю циклу: маркер “funny story” позиціонується в рецензіях англійських, а згодом і закордонних читачів як головний імператив у разі вибору книги. Однак, попри застосування письменником широкого спектра мовних ресурсів для відтворення ситуативного жарту, заголовки багатьох оповідань є стилістично нейтральними, можуть бути розглянуті крізь призму комічного хіба лише ретроспективно. Нейтральними, якщо не брати до уваги момент прегнантності тексту новизною на початку 1960-х років, коли для англійськомовного реципієнта онім «Падінгтон» був передусім топонімом. Контамінація неживого суб’єкта й активного предикату [6, с. 562] видавалася дивною, однак доволі оптимістичною, та, імовірно за все, викликала у маленького читача усмішку. Причому, назва “Paddington Turns Detective”/«Падінгтон стає детективом» у контексті українських реалій могла нести той же заряд комізму, як і щось на зразок «Хрещатик стає детективом». Проте вірогідна обізнаність дорослого реципієнта зі значенням ідіоми “to dance the Paddington frisk” («бути повішаним», пов’язане з викорис-

танням у минулому площі біля вокзалу як місця масових страт) [13, с. 264] актуалізувала амбівалентне забарвлення топоніму, додаючи, особливо з огляду на трагічні події 1958 року у Нотінгемі, фразам “Paddington Prepares”, “Paddington Saves the Day”, “Paddington hits out” виразного відтінку чорного гумору. Отже, на етапі першої рецепції твору принцип У. Еко було до певної міри реалізовано – адже заголовок під час розгляду його поза іншими компонентами паратексту дезорієнтував читача щодо змісту, виконуючи при цьому свою рекламну функцію. Розуміння І. Бондарем-Терещенком лакуарності таких заголовків оприявнюється у доповненні оніму «Падінгтон» дескриптивним номінативом «ведмедик з Дрімучого Перу». Цей мікрокоментар, хоча і дискусивний з точки зору еквівалентності, є, тим не менш, цілком прийнятним: адже часопросторова відстань між англійським адресатом першодруку та сучасним українським читачем перешкоджає дешифруванню у назві антитези «неживе – живе», і тому унеможлиблює виконання заголовком раніше закладеного гумористичного потенціалу.

Відлунням ситуативного гумору є досить частотна поява у назвах лексеми “trouble” (“an unfortunate or distressing position; misfortune; civil disorder, disturbance or conflict” [14, с. 1409]), імпліцитно дотичної до постаті Падінгтона. Вхідження компонента “trouble” до складу концепту «інакшість» віддзеркалювало загальнонаціональні тенденції кінця 1940-х – початку 1960-х років, коли внаслідок колоніальних війн та подальшої втрати Британією колоній було створено міф про загрозу порядку й національній ідентичності з боку чужинця-мігранта [15, с. 557–558]. М. Бонд інтенсифікує суспільні перестороги, повторюючи використання слова “trouble” у заголовках оповідань кожного нового тому протягом 1959–1962 років; тим виразнішим для читача постає контраст між очікуваним і реальним, між мізерністю причини («комічні витівки звірятка») та викликаним нею галасом. Такий різновид сміху, за В. Проппом, можна іменувати «багато галасу з нічого» [16, с. 148]. Гіперсемантизація слова “trouble” відбувається в тому числі і за рахунок накопичення в текстовій площині тих авторських сигналів, які дають уявлення про амбівалентність і багатоаспектність поняття: “trouble” – нещастя і “trouble” – «неприємність», “trouble” – «небезпека з боку мігранта» (“I don’t mind him *just* thinking”, said Mrs Brown (...). “It’s when he actually thinks *of* something that the trouble starts” [17, с. 74]) й “trouble” – небезпека для мігранта (“Oh dear”, he said to the world in general, “I’m in trouble again” [17, с. 62]).

Конденсована амбівалентність концепту “trouble” розпадається в українському перекладі

на окремі семантичні складники, зокрема, і з відверто негативною конотацією (табл. 1).

Компонент «неприємність», без сумніву, наявний у досліджуваному концепті, однак Бондове “trouble”, характеризуючись здатністю перетворюватись щоразу на свою антитезу, навряд чи може бути зведене до «неприємності». Переклад А. Глебовської й К. Сиверцевої тяжіє до іншої екстремі – зміна назви з метою вилучення проблемного елементу й уникнення контроверсійності прочитань. Так, заголовок “Trouble at Number Thirty-two” розчиняється у «Білому ведмеді», внаслідок чого акцент зміщено з оцінки події (“trouble”) на її евфемізовану сутність (виконання Падінгтоном ролі сніговика). Такі семантичні зсуви, що виникають у результаті використання перекладачем права адаптувати дитинно-орієнтований текст [18], провокують деформацію соціокультурного коду. Адже саме на етапі першого виведення лексеми у заголовок (“Trouble at Number Thirty-Two”) можна спостерігати процес акумулювання додаткових відтінків у семантиці стереотипного “trouble” і, як наслідок, зміну фокалізації: «Інший» – не джерело негараздів, а їх перманентний об’єкт. Прийнятнішим з точки зору відтворення Бондової ідеї “trouble” видається запропонований А. Глебовською та К. Сиверцевою варіант «переполох», котрий має досить широку амплітуду коливань змісту: від «загальної раптової тривоги» [19, с. 465] до «метушні» [20] і, за посередництва останнього компонента, виявляє здатність імплікувати згаданий уже мотив «багато галасу з нічого».

Реалізація цього мотиву на рівні заголовку репрезентована і в оповіданні “Something Nasty in the Kitchen” (у збірці “*Paddington Helps Out*”, 1961). Перекладні варіації: «Страхіття на кухні» (І. Бондарь-Терещенко), «Чудо-юдо в кухні» (А. Глебовська). “Something Nasty” («страхіття») – це химера, котра примарюється ведмедикові на кухні, хоча насправді гармидер було спричинено

власними кулінарними спробами Падінгтона. Але “nasty” – це і клішоване таврування тубільця у пригодницькому романі періоду розквіту імперії, відроджене медіа-імперативами повоєнної доби. Звісно, чергову проєкцію стереотипних уявлень на образ «Іншого»-іноземця ще треба розгледіти. Однак навіть за відсутності у потенційного читача фонових знань, гумористичний ефект від «перетворення очікуваної загрози на ніщо» (коли перформатувати трохи, слідом за В. Проппом, відоме висловлювання І. Канта) [Цит. за: 16, с. 144] збережено, зокрема, і у перекладах. Причому в російській версії гумор відтворено у самому заголовку «Чудо-юдо в кухні», і не лише засобами фонетичної редуплікації. Домінування компонентів «чудак», «проказник», «затейник», «шутник» над поодиноким випадком «дикарь» [21, с. 630] у семантичному колі слова «чудо» викриває істину природу «чудовиська»-Падінгтона; раптове усвідомлення контрасту між удаваним і справжнім провокує сміх. До того ж перенесення прадавнього слов’янського Чуда-юда в реалії сучасної англійської кухні (вочевидь, замалої для архаїчної істоти і у буквальному, і в переносному сенсі) є для маленького реципієнта несподіваним, і тому комічним. У такому аспекті доцільним було б використання зменшувального суфіксу в українській назві – «страховисько», адже «страхіття», взяте безвідносно до контексту, лишає мало простору для гумористичних асоціацій.

Цикл М. Бонда містить низку назв, котрі можна вважати каламбурними варіантами концепту “trouble”, розбудованими на фразеологічній основі: “A Bear in Hot Water”, “Sticky Time”, “Paddington in a Hole” (табл. 2).

Комізм заголовку “A Bear in Hot Water” є результатом нашарування переносного і буквального значень ідіоми “be in hot water” (“to be in trouble” [22, с. 358] / «у складному становищі»), спроектованих на конкретного референта. Під час першого відвідування душевої кімнати Падінгтон

Таблиця 1

Варіації перекладу лексеми “trouble” у заголовках

№ з/п	Оригінал М. Бонда	Переклад І. Бондаря-Терещенка	Переклад А. Глебовської, К. Сиверцевої
1.	Trouble at Number Thirty-Two (In “ <i>More About Paddington</i> ”, 1959)	Неприємності в будинку тридцять два (« <i>Усе про Падінгтона. Пригоди ведмедика з Дрімучого Перу</i> »)	Белый медведь (« <i>Медвежонок Паддингтон. Новые приключения</i> »)
2.	Trouble at the Laundrette (In “ <i>Paddington Helps Out</i> ”, 1961)	Пригоди у пральні (« <i>Падінгтон допомагає. Пригоди ведмедика з Дрімучого Перу</i> »)	Большая стирка (« <i>Медвежонок Паддингтон спешит на помощь</i> »)
3.	Trouble at the Airport (In “ <i>Paddington Abroad</i> ”, 1961)	Проблеми в аеропорту (« <i>Падінгтон подорожує. Пригоди ведмедика з Дрімучого Перу</i> »)	Переполох в аеропорту (« <i>Медвежонок Паддингтон за границей</i> »)
4.	Trouble in the Bargain Basement (In “ <i>Paddington at Large</i> ”, 1962)	Пригоди на розпродажу (« <i>Пригоди ведмеджати Падінгтона. Пригоди ведмедика з Дрімучого Перу</i> »)	Приключення на распродаже (« <i>Все о медвежонке Паддингтоне</i> »)

Таблиця 2

Каламбурні версії концепту “trouble”

№ з/п	Оригінал М. Бонда	Переклад І. Бондаря-Терещенка	Переклад А. Глебовської, К. Сиверцевої
1.	A Bear in Hot Water (In “A Bear called Paddington”, 1958)	Чайна церемонія («Ведмежа на ім'я Падінгтон»)	Мокрая история («Медвежонок по имени Паддингтон»)
2.	A Sticky Time (In “Paddington at Large”, 1962)	Липка пригода («Пригоди ведмежати Падінгтона»)	Ириски в миске («Все о медвежонке Паддингтоне»)
3.	Paddington in a Hole (In “Paddington at Work”, 1966)	Падінгтон прорубує вікно у світ («Падінгтон працює»)	Как соседу окно прорубили («Паддингтон занят делом»)

перебуває у ситуації “trouble”, допоки не знаходить адекватний спосіб порятунку з переповненої ванни: намагається вичерпати воду капелюхом. І в українській, і в російській мові наявні фразеологічні аналоги, пов'язані з тематикою води: «попасти як муха в окріп» (укр.) / «попасться как кур во щи» (рос.) [23, с. 311]. Однак, по-перше, необхідна для утворення каламбуру трансформація звороту «попасти як муха в окріп» утруднена існуванням спорідненого фразеологізму з відмінною семантикою: «як муха в окропі» («хтось постійно зайнятий роботою; проворний, швидкий» [24, с. 412]). По-друге, ймовірна контекстуальна заміна «мухи» на «ведмедя» навряд чи сприятиме відтворенню комічного ефекту оригіналу: окріп та звичайна вода все ж таки різні речі. Семантично дистанційованими є також лексеми «вода» та «щи», тож активізація російського звороту «попасться как кур во щи» у перекладі потребувала б зміни сюжету. З огляду на ці труднощі, І. Бондарь-Терещенко відмовляється від пошуку фразеологічної основи для каламбуру [25], а А. Глебовська розв'язує цю проблему за допомогою суб'єкт-предикатної сполуки «Мокрая история». Через полісемантичність предикату і прив'язаність до жаргонізму «мокрое дело» («убийство» [19, с. 328]) заголовок російського перекладача є провокативним, однак відповідним сюжету і тому смішним. Фокалізація не збережена: в оригіналі дано чітке уявлення про адресата “trouble”, у перекладі А. Глебовської така прозорість відсутня, а в редакції І. Бондаря-Терещенка вектор “trouble” зміщено остаточно. Оскільки учасниками вечірнього чаювання – «Чайної церемонії» – є члени родини Браунів, на яких раптово зі стелі почала сочитися вода, артикулюється роль Падінгтона як ініціатора неприємностей. Назва «Чайна церемонія» переключе увагу реципієнта з проблем «Іншого» на негарзди «Свого», ініціюючи інверсію початкового нарративного фокусу. Якщо ці модифікації змісту не були метою українського перекладача, доцільно було б спробувати обіграти фразеологічний зворот «ускочити по самі вуха»; контекстуальною альтернативою могла стати назва «По вуха у воді».

Заголовок “A Sticky Time” є типовим прикладом каламбурного зрощення актуалізованої внутрішньої форми із загальноприйнятним змістом

(Порівняємо: “come to a sticky end” = “come to a bad end” [22, с. 316]). Обидва смисли експлуатуються одночасно, вони посилюють, заміщують і заперечують один одного. Так, семантику “Sticky Time” як “trouble” змодельовано постійним нагромадженням маркерів небезпеки (будинок у диму, брудні вікна, заклинило двері); відчуття небезпеки знімається експлікацією причини (“Sticky Time” ← приготування Падінгтоном ірисок); вказана причина зумовлює нерухомість Падінгтона, однак не через хворобу від надмірного вживання солодоців (очікувано), а внаслідок потрапляння карамелі на хутро (пуант гумору). “A Sticky Time” являє той нечастий випадок, коли в лексичному складі обох мов перекладу наявні засоби для збереження еквівалентності форми та змісту. Користуючись цією нагодою, І. Бондарь-Терещенко розгортає каламбур на базі фразеологізму «влипнути в історію» [26]. А. Глебовська та К. Сиверцева, попри періодичне спрямування у площину тексту смислових сигналів на зразок «Опять я влип в историю!...» [27, с. 90], надають перевагу емпіфізації ключового концепту оповідання за допомогою рими: «Ириски в миске». Причина уникання каламбуру коріниться, ймовірно, у широкому розповсюдженні в російській мові (в українській, між іншим, також) евфемістичних зворотів, що апелюють до образу крадія: «прилипать к рукам» [20], «липкі руки» [24, с. 335]. Вибір А. Глебовської й К. Сиверцевої може бути зумовлений намаганням запобігти актуалізації у свідомості реципієнта того кластеру смислів, трансляція яких на «Іншого» – Падінгтона в плани автора оригіналу, вірогідніше за все, не входила. Втім назва «Липка пригода» І. Бондаря-Терещенка видається безпечною в цьому сенсі: багаторазово акцентовані смакові уподобання Падінгтона (любов до мармеладу та інших солодоців) формують настільки стабільний зв'язок між постаттю ведмедика й атрибутом «липкість», що відродження в процесі мовної гри потребуватиме не внутрішня форма фразеологізму, а радше його усталений зміст.

Специфікою як українського, так і російського перекладу назви “Paddington in a Hole” (буквальне значення чергової реалізації “trouble” [22, с. 166]) пов'язане з намаганнями Падінгтона допомогти

сусідові осучаснити кухню, що призводить до появи великого отвору у зовнішній стіні – майбутнього вікна) є усунення авторського каламбуру за рахунок конструювання нового, етноспецифічного, тотожного для обох авторів (хоча і дещо відмінного за фокалізацією). Заголовки «Падінгтон прорубує вікно у світ»/«Как соседу окно прорубили» є алюзією на запозичене О. Пушкіним у Ф. Альгароті ототожнення Петербурга з «вікном до Європи» («Природой здесь нам суждено / В Европу прорубить окно», поема «Мідний вершник»). Репрезентовані зворотом ідеї просвітництва («дать доступ просвещению, как окно – свету» [23, с. 567]) в ракурсі спрямовання їх на опозицію «свій» (сусід-англієць) – «чужий» (Падінгтон-іноземець) і контекстуальну інверсію цієї опозиції, а також активну роль «Іншого» в процесі «виведення «Свого» у світ» сприяють інтерпретації перекладацького варіанту заголовку як пародії на стереотипну англійську етноцентричність, замкненість та любов до «закритих дверей».

Такий резонанс тональностей українського та російського перекладів є, однак, поодиноким випадком. Прагнення І. Бондаря-Терещенка досягти максимальної еквівалентності контрастує з тяжінням А. Глебовської та К. Сиверцевої до заміщення попередньо нейтральних заголовків оригіналу якісно новими формулами з елементами мовної гри. Відмінні продуктивні моделі відображення гумору можуть бути результатом різних уявлень про специфіку дитя-

чої книги. Питання як та якою мірою слід виводити у заголовок жарт, заснований на реаліях, залежатиме від вибору перекладачем стратегії «одомашнення» комічного чи збереження національного колориту.

Висновки. Аналіз заголовків оповідань М. Бонда вкотре довів складність відтворення під час перекладу гумористичного компонента заголовку. У дитинно-орієнтованому дискурсі М. Бонда заголовок подеколи акумулює цілий кластер соціокультурних уявлень, породжених актуальними для Британії періоду виходу першодруку проблемами «інакшості». Концепт “trouble”, визначальний для циклу письменника, реалізується в низці заголовків за посередництва етноспецифічних алюзій та каламбурів; спроби відобразити ці нюанси подеколи виводять наратив М. Бонда на межу перекладності. Вектор пошуку перекладацького компромісу балансує між схильністю до «привласнення» іноземного матеріалу та намаганням досягти максимальної еквівалентності тексту. Втім, хоча орієнтованість А. Глебовської та К. Сиверцевої на русифікацію дитячої книги і спричиняє зміну тональності і наративного фокусу комізму окремих заголовків, а тяжіння І. Бондаря-Терещенка до англізації не завжди рівнозначне прозорості англійського гумору для маленького читача, характеристикою обох перекладів є легкість та невимушеність стилю мовлення. Це створює перспективи для подальшого вкорінення історії Падінгтона в українській культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена. 2002. 477 с.
2. Підгрушна О.Г. Відтворення англійського гумору в українському художньому перекладі : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.16. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 227 с.
3. Smith A. Paddington Bear: A Case Study of Immigration and Otherness. *Children's Literature in Education*. 2006. Vol. 37. No 1. P. 35–50.
4. Кржижановский С.Д. Поэтика заглавий. Москва : Никитинские субботники. 1931. 32 с.
5. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / Пер. с итал. Е. Костюкович. Москва : Астрель, Corpus. 2012. 160 с.
6. Etkind A. Поэтика заглавий. *Revue des études slaves*. 1998. Tome 70. Fascicule 3. L'espace poetique. En hommage à Efim Etkind. P. 559–565.
7. Кухаренко В.А. Интерпретация текста : учебное пособие. Москва : Просвещение. 1988. 192 с.
8. Нестерова М.Н., Папулова Ю.К. “The Lambs of London” и/или «Лондонские сочинители»: о проблеме перевода заглавия. *Вестник Московского университета*. Сер. 22. 2014. № 3. С. 89–101.
9. Акашева Т.В., Рахимова Н.М. Функциональная нагрузка сильных позиций текста и их прагматическая адаптация при переводе. *Евразийский союз ученых. Филологические науки*. 2014. № 7. С. 80–82.
10. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения. 1980. 343 с.
11. Zabalbeascoa, P. Humor and Translation – An Interdiscipline. *Humor. International Journal of Humor Research*. 2005. Vol. 18/2. P. 185–207.
12. Bond Michael. *Paddington Complete Novels*. Harper Collins Children's Books. 2013.
13. McLynn Frank. *Crime and Punishment in Eighteenth Century England*. New York : Routledge. 1989.

14. The Random House College Dictionary. Revised Edition / Ed. by Jess Stein. New York : Random House. 1979. 1568 p.
15. Webster, W. "There'll always be an England": Representations of Colonial Wars and Immigration, 1948–1968. *Journal of British Studies*. 2001. Vol. 40. P. 557–584.
16. Пропп В. Проблемы комизма и смеха. Москва : Лабиринт. 1999. 288 с.
17. Bond M. A Bear Called Paddington. Harper Collins Children's Books. 2015.
18. Shevit Z. Translation of children's Literature as a Function of its Position in the Literary Polysystem. *Translation Theory and Intercultural Relations. Poetics Today (Special Issue)*. Vol. 2. No. 4. 1981. P. 171–179.
19. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва : «Советская Энциклопедия». 1973. 846 с.
20. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва : Русский язык. 2000. URL: <https://www.efremova.info/> (дата звернення: 1.10.20).
21. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Санкт-Петербург–Москва : Типография М.О. Вольфа. 1882. Т. 4. 704 с.
22. Longman Dictionary of English Idioms. Longman Group Limited. 1996. 388 p.
23. Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Санкт-Петербург : Типография акционерного общества «Брокгауз-Ефрон». 1912. 1161 с.
24. Словник фразеологізмів української мови / за ред. В.О. Винника. Київ : Наукова думка. 2003. 788 с.
25. Бонд М. Ведмежа на ім'я Падінгтон / Пер. з англ. І.Є. Бондаря-Терещенка. Харків : Ранок. 2015. 132 с.
26. Бонд М. Пригоди ведмежати Падінгтона / Пер. з англ. І.Є. Бондаря-Терещенка. Харків : Ранок. 2014. 108 с.
27. Бонд М. Паддингтон путешествует: рассказы / Пер. с англ. А. Глебовской. Санкт-Петербург : Издательский Дом «Азбука-классика». 2007. 288 с.

REFERENCES

1. Karasik, V. (2002). *Yazykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
2. Pidgrushna, O.G. (2016). *Vidtvorennya anglijskogo gumoru v ukrayinskomu hudozhnomu perekhladi* (Doctoral dissertation). Kyivskyy nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
3. Smith, Angela. (2006). Paddington Bear: A Case Study of Immigration and Otherness. *Children's Literature in Education*, 37 (1), 35–50.
4. Krzhyzhanovskyy, S.D. (1931). *Poetyka zaglavyj*. Moskva: Nyktynskyye subbotnyky.
5. Eko, U. (2012). *Zametky' na polyah "Ymeny' rozy"*. Moskva : Astrel', Corpus.
6. Etkind, Alexander. (1998). *Poetyka zaglavyj*. *Revue des études slaves*, 70 (3), 559–565.
7. Kukharenyk, V.A. (1988). *Ynterpretacyya teksta*. Moskva : Prosveshhenye.
8. Nesterova, M.N., Papulova, Yu.K. (2014). "The Lambs of London" y'/ yly' "Londonskyye sochynytye": o probleme perevoda zaglavyya. *Vestnyk Moskovskogo unyversyteta*, 22 (3), 89–101.
9. Akasheva, T.V., Rahymova, N.M. (2014). Funkcyonalnaya nagruzka sylynykh pozyciy teksta y ykh pragmatycheskaya adaptacyya pry perevode. *Evrasyjskyy soyuz uchenykh. Fylologycheskiye nauky*, 7, 80–82.
10. Vlahov, S., Floryn, S. (1980). *Neperevodymoe v perevode*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
11. Zabalbeascoa, P. (2005). Humor and Translation, an Interdiscipline. *Humor: International Journal of Humor Research*, 18 (2), 185–207.
12. Bond, M. (2013). *Paddington Complete Novels*. Harper Collins Children's Books.
13. McLynn, Frank. (1989). *Crime and Punishment in Eighteenth Century England*. New York : Routledge.
14. Stein, J. (Ed.). (1979). *The Random House College Dictionary*. New York : Random House.
15. Webster, W. (2001). "There'll always be an England": Representations of Colonial Wars and Immigration, 1948–1968. *Journal of British Studies*, 40, 557–584.
16. Propp V. (1999). *Problemy komyzma y' smekha*. Moskva: Labyrynt.
17. Bond, M. (2015). *A Bear Called Paddington*. Harper Collins Children's Books.
18. Shevit, Z. (1981). Translation of children's Literature as a Function of its Position in the Literary Polysystem. *Translation Theory and Intercultural Relations. Poetics Today (Special Issue)*, 2 (4), 171–179.
19. Ozhegov, S.Y. (1973). *Slovar' russkogo yazyka*. Moskva : Sovetskaya Encyklopedyya.
20. Efremova, T.F. (2000). *Novyy slovar' russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatelnyj*. Moskva : Russkiy yazyk. Retrieved from: <https://www.efremova.info/>.

21. Dal', V.Y. (1882). Tolkovyj slovar' zhyvogo velykorusskogo yazyka. T. 4. Sankt-Peterburg–Moskva : Typografyya M.O. Volfa.
22. Longman Dictionary of English Idioms. (1996). Longman Group Limited.
23. Mykhelson, M.Y. (1912). Russkaya mysl' y rech. Svoe y' chuzhoe. Opyt russkoj frazeologyy'. Sbornyk obraznykh slov y ynoskazanyj. Sankt-Peterburg : Typografyya akcyonernogo obshhestva "Brokgauz-Efron".
24. Vynnyk, V.O. (Ed.) (2003). Slovnyk frazeologizmiv ukrayinskoyi movy. Kyiv: Naukova dumka.
25. Bond, M. (2015). Vedmezha na im'ya Paddington / Per. z angl. I.Ye. Bondarya-Tereshhenka. Kharkiv : Ranok.
26. Bond, M. (2014). Prygody vedmezhaty Paddingtona / Per. z angl. I.Ye. Bondarya-Tereshhenka. Kharkiv : Ranok.
27. Bond, M. (2007). Paddyngton puteshestvuet. / Per. s angl. A. Glebovskoj. Sankt-Peterburg: Yzdatelskyj Dom "Azbuka-klassyka".

УДК 8.81
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-6>

МЕТОНІМІЧНА ГРУПА ФІГУР ЗАМІЩЕННЯ В РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНГХЕМ

Гайденко Ю. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
gaydenko.julia@ukr.net
orcid.org/0000-0002-4063-525X*

Ключові слова: дисфемізм,
евфемізм, метонімія,
перифраз, синекдоха.

Дослідження присвячено опису метонімічної групи фігур заміщення і їх репрезентації в романах Шарлотти Бінгхем. Мета пропонованого дослідження – розглянути фігури заміщення метонімічної групи, здійснити їх типологізацію, схарактеризувати їх стилістичні функції та встановити їх відсоткове співвідношення в романах Шарлотти Бінгхем. У роботі використано загальнонаукові (аналіз та синтез, суцільна вибірка, описовий метод, кількісний аналіз) і власне лінгвістичні методи. Дефініційний аналіз – для уточнення лінгвістичних термінів та понять, окреслених темою дослідження; стилістичний аналіз – для вивчення фігур заміщення метонімічної групи, з'ясування їх стилістичного забарвлення в аналізованих комунікативних ситуаціях. Визначено, що фігури заміщення – це вторинні найменування, які існують у мові в «готовому» вигляді або створюються в мовленні на основі регулярних моделей. Встановлено, що до метонімічної групи означених фігур належать метонімія, синекдоха, перифраз, евфемізм та дисфемізм. Досліджено, що в романах Шарлотти Бінгхем превалюють перифраз (42,6%) і метонімія (37,1%). Описано різновиди перифразу та розкрито, що в досліджуваних творах він функціонує як засіб додаткової характеристики позначуваного. Окреслено моделі метонімічного перенесення в романах Шарлотти Бінгхем. З'ясовано, що в означених творах метонімія використовується передусім задля виділення певної ознаки позначуваного. Розкрито, що в романах Шарлотти Бінгхем дещо рідше трапляється синекдоха (16,2%), яка полягає в кількісному співставленні предметів і явищ; окреслено її різновиди. З'ясовано, що найменш репрезентативними в романах Шарлотти Бінгхем є евфемізм (3,3%) та дисфемізм (0,8%). Описано, що евфемізм використовується авторкою як засіб пом'якшення неприємної істини, а дисфемізм – задля відображення емоційно-оцінного стану персонажів.

METONYMIC GROUP OF REPLACEMENT FIGURES IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM

Haidenko Yu. O.

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of the English Language of Humanities Orientation № 3

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Peremohy ave., 37, Kyiv, Ukraine

gaydenko.julia@ukr.net

orcid.org/0000-0002-4063-525X

Key words: *dysphemism, euphemism, metonymy, periphrasis, synecdoche.*

The article focuses on the study of metonymic group of replacement figures in the novels by Charlotte Bingham. The above-mentioned figures have been classified, their stylistic functions and percentage ratio in the novels by Charlotte Bingham have been outlined. The current study uses a combination of general scientific (analysis-synthesis method, continuous sampling method, descriptive method, quantitative analysis) and linguistic methods. The definitional analysis is used to clarify linguistic terms and notions specified by the research topic. The stylistic analysis is used to research into the metonymic group of replacement figures and study their stylistic colouring in certain communicative situations. Replacement figures have been defined as language units of secondary nomination; these units can be either "cut-and-dried" components of the language word-stock or created in speech on the basis of regular models. The metonymic group of replacement figures has been classified into metonymy, synecdoche, periphrasis, euphemism and dysphemism. The research carried out demonstrated that periphrasis (42,6%) and metonymy (37,1%) are prevalent in the novels by Charlotte Bingham. The types of periphrasis have been described. It has been proved that in the novels by Charlotte Bingham periphrasis is used as a means of additional characterization of the nominated phenomenon. The models of metonymic transfer and their representation in Charlotte Bingham's novels have been outlined. It has been established that metonymy is used by the author to highlight a specific feature of the denoted phenomenon. It was sustained that synecdoche (16,2%), which relies on using the name of the part to denote the whole and vice versa, is less frequent in the novels by Charlotte Bingham. Its types and their representation in Charlotte Bingham's novels have been outlined. It has been demonstrated that euphemism (3,3%) and dysphemism (0,8%) are infrequent in the novels by Charlotte Bingham. Euphemism is used by the author to mitigate unpleasant truth, while dysphemism is used to show emotional-evaluative state of characters.

Постановка проблеми. Стилістичний потенціал художнього твору породжується сукупністю розмаїтих стилістичних прийомів, зокрема й семасіологічних, вагоме місце серед яких належить фігурам заміщення. Виступаючи сукупністю вторинних найменувань реалій навколишньої дійсності, фігури заміщення реалізують ідейний задум письменника, виконують низку стилістичних функцій, слугують досягненню стилістичного ефекту і створюють певний психологічний настрій читача.

Метонімічна група фігур заміщення досліджувалась у роботах низки мовознавців, зокрема

І.В. Арнольд [1], І.Р. Гальперіна [2], О.А. Давидової [3], Ю.М. Лотмана [4], О.М. Мороховського [6], Ю.М. Скребнева [5], А.М. Токмакова [7], В.М. Ярцевої [8], Е.С. Way [19] та ін. Проте, незважаючи на наявність лінгвістичних розвідок, присвячених означеній групі фігур, їх репрезентація в романах англійськомовної авторки-сучасниці Шарлотти Бінгхем досі не вивчалась ні вітчизняними, ні зарубіжними мовознавцями, що зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – розглянути фігури заміщення метонімічної групи, здійснити їх типологізацію, схарактеризувати їхні стилістичні функції

та встановити їх відсоткове співвідношення в романах Шарлотти Бінгхем.

Матеріалом дослідження слугували 6545 фігур заміщення метонімічної групи, дібрані методом суцільної вибірки з 10 романів Шарлотти Бінгхем („In Sunshine or in Shadow” [12], „Stardust” [15], „Change of Heart” [9], „Grand Affair” [11], „The Kissing Garden” [17], „Distant Music” [10], „Magic Hour” [13], „Out of the Blue” [14], „The White Marriage” [18], „The Daisy Club” [16]).

Виклад основного матеріалу дослідження. Фігури заміщення – це сукупність вторинних найменувань, що існують у мові в «готовому» вигляді або створюються в мовленні на основі регулярних моделей [6, с. 156]. Продуктивною в контексті нашого дослідження є класифікація О.М. Мороховського [6, с. 156], згідно з якою до метонімічної групи фігур заміщення належать метонімія, синекдоха, перифраз, евфемізм та дисфемізм. Їх відсоткове співвідношення в романах Шарлотти Бінгхем зображено на рис. 1.

Рис. 1. Відсоткові показники метонімічної групи фігур заміщення у романах Шарлотти Бінгхем (загальна кількість одиниць – 6545, 100%)

Метонімія (37,1%) – це троп або механізм мовлення, що полягає в регулярному або оказіональному перенесенні імені з одного класу об'єктів або одиничного об'єкта на інший клас або окремий предмет, що асоціюється із цим класом за суміжністю або залученням в одну ситуацію [8]. Її основу становить здатність слова виконувати подвійну номінацію, адже метонімічне перенесення полягає в накладанні на нетипове значення слова його основного значення, тому головним критерієм метонімічного перенесення вважають семантичну однозначність двох понять, а метонімія розглядається як «художня стенографія» [18, с. 10].

Основу механізму метонімічного перенесення становить принцип реального зв'язку об'єкта номінації з суб'єктом, на який екстарполюється найменування першого: «Замість назви одного предмета використовується назва іншого, пов'язаного з першим постійним внутрішнім або зовнішнім зв'язком» [1, с. 101]. Перенесення імені відбувається на основі різних типів відношень, до яких, згідно з Н.Д. Арутюною, належать логічні, просторові, подієві, понятійні та синтагматичні [8]. Так, А.М. Токмаков визначає метонімію як похідну від двох вихідних взаємопов'язаних точок: переносу імені з одного об'єкта на інший, заснованого на тому, що у свідомості мовця семантичні категорії імен об'єктів виступають у відношенні синтагматичної суміжності [7].

Як інші фігури, заміщення метонімія може бути узуальною та оказіональною (індивідуально-авторською), що реалізує «новий несподіваний зв'язок між двома об'єктами» [6, с. 168].

Узуальні типи метонімічного перенесення, володіючи незначною стилістичною значущістю, характеризуються широкою варіативністю, яка у творчості Шарлотти Бінгхем представлена: 1) метонімією матеріалу, що базується на заміщенні назви предмета вказівкою на матеріал, з якого він виготовлений: *Instead he contented himself with draining his glass.* [9, с. 67]; 2) метонімією вмісту, що полягає в заміщенні назви речовини вказівкою на ємність, у якій вона знаходиться: *'Oh, yes, coffee must always be black,' she agreed, watching Hart boiling a kettle and spooning a heaped spoon into an Alessi cafetiere.* [10, с. 334]; 3) метонімією належності, в основі якої – заміщення назви предмета вказівкою на її творця (автора, виробника тощо): *'You found my Dante.'* [9, с. 78]; 4) метонімією місця, що заснована на заміщенні назви предмета, зокрема одухотворених істот, вказівкою на їхнє місцезнаходження: *Gray had not telephoned Pear Tree Cottage for a few days.* [17, с. 256]; 5) метонімією процесу, що базується на заміщенні результату назвою процесу: *I used to say on Monday when I hung out the washing that I wouldn't have been shocked to find him eating the socks off of it.'* [12, с. 182].

Виступаючи засобом вторинної номінації, метонімічне перенесення виконує не лише номінативну, але й характерологічну функцію, виділяючи одну з постійних, змінних або випадкових ознак номінованої реалії, що дозволяє кваліфікувати його як описову категорію. Воно підсилює наочно-чуттєві уявлення про описуване явище, виступаючи засобом його непрямой характеристики. Виникнення оказіональної метонімії зумовлюється різними чинниками і пов'язане з досягненням необхідного стилістичного ефекту та прагматичного впливу на адресата.

Оказіональна метонімія здебільшого реалізується зв'язком через: 1) заміщення найменування індивіда назвою його характерної ознаки, зокрема риси обличчя; 2) заміщення найменування індивіда назвою одягу або предмета, який він носить; 3) заміщення найменування дії назвою інструмента чи знаряддя, за допомогою якого вона виконується [6, с. 168]. На протигагу метонімічному перенесенню другого типу, випадки використання якого Шарлоттою Бінгхем поодинокі: *'What will it all mean, what will it all matter when the jackboots are marching up the village street?'* [15, с. 115], третій тип такої вторинної номінації у творчості авторки є розповсюдженим: [...] *since the world generally believes there is no smoke without something burning somewhere, versions of the story were soon on everyone's lips* [14, с. 383]. Трапляються також метонімічні перенесення першого типу: *Florazel kissed the aged cheek in a non-kissing manner; either side of the closely hatted, white-haired head* [12, с. 297].

Ураховуючи зазначене вище, конструктивним виступає твердження, згідно з яким метонімія – це засіб непрямого зіставлення двох реалій [4; 6]. При цьому особливість метонімії полягає в тому, що вона, виділяючи основну в конкретній мовленнєвій ситуації ознаку реалії, виключає інші її ознаки. Звідси справедливою видається думка Ю.М. Лотмана про те, що акт метонімічного перенесення спирається на виділення суттєвого через видалення несуттєвого: «Ця частина жінки є жінка» [4, с. 36].

Специфічним різновидом вторинної номінації, що встановлює зв'язок перенесення типу «ціле – частина» (від лат. *toto pro pars*) або «частина – ціле» (від лат. *pars pro toto*), є синекдоха (16,2%), яка утворює велику за обсягом метонімічну групу. Сучасне визначення синекдохи як гіпоніма метонімії виступає трансформацією підходу до тлумачення першої, сформованого минулою мовознавчою традицією, за якого метонімія вважалась похідною від синекдохи. Виступаючи стилістичним засобом, що заснований на кількісному зіставленні предметів і явищ [1, с. 102], синекдоха використовується Шарлоттою Бінгхем для: 1) заміни назви частини назвою цілого, включаючи, зокрема, випадки заміщення назвою роду найменування виду: *Oliver stared across at the pale, greyish face of his parent*. [9, с. 58]; 2) заміни назви цілого назвою його частини: *'I had better have it in simplistic terms. In case it goes too far over this pretty little head of mine.'* [16, с. 339]; 3) виражає однорідну сукупність відповідним словом в однині: *'No, sir,' Thomas agreed, suddenly looking Freddie in the eye* [9, с. 55].

Перифраз (42,5%) – це троп, що полягає в заміні назви описовим зворотом із вказівкою на його суттєві, характерні ознаки [1, с. 104]. У кон-

тексті перифрастичного перенесення важливим є живий зв'язок між заміщеним і заміщуваним, оскільки він відкриває нове в тому, що перейменовується, тому в сучасній мовознавчій літературі перифраз розглядають як форму непрямого поетичного образного мислення, риторичний прийом, засіб більш повного вираження ідейного задуму письменника [3].

У художньому писемному мовленні перифраз виконує різні стилістичні функції, однак основною і найбільш поширеною є функція додаткової характеристики описуваної реалії. Стилістичний ефект перифраза зумовлюється частотністю його використання. Так, оказіональні перифрази створюються в художньому або побутовому мовленні, постаючи оригінальною, новою назвою предмета, а їхнє значення розкривається в широкому контексті [2; с. 129]. Унаслідок частого використання вони здатні переходити до загального вжитку, втрачаючи експресивно-стилістичне забарвлення і перетворюючись на узуальні перифрази, які можуть входити до словникового складу мови у вигляді фразеологізмів [2, с. 159; 6, с. 169]. Такі перифрази наявні й у романах Шарлотти Бінгхем: *'Whoever it was, whoever they were, the sight of a woman with a gun always struck fear into the hearts of the opposite sex'* [15, с. 393].

Узуальні й оказіональні перифрази поділяють на логічні та образні; характерна особливість перших полягає в тому, що їхнє значення розкривається безпосереднім, прямим зв'язком із позначуваними реаліями, тому зміст таких перифрастичних структур передається ніби «сам собою» [3]. У романах Шарлотти Бінгхем логічні перифрази утворено за двома моделями: 1) певна характерна особливість реалії транспонується на найменування всього предмета [6, с. 169]: *Not that Mr Plunkett would ever have disowned his youngest son. Whatever he thought of his quite different, brilliantly handsome third son, he never, not even for a second, let his feelings show.* [9, с. 73]; 2) ширше поняття транспонується на найменування конкретної реалії [6, с. 169]: *Jerome sat down alone on the bottom of the flight of steps, as the object of his growing adoration cannoned her partner's ball through the hoop* [14, с. 39].

Оказіональні образні перифрази в романах Шарлотти Бінгхем виконують функцію естетичного й емоційного впливу на читача через образну характеристику позначуваного, адже не лише називають позначувану реалію, а й малюють або створюють образ: *Then, with silent surrender, as day slips off and night's black agent sets out his stall to claim his percentage of the skies, and the burnt-out worlds we know as stars burst through the great dark curtain above – the Magic Hour is gone* [12, с. 14].

До перифрастичних структур належать евфемізм та дисфемізм, які, враховуючи їхню специфіку, можна кваліфікувати як перифрази специфічного призначення. Евфемізм (3,3%) – це різновид перифрази, що полягає в заміні грубих, непристойних, а також неприємних висловлювань більш ввічливими [6, с. 162]. Із формальної точки зору перифраз та евфемізм пов'язані не лише структурною подібністю, але й непрямим, опосередкованим відношенням із позначуваною реалією, адже сполучною ланкою між ними та денотатом виступає його первинне найменування, відоме учасникам мовленнєвого акту. Ухилення від прямого найменування в разі евфемістичного перенесення зумовлюється забороною або сформованими традиціями суспільства, його соціально-культурними, морально-етичними, естетичними нормами, що дозволяють оцінювати реалії навколишньої дійсності за шкалою «добре – погано», детермінуючи прийнятність чи неприйнятність використання певного імені в конкретних комунікативних ситуаціях.

У романах Шарлотти Бінгхем евфемізм виконує різні стилістичні функції, зокрема використовується як спосіб іносказання, пом'якшення неприємної істини, засіб вираження комічних, іронічних відтінків або з метою відображення ввічливості й розмовного мовлення персонажів, які належать до вихованих прошарків суспільства: *At Lower Bridge Farm no one mentioned underclothes, or night clothes, or anything like that.*

People went to the 'aunt' or 'visited the cloakroom' or had 'unmentionables' [12, с. 82].

Опозитивним членом евфемізму виступає дисфемізм (0,8%), який полягає в навмисному використанні на позначення понять грубих, різких висловлювань замість наявних у мові нейтральних. У романах Шарлотти Бінгхем дисфемізм використовується задля змалювання емоційного стану персонажів, зокрема їхніх зневаги, ненависті, насмішливого ставлення чи роздратування: *'You stupid bloody idiot, of course I wanted it kept a secret! You know I wanted it kept a secret!'* [18, с. 213].

Висновки. У романах Шарлотти Бінгхем метонімічну групу фігур заміщення представлено передусім перифразом (42,6%), метонімією (37,1%), рідше – синекдохою (16,2%), а евфемізм (3,3%) та дисфемізм (0,8%) є найменш репрезентативними. У досліджуваних художніх творах фігури заміщення метонімічної групи виконують низку стилістичних функцій, проте передусім використовуються задля непрямой характеристики, виділення певних ознак позначуваного, відображення суб'єктивно-оцінного ставлення до предмета мовлення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні метонімічної групи фігур заміщення в текстах інших англійськомовних авторів у межах жанру роману, а також інших жанрів художньої прози не тільки англійськомовних авторів, але й письменників усього германського ареалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Флинта : Наука, 2002. 384 с.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 462 с.
3. Давыдова Е.А. Расширенный повтор и перифраз в современном английском публицистическом тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2011. 19 с. URL : <http://cheloveknauka.com/rasshirennyy-povtor-i-perifraz-v-sovremennom-angliyskom-publitsisticheskom-tekste> (дата звернення: 09.01.2018).
4. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и типологии культуры. Том I. Таллинн : Александра, 1992. 478 с.
5. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. 2-е. изд., испр.; на англ. яз. Москва : Астрель, 2003. 221 с.
6. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. Киев : Головное издательство издательского объединения : «Вища школа», 1991. 241 с.
7. Токмаков А.Н. Метонимия как средство прагматического воздействия (на материале французской кинокинетики) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 «Романские языки». М., 2000. 23 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/metonimiya-kak-sredstvo-pragmaticheskogo-vozdeistviya-na-materiale-frantsuzskoi-kinokritiki> (дата звернення: 09.01.2018).
8. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 682 с. URL : <http://tapemark.narod.ru/les/index.html> (дата звернення: 09.01.2018).
9. Bingham C. Change of Heart. London : Bantam Books, 1994. 469 p.
10. Bingham C. Distant Music. London : Bantam Books, 2002. 576 p.
11. Bingham C. Grand Affair. London : Bantam Books, 1997. 480 p.
12. Bingham C. In Sunshine or in Shadow. London : Bantam Books, 1991. 576 p.
13. Bingham C. Magic Hour. London : Bantam Books, 2005. 416 p.
14. Bingham C. Out of the Blue. London : Bantam Books, 2006. 448 p.

15. Bingham C. Stardust. London : Bantam Books, 1993. 576 p.
16. Bingham C. The Daisy Club. London : Bantam Books, 2009. 480 p.
17. Bingham C. The Kissing Garden. London : Bantam Books, 1999. 624 p.
18. Bingham C. The White Marriage. London : Bantam Books, 2007. 480 p.
19. Way E. C. Knowledge, representation and metaphor. 2nd edition. London : Kluwer Academic Publishers, 1991. 267 p.

REFERENCES

1. Arnold I. V. (2002) Stilistika. Sovremennyj anglijskij yazyk [Stylistics. Modern English]. 4th ed. Moscow : Flinta : Nauka. 384 p.
2. Galperin I. R. (1958) Ocherki po stilistike anglijskogo yazyka [English stylistics]. Moscow : Flinta : Izdatelstvo literatury na inostrannyh yazykah. 462 p.
3. Davydova E. A. (2011) Rasshirennyj povtor i perifraz v sovremennom anglijskom publicisticheskom tekste [Extended repetition and periphrasis in Modern English publicistic text] (Extended abstract of doctoral dissertation). Kolomna : Moscow State Regional Institute of Social Studies and Humanities "Kolomna State Pedagogical Institute". 19 p. Retrieved from <http://cheloveknauka.com/rasshirennyy-povtor-i-perifraz-v-sovremennom-angliyskom-publitsisticheskom-tekste>
4. Lotman Yu. M. (1992) Stati po semiotike i tipologii kultury [Articles on semiotics and culture topology]. Vol. I. Tallinn : Aleksandra. 478 p.
5. Skrebnev Yu. M. (2003) Osnovy stilistiki anglijskogo yazyka [Fundamentals of English Stylistics]. 2nd ed. Moscow : Astrel. 221 p.
6. Morohovskij A. N., Vorob'yova O. P., Lihosherst N. I., & Timoshenko Z. V. (1991) Stilistika anglijskogo yazyka [Stylistics of the English language]. Kyiv : Golovnoe izdatelstvo izdatelskogo obedineniya : „Vishcha shkola”. 241 p.
7. Tokmakov A. N. (2000) Metonimiya kak sredstvo pragmaticheskogo vozdejstviya (na materiale francuzskoj kinokritiki) [Metonymy as a means of pragmatic influence (on the material of French film critics)]. (Extended abstract of doctoral dissertation). Moscow : Moscow State Linguistic University. 23 p. URL: <http://www.dissercat.com/content/metonimiya-kak-sredstvo-pragmaticheskogo-vozdejstviya-na-materiale-frantsuzskoi-kinokritiki>
8. Yarceva V. N. (1990) Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moscow : Sovetskaya enciklopediya. 682 p. Retrieved from <http://tapemark.narod.ru/les/index.html>
9. Bingham C. (1994) Change of Heart. London : Bantam Books. 469 p.
10. Bingham C. (2002) Distant Music. London : Bantam Books. 576 p.
11. Bingham C. (1997) Grand Affair. London : Bantam Books. 480 p.
12. Bingham C. (1991) In Sunshine or in Shadow. London : Bantam Books. 576 p.
13. Bingham C. (2005) Magic Hour. London : Bantam Books. 416 p.
14. Bingham C. (2006) Out of the Blue. London : Bantam Books. 448 p.
15. Bingham C. (1993) Stardust. London : Bantam Books. 576 p.
16. Bingham C. (2009) The Daisy Club. London : Bantam Books. 480 p.
17. Bingham C. (1999) The Kissing Garden. London : Bantam Books. 624 p.
18. Bingham C. (2007) The White Marriage. London : Bantam Books. 480 p.
19. Way E. C. (1991) Knowledge, representation and metaphor. 2nd ed. London : Kluwer Academic Publishers. 267 p.

УДК 811.111'37'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-7>

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛОГІЗМІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «КОРОНАВІРУС»

Гонта І. А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8784-4059
ihonta@ukr.net*

Ключові слова: *лексико-семантична підгрупа, композитний словотвір, контамінація, ітеративний та інтегральний компоненти, метафоричне та асоціативне значення.*

Сьогодні лінгвістичної актуальності набуває комплексне дослідження конкретних екстралінгвальних (культурних, соціальних, економічних) умов та лінгвістичних (структурних, семантичних та словотвірних) особливостей утворення нових лексичних та фразеологічних одиниць, що виникли у час глобальної пандемії коронавірусу, вперше виявленої в Китаї та згодом поширеної в усьому світі. Інтенсивним періодом словотвору став період жорсткого карантину, що тривав з березня по червень 2020 року.

Особливий інтерес викликають новоутворення з ітеративними компонентами corona, quarantine. Зручним способом їх семантичної класифікації є структурування в лексико-семантичні поля, як парадигмальні об'єднання лексичних одиниць за спільністю інтегрального компонента значення або ж архісеми. Таке структурування дозволяє виділити суттєво більшу кількість лексико-семантичних підгруп. У статті досліджується лексико-семантичне поле «Коронавірус» з ітеративними інтегральними компонентами corona та quarantine. Мотивацією аналізу лексико-семантичного поля «корона вірус» із цими компонентами є велика кількість мовних одиниць, утворених за участю саме цих ітеративних інтегральних компонентів. Лексико-семантичними підгрупами новоутворень у межах цього лексико-семантичного поля є лексико-семантичні підгрупи на позначення самої людини та її характеристик, її характерної зовнішності, поведінки, соціально-економічних змін (зокрема в економічній діяльності людини), змін, пов'язаних із міжособистими стосунками, змін, пов'язаних із навчанням та дозвіллям.

Аналіз структурних, семантичних та словотвірних характеристик таких новоутворень дозволив визначити композитний спосіб словотвору, контамінацію, усічення компонентів слів як особливо продуктивні види структурного словотвору, метафоризацію – як продуктивний спосіб їх семантичного словотвору. Інтегральні ітеративні компоненти corona, quarantine в більшості новоутворень є ономасіологічною ознакою цих новоутворень, тоді як інший компонент у складі композити або словосполучення виступає ономасіологічним базисом.

Мовні новоутворення характеризуються розширеною роллю конотативного компонента в їх семантиці, причинами чого є їх новизна та актуальність, структурні характеристики (композити та контамінанти), яскраве метафоричне та асоціативне значення.

EXTRALINGUISTIC AND LINGUISTIC PECULARITIES OF NEOLOGISMS OF LEXICO-SEMANTIC FIELD ‘CORONA VIRUS’

Honta I. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
for Chemistry and Physics Faculties
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 64/13, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8784-4059
ihonta@ukr.net*

Key words: *lexico-semantic subgroup, compounding, blending, iterative and integrative component, metaphorical and associative meaning.*

Currently in the conditions of global corona virus pandemic, which began at the beginning of 2020 in China and quickly spread all around the world, the complex investigation of precise extralinguistic conditions and linguistic (structural, semantic and derivative) peculiarities for creating new lexical and phraseological units is becoming increasingly actual in Linguistics. The period of quarantine which lasted from March to June 2020 was especially intensive in the coinage of neologisms.

New language units with iterative components corona and quarantine are of special interest. A convenient way of their classification is their structuring into lexico-semantic fields, which are paradigmatic integration of language units according to the integral component of their meaning or archiseme. This structuring allows singularizing an essentially greater number of lexico-semantic subgroups. The article deals with the lexico-semantic field ‘Coronavirus’ with iterative and integrative components corona and quarantine. The complex linguistic analysis of the the lexico-semantic field ‘Coronavirus’ is motivated by an increasing quantity of new language units created by means of the above-mentioned components. Lexico-semantic subgroups of these new language units are those denoting a human and his/her characteristics, his/her appearance, behavior, social and economic changes (in particular, changes in the economic activity of people), changes related to interpersonal relationships, changes related to education and entertainment.

The analysis of structural, semantic and word-building features of these language units resulted in determining compounding, blending, abridging components as particularly productive means of the structural coinage of new language units and metaphorization – as a productive means of semantic derivation. The integral iterative components corona and quarantine are an onomaseological feature of the newly created language units, while the other component within a compound or a blended word is their onomaseological basis.

The new language units are characterized by an expanded role of the connotation component in their semantics, the reasons of which are their novelty and urgency, structural features (compound and blended structure), bright metaphorical and associative meaning.

Постановка проблеми. В умовах пандемії коронавірусу актуальності набуває комплексне дослідження неологізмів, що виникають та поширюються, збагачуючи вокабуляр сучасної англійської мови. Комплексне дослідження цих неологізмів визначає актуальність дослідження. Особливий інтерес становлять численні мовні

одиниці, які містять у собі такі лексико-семантичні компоненти, як *corona, quarantine*. Екстралінгвістичні чинники їх формування, структурно-семантичні та словотвірні особливості становлять предмет дослідження. Матеріалом дослідження стали 48 неологізмів, вибраних з онлайн словників [1–3].

Метою статті є висвітлення характерних екстралінгвістичних (культурних, соціальних, економічних) умов утворення нових мовних одиниць з компонентами *corona*, *quarantine*, що виникли в умовах пандемії коронавірусу та аналіз їх загальних структурних, лексико-семантичних та словотвірних особливостей, а також спроба їх класифікації та структурування в межах лексико-семантичного поля на лексико-семантичні підгрупи (ЛСПГ). Зауважимо, що мовні новоутворення, що виникли в умовах пандемії коронавірусу та повного або часткового карантину, ще не були об'єктом комплексних лінгвістичних досліджень, суміжним було дослідження коронавірусу як нового концепту в публіцистичних виданнях англійської мови [4], у якому поверхнево було згадано бленд як основний спосіб словотвору даних новоутворень, їх метафоричне та конотативне значення [4, с. 152]. У зазначеному дослідженні було розглянуто 18 мовних одиниць, вибраних з лексикографічних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Польове структурування мовних одиниць (зокрема лексичних) є продуктивним і надійним методом вивчення мовного складу мови. Лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору [5]. Лексико-семантичне поле визначаємо як парадигмальне об'єднання лексичних одиниць за спільністю інтегрального компонента значення або ж архісеми [6, с. 281], у ролі яких у нашому випадку виступають слова *corona*, *quarantine*. Лексико-семантичні підгрупи включають мовні одиниці з більш конкретним інтегральним компонентом значення.

Загалом соціально-економічна ситуація та наслідки коронавірусу відображається в лінгвістичному світі вже наявним лексичним та фразеологічним арсеналом, проте виникають чисельні неологізми для відображення пов'язаних із пандемією реалій, особливо складних реалій із метою економії мовних засобів та мовленнєвих зусиль. Швидке поширення вірусу призвело до появи нових реалій, що відобразилося в англійській мові в неологізмах, які можна об'єднати в лексико-семантичне поле (ЛСП) «Коронавірус», ітеративними компонентами якого є слова *corona*, *quarantine*. Це ЛСП включає більш конкретні лексико-семантичні підгрупи (ЛСПГ):

ЛСПГ «Період пандемії та карантину»: *coronatimes* – час та діяльність в період поширення пандемії; *quarantimes* – період перебування в умовах карантину під час корона вірусу.

ЛСПГ «Людина», мовні одиниці якої позначають власне людину з притаманними для неї характеристиками в умовах пандемії: лексема

coronials виникла і була поширена в ЗМІ внаслідок припущень та дискусій із приводу можливого зростання народжуваності в умовах, коли люди проводять набагато більше часу в умовах відносної ізоляції. Слово позначає гіпотетичну генерацію тих, хто має бути зачатий в цей період; *quaranteens* – покоління, що досягне підліткового віку в 2033–2034 роках; *quaranqueens* – жінки, що стають чудовими домогосподарками під час карантину; *corona warriors* – люди, що безпосередньо борються з пандемією; *quarantrolls* – люди, що розсилають зловісні повідомлення, пов'язані з COVID-19; *covidiot* (також з ісп. *covidiota*) позначає тих, хто, нехтуючи правилами безпеки та умовами карантину, продовжує зустрічатися з друзями на вечірках і т.д. Подібним за значенням є слово *morona* (*morone+corona*) на позначення людини з поведінкою, що нехтує правилами безпеки. Схожою, але більш конотативно-вульгарною є лексема *coronasshole*, що спочатку позначала покупців, що масово скуповували товари, а потім ця лексема почала вживатись на позначення людей, що відмовлялись носити захисні маски; *coronagrass* – людина, яка доносить на порушників карантинних правил.

ЛСПГ «Поведінка людей» включає неологізми, які характеризують поведінку людей під час пандемії як в позитивному, так і в негативному аспектах: *coronalusional* позначає поведінку людини, що характеризується розладами, набутими під час періоду вимушеної ізоляції; *coronacranky* – роздратований або дратівливий, як наслідок постійного домашнього режиму; *corona chivalry* – благородна та самовіддана поведінка людей, що ризикують здоров'ям та життям в боротьбі з пандемією; *coronasnitching* – донос на людей, які порушують обмеження під час карантину; *coronanoia* – параноїя в умовах коронавірусу; *coronaphobia* – страх людей узв'язку з перспективою повернення до звичних умов життєдіяльності; *coronacoaster* – сильні перепади підвищеного та пригніченого настрою, що відчуються деякими людьми під час умов карантину. Очевидно лексема виникла за аналогією зі словом *roller coaster* – американські гірки; *de-roning* – намагання знищити всі сліди від коронавірусу після того, як людина прийшла додому; *corona waltz* – маневрування у громадських місцях із метою дотримання соціальної дистанції; *coronadodge* – теж саме; *coronashaming* – публічна критика відомих людей, що порушують карантинні правила та обмеження. Деякі люди намагаються використати вільний час для оновлення осель: *ronavation* (*corona+renovation*) – ремонт, перестановка, заміна меблів під час карантину.

ЛСПГ «Зовнішність людини»: *coronacuts* – стрижка, зроблена непрофесійно в умовах карантину, особливо невдала; *coronawear* – одяг, який

носять в умовах карантину; *coronaspeck* – надмірна вага, яку люди набувають в умовах карантину із причини малорухливого способу життя; *corona-sheen* – характерний відблиск на лобі та носі під час онлайн спілкування.

В умовах карантинних обмежень люди вимушені спілкуватись в онлайн-режимі, що відображається в мовних одиницях ЛСПГ «**Онлайн-спілкування**»: *quarandaiting* – віртуальні побачення через прикладні програми мобільних телефонів в умовах карантину; *corona-sheen* – характерний відблиск на лобі та носі під час онлайн спілкування; *coronaviva* – усні іспити або захист студентської роботи в режимі онлайн.

Деякі неологізми складають ЛСПГ «**Соціально-економічні зміни**»: *coronaverse* – нові соціально-економічні умови та порядок під час пандемії; *coronaclickbaiting* – маркетингові стратегії компаній, що наживаються під час пандемії через інтернет-мережу; *covexit* – вихід із режиму карантину та обмежень та подолання економічних та соціальних наслідків епідемії; *coronasplaining* – лексема з іронічним конотативним компонентом на позначення пояснення економічно-соціальних наслідків пандемії, особливо тим, хто є більш компетентним в цих питаннях; *coronawashing* – діяльність корпорацій або людей, які використовують пандемію задля підвищення репутації, прикриваючись альтруїзмом; *covidpreneurs* – компанії та приватні підприємці, що процвітають в умовах пандемії; *corona crunch* – економічні наслідки від пандемії; *coronaspiracy theories* – теорії, думки та плітки про змову певних кіл, зацікавлених у поширенні коронавірусу та економічних наслідків, до яких призведе пандемія.

ЛСПГ «**Навчання**»: *corona break* – перерва в навчанні у зв'язку з пандемією, що вбачається деякими студентами та учнями, як вихідні. *coronacation* – перерва в навчанні або роботі у зв'язку з пандемією, що вбачається деякими студентами або працівниками, як канікули або відпустка; *coronaviva* – усні іспити або захист студентської роботи в режимі онлайн.

ЛСПГ «**Дозвілля**»: *quaranstream* – серіали та фільми, що переглядаються під час карантину; *quarantunes* – музика, що прослуховують під час карантину; *coronalit* – література, яка випускається під час карантину та пов'язана з тематикою карантину та пандемії; *quaranzine* – журнал, що друкується або виходить під час карантину; *corona-fi* – фантастика, пов'язана з тематикою пандемії та коронавірусу; *quarantanning* – засмагання з використанням спеціального устаткування в умовах карантинного режиму.

Ряд лексем можна об'єднати в ЛСПГ «**Кулінарія**»: Лексема *quarantini* (*corona+martini*) позначає напій, що складається із суміші мартіні, джина

та порошку Emergen-C. Напій нібито готується для стимулювання імунітету. Лексема використовується також для позначення процесу вживання напою. Слово *quaranbaking* позначає явище, коли люди в умовах карантину витрачають більше часу на самостійне приготування страв, зокрема випічки.

Лексеми *coronapocalypse* (*corona apocalypse*) та *coronageddon* (*corona armageddon*) виникли як результат іронічного ставлення до гіпотетично-гіперболізованого кінця світу, що може статися внаслідок швидкого поширення вірусу і можуть бути об'єднані в ЛСПГ «**Кінець світу**».

Як бачимо, мовні одиниці лексико-семантичного поля «Коронавірус» характеризують людей за поведінкою, діяльністю, зовнішністю, ставленням до оточуючого світу, притаманними під час пандемії коронавірусу, номінуючи специфіку цієї поведінки в більш конкретних соціальних, економічних умовах. Спільність значення більшості цих мовних одиниць передається інтегральними ітеративними компонентами *corona* та *quarantine* в повній або скороченій формі, їх загальне значення конкретизується іншим компонентом (його повною або скороченою формою), який комбінується у складі композити, словосполучення. Ітеративні інтегральні компоненти *corona* та *quarantine* виступають ономазіологічними ознаками в межах ономазіологічного комплексу композит, тоді як інший компонент є, як правило, ономазіологічним базисом, тобто ядром значення.

Конотативне значення багатьох неологізмів посилюється метафоричним переносом. Особливо продуктивними способами словотвору є словоскладання, контамінація, застосування яких є широковживаними як в англійській [7–12], так і в українській мовах [13].

Характеризуючи дані мовні одиниці в семантичному плані, слід вказати на значну роль конотативного компонента їх значення в загальному складі лексичного значення, що пояснюється рядом лінгвістичних та екстралінгвістичних причин: 1) їхня новизна та актуальність; 2) їхня структура (серед них багато композитних слів, слів, утворених способом контамінації та абревіації); 3) асоціативне (як правило, метафоричне) значення.

Висновки. В умовах пандемії коронавірусу в англійській мові виникають мовні одиниці (як лексеми, так і стійкі словосполучення), в утворенні яких надзвичайно продуктивними є слова *corona*, *quarantine*. Неологізми в межах ЛСПГ «Коронавірус» можна згрупувати в такі лексико-семантичні підгрупи: «Час пандемії», «Людина», «Поведінка людини», «Навчання», «Міжособисті стосунки», «Онлайн-спілкування», «Дозвілля», «Соціально-економічна діяльність». Загальними

словотвірними характеристиками цих новоутворень є широке використання композитного способу словотвору, контамінації, метафоричного переносу значення. Неологізми характеризуються розширеною роллю конотативного компонента, що пояснюється їхньою актуальністю, структурною архітектонікою та асоціативною (часто метафоричною) семантикою. Інтегральні ітера-

тивні компоненти *corona*, *quarantine* в більшості новоутворень є ономасіологічною ознакою цих новоутворень, тоді як інший компонент у складі композити або словосполучення виступають ономасіологічним базисом. Перспективами дослідження є подальший більш глибокий аналіз структурних, семантичних та словотвірних характеристик цих та інших неологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tony Thorne. Language and Innovation. Coronaspeak. The Language of Covid-19 Goes Viral. Part 2. URL: <https://language-and-innovation.com/2020/04/15/coronaspeak-part-2-the-language-of-covid-19-goes-viral/>.
2. New Words We Created Because of Coronavirus. URL: <https://www.dictionary.com/e/s/new-words-we-created-because-of-coronavirus/#1>.
3. Erin Mccarty. 11 New Words and Phrases Inspired by Coronavirus. URL: <https://www.mentalfloss.com/article/623726/new-words-inspired-coronavirus>.
4. Красницька К. Глобальне явище Coronavirus як новий концепт в англomовній лінгвокогнітивній картині світу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 32, том 1. С. 148–151. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/214491>.
5. Вабішевич Н. Лексико-семантичне поле «вогню» в англійській мові. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/leksyko-semantychne-pole-vohnyu-v-anhlijiskij-movi/>.
6. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. дополненное. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2002. 709 с.
7. Гамерська І.І. Контамінація як спосіб словотвору. *Young Scientist*. 2018, № 3.1 (55.1) March С. 28–30. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/7.pdf>.
8. Дубравська Д.М. Композити як одне з основних джерел розвитку і збагачення словникового складу англійської мови (на матеріалах британського національного Корпусу текстів (BNC)). *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ, 2012. С. 110–119.
9. Davy D. Shortening Phenomena in Modern English Word Formation: An Analysis of Clipping and Blending. *Franco-British Studies*. 2000. Vol. 29. P. 59–76.
10. Gries St.Th. Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. *Linguistics*. Antwerp: Mouton de Groyter, 2004. Vol. 42. P. 639–667.
11. Kelly M.H. To «Brunch» or to «Brench»: Some Aspects of Blend Structure. *Linguistics*. 1998. Vol. 36. № 3. P. 579–590.
12. Benczes R. Creative Compounding in English. Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. 206 p.
13. Редько Є. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах. *XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі*. Колективна монографія / за заг. ред. А. Архангельської. Olomouc : VUP, 2016. С. 205–229.

REFERENCES

1. Tony Thorne. Language and Innovation. Coronaspeak. The Language of Covid-19 Goes Viral. Part 2. URL: <https://language-and-innovation.com/2020/04/15/coronaspeak-part-2-the-language-of-covid-19-goes-viral/>.
2. New Words We Created Because of Coronavirus. URL: <https://www.dictionary.com/e/s/new-words-we-created-because-of-coronavirus/#1>.
3. Erin Mccarty. 11 New Words and Phrases Inspired by Coronavirus. URL: <https://www.mentalfloss.com/article/623726/new-words-inspired-coronavirus>.
4. Krasnytska K. Hlobalne yavysche Coronavirus yak nivyi kontsept v anhlomovniy lingvokulturniy kartyni svitu [Global phenomenon of Coronavirus in English-speaking lingual and cultural picture of the world]. *Actual Issues of Humanities*. Issue 32, vol. 1. 2020. P. 148–151. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/214491>.
5. Vabishevych N. Leksyko-semantychne pole 'vohnyu' v anhliyskiy movi. [Lexico-semantic field of 'Fire' in the English language]. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/leksyko-semantychne-pole-vohnyu-v-anhlijiskij-movi/>.
6. Linguistic Encyclopedic Dictionary by V.N. Yartseva. 2nd edition. Moscow: Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya publishers, 2002. 709 p.

7. Hamerska I.I. Kontaminatsiya yak sposib slovotvoru [Contamination as a means of word-formation]. *Young Scientist*. Vol. 3.1 (55.1) March, 2018. С. 28–30. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/7.pdf>
8. Dubravka D.M. Kompozyty yak odne z osnovnyh dzherel rozvytku I zbahachennia slovnykovoho skladu anhliyskoyi movy [Compounds as one of the main sources of the development and enrichment of the vocabulary of the English language]. *Linguistics of the 21st century: new researches and prospects*. Kyiv : Lohos Publishers, 2012. P. 110–119.
9. Davy D. Shortening Phenomena in Modern English Word Formation: An Analysis of Clipping and Blending. *Franco-British Studies*. 2000. Vol. 29. P. 59-76.
10. Gries St.Th. Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. *Linguistics*. Antwerp: Mouton de Groyter, 2004. Vol. 42. P. 639-667.
11. Kelly M.H. To «Brunch» or to «Brench»: Some Aspects of Blend Structure. *Linguistics*. 1998. Vol. 36. № 3. P. 579–590.
12. Benczes R. Creative Compounding in English. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. 206 p.
13. Redko Ye. Slovtvirna kontaminatsiya v suchasnyh innovatsiynyh protsesah [Word-forming contamination in modern innovational processes]. *20–21 century: genre, stylistic and linguistic metamorphoses in the Ukrainian language and literature*. Collective monograph. Olomouc : VUP, 2016. P. 205–229.

УДК 811.42.111
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-8>

ПРОТОТИПНА КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПРЕДМЕТНОЇ СИТУАЦІЇ СТАЛОСТІ (SUSTAINABILITY)

Гошилик Н. С.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови та літератури
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Чорновола, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-9053-1379
ngoshylyk@gmail.com*

Ключові слова: сталий розвиток, когнітивна моделювання, фреймова семантика, буттєві схеми.

У статті побудовано прототипну когнітивну модель предметної ситуації сталості у вигляді фрейму, що реконструйований шляхом когнітивної інтерпретації семантики слів із коренем *sustainability*. Дослідження проведено на основі аналізу англійськомовних тлумачних словників та тезаурусів, окрім того, взято до уваги ілюстративний матеріал до аналізованих лексем із цих джерел.

Сталий розвиток, сталість в усіх сферах життєдіяльності стали глобальними та парадигмальними у ХХІ ст. Для коректного розуміння цього поняття, потенційного комплексного його аналізу в різних типах дискурсу необхідно провести аналіз номінативних одиниць-вербалізаторів. У дослідженні проведено корпусний розгляд частотності використання відповідних іменника (*sustainability*), прикметника (*sustainable*), дієприкметника доконаного виду (*sustained*) та дієслова (*to sustain*) в корпусах сучасної англійської мови COCA, NOW, GloWbE. Аналіз дефініцій у тлумачних словниках та тезаурусах англійської мови дав змогу виявити компоненти (слоти) фрейму ситуації сталості, які вказують на суб'єкт дії, дію, об'єкт та час дії, суб'єкт оцінювання та наслідок дії. Також бралися до уваги втілення сталості у прикладах у відповідних словниках та тезаурусах. Предметна ситуація сталості представлена в англійськомовній картині світу через стан об'єкта протягом визначеної тривалості, а також дії певного суб'єкта, які мають певні наслідки в майбутньому. Наслідки дії передбачають її оцінювання, адже можуть бути позитивними чи негативними, а отже, імпліцитним у прототипній ситуації є суб'єкт оцінювання. У статті визначено відношення між елементами фреймової структури прототипної когнітивної моделі ситуації сталості. Виділені фрейми постають у вигляді буттєвих схем: предметний фрейм (кваліфікативна схема, темпоральна схема, локативна схема), посесивний фрейм (схема власності, схема партитивності, схема інклюзивності), акціональний фрейм (схема дії).

PROTOTYPE COGNITIVE MODEL OF THE REFERENTIAL SITUATION OF SUSTAINABILITY

Goshylyk N. S.

*Ph.D. in Linguistics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Chornovola str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9053-1379
ngoshylyk@gmail.com*

Key words: *sustainable development, cognitive modelling, frame semantics, being schemas.*

The article suggests a prototype cognitive model of the referential situation of sustainability reconstructed as a frame by means of the cognitive interpretation of the semantics of the lexemes with the sustainability stem. The research is based on the analysis of the English dictionaries and thesauruses, moreover, the illustrative examples of these dictionaries have been also considered.

Sustainability and sustainable development have reached global importance and became paradigmatic in the 21 c. To understand these notions correctly, potentially provide its comprehensive analysis in various discourses, it's necessary to give a linguistic overview of the lexical units verbalizing sustainability. This article suggests the corpus-based analysis of the frequency usage of the noun sustainability, adjective sustainable, past participle form sustained and the verb to sustain. COCA, NOW, GloWbE were taken into account. The analysis of the lexemes' definitions in English dictionaries and thesauruses allowed to single out the components of the frame of sustainability (slots, which indicate the doer of the action, action, object and time of the action, the subject of the assessment and the consequence of the action. The usage-based embodiment of sustainability was exemplified by the illustrations from the thesauruses under consideration. The referential situation of sustainability is represented in the English language by means of the state of the object in the course of definite duration and through the actions of a certain agent of the action with certain consequences in future. The consequences of the action presuppose its assessment, whereas they may be of a positive or negative character with the agent of the assessment being possibly implicit. The article determines the relations between the elements of the cognitive model frame of the referential situation of sustainability. The singled out frames are being schemas: Thing frame (the qualitative schema, temporative schema, locative schema), Possession frame (the ownership schema, part-whole schema, inclusion schema), and Action frame (the state/process schema).

Постановка проблеми. У кінці ХХ ст. постала потреба нової парадигми, яка б змогла об'єднати різні аспекти життєдіяльності людини та утвердити нові орієнтири для розвитку держав. Такою світовою парадигмою стала *sustainability* (смійкість, сталість; стабільність; збалансованість, гармонійність; невичерпність; підтримний розвиток, підтримність, самопідтримність; екорациональність) [1]. Найбільш прийнятним та вживаним в українському дискурсі є термін сталість/ сталий, хоча дискусії стосовно коректного номінування тривають і досі.

Метою цього дослідження є побудова прототипної когнітивної моделі предметної ситуації сталості. Іменем аналізованого концепту є номінація *sustainability*, яка інкорпорує омовлені аспекти реальних ситуацій спілкування. Окрім власне іменникової номінації, проаналізуємо прикметник *sustainable* та дієприкметний *sustained*, який, як свідчить аналіз словникових дефініцій, використовуються для експлікування *sustainability*.

Виклад основного матеріалу. Етимологія терміна показує, що основою стало французьке *sostenir* (XIII ст.) – тримати, виносити, давати під-

тримку, латинське *sustinere* – тримати, тримати у вертикальному положенні і т.д. Значення *продовжувати певну дію* набуває слово у XIV ст. Тоді ж значення слова розширюється і до семи *продовжувати без повної чи часткової втрати* [8].

Зріз сучасного використання англійськомовних номінацій проведемо на основі аналізу сучасних корпусів англійської мови: COCA – Corpus of Contemporary American English (1 млрд слів, 1990–2019), NOW – New on the Web (11, 4 млрд, 2010 – оновлюється щодня), GloWbE – Global Web-Based English (1, 9 млрд, 2012–2013).

Огляд частотності використання цих номінацій у корпусах англійської мови американського варіанту показує такий розподіл:

	COCA	NOW	GloWbE
<i>Sustainability</i>	6890	199330	33239
<i>Sustainable</i>	16366	518867	85495
<i>Sustained</i>	14150	276622	31892
<i>To sustain</i>	22348	363602	411693

Отже, найчастотнішим є дієслово *to sustain* (до уваги бралися усі форми використання дієслова), прикметник *sustainable*, а найменш частотним є іменник *sustainability*, що підтверджує потребу проаналізувати усі вибрані номінації цілісно задля реконструювання прототипної когнітивної моделі предметної ситуації сталості. Для цього проаналізуємо дефініції визначених лексем на основі тлумачних словників англійської мови.

Sustainability 1. the quality of being able to continue over a period of time (*здатність продовжуватися протягом періоду певного часу* – тут і далі переклад власний) [2] 2. the use of natural products and energy in a way that does not harm the environment (*використання природних ресурсів та енергії без шкоди навколишньому середовищу*); [9] 3. the ability to be sustained, supported, upheld, or confirmed (*можливість підтримуватися, підкріплюватися, посилюватися або утверджуватися*); Environmental Science. the quality of not being harmful to the environment or depleting natural resources, and thereby supporting long-term ecological balance (*науки про навколишнє середовище. здатність не завдавати шкоди навколишньому середовищу або виснажувати природні ресурси, і тим самим підтримувати довгостроковий екологічний баланс*) [10] 4. Economics. the ability to be sustained, without causing problems such as inflation (*економіка. здатність підтримуватися, не викликаючи таких проблем, як інфляція*); ecology (of economic development, energy sources, etc) the ability to be maintained at a steady level without exhausting natural resources or causing severe ecological damage (*екологія (економічний розвиток, джерела енергії тощо). здатність підтримуватись на стабільному рівні без висна-*

ження природних ресурсів або заподіяння серйозної екологічної шкоди) [3] 5. the ability of something to continue for a long time at the same level; the use of methods that do not harm the environment (*здатність чогось тривалий час тривати на тому ж рівні; використання методів, що не завдають шкоди навколишньому середовищу*) [6].

Розглянуті дефініції дають змогу визначити такі лексико-семантичні варіанти іменника *sustainability*:

ЛСВ 1 – здатність продовжуватися протягом певного періоду часу (*the quality of being able to continue over a period of time*);

ЛСВ 2 – використання природних ресурсів та енергії у спосіб, який не приносить шкоди навколишньому середовищу (*the use of natural products and energy in a way that does not harm the environment*);

ЛСВ 3 – здатність утримуватися на постійному рівні без виснаження природних ресурсів чи спричинення значної екологічної шкоди (*the ability to be maintained at a steady level without exhausting natural resources or causing severe ecological damage*);

ЛСВ 4 – здатність чогось продовжуватися тривалий час на тому самому рівні (*the ability of something to continue for a long time at the same level*);

ЛСВ 5 – використання методів, які не шкодять навколишньому середовищу (*the use of methods that do not harm the environment*).

Виділені значення показують, що *sustainability* передбачає дію, яка або має певні характеристики (*being able, ability*), як у ЛСВ 1, ЛСВ 4, або певні дії з іншими об'єктами (*to continue, the use of natural products and energy*), як у ЛСВ 1 та ЛСВ 2, які відповідають визначеним параметрам (*do not harm the environment, without exhausting natural resources or causing severe ecological damage*), як у ЛСВ 2, 3 і 4.

Усі словникові дефініції показують, що фрейм ситуації сталості буде містити слот₁ – ХТОСЬ (суб'єкт дії/ агенс) та слот₂ – ДІЯ.

Окремим слотом варто виділити навколишнє середовище з його природними складовими частинами, яке постає як об'єкт дії (*of natural products and energy*) та (*harm the environment*), тобто виокремлюємо слот₃ – ОБ'ЄКТ ДІЇ. Окрім того, в дефініціях виокремлюємо одну із ключових характеристик аналізованого терміну – шкоди докільню, використання ресурсів (*harm the environment, exhausting natural resources, ecological damage*). А отже, додається слот₄ – НАСЛІДОК ДІЇ. Це суб'єктивне поняття, а отже, передбачає іншого суб'єкта проведення такої оцінки, який може співпадати або не співпадати з суб'єктом дії. Тобто суб'єкт оцінювання може визначатися як слот_{1a}.

Проаналізовані ЛСВ також визначають слот, ТОДІ, який актуалізує часову референцію та показує, у якому проміжку функціонує поняття.

Узагальнено отриману інформацію щодо складників та характеристик ситуації сталості у фреймі, що в термінах теорії С.А. Жаботинської [11] є концептуальною міжфреймовою мережею, яка складається з акціонального й предметного базових фреймів.

Далі проаналізуємо дефініції прикметника та дієприкметника.

Sustainable 1. able to continue over a period of time (здатний продовжуватися протягом певного періоду часу); causing little or no damage to the environment and therefore able to continue for a long time (який не завдає жодної або незначну шкоду навколишньому середовищу і тому здатний тривати довгий час); able to be maintained or continued (здатний підтримуватися чи продовжуватися); able to continue at the same level for a period of time (здатний продовжуватися на тому ж рівні протягом певного періоду часу); using methods that do not harm the environment so that natural resources are still available in the future (що використовує методи, які не завдають шкоди навколишньому середовищу, щоб природні ресурси були доступні в майбутньому) [2]; 2. capable of being sustained (здатний бути сталим, стійким); of, relating to, or being a method of harvesting or using a resource so that the resource is not depleted or permanently damaged (стосуватися, або бути методом збирання або використання ресурсу, щоб ресурс не виснажився або не був назавжди пошкоджений); of or relating to a lifestyle involving the use of sustainable methods (який має відношення до способу життя, що передбачає використання стійких методів) [7]; 3. capable of being supported or upheld, as by having its weight borne from below (який може підтримуватися або триматися, як за рахунок ваги, що переноситься знизу); pertaining to a system that maintains its own viability by using techniques that allow for continual reuse (який стосується системи, що підтримує власну життєздатність, використовуючи методи, що дозволяють постійно використовувати їх); able to be maintained or kept going, as an action or process (який може підтримувати чи продовжувати діяти, як дію чи процес); able to be confirmed or upheld (який може бути підтвердженим чи підтриманим); able to be supported as with the basic necessities or sufficient funds (який може бути підтриманим з базовими потребами чи достатніми ресурсами) [10]; 4. capable of being sustained (який може бути підтриманим); (of economic development, energy sources, etc) capable of being maintained at a steady level without exhausting natural resources or causing severe ecological damage ((про розвиток економіки, ресурсів енергії і т.д.) який здатен бути утриманим на стабільному рівні

без виснаження природних ресурсів чи спричинення важкої екологічної шкоди); (of economic growth) non-inflationary ((про економічний ріст) без інфляції) [3]; 5. able to continue without causing damage to the environment (здатний продовжуватися, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу); able to continue for a long time (здатний тривати довгий час) [5]; 6. capable of continuing for a long time at the same level; using methods that do not harm the environment (здатний продовжуватися тривалий час на тому самому рівні; з використанням методів, які не завдають шкоди навколишньому середовищу) [6].

Sustained 1. continuing for a long time (який триває довгий час); determined (визначений) [2]; 2. maintained at length without interruption or weakening (підтриманий протягом певної тривалості без перешкод чи послаблення) [7]; 3. continuing for a long time (який триває довгий час) [5]; 4. continuing at the same level or rate for a long time (який триває на тому самому рівні чи в тому самому обсязі довгий час) [7].

На основі цих дефініцій виділимо такі лексико-семантичні варіанти є такими:

ЛСВ 1 – здатний тривати протягом певного періоду часу (*able to continue over a period of time*);

ЛСВ 2 – який не завдає жодної або незначну шкоду навколишньому середовищу і тому здатен тривати довгий час (*causing little or no damage to the environment and therefore able to continue for a long time*);

ЛСВ 3 – який може бути підтриманим базовими потребами чи достатньою кількістю коштів/ засобів (*able to be supported as with the basic necessities or sufficient funds*);

ЛСВ 4 – здатний тривати протягом певного періоду часу на тому самому рівні (*capable of continuing for a long time at the same level*);

ЛСВ 5 – який використовує методи, що не наносять шкоду навколишньому середовищу (*using methods that do not harm the environment*).

У наведених ЛСВ окрім визначених слотів ХТОСЬ, ОБ'ЄКТ ДІЇ, НАСЛІДОК ДІЇ та ТОДІ, актуалізовані слоти МАЄ І ЗАСОБИ, які можуть бути достатніми, базовими для суб'єкта.

Проведемо дефініційний аналіз дієслова *to sustain*:

1. to cause or allow something to continue for a period of time (викликати або дозволити щось продовжуватись протягом певного періоду); to keep alive (підтримувати живим); to suffer or experience, especially damage or loss (страждати або переживати, особливо пошкодження або втрату); to support emotionally (підтримувати емоційно) [2]; 2. to make something continue to exist or happen for a period of time (змусити щось продовжувати існувати або відбуватися протягом

певного періоду); to suffer damage, an injury, or loss of money (ззнати шкоди, травми або втрати грошей); if food or drink sustains a person, animal, or plant, it makes them able to continue living (якщо їжа або напої підтримують людину, тварину чи рослину, це робить їх здатними продовжувати життя); to make someone feel strong and hopeful (змусити когось почуватися сильним та з надією); to hold up the weight of something (витримати вагу чогось); to support an idea or argument, or prove that it is right (підтримати ідею чи аргумент або довести, що це правильно) [5]; 3. to provide the conditions in which something can happen or exist (забезпечити умови, у яких щось може статися або існувати); to give someone strength, energy, or hope (дати комусь силу, енергію чи надію); to support or prove an idea, statement, theory etc (підтримати чи довести ідею, твердження, теорію тощо); to agree that a decision, law etc is based on good legal principles (погодитись, що рішення, закон тощо засновані на належних правових принципах); to experience loss, injury, damage etc (ззнати втрат, травм, збитків тощо) [6]; 4. to hold up under; withstand (не витримувати; витримати); to undergo (an injury, loss, etc); suffer (ззнати (травми, втрати тощо); страждати); to maintain or prolong (підтримувати або продовжувати); to support physically from below (підтримувати фізично знизу); to provide for or give support to, esp by supplying necessities (забезпечувати або надавати підтримку, особливо поставляючи необхідні речі); to keep up the vitality or courage of (підтримувати життєву силу чи мужність); to uphold or affirm the justice or validity of (підтримувати чи підтверджувати справедливість чи валідність); to establish the truth of; confirm (встановити істину; підтвердити) [3]; 5. to give support or relief to (надати підтримку або полегшення); to supply with sustenance (забезпечити існування); keep up, prolong (не відставати, продовжувати); to support the weight of, to carry or withstand (a weight or pressure) (витримувати вагу, переносити або витримувати (вагу або тиск)); to buoy up (підняти); to bear up under (виперніти); suffer, undergo (страждати, ззнати); to support as true, legal, or just (підтримувати як справжню, легальну чи справедливу); to allow or admit as valid (дозволити чи визнати дійсним); to support by adequate proof, confirm (підтримати належним доказом, підтвердити) [7].

На основі цих дефініцій виділимо такі лексико-семантичні варіанти є такими:

ЛСВ 1 – to continue for a period of time (продовжуватися протягом певного періоду часу);

ЛСВ 2 – to keep alive (підтримувати живим);

ЛСВ 3 – to support physically (підтримувати фізично);

ЛСВ 4 – to suffer damage, an injury, or loss of money (ззнати шкоди, травми або втрати грошей)

ЛСВ 5 – to support emotionally (підтримувати емоційно);

ЛСВ 6 – to support an idea or argument, or prove that it is right (підтримати ідею чи аргумент або довести, що це правильно).

У наведених ЛСВ визначаємо слоти ХТОСЬ, ОБ'ЄКТ ДІЇ, НАСЛІДОК ДІЇ та ТОДІ.

Отже, виділені фрейми постають у вигляді таких буттєвих схем:

1. Предметний фрейм:

– Кваліфікативна схема ХТОСЬ/ЩОСЬ є ТАКИМ (якість) – *It also addresses the negative implications of the sharp decline in birthrates for **fiscal sustainability**, economic growth, and social cohesion. Try to buy wood that you know has come from a **sustainable source**.*

– Темпоральна схема ХТОСЬ/ЩОСЬ є ТОДІ (час) – *The creation of an efficient and **sustainable transport system** is critical to the **long-term future** of London.*

– Локативна схема ХТОСЬ/ЩОСЬ є ТАМ (місце) – *The omnipresent qualities of metanarrative can perhaps be seen in how we **approach sustainability**.*

2. Посесивний фрейм:

– Схема власності ХТОСЬ/ЩОСЬ має ЩОСЬ – *Results identify cropping system, area under cultivation, consumption requirements and crop prices as important **determinants of sustainability**.*

– Схема партитивності ХТОСЬ/ЩОСЬ-ціле має ЩОСЬ-частину – *The fundamental issue for Canada is the **sustainability of American economic growth**.*

– Схема інклюзивності ХТОСЬ/ЩОСЬ вміст має ЩОСЬ-контейнер – *This gives it a lead in **research into sustainability** and responsible design.*

3. Акціональний фрейм:

– Схема дії ХТОСЬ/ЩОСЬ діє на ЩОСЬ – *Considering cost is vital to achieving **long-term sustainability** (sustainability acts for a long time); The company **has sustained heavy financial losses** this year.*

Висновки. Отже, проведений аналіз дав змогу виявити особливості втілення предметної ситуації сталості у вигляді багатоконпонентної когнітивної моделі. Визначено, що в аналізованому мовному матеріалі представлені фрейми, які вказують на компоненти предметної ситуації сталості та дають змогу показати взаємодію між виділеними слотами. Лексичне наповнення фрейму на основі лексико-синтаксичних конструкцій, дібраних зі словників та тезаурусів англійської мови, може стати основою для подальшої реконструкції дискурсивного втілення сталості в англійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англійсько-українські словники. URL: <https://e2u.org.ua/>.
2. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>.
3. Collins Dictionary. URL: <https://collinsdictionary.com/>.
4. Corpora of the English Language, The. URL: <https://www.english-corpora.org/>.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/>.
6. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/>.
7. Merriam Webser's Online Dictionary. URL: <http://www.m-w.com>.
8. Online Etymology Dictionariy. URL: <http://www.etymonline.com>.
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <http://www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com>.
10. The Dictionary. URL: <https://www.dictionary.com/>.
11. Zhabotynska, S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Cognition, communication, discourse. International On-line journal*, 1. 2010. 75–92.

REFERENCES

1. Anglo-Ukrainiski Slovnky. URL: <https://e2u.org.ua/>
2. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>
3. Collins Dictionary. URL: <https://collinsdictionary.com/>
4. Corpora of the English Language, The. URL: <https://www.english-corpora.org/>
5. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/>
6. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/>
7. Merriam Webser's Online Dictionary. URL: <http://www.m-w.com>
8. Online Etymology Dictionariy. URL: <http://www.etymonline.com>
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <http://www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com>
10. The Dictionary. URL: <https://www.dictionary.com/>
11. Zhabotynska, S.A. (2010) Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Cognition, communication, discourse. International On-line journal*. Vol. 1. P. 75–92.

УДК 811.112.2'255.4:821.113.2](042,2)
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-9>

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРАТИВНОЇ МОДЕЛІ «АВТОР-ОПОВІДАЧ-ПЕРСОНАЖ» У ПЕРЕКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Г. ГЕССЕ «СТЕПОВИЙ ВОВК»)

Гумений В. В.

*в. о. викладача кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0003-1270-8893identityisunclear@gmail.com*

Ключові слова: *наратор,
реципієнт, інтерпретація,
стилістика, модель.*

У статті проведено аналіз лексичних і стилістичних особливостей моделі «автор-оповідач-персонаж» у романі Г. Гессе та його перекладах; встановлено стан охоплення проблематики дослідження наративу у перекладах англійською, українською та російською мовами. Також була аргументована необхідність акцентування уваги на стилістиці нарації автора та її відтворення перекладачами для визначення рівня збереження моделі «автор-оповідач-персонаж».

Мета роботи полягає у висвітленні особливостей перекладу нарративних моделей як елемента мовної картини у германістиці на матеріалі дослідження роману «Степовий Вовк», а також розгляді виявлених положень на прикладі перекладу моделі «автор-оповідач-персонаж» і визначення основних ознак ретрансляції стилістики використаних нарративних конструкцій автора у перекладах і їхнього впливу на масового читача.

У дослідженні текстів автора застосовано методи лексичного та стилістичного аналізу, який виокремлює досліджувану нарративну модель, використану для вивчення лінгвістичної складової частини роману Германа Гессе. Метод етимологічного аналізу уможливив виявлення модифікацій нарративних моделей у перекладі та вплив мовленнєвого апарату автора на реципієнта (читача). Метод контекстуального аналізу був задіяний для виявлення характерних рис, які відповідають модерністському стилю Германа Гессе, мовних засобів репрезентації його наративу.

Встановлено першочергову домінанту моделі «автор-персонаж» у тексті оригіналу автора та перекладах російською, українською й англійською мовами, котра на семантичному рівні впливає на рівень релевантності нарації центральної події в аналізованому романі. Водночас фактичний виклад нарації диференціюється із нагромадженням рецептивно-інтерпретаційних можливостей, які реалізує читач як посередник цих текстів.

Також встановлено, що нарративна модель «оповідач-персонаж» у перекладах роману «Степовий Вовк» матеріалізується крізь мовлення «надійного» наратора, який у текстах перекладу цілковито розчиняється у свідомості головних персонажів.

FEATURES OF NARRATIVE MODEL “AUTHOR-NARRATOR-CHARACTER” PRESERVATION IN TRANSLATION OF GERMAN-LANGUAGE WORKS (ON THE MATERIAL OF G. HESSE’S NOVEL “STEPPENWOLF”)

Humenyi V. V.

*Acting Lecturer at the Department of Roman-Germanic Philology and Translation
Petro Mohyla Black Sea National University 68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1270-8893
identityisunclear@gmail.com*

Key words: *narrator, recipient, interpretation, stylistics, model.*

This article analyzes the lexical and stylistic features of the model “author-narrator-character” in the novel by G. Hesse and his translations; the state of coverage of narrative research in English, Ukrainian and Russian translations has been established. It was also argued the need to focus on the style of the author’s narration and its reproduction by translators to determine the level of preservation of the model “author-narrator-character”.

The aim of the work is to highlight the peculiarities of the translation of narrative models as an element of the linguistic picture in German studies on the material of the study of the novel “Steppenwolf”, as well as consideration of the identified provisions on the example of translation of the model “author-narrator-character” in translations and their impact on the mass reader.

In the research of the author’s texts the method of lexical and stylistic analysis is applied, which distinguishes the studied narrative model, which is used in the study of the linguistic component of Hermann Hesse.

The method of etymological analysis made it possible to identify modifications of narrative models in translation and the influence of the author’s speech apparatus on the recipient (reader). The method of contextual analysis was used to identify the characteristics that correspond to the modernist style of Herman Hesse, the linguistic means of representation of his narrative).

The primary dominant of the “author-character” model is established in the author’s original text and translations into Russian, Ukrainian and English, which at the semantic level affects the level of relevance of the narrative of the central event in the analyzed novel. At the same time, the actual presentation of the narrative is differentiated from the accumulation of receptive-interpretive possibilities, which the reader realizes as a mediator of these texts.

Also in this study was found that the narrative model “narrator-character” in the translations of the novel “Steppenwolf” materializes through the speech of a “reliable” narrator, who in translations is completely dissolved in the minds of the main characters.

Наративні моделі, з погляду лінгвостилістичних досліджень (Дж. Ділі, Ю. Гутерман), відтворюють певні алгоритми, які спонукають до здійснення людиною вчинків, однак у сучасній наратології (В. Телія, О. Падучева, О. Мороховський) ці алгоритми вже не відповідають первісному психоментальному складу особистості, збуджуючи та змінюючи сприйняття читачем послідовності отримання інформації від автора, розповідача й автора, що вимагає подальшого та більш ґрунтовного дослідження у цій сфері.

Мета роботи полягає у спробі доведення твердження, за яким наративна модель «автор-оповідач-персонаж» є способом ретрансляції певного

повідомлення автора через поєднання логічних і емоційних компонентів стану оповідача та безпосередньо персонажа на лексичному та стилістичному рівнях, що впливає на свідомість реципієнта.

У наративі аналізованого оповідання домінує перша особа однини як граматична форма повісткування, притаманна усім типам згаданих вище нараторів твору. Відчутне чітке розмежування між «я-слухачем», або «я-свідком» оповідачі, та «я – оповідачем власної трагедії життя». «Я-оповідач» реалізується крізь призму спогадів наратора-свідка / слухача.

Говорячи про використання неологізмів у творі Г. Гессе, насамперед слід відзначити широке

використання метамовно маркованих оказіоналізмів, прив'язаних саме до тексту роману «Степовий вовк», значення яких намагається розтлумачити сам автор:

Der „Selbstmörder“ – und Harry war einer – braucht nicht notwendig in einem besonders starken Verhältnis zum Tode zu leben – dies kann man tun, auch ohne Selbstmörder zu sein. [6, с. 66].

У перекладі українською мовою дуже яскраво відчувається та експресія та глибина оказіоналізмів, що є в оригіналі. Тут автор перекладу так само намагається передати експресивність тексту, але, з іншого боку, не завжди графічно позначає ті лексеми, які в оригіналі мають особливе значення:

Самогубець – а Гарі був одним із них – не конче перебуває в дуже близьких стосунках зі смертю; до таких стосунків можна дійти і не будиши самогубцем [7, с. 66].

Як зауважив Дж. Ділі: «Першою з оповідних універсалій є власне універсальна роль оповіді [narrative] як основи передавання культури – основи суто людського семіозису, за допомогою якого біологічна спадковість переходить у кумулятивне передавання навчання, що уможливлене єдино завдяки оповіді» [1, с. 38–39].

Саме слова іншомовного походження становлять для нарративної моделі автора дуже важливий і потужний інструмент створення експресивності й оригінальності побудови речень. Вбачаючи великий стилістичний потенціал у словах іншомовного походження, Г. Гессе використовує їх скрізь у тексті, вкладаючи їх в уста майже усіх героїв:

1. *Das mit dem Foxtrott, ich musste die ganze Zeit daran denken* [6, с. 140].

2. *„Herrlich“, rief ich, „und wenn es dir wirklich gelingt, mir das Tanzen beizubringen, dann bekommst du das Grammophon als Honorar. Einverstanden?“* [6, с. 141].

3. *Da stand nun wieder solch ein Angriff, schlecht geschrieben, halb von Redakteur selbst verfasst, halb aus den vielen ähnlichen Aufsätzen der ihm nahe stehenden Presse zusammengestohlen* [6, с. 142].

У перекладі маємо:

1. *Та з тим фокстротом, він мені весь час не сходив з думки* [8, с. 140].

2. *Чудово, – сказав я. – І якщо ти справді навчиши мене танцювати, я тобі віддам грамофон замість гонорару, згода?* [8 с. 149].

3. *І ось знов з'явилася така стаття, кепсько написана, – редактор зліпив її наполовину зі своїх власних фраз, а наполовину з накрадених по газетах такого самого напрямку* [8, с. 149].

Деякі дослідники викладу нарративних моделей виділяють оцінну (аксіологічну) модальність як першочерговий і потужний інструмент впливу нарративної складової частини на читача. «Оцінна модальність, – як зазначає науковець В.Н. Телія, –

це зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця / слухача та <...> реалією <...> що оцінюється позитивно чи негативно на якійсь підставі (емоційній, етичній, утилітарній та ін.) відповідно до “стандартів” буття речей чи положення справ у деякій картині світу, яка лежить в основі норм оцінки» [3, с. 22–23].

Дослідниця Ю. Гутерман констатує середній обсяг елементарних речень у німецькій художній літературі в динаміці «від 7–9 речень XIX ст. до 15–16 слів у реченні, у Г. Гессе ж середньо речення розбудовуються до 40–50 одиниць. Водночас значно збільшується розмір абзацу» [2, с. 150].

Ця наукова практика була ґрунтовно доповнена працями мовознавця та текстолога О.В. Падучевої. Вона зазначає, що «якщо нарративні моделі, які пов'язують автора й оповідача, з'ясовують принципи функціонування нарративу з теоретико-літературознавчих позицій, то лінгвістика нарративу передбачає виявлення основних тенденцій форматування й ведення оповіді з погляду мовознавства, тобто семантичної та граматичної категорій» [4, с. 321]. «Через неповноцінність комунікативної ситуації сприйняття художнього тексту, де автор відділений від свого висловлювання, читач має справу тільки з текстом, а з автором – лише настільки, наскільки він відображений у цьому тексті. Прочитане у творі читач сприймає як повідомлене йому оповідачем» [4, с. 200–201].

Проблему «Степового вовка», самотності й ізоляції успішно переборює і сам Гессе, адже «магічний театр» – не найсерйозніший психоаналіз. Глибоке знання психології, захоплення східною філософією, заняття медитацією відкрили Гессе «шлях до смислових глибин», наблизили до розуміння основ світу і життя, допомогли перебороти «вовка» у самому собі.

О. Мороховський вважав, що «смисли тексту мають певну ієрархію, тобто вони взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємно підпорядковані. Це дає змогу визначити зміст тексту як деяку структуру смислів» [5, с. 10].

На переконання Т. Гундорової, особливо активним у звільненні читача від тиску авторської інтенції є саме літературний період модернізму, який «руйнує, розбиває, диференціює картину замкненого світу, накладає кілька суб'єктивних перспектив, повертає відчуття свіжості того, що вже стилістично оброблене та створює ілюзію спонтанності того, що стилізується. У такий спосіб він активізує процеси сприйняття, конструює «інакшість» самого читача / глядача. Тобто комунікативна утопія модернізму проектує, трансцендентує читача / глядача поза замкнуті межі буденного і традиційного, відкриваючи перспективу іншого сприйняття, а отже, й іншого буття» [10, с. 256–257]:

Hier muß ich eine psychologische Anmerkung einfügen. Obgleich ich über das Leben des Steppenwolfs sehr wenig weiß, habe ich doch allen Grund, zu vermuten, daß er von liebevollen, aber strengen und sehr frommen Eltern und Lehrern in jenem Sinne erzogen wurde, der das „Brechen des Willens“ zur Grundlage der Erziehung macht [6, с. 34].

And here I cannot refrain from a psychological observation. Although I know very little of the Steppenwolf's life, I have all the same good reason to suppose that he was brought up by devoted but severe and very pious parents and teachers in accordance with that doctrine that makes the breaking of the will the corner-stone of education and upbringing. But in this case the attempt to destroy the personality and to break the will did not succeed [7, с. 34].

Тут я повинен вставити одне психологічне зауваження. Хоча я мало що знаю про життя Степового волка, у мене є всі причини полагати, що люблячі, але строгі і дуже благочестиві батьки і вчителі виховували його в тому дусі, котрий кладеться в основу виховання «подавлені волі». Так вот, знищити особистість, подолати волю в даному випадку не вдалося, учень був для цього занадто сильний і твердий, занадто гордий і скромний [8, с. 38].

Тут я мушу навести одне своє психологічне зауваження. Хоч я дуже мало знаю про життя Степового Волка, все ж таки маю всі підстави вважати, що прихильні до нього, але суворі й дуже побожні батьки і вчителі виховували його на засадах «ламання волі». Але стерти індивідуальність і зламати волю цього учня не вдалося, надто він був сильний і твердий, надто гордий і розумний [9, с. 37].

Як було відзначено Л. Кеца, Г. Гессе використовує прийоми та засоби ритмування оповідання. У романі функційно переосмислюється система внутрішніх повторів, яка в автентичному тексті спочатку мала чисто прагматичний характер – засвоєння і запам'ятовування реципієнтом [11, с. 301].

У роман «Степовий вовк», що виділяється серед гессевських творів своєю «фундаментальністю», введені два повноцінні (24 і 30 малих, композиційно організованих) вірші. Дослідники відзначають їхні невеликі поетичні цінності (зокрема просту побудову, схему «а-в-а-в»), оскільки не розглядають ці вірші як частину цілісної оповідної моделі, що слугує мостом між персонажною оповіддю й авторським стилем, включення поетичних текстів у роман психологічно зумовлене, і розгляд прозоетричних особливостей «Степового вовка» доводить це:

Zwei Tage später brachte ein Fuhrmann die Sachen des Fremden, der Harry Haller hieß. Ein sehr schöner Lederkoffer machte mir einen guten Ein-

druck, und ein großer flacher Kabinenkoffer schien auf frühere weite Reisen zu deuten, wenigstens war er beklebt mit den vergilbten Firmenzetteln von Hotels und Transportgesellschaften verschiedener, auch überseeischer Länder [6, с. 9]

Two days after this the stranger's luggage – his name was Harry Haller – was brought in by a porter. He had a very fine leather trunk, which made a good impression on me, and a big flat cabin trunk that showed signs of having traveled far – at least it was plastered with labels of hotels and travel agencies of various countries, some overseas [7, с. 9].

Два дні спустя извозчик доставил вещи незнакомца, которого звали Гарри Галлер. Очень красивый кожаный чемодан произвел на меня хорошее впечатление, а плоский кофр свидетельствовал о прежних дальних поездках, во всяком случае, он был облеплен пожелтевшими ярлыками отелей и транспортных агентств разных стран, даже заморских [8, с. 11].

Через два дні візник привіз речі пожилця. Дуже гарна шкіряна валіза справила на мене добре враження, а чималий плоский саквож начебто свідчив про колишні далекі мандри, в кожному разі, він був обліплений побляклими етикетками готелів і транспортних агентств різних країн, серед них і заморських [9, с. 10].

Фрагментарність і рухливість художньої системи «Степового вовка» не призводять до розпаду цілого на дискретні відрізки, оскільки Г. Гессе за своєю суттю – метафізик, котрий вірить у здатність моральним (творчим) зусиллям гармонізувати вселенський хаос. Тому художня і філософська гра ще «чиста», підпорядкована правилам і онтологічна.

Галлер – це книжник, далекий від практичних інтересів. Він ніде не працює, залежується в ліжку, часто постає чи не опівдні та проводить час серед книг. Як і сам Галлер, оповідач теж називає його Степовим вовком, «забрели в міста, в стадну життя, – ніякий інший образ точніше не намалює цю людину, її боязкої самотності, її дикості, її тривоги, її туги за батьківщиною та її безрідності». Герой відчуває в собі дві природи – людини та вовка, але, на відміну від інших людей, втихомирив у собі звіра і привчив підкорятися, людина і вовк в ньому не вживалися і тим більше не допомагали один одному, а завжди перебували у смертельній ворожнечі:

Ich begriff, was mir hier anzuschauen vergönnt war, und begriff nun auch erst dieses Lächeln, dieses Strahlen; es war ein Heiliger und Vollendeter, der mir hier für eine Stunde in seinem Glanz mitzuwohnen erlaubte und den ich Stümper hatte unterhalten, ausfragen und zu einer Konversation verführen wollen [6, с. 171].

Я збагнув, що мені судилося тут побачити, збагнув цю усмішку, збагнув, чому він весь світився:

То був вірець людини, святий, що давши мені годину побути в своєму с'яві, а я, недолугий, хотів его залучити до розмови, ставив йому нікчемні запитання [7, с. 180].

Тут ми бачим досягання майже повної імпресивної еквівалентності на формальному рівні, оскільки перекладачі повністю відтворили синтаксичний лад і зберегли емоційну наповненість речення.

Розпочинає текст відсутній наратор, тобто максимально прихований, який представляє ситуації та події з мінімальним наративним посередництвом.

Причиною появи у тексті ненадійного наратора є те, що письменник прагнув розкрити власні погляди на події, які трапилися. Г. Гессе тяжіє до варіації сюжету та розвитку подій, він вводить наративну маску задля зосередження уваги читача на нараторі, котрий виступає дійовою особою, тим самим знімаючи відповідальність із автора за достовірність описуваних подій:

Diese Aufzeichnungen – einerlei, wie viel oder wenig realen Lebens ihnen zugrunde liegen mag – sind ein Versuch, die große Zeitkrankheit nicht durch Umgehen und Beschönigen zu überwinden, sondern durch den Versuch, die Krankheit selber zum Gegenstand der Darstellung zu machen. Sie bedeuten, ganz wörtlich, einen Gang durch die Hölle, einen bald angstvollen, bald mutigen Gang durch das Chaos einer verfinsterten Seelenwelt, gegangen mit dem Willen, die Hölle zu durchqueren, dem Chaos die Stirn zu bieten, das Böse bis zu Ende zu erleiden. Ein Wort Hallers hat mir den Schlüssel zu diesem Verständnis gegeben [6, с. 89].

These records, however much or however little of real life may lie at the back of them, are not an attempt to disguise or to palliate this widespread sickness of our times. They are an attempt to present the sickness itself in its actual manifestation. They mean, literally, a journey through hell, a sometimes fearful, sometimes courageous journey through the chaos of a world whose souls dwell in darkness, a journey undertaken with the determination to go through hell from one end to the other, to give battle to chaos, and to suffer torture to the full. A remark of Haller's gave me the key to this interpretation [7, с. 92].

Ці записки, байдуже, більше чи менше реальних подій покладено в їхню основу, – спроба подолати широко розповсюджену хворобу часу не замовчуванням чи виправданням її, а перетворенням самої цієї хвороби в об'єкт зображення. Це справжнісінька мандрівка крізь пекло, часом боязка, а часом мужня подорож крізь хаос затьмареного душевного світу, подорож, почата з твердим наміром перейти пекло, підставити чоло хаосові й вистраждати все до кінця [8, с. 91].

Ниже следующие записки – неважно, в какой мере основаны они на реальных событиях, – попытка преодолеть большую болезнь эпохи не обходным маневром, не приукрашиванием, а попыткой сделать самую эту болезнь объектом изображения. Они представляют собой, в полном смысле слова, сошествие в хаос помраченной души, предпринятое с твердым намерением пройти через ад, померяться силами с хаосом, выстрадать все до конца. Ключ к пониманию этого дало мне одно замечание Галлера [9, с. 90].

Отже, наративна модель «автор-оповідач-персонаж» у романі Г. Гессе «Степовий Вовк» є особливим прийомом текстотворення, який виступає обличчям наратора у художньому творі, манерою його повістування, що зумовлюється конкретною ситуацією та мовленнєвою поведінкою різних оповідачів у взаємодії з ідеальним читачем. Це більшою мірою адекватно збережено у перекладах російською, українською й англійською мовами у суб-моделі «автор-персонаж» та «автор-оповідач».

Під час спроби ретрансляції повноцінної наративної моделі «автор-оповідач-персонаж» безпосередність «спілкування» автора з читачем у перекладах частково виключає можливість попереднього обдумування, і тому мовлення характеризується граматичними відхиленнями від норми, пропусками, повторами, асоціативним додаванням нових фактів і думок.

Автори перекладів концентрують увагу читача переважно на зорових і слухових образах, за домінантною позиції яких «домальовуються» інші відсутні елементи зображуваної картини чи події, з чого можна зробити висновок, що у мовних описах не потрібно наводити експліцитно всі деталі для сприйняття зв'язної моделі реципієнтом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ділі Дж. Основи семіотики. Львів : Арсенал, 2000. С. 39.
2. Гутерман Ю.О. Поетика роману Г. Гессе «Игра в бисер» в контексте філософії буддизма і даосизма : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Моск. пед. гос. ун-т. Москва, 1999. 181 с.
3. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. Москва, 1981. 302 с.
4. Падучева Е.В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива). Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 464 с.
5. Мороховський О.М. Із неопублікованого. *Вісник Київського лінгвістичного ун-ту. Сер. Філологія*. 2001. Т. 4. № 1. С. 3–19.
6. H. Hesse. Der Steppenwolf. 1927. S. 277 Roman. Berlin : S. Fischer Verlag, 1927. 246 p.

7. Hesse. H. *Steppenwolf: A Novel* / Translated by Basil Creighton. 2002. 224 p.
8. Гессе. Г. *Степовий вовк* / пер. Є.О. Попович) : Роман. Харків : Видавничий центр «Фоліо», 2012. 252 с.
9. Гессе. Г. *Степной волк* / пер. С.К. Апт) : Роман. Москва : Издательство «АСТ», 2011. 256 с.
10. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 290.
11. Кеца Д.Н. *Феномен гри у романах Г. Гессе*. Одеса, 2007. 316 с.

REFERENCES

1. Dili D. (2000) *Osnovi semiotiky* [Fundamentals of semiotics]. Lviv : Arsenal. P. 39.
2. Guterman Yu.O. (1999) *Poetika romana G.Gesse "Igra v biser"* v kontekste filosofii buddizma i daosizma [Poetics of Hesse's novel "The Glass Bead Game" in the context of the philosophy of Buddhism and Taoism] *Dis. Cand. philol. Sciences: 10.01.05 / Mosk. ped. gos. un-t.* 181 p.
3. Teliya V.N. (1981) *Tipy yazykovykh znachenij*. [Types of linguistic meanings Associated meaning of a word in a language]. 302 p.
4. Paducheva E.V. (1996) *Semanticheskie issledovaniya*. (Semantika vremeni i vida v rusском yazyke. Semantika narrativa) *Semantic research*. [Semantics of time and type in Russian. Semantics of narrative]. Moskva: Languages of Russian culture. 464 p.
5. Morohovskij O.M. (2001) *Iz neopublikovanogo* [From the unpublished]. *Bulletin of the Kiev Linguistic University. Ser. Philology*. T. 4. № 1. P. 3–19.
6. Hesse. H. (1927) *Der Steppenwolf*. Roman. Berlin : S. Fischer Verlag. 246 p.
7. Hesse. H. (2002) *Steppenwolf* (Translated by Basil Creighton): Novel. 224 p.
8. Hesse. H. (2012) *Stepovij vovk*. [Steppenwolf] (translated by Y.O. Popovych). Kharkiv : Folio Publishing Center. 252 p.
9. Hesse. H. (2011) *Stepnoj volk*. [Steppenwolf] (translated by S.K. Apt. Moscow : AST Publishing House. 256 p.
10. Gundorova T. (1997) *Proyavleniya slova*. *Diskursiya rannogo ukrayinskogo modernizmu*. *Postmoderna interpretaciya* [Manifestation of the word. Discourse of early Ukrainian modernism. Postmodern interpretation]. Lviv : Litopys, P. 290.
11. Кеца Д.Н. (2007) *Fenomen gri u romanah G. Gesse*. [The Phenomenon of Game in G. Hesse's Novels]. Odessa : Publishing House "Mova", 316 p.

UDC 811.111'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-10>

COMMUNICATIVE FAILURES CAUSED BY ETHOLOGICAL FACTORS (ON THE MATERIAL OF AMERICAN CINEMA DISCOURSE)

Dubtsova O. V.

Ph.D. in Philology,

Associate Professor at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Nauky ave., 9A, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2612-5843

olgadubtsova@ukr.net

Key words: *affect, cognition, communicative failure, ethological encyclopaedic knowledge, inference, intersubjectivity, verbal/non-verbal communicative action, volition.*

The paper reveals and describes communicative failures caused by differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge within the framework of the intersubjectivity paradigm. A communicative failure is viewed as an inability of interacting subjects to make an inference or making a faulty inference in an intersubjective act. An intersubjective act is interpreted as an inter-action, where communicants' verbal/non-verbal communicative actions are viewed as perceptual stimuli, which trigger parallel conscious/non-conscious inference processes involving cognition, volition and affect resulting in a motivated communicative social action. Inferential analysis applied in the research provides tools for the recreation of communicants' inferential processes and enables to consider cognitive, perceptual, affective and volitional aspects of interaction stipulating their goal-oriented motivated communicative verbal and non-verbal actions. American cinema discourse represented by the genre of a situation comedy and modelling live communication supplied instances of communicative failures subjected to analysis. We claim that differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge are one of the causes of cognitive communicative failures. Cognitive communicative failures depend on the centrality of the content and structure of encyclopaedic knowledge evoked by verbal/non-verbal communicative actions of interacting subjects in an intersubjective act. Centrality depends on how well a particular conceptual content is established in the communicant's memory as well as on a particular context in which a lingual unit is embedded. We give evidence for ethological knowledge to be of both declarative and procedural nature. We prove that cognitive communicative failures caused by differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge result from the addresser's ignorance of social values and ethic norms of social behaviour.

КОМУНІКАТИВНІ НЕВДАЧІ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ ЕТОЛОГІЧНИМИ ЧИННИКАМИ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ)

Дубцова О. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9А, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-2612-5843
olgadubtsova@ukr.net*

Ключові слова: *афект,
вербальна/невербальна
комунікативна дія,
волевиявлення, етологічні
енциклопедичні знання,
інтерсуб'єктивність,
інференція, когніція,
комунікативна невдача.*

У роботі виявлено й описано комунікативні невдачі, що спричинені розбіжностями у структурах етологічних енциклопедичних знань комунікантів у межах інтерсуб'єктивної парадигми. Комунікативна невдача розглядається як нездатність суб'єктів інтеракції вивести інференцію або виведення хибної інференції в межах інтерсуб'єктивного акту. Інтерсуб'єктивний акт тлумачиться як взаємодія, в межах якої вербальні/невербальні комунікативні дії комунікантів розглядаються як перцептивні стимули, що запускають паралельні свідомі/несвідомі інференційні процеси, які включають когніцію, волевиявлення й афект в ініціацію мотивованої комунікативної соціальної дії. Інференційний аналіз, застосований у дослідженні, дає інструментарій для відтворення інференційних процесів комунікантів та уможливує врахування когнітивних, перцептивних, афективних та волевиявних аспектів взаємодії, що зумовлюють їхні цілеспрямовані мотивовані вербальні/невербальні комунікативні дії. Випадки комунікативних невдач, що підлягають інференційному аналізу, відібрані з американського кінодискурсу, представленого жанром ситуаційної комедії, який моделює живе спілкування. Ми стверджуємо, що розбіжності у структурах етологічних енциклопедичних знань комунікантів є однією з причин когнітивних комунікативних невдач. Когнітивні комунікативні невдачі залежать від центральності змісту та структури енциклопедичних знань, активованих вербальними/невербальними комунікативними діями суб'єктів інтеракції під час інтерсуб'єктивного акту. Центральність залежить від того, наскільки відповідна концептуальна структура є укоріненою/сформованою у свідомості комуніканта, а також від контексту, в якому вживано мовну одиницю. Ми стверджуємо, що етологічні знання є одночасно декларативними та процедуральними за своєю природою. Ми доводимо, що когнітивні комунікативні невдачі, що спричинені розбіжностями у структурах етологічних енциклопедичних знань комунікантів, є наслідком неусвідомлення адресантом соціальних цінностей та етичних норм соціальної поведінки.

The phenomenon of a communicative failure has captured scientists' attention for many decades. It has been studied from different linguistic perspectives: representatives of formal approaches treat it as a deviation from language norms [15]; some proponents of functional approaches address it as communication disruptions caused by the inability of certain speech patterns to fulfil their functions [8, p. 67], while others stress the role of a non-verbal aspect of communication [12; 20]; within pragmatics it is viewed as the addresser's

failure to achieve perlocutionary goals [2; 5; 28], as the inability to understand "what is meant by what is said" [29, p. 91] or as a result of the divergence between a predicted and actual effect of the utterance [22]; in cognitive studies it is interpreted as the speaker's inability to generate the desired mental state in the mind of his/her communication partner [3] or as an addressee's inability to interpret an utterance, i.e. to correlate an addresser's utterance with his/her own cognitive model in the way expected by an addresser [24].

We claim that all the above-mentioned approaches fail to uncover the roots of a communicative failure. Pragmatic studies of communicative failures are based on Relevance theory [26; 32], which develops H.P. Grice's pragmatic approach to meaning in communication. H.P. Grice [10; 11] assumes that (a) a speaker's meaning is an overtly expressed intention that is fulfilled by being recognized; (b) it has to be inferred from the speaker's behaviour and contextual information; (c) in inferring the hearer is guided by a cooperative principle and conversational maxims. Thus, Relevance theory treats utterance comprehension as "an inferential process which takes as input the production of an utterance by a speaker, together with contextual information, and yields as output an interpretation of the speaker's meaning" [32, p. 3]. Other things being equal, "the greater the cognitive effect achieved, and the smaller the mental effort required, the more relevant this input will be to you at the time" [26, p. 260–266]. This brings us to the point that inference is viewed as a purely rational, logical cognitive procedure.

The notion of inference is also widely employed by cognitive linguists, who refer to it as purely rational cognitive structure, a logical conclusion [9; 19; 27; 31]. We would rather disagree with such an assumption as a number of studies suggest that nonconscious thought processes operate concurrently with the conscious ones: natural thought processes are nonlogical, "arational" [23], underpinned by low-level spontaneous nonlinear connective dynamic where intuition, creativity and insights prove more powerful than linear reasoning [13, p. 216]. Here we side with A.P. Martynyuk defining inference as a "contextually motivated semantic structure, emerging in an intersubjective act as a result of complex parallel conscious and nonconscious multi-level intersubject linkage processes recruiting the multi-level cognitive, volitional and affective elements of the psychic experiential context of the intersubjective act" [21, p. 67].

The notion of intersubjectivity has turned out to be particularly valuable for the analysis of communicative failures. It is viewed as a human capacity of "sharing experiential content (e.g., feelings, perceptions, thoughts, linguistic meanings) among a plurality of subjects" [33, p. 1], "not only, and not primarily, on a cognitive level, but also (and more basically) on the level of affect, perceptual processes and conative (action-oriented) engagements" [33, p. 3].

Thus, going beyond cognitive linguistic theories relying on the embodied model of cognition and focusing on the importance of bodily experience in understanding the nature of linguistic signs [4; 6; 14; 16; 17; 30], the intersubjective model of cognition and communication [21] enables to take a broader look at the process of meaning generation in communication

accounting for volition and affect adapting cognitive experience to the needs and feelings of the interacting subjects and triggering their goal-oriented motivated communicative actions [21, p. 65].

The goal of the present paper is to discover and describe cognitive communicative failures caused by differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge.

This goal is achieved through the following objectives:

- to give a definition of a communicative failure from the intersubjective perspective;
- to discover cognitive communicative failures resulting from differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge;
- to describe communicative failures caused by ethological factors within the intersubjectivity paradigm.

To achieve the goal and objectives we employ a unit of analysis called **an intersubjective act of communication** defined as "an inter-action, structurally including at least two verbal or/and co-verbal utterances: one initial and the other responsive, embedded in the complex dynamic psychic experiential context 'shared' by the communicants focusing attention on the same verbal/co-verbal utterance as a perceptual stimulus which triggers parallel conscious/nonconscious inference processes involving cognition, volition, and affect to issue a command of a meaningful goal-oriented communicative and/or (immediate or postponed) social action" [21, p. 65].

Within the framework of the intersubjectivity paradigm **a communicative failure** is viewed as an inability of a subject to make any inference or making a faulty inference. Inference is explained both as "the natural emergent product of conscious/nonconscious interplay of volition, cognition, and affect, triggering a motivated communicative and social action" and as "a tool of discovering this key structure of human physic experience in linguistic analysis" [21, p. 69].

Our sample consists of 1000 instances of communicative failures taking place in intersubjective acts extracted from American situation comedy series.

The causes of communicative failures have been identified applying **inferential analysis**. Carrying out inferential analysis, a researcher becomes a participant of an intersubjective act assuming the role of an observer interpreting communicative actions of other participants. While watching TV series, the researcher shares the mental (becomes aware of the events, the participants' relationships, etc.) and physical (has access to all the perceptual stimuli – wording of the utterances, intonation patterns, body language, facial expressions, etc.) context of the intersubjective act. The task of the researcher-interpreter is to make

inferences about the addresser's intended meanings and the addressee's inferences, embodied in their verbal and/or non-verbal communicative actions, and identify causes of communicative failures considering perceptual, cognitive, affective and volitional aspects of interaction triggering their goal-oriented motivated communicative actions.

The results of the inferential analysis suggest that differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge happen to be one of the causes of cognitive communicative failures.

Cognitive communicative failures result from the specificity of the communicants' cognitive experience influencing the content and structure of encyclopaedic knowledge evoked by the verbal/non-verbal communicative action in an intersubjective act. This specificity can be explained in terms of centrality, which depends on 1) how well a particular conceptual content is established ("entrenched") in the memory; 2) the particular context in which a lingual unit is embedded [18, p. 159].

Encyclopaedic knowledge includes both *declarative knowledge* (conscious precise memories and recognition of objects and events as expressed through language [1]) and *procedural knowledge* (implicit memory of psychomotor processes as procedures that have become automatic and non-conscious [1]).

The structural organization of *declarative knowledge* presupposing conceptual ontology and hierarchy of conceptual structures is covered by R. Langacker's domain theory [18], whereas structuring relations between *declarative knowledge* of the same hierarchy level is explained within Ch. Fillmore's frame semantics [7]. Schematic arrangement of *procedural knowledge* about different types of communicative situations presupposing succession of actions is described in terms of a script [25].

Ethological knowledge is associated with both a declarative and procedural content that accumulates experience of social behaviour.

Cognitive communicative failures caused by differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge, as a rule, result from the addresser's ignorance of social values and ethic norms of social behaviour. For example:

Niles and Frasier met at the café.

NILES: *Alright, the least you could do is say hello to Aunt Patrice.*

FRASIER: *I'm not driving out to your house.*

NILES: *You don't have to. She's sitting out in the car.*

FRASIER: *You left her in the car?!*

NILES: *I cracked open a window.*

FRASIER: *Well, then she's fine.* (Frasier: season 1, episode 5).

Responding to Niles' rebuke that he should at least greet his aunt, who has just arrived, Frasier says he does not want to go to his brother's house believing that the aunt is there. Frasier's misinterpretation is explained by the fact that it does not occur to him that Niles could leave their aunt in the car while they were sitting in the cafe because it is against ethic norms of social behaviour.

Joey and Michael's apartment – Gina (Joey's sister), Michael (his nephew), and Alex (their neighbour) are in the living room, Joey comes downstairs.

JOEY: *Okay, family meeting.*

ALEX: *Aww, you think of me as family?*

JOEY: *Oh, hey, Alex. I didn't see you there.*
Um, as you all know, my new show Deep Powder is premiering next week. My official unveiling as a big time celebrity and someone gets to with me to the party as my guest. (Joey: season 1, episode 14).

Joey addresses everyone present calling them "family". Alex, Joey's neighbour, also includes herself in the reference sphere and creates her question based on REQUESTING A COMPLIMENT – RECEIVING A COMPLIMENT script, as required by etiquette. Instead, Joey insults her with his response based on REQUESTING INFORMATION – PROVIDING INFORMATION script, ignoring ethical standards.

Will's Office. Will is working at his desk as Jack enters with his dog.

WILL: *Hey, hey, no muddy paws, and no surprises on the carpet.*

JACK: [puppy-talk voice] *Klaus Von Puppy is clean and housebroken, thank you very much.*

WILL: *I wasn't talking about the dog.* (Will and Grace: season 1, episode 15).

In the given example the addressee cannot interpret the addresser's utterance correctly as the latter violates ethic norms: Will's remark falls under a WARNING FOR A DOG rather than a WARNING FOR A HUMAN script. However, it turns out that Will addressed Jack but not the dog.

There are cases when it is possible to trace the reason for the addresser's violation of ethic norms:

Joey and Michael's house.

JOEY: *Hey, Michael. Who was that girl last night?*

MICHAEL: *I wasn't with a girl.*

JOEY: *No, the one I brought home. I can never remember her name.* (Joey: season 1, episode 11).

Responding to Joey's question *Who was that girl last night?* Michael interprets it as a personal question answering that he was not with the girl. In this situation the addressee fails to make the right inference because the addresser's behaviour goes beyond stereotypical expectations: Joey brought the girl home but he does not remember her name and hopes that his neighbour Michael knows it. However, Joey's communicative actions can be explained if we

look closer at his personality: he is very popular with women, he sees them a lot, having no intention to develop relationships with anybody, so he does not even bother to remember their names.

Jill is worried as her son broke up with his girlfriend.

JILL: *Jennifer's his first love. It hurts when you loose your first love.*

TIM: *You don't have to worry about that. I see mine every day.*

JILL: *That's so sweet.*

TIM: [walks to the garage] *You should meet her sometime!* (Home Improvement: season 2, episode 18).

Trying to comfort Jill, who is worried about their son's first love, Tim says he sees his first love every day. Jill interprets this as a COMPLIMENT as she considers herself her husband's first love. However, Tim refers to another woman and creates his verbal utterance based on ARGUMENTATION (PROVIDING FACTS TO PROVE THE OPINION) script. Jill makes a faulty inference presupposing that it is not customary to talk about a past lover in the presence of a current one but it is obvious that her husband does not share this belief and even mentions seeing his first love daily as a mere fact. Thus, we assume that the fact that Tim does not have any feelings for his ex-girlfriend accounts for his communicative actions.

The example given below represents a case of the addresser's disregard for social values prompted by his feelings and attitudes that are inseparable from interests, needs and desires:

FRASIER: *I need to talk to you. Here, have a seat, right here. Now listen Niles, I'm having a young lady over on Friday night, I was hoping you could take Dad out for me.*

NILES: *Oh, I wish you'd said Saturday.*

FRASIER: *Why, you have plans Friday?*

NILES: *No, I have plans Saturday.* (Frasier: season 1, episode 13).

Frasier asks his brother to spend time with their father on Friday. Niles regrets that Frasier did not ask him to do so on Saturday. Therefore, Frasier interprets his brother's verbal utterance within REFUSAL script. However, Niles actually regrets that he is not busy on Friday and has no reason to turn his brother down. The addresser's disregard for social values prevents the addressee from making the right inference: the son does not feel sorry for not being able to take care of his father but for being forced to do so having no other plans.

The following dialogue exemplifies a situation in which the addresser's needs and desires prevail over social values:

ZACH: *Hey Joey! How'd you get here before me?*

CHUCK: *I'm not Joey. I'm Chuck. I'm his stuntman [goes to shake Zach's hand].*

ZACH: [shakes his hand] *Hey, I'm Zach. I'm handling craft services. Hey listen, whatever you do, stay away from the roast beef.*

CHUCK: *Oh why? Is it bad?*

ZACH: *No, I like it.* (Joey: season 2, episode 4).

Chuck interprets Zack's remark about the roast beef as good advice within TAKING CARE OF THE NEIGHBOUR'S INTERESTS script, underpinned by adherence to social values. Alternatively, Zack creates his verbal utterance based on TAKING CARE OF SELF-INTERESTS script, solely driven by his own needs and desires determining his goal-oriented communicative social action.

There are cases when the addressee's psychological state (feelings and emotions), motivating inferencing processes, accompany a communicative failure caused by addresser's ignorance of ethic norms of social behaviour:

MARTIN: *Great. How about you and me having a beer together?*

FRASIER: *Wow. You know, in all these years you've never asked me that. I'd love to have a beer with you, dad.*

MARTIN: *Well then, you better haul ass, 'cause the store closes in ten minutes.*

FRASIER: *Right [exits].* (Frasier: season 1, episode 2).

Interpreting Martin's communicative action as an INVITATION TO DRINK, Frasier makes a faulty inference. This inference can be called emotional as it results from the addressee's psychological state: Frasier was glad that his father, with whom he had a very tense relationship, offered to drink together. However, creating his utterance, Martin relied on REQUESTING TO BUY A DRINK script. It is obvious that the addresser violates stereotypical expectations: usually a person, offering a drink, arranges it.

Phoebe has a twin sister, whose name is Ursula. Joey bought a present for her.

JOEY: *Phoebe, could you do me a favour? Could you try this on? I just wanna make sure it fits.*

PHOEBE: *Oh, my first birthday present. Oh, this is really.*

JOEY: *Oh, no no no. It's for Ursula. I just figured, you know, size wise.* (Friends: season 1, episode 16).

As it was just before her birthday, Phoebe interprets her friend's request to try on a dress within RECEIVING A GIFT script as it seems to be the most likely interpretation in this situation: Phoebe was already in the mood to accept presents and thus makes an emotional inference resulting from her psychological state. However, Joey creates his verbal utterance based on ASKING FOR ADVICE script, which is inappropriate given the ethic norms of social behaviour (it is not a good idea to ask one girl to try on a gift for another girl especially when they have

a birthday on the same day). In this situation we would rather suggest that this communicative failure is the result of the 'clash' of addresser's cognitive experience (ethological encyclopaedic knowledge being a part of it) and the addressee's psychological state (feelings and emotions) determining their motivated communicative actions.

The necessity of taking into account not only cognitive experience serving as a basis for meaning generation but also volition and affect, adjusting this experience to the communicants' interests, needs, desires and feelings stipulating their goal-oriented motivated communicative verbal and non-verbal actions, derives from understanding communication as an intersubjective phenomenon.

Application of the inferential analysis, having in its foreground the notion of inference as a cognitive operation of acquiring new experience through conscious/nonconscious use of psychic resources including rational thinking, affect and volition, provides new opportunities for the study

of the phenomenon of a communicative failure. It offers a new approach to understanding forces driving communicative and social behaviour of the interacting subjects, thus enabling to get insight of communicative failures.

The results of the inferential analysis suggest that cognitive communicative failures stem from the specificity of the communicants' cognitive experience influencing the content and structure of encyclopaedic knowledge evoked by the verbal/non-verbal communicative action in an intersubjective act.

Cognitive communicative failures can be caused by differences in structures of communicants' ethological encyclopaedic knowledge resulting from the addresser's ignorance of social values and ethic norms of social behaviour.

The study opens perspectives for the further inquiry in the specificity of communicative failures in other types of discourse, their further classification and description on the basis of the intersubjective model of communication.

BIBLIOGRAPHY

1. Anderson J.R. Language, memory and thought. Hillsdale, NJ : Erlbaum. 1976.
2. Остин Дж.Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. *Теория речевых актов*. С. 22–129.
3. Bara V.G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication. Cambridge, MA : MIT Press. 2010.
4. Cienki A. Cognitive Linguistics, gesture studies, and multimodal communication. *Cognitive Linguistics*. 2016. No. 27(4), pp. 603–618. DOI: 10.1515/cog-2016-0063.
5. Ермакова О.П., Земская Е.А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога). *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва : Наука, 1993. С. 30–64.
6. Fauconnier G. Mappings in thought and language. Cambridge, U.K. : Cambridge University Press. 1997.
7. Fillmore C. Frame semantics. In the Linguistic Society of Korea (Eds.). *Linguistics in the morning calm*. Seoul : Hanshin. 1982. Pp. 111–137.
8. Городецкий Б.Ю., Кобозева И.М., Сабурова И.М. К типологии коммуникативных неудач. *Диалоговое взаимодействие и представление знаний*. Новосибирск, 1985. С. 64–78.
9. Graesser A.C., Zwaan R.A. Inference generation and the construction of situation models. / In C.A. Weaver III, S. Mannes and C.R. Fletcher (Eds.). *Discourse Comprehension: Essays in Honour of Walter Kintsch*. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates. 1995. Pp. 117–139.
10. Grice H.P. Meaning. *The Philosophical Review*. 1957. No. 66(3), pp. 377–388.
11. Grice H.P. Logic and conversation. / In P. Cole, P., J. Morgan (Eds.). *Syntax and semantics*, 1975. No. 3. Pp. 41–58. New York : Academic Press.
12. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.
13. Hardy C. Networks of meaning: A bridge between mind and matter. Westport, Connecticut; London : Praeger. 1998.
14. Johnson M. The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason). Chicago, L. : Chicago University Press. 1987.
15. Кукушкина О.В. Основные типы речевых неудач в русских письменных текстах : монография. Москва : МГУ, 1998. 285 с. URL: http://www.philol.msu.ru/~lex/pdfs/kukushkina_chapter2.pdf.
16. Lakoff G. What is a conceptual system? / In Willis F. Overton, David S. Palermo (Eds.). *The Nature and Ontogenesis of Meaning*. New Jersey Hove : Lawrence Erlbaum Associates. 1994. Pp. 41–86.
17. Langacker R.W. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics*. 2001. No. 12 (2), pp. 143–188. DOI: 10.1515/cogl.12.2.143.
18. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites. Stanford, CA : Stanford University Press. 1987.

19. Long D.L., Golding J.M., Graesser A.C., Clark L.F. Goal, event, and state inferences: An investigation of inference generation during story comprehension. / In A.C. Graesser and G.H. Bower (Eds.). *Psychology of learning and motivation*, 1990. Vol. 25. Pp. 89–102. New York : Academic Press. DOI: 10.1016/S0079-7421(08)60250-9.
20. Лосева А.А. К проблеме возникновения речевых конфликтов в билингвальных группах. Учебно-методический комплекс дисциплины «Язык и конфликт» / сост. Вершинина Т.С. Екатеринбург, 2007. С. 215–221.
21. Martynyuk A. “Now that the magic is gone” or toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition, communication, discourse*. 2017. No. 15, pp. 51–72. DOI: 10.26565/2218-2926-2017-15-04.
22. Полякова С.Е. Коммуникативные неудачи в англоязычном политическом дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Санкт-Петербург, 2009. 21 с.
23. Reber A.S. *Implicit learning and tacit knowledge: An essay on the cognitive unconscious*. New York : Oxford University Press. 1993.
24. Ringle M.H., Bruce B.C. (1982). Conversation failure. / In W.G. Lehnert and M.H. Ringle (Eds.). *Strategies for Natural Language Processing*. Hillsdale, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates. 1982. Pp. 203–221.
25. Schank R.C., Abelson R.P. *Script, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, NJ : Laurence Erlbaum Associates. 1977.
26. Sperber D., Wilson D. *Relevance: communication and cognition*. Oxford; Cambridge, MA : Blackwell. 1986/1995.
27. Sweetser E. Compositionality and blending: Semantic composition, in a cognitively realistic framework. / In N. Janssen and G. Redeker (Eds.). *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Berlin : Mouton de Gruyter. 1999. Pp. 129–162.
28. Теплякова Е.К. Коммуникативные неудачи при реализации речевых актов побуждения в диалогическом дискурсе (на материале современного немецкого языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Тамбов, 1998. 17 с.
29. Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 1983. No. 4(2), pp. 91–112. DOI: 10.1093/applin/4.2.91.
30. Turner M. *Reading minds: the study of English in the age of cognitive science*. Princeton, NJ : Princeton University Press. 1991.
31. Wilensky R. Discourse, probability, and inference. / In Roger C. Schank, Ellen Langer (Eds.). *Beliefs, Reasoning, and Decision Making*. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates. 1994. Pp. 363–388. DOI: 10.4324/9780203773574.
32. Willson D. Relevance theory. In Y. Huang (Ed.), *Oxford Handbook of Pragmatics*. 2016. Pp. 1–25. Oxford : Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199697960.013.25.
33. Zlatev J. Intersubjectivity: What makes us human? / In J. Zlatev, T. Racine, C. Sinha, E. Itkonen (Eds.). *The shared mind: perspectives on intersubjectivity*. 2008. Pp. 1–17. Amsterdam : John Benjamins. DOI: 10.1075/ceclr.12.02zla.

REFERENCES

1. Anderson, J.R. (1976). *Language, memory and thought*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
2. Austin, J.L. (1986). Slovo kak deystvie [How to do things with words]. In B. Yu. Gorodetskiy (Ed.). *Novoye v zarubezhnoy lingvistike – New in foreign linguistics*, 17, 22–129. Moscow: “Progress” [in Russian].
3. Bara, B.G. (2010). *Cognitive pragmatics: the mental processes of communication*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Cienki, A. (2016). Cognitive Linguistics, gesture studies, and multimodal communication. *Cognitive Linguistics*, 27(4), 603–618. DOI: 10.1515/cog-2016-0063.
5. Ermakova, O.P., Zemskaya, E.A. (1993). K postroeniyu tipologii kommunikativnykh neudach (na materiale estestvennogo russkogo dialoga) [Toward the typology of communicative failures (based on the natural Russian dialogue)]. In E.A. Zemskaya (Ed.), *Russkiy yazyk v ego funktsionirovanii: kommunikativno-pragmaticheskiy aspekt – The Russian language in its functioning: communicative-pragmatic aspect* (pp. 30–64). Moscow: Nauka [in Russian].
6. Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
7. Fillmore, C. (1982). Frame semantics. In the Linguistic Society of Korea (Eds.). *Linguistics in the morning calm* (pp. 111–137). Seoul: Hanshin.
8. Gorodetskiy, B.Yu., Kobozeva, I.M., Saburova, I.G. (1985). K tipologii kommunikativnykh neudach [Toward the typology of communicative failures]. *Dialogovoe vzaimodeystvie i predstavlenie znaniy – Dialogical interaction and knowledge presentation* (pp. 64–78). Novosibirsk: SO AN SSSR [in Russian].
9. Graesser, A.C., Zwaan, R.A. (1995). Inference generation and the construction of situation models. In C.A. Weaver III, S. Mannes and C.R. Fletcher (Eds.). *Discourse Comprehension: Essays in Honour of Walter Kintsch* (pp. 117–139). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

10. Grice, H.P. (1957). Meaning. *The Philosophical Review*, 66(3), 377–388.
11. Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, P., J. Morgan (Eds.). *Syntax and semantics*, 3 (pp. 41–58). New York: Academic Press.
12. Gudkov, D.B. (2003). *Teoriya i praktika mezhkulturnoy kommunikatsii* [Theory and practice of intercultural communication]. Moscow: ITDGK “Gnosis” [in Russian].
13. Hardy, C. (1998). *Networks of meaning: A bridge between mind and matter*. Westport, Connecticut; London: Praeger.
14. Johnson, M. (1987). *The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason)*. Chicago, L.: Chicago University Press.
15. Kukushkina, O.V. (1998). *Osnovnye tipy rechevykh neudach v russkikh pismennykh tekstakh* [Main types of speech failures in Russian written texts]. Moscow: MGU Retrieved from: http://www.philol.msu.ru/~lex/pdfs/kukushkina_chapter2.pdf [in Russian].
16. Lakoff, G. (1994). What is a conceptual system? In Willis F. Overton, David S. Palermo (Eds.). *The Nature and Ontogenesis of Meaning* (pp. 41–86). New Jersey Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
17. Langacker, R.W. (2001). Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics*, 12 (2), 143–188. DOI: 10.1515/cogl.12.2.143.
18. Langacker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I: Theoretical Prerequisites. Stanford, CA : Stanford University Press.
19. Long, D.L., Golding, J.M., Graesser, A.C., Clark, L.F. (1990). Goal, event, and state inferences: An investigation of inference generation during story comprehension. In A.C. Graesser and G.H. Bower (Eds.). *Psychology of learning and motivation*, Vol. 25 (pp. 89–102). New York: Academic Press. DOI: 10.1016/S0079-7421(08)60250-9.
20. Loseva, A.A. (2007). K probleme vzniknoveniya rechevykh konfliktov v bilingvalnykh gruppakh [Toward the problem of verbal conflicts in bilingual groups]. In T.S. Vershina (Ed.), *Yazyk i konflikt – Language and conflict* (pp. 215–221). Yekaterinburg [in Russian].
21. Martynyuk, A. (2017). “Now that the magic is gone” or toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition, communication, discourse*, 15, 51–72. DOI: 10.26565/2218-2926-2017-15-04.
22. Polyakova, S.E. (2009). Kommunikativnye neudachi v angloyazychnom politicheskom diskurse [Communicative failures in English political discourse]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
23. Reber, A.S. (1993). *Implicit learning and tacit knowledge: An essay on the cognitive unconscious*. New York: Oxford University Press.
24. Ringle, M.H., Bruce, B.C. (1982). Conversation failure. In W.G. Lehnert and M.H. Ringle (Eds.). *Strategies for Natural Language Processing* (pp. 203–221). Hillsdale, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
25. Schank, R.C., Abelson, R.P. (1977). *Script, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
26. Sperber, D., Wilson, D. (1986/1995). *Relevance: communication and cognition*. Oxford; Cambridge, MA: Blackwell.
27. Sweetser, E. (1999). Compositionality and blending: Semantic composition, in a cognitively realistic framework. In N. Janssen and G. Redeker (Eds.). *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology* (pp. 129–162). Berlin: Mouton de Gruyter.
28. Teplyakova, E.K. (1998). Kommunikativnye neudachi pri realizatsii rechevykh aktov pobuzhdeniya v dialogicheskom diskurse (na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka) [Communicative failures in performative speech acts in the dialogue discourse (based on the modern German language)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tambov [in Russian].
29. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91–112. DOI: 10.1093/applin/4.2.91.
30. Turner, M. (1991). *Reading minds: the study of English in the age of cognitive science*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
31. Wilensky, R. (1994). Discourse, probability, and inference. In Roger C. Schank, Ellen Langer (Eds.). *Beliefs, Reasoning, and Decision Making* (pp. 363–388). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. DOI: 10.4324/9780203773574.
32. Willson, D. (2016). Relevance theory. In Y. Huang (Ed.), *Oxford Handbook of Pragmatics* (pp. 1–25). Oxford : Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199697960.013.25.
33. Zlatev, J. (2008). Intersubjectivity: What makes us human? In J. Zlatev, T. Racine, C. Sinha, E. Itkonen (Eds.). *The shared mind: perspectives on intersubjectivity* (pp. 1–17). Amsterdam : John Benjamins. DOI: 10.1075/celcr.12.02zla.

УДК 811.111–26*373.43
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-11>

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ «УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ» РОМАНІ ХХІ СТ.

Клименко О. Л.

*кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-3081-6556
olga.klymenko.zp@gmail.com*

Ключові слова: *розмовне мовлення, сленг, табу, евфемізм, університетський роман.*

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування нестандартної лексики англійської мови в розмовному мовленні американського «університетського» роману ХХІ ст. Розмовне мовлення в епоху постмодернізму відрізняється певними стилістичними ознаками та має додаткові фонові конотації, часто стає джерелом словотворчості, задовольняючи естетичні, номінативні та прагматичні потреби авторів художніх творів. Риси розмовного мовлення на лексичному рівні виявляються у використанні певних груп нестандартної лексики, що залежно від рівня стилістичної зниженості мають відповідні словникові позначки ‘slang’, ‘informal’, ‘vulgar’, ‘taboo’. Серед нестандартних одиниць можна виділити: сленгізми з демінутивними суфіксами, котрі мають переважно негативне значення; лайливі сленгові слова; сленгізми, які несуть емоційно-оцінне навантаження; сленгізми, що є евфемістичними найменуваннями певних понять, табуований сленг, який має експресивно-емоційний заряд. Сленгізми з емоційно-оцінною конотацією можуть звучати глумливо, вживатися іронічно, зневажливо, використовуються для негативної або позитивної характеристики персонажів, місця, ситуації, події. Використання табуованої лексики всередині соціально-закритої мовної групи університетського кампусу підтверджує солідарність членів цієї групи, є показником соціальної дистанції, вживається для протиставлення літературній мові дорослих. Вульгаризми використовуються як вигуки, що виражають недовіру або здивування, вживаються у разі переляку, хвилювання, гострого переживання невдачі. Усі нестандартні одиниці підпорядковуються граматичним правилам, утворюються за продуктивними словотворчими моделями, значно модернізують художній текст і розширюють функції переносно-метафоричної лексики як засобу стилетворення, виконуючи концептуальну або оцінну функції.

COLLOQUIAL SPEECH IN AMERICAN ENGLISH “CAMPUS” NOVEL OF XXI CENTURY

Klymenko O. L.

*Candidate of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Translation
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3081-6556
olga.klymenko.zp@gmail.com*

Key words: *colloquial speech, slang, taboo, euphemism, campus novel.*

The article focuses on complex study of non-standard vocabulary used in the colloquial speech of the American English campus novel of XX century. Linguistic status of non-standard language units is determined by their speech character. Non-standard lexis is created in colloquial speech as a result of the linguistic norms violating by different social groups and therefore have a unique character of a particular language system. The study proves that non-standard language units in colloquial speech are used as material for creative activity and individual word-formation. The origin and functioning of such words in postmodernism fiction, particularly in the American English campus novel, are stipulated by communicative needs: nominative and pragmatic, the latter being the dominant one. Non-standard language units, marked in the dictionaries according to their stylistic coloring as informal, slang, vulgar, taboo, are analyzed in structural and functional aspects. The research distinguishes the main functions of non-standard language units and determines their role in the structural and conceptual system of the American English campus novel. Non-standard vocabulary helps in realization of the author's intention aimed at exercising colloquial speech influence on the reader to satisfy certain stylistic and aesthetic purposes. Slang words with emotional and evaluative connotation are used ironically or mockingly in order to give certain characteristic of a person, place or situation. Taboo-words used in socially limited group of University professors or students confirm in-group solidarity of its members, prove social distance and demonstrate opposition to standard language. Vulgar words are used as exclamations to show distrust or astonishment, fright or failure. All non-standard units obey grammar rules and follow word-formation models. They modernize the literary text, performing evaluative as well as conceptual functions and expand the functions of metaphorical words as means of styling.

Мовні процеси кінця XX – початку XXI ст. характеризуються посиленням ролі неформальних елементів у мовленні. Це проявляється не лише у тотальній «нестандартизації» розмовної мови, орієнтації «на розмовність» і тенденції до «демократизації» літературної норми [1, с. 311], а й у проникненні сленгу до інших стилістичних рівнів. Сленгізми не тільки становлять більшість у «неофіційному мовленні» США [2, с. VI], а і з'являються в художньому мовленні та дедалі частіше вживаються у прямій або відтвореній мові як «маркери зниженої тональності» [3, с. 10]. Образність та експресивність сприяють їх широкому використанню у сучасній художній літературі та популяризації серед читачів.

Американська художня проза XXI ст. відрізняється надзвичайною різнобарвністю і багатогранністю. Вплив нових літературних течій, бурхливий розвиток електронних засобів комунікації, зростання популярності масової культури сприяли поширенню розмовного мовлення спочатку на телебаченні, а потім і в художній прозі. Характерним явищем епохи постмодернізму з її розмитими межами між художньою теорією та практикою, філософією і літературою став «університетський роман», що зображує побут, звичаї, спосіб життя типових студентів і викладачів, цінності академічного середовища, ставить на обговорення насущні моральні та соціальні проблеми.

Нестандартна лексика лежить в основі розмовного мовлення головних персонажів «університетського» роману. Нестандартні лексичні одиниці, використані авторами, створюють справжню систему спілкування американських студентів і викладачів. Розмовне мовлення відрізняється певними стилістичними ознаками та має додаткові фонові конотації, часто стає джерелом словотворчості, задовольняючи естетичні потреби авторів художніх творів. І не завжди впровадження нестандартної лексики до тканини художнього тексту обмежується вживанням сленгізмів і вульгаризмів для відображення місцевого життя та побуту студентів і викладачів. Інколи згідно з авторською інтенцією ця лексика використовується як матеріал для створення індивідуальних авторських інновацій. Коли нестандартні одиниці інтегруються автором до художньої системи твору для створення певного стилістичного ефекту, постає проблема їхньої ідентифікації у тексті й адекватної інтерпретації.

Мета статті полягає у комплексному аналізі особливостей функціонування нестандартної лексики в розмовному мовленні американського «університетського» роману XXI ст. Матеріалом дослідження стали художні твори В. Applebaum, D. Pittman [4], С. Hill [5], F. Prose [6], P. Roth [7], М.К. Shanley and J. Johnston [8], Urban Griot [9].

У художніх творах XXI ст. риси розмовного мовлення на лексичному рівні виявляються у використанні автором і персонажами певних груп лексики, що в англо-американській традиції іменуються терміном «сленг» і залежно від рівня стилістичної зниженості мають відповідні словникові позначки 'slang', 'informal', 'vulgar', 'taboo'. Тому нестандартні лексичні одиниці розмовного мовлення у проаналізованих романах ми умовно розподілили на відповідні групи.

Слова із демінутивними суфіксами, значення яких містять емоційно-оцінний компонент, мають переважно позитивне, рідше негативне значення. Іменники-демінітиви із суфіксами '-ie', '-y', '-er' у персонажному мовленні можуть звучати глумливо, наприклад: *I hate flippys, even though they're so in right now* [5, с. 198]. – *Where did you get that hat? – It was freebie. The record store is giving them away when you sign up for the mailing list* [5, с. 198]. – *Has anyone seen my hoodie?* [5, с. 170]. – *I can't find him. Where is he? – Try the biffy* [6, с. 232]. – *I hate guys calling me a hottie!* [8, с. 116]. – *We were having a great time at a tellie, but suddenly the lights went off* [8, с. 196].

Іменник *flooze* («a girlfriend or boyfriend») може вживатися:

– іронічно, коли йдеться про студента, який просто розповідає про свою подругу, наприклад: *I hate hanging out with him when he is with his flooze, he always ignores me.* [5, с. 84];

– зневажливо, коли дівчина характеризується як легковажна жінка та порівнюється з повією, наприклад: *"Get out", Coleman said, "I don't want to see you, flooze"* [9, с. 239].

Суфікс '-er' як і '-ie', '-y' є продуктивним для утворення сленгізмів, які використовуються переважно в авторському мовленні:

– для негативної характеристики персонажів, наприклад: *I didn't want to be a party-pooper, so I went there as a Ninja* [4, с. 42]. *He's become a joneser since he started going out with that girl who deals* [5, с. 82]. *She looked like a hooker – CFM boots, mini and bright makeup* [7, с. 210]. *He had nothing left to do but to sink his choppers into the man's hand and everyone heard a bloodcurdling scream* [7, с. 51]. *Jane was a jersey chaser and didn't miss any match* [9, с. 55];

– для опису негативної ситуації, наприклад: *It was a bummer when her friend didn't show up and we had to walk home 5 miles* [9, с. 88].

Рідко трапляються приклади позитивної характеристики: *That stuff is killer* [5, с. 51] (сленгізм *killer* має значення «good, great, appealing»).

Сленгізми з емоційно-оцінною конотацією використовуються:

– для позитивної характеристики персонажів, місця, ситуації, наприклад: *Tim was the best wingman in college. He could have earned a lot of money if he just wanted.* [5, с.20] (*wingman* «a friend who helps you meet a hottie by entertaining other friends in the party»). – *Ay, look, Pete, after dinner I'm gon' come to your crib so we can study together, 'cause you need help, cuz. Now it's getting late, so let's roll out to get some grub?* [5, с. 50] (*grub* «food»; *crib* «a place where someone lives, usually a house or an apartment»; *cuz* «a friend»).

– для опису негативної ситуації або події: *The date was 9/9/99... it was the third day of the hell week and I had to yell "Pigs" at the top of my lungs when the cops went by* [9, с. 74] (*hell week* «greek term for the most grueling week before initiation when pledgeship increases in intensity») ... *but the absolute worst feeling was having to go back later that day to get my bag. It was my first walk of shame* [8, с. 66] (*walk of shame* «refers to a female walking home the morning after a night of drinking and sex, usually from the person's house she slept with»).

Студентське співтовариство університету є «величезною колонією ексцентриків», де нормою є відхилення від норми, тому окремо ми виділили групу слів, які можна об'єднати під епіграфом, узятим із одного з романів: *Nobody at this university is normal* [6, с. 277]. Вони звучать глумливо й переважно досить добродушно, незважаючи на негативний емоційно-оцінний компонент, закладений у їхньому значенні. Серед них виділяємо:

– іменники з негативним емоційно-оцінним компонентом *'stupid'*, що зневажливо характеризують однолітків, чії якості не відповідають «високим студентським стандартам», таким як слабкість (як фізична, так і душевна), недотепність, невміння спілкуватися й заявити про себе, наприклад: *McFly* «person with no intelligence»: *"You McFly, get lost"* [9, с. 67]; *bozo* "idiot": *Some bozo locked me up in the bathroom and I missed my bus home* [9, с. 221]; *bagger* "clumsy person, stupid person, jerk, ugly person": *You bagger. I can't believe you tripped and fell in front of the whole class* [6, с. 30]; *beau* – "stupid person", clumsy person: *"Ay, beau, shut your trap!"* [5, с. 208]; *mental giant* "unintelligent person": *He locked the keys in his car. Mental giant!* [6, с. 51]; *doofus* "stupid person": *"Oh my God, I'm such a doofus! I can't believe I just spilled all over you!"* [5, с. 224]; *chump* "a foolish person": *"Yeah, well y'all chumps down here, man. I mean, something is going wrong with you'all in this city", Bruce said* [5, с. 150];

– іменники та прикметники з негативним емоційно-оцінним компонентом *'mad'*, *'strange'*, наприклад: *psycho* «strange or weird person»: *The guy in my history class was a real psycho. He closed his eyes and mediated through every lecture* [6, с.34]; *kinky* «bizarre looking»: *I happily stood on the bank porch with these guys, taking a couple of hits and laughing about the kinkies inside* [6, с. 142]; *weenie* «fool, wimp»: *That's the second time this weenie ran into me today* [5, с. 15];

– дієслова, що несуть яскраве емоційне навантаження, наприклад: *marinate* «to sit around waiting for something to happen»: *Friday night we marinated at Justin's apartment until we found a good party to go to* [6, с. 112]; *pack up* "shut up or leave": *"So, you met a few white chicks, huh, Troy?" Simon asked, smiling. – "Pack up, Simon"* [5, с. 108]; *tear* «leave quickly»: *Are you ready? Let's tear* [5, с. 90].

Використання табуованої лексики всередині соціально-закритої мовної групи, якою є університетський кампус, підтверджує солідарність членів цієї групи, є показником соціальної дистанції, вживається для протиставлення літературній мові дорослих. Наприклад, слово *coon* «black person» належить до соціального табу. Не бажаючи псувати стосунки, персонаж кривить душею, замінюючи грубу презирливу назву чорношкірого на евфемістичну: *Knock off this preaching, huh? I mean if I'd said this guy was short or fat, you wouldn't have given me any heat. When I refer to someone as a coon, it's just a friendly way of typing him, a shorthand adjective* [5, с. 79].

Лексема *'shit'* має декілька образних та ідіоматичних значень, що варіюються за силою виразності від образи та брутальності до вираження інтимності та солідарності. Слово *'shit'* може зву-

чати і як образа (invective), і як лайка (swearing), якщо вимовляється з достатньою емоційною силою. Таке вживання дуже часто трапляється в розмовному мовленні у моменти сильної емоційної напруги або переживань (страху, невпевності в собі, фрустрації, повної розгубленості). Наприклад, *'shit'* вживається у разі крайнього переляку, хвилювання, гострого переживання невдачі: *Shit, I thought, he can kill himself for all I care* [9, с. 317]. *He took a breath, said inwardly, 'Oh shit,' and walked on stage, his eyes fixed on the floor* [6, с. 47]. *Shit, thought Jason as he hung up, bursting with frustration* [5, с. 91]. *To which, having reached the end of his rhetorical tether, Danny could but answer with a near-involuntary, 'Shit.'* [7, с. 108].

Слова *'shit'*, *'horseshit'*, *'bullshit'* використовуються як вигуки, що виражають недовіру, подив, і як іменники у значенні «nonsense, lies, deception, exaggeration». Вираз *'No shit'* означає «no fooling; You amaze me!», однак лише *'bullshit'* виступає найменуванням риторично оформленого й «витонченого» обману, наприклад: *Dickie was dispatched to tap politely on Rossi's portal and respectfully request that Danny 'quit playing that shit'* [4, с. 10]. *'No shit,' said Troy. 'That's amazing in this day and age'* [5, с. 146]. *'Yeah,' Wig quickly agreed. 'Right on the target.'* *To which Jason replied, 'Horseshit'* [7, с. 67]. *...he spends the wee small hours mixing in an appropriate quantity of bullshit...* [9, с. 35].

До табуованої лексики можна віднести розмовний фразеологізм *to throw the bull* «to talk nonsense, to have a meaningless pretentious talk, to make an illogical, nonsensical statement». Іменник *'bull'* уживається й у розмовному виразі *to shoot the bull* «to have an informal, not very serious conversation»: *The program Troy selected was a preppie's dream. First, Soc. Rel.1, because the name – Social relations – was itself an invitation to throw the bull* [5, с. 10].

Слова-табу підпорядковуються граматичним правилам. Для утворення нових слів з основою *shit* використовуються:

– зменшувальний суфікс *-y*, що надає слову зневажливого значення й негативної емоційно-інтелектуальної оцінної конотації, наприклад, *shitty* «inferior or contemptible; inept or insignificant, unpleasant, nasty»: *I embarrassed him. As he started to examine it, I explained that it was a former possession of mine. Now I felt shitty for mentioning it.* [9, с. 246];

– суфікс *-less*, що у значенні «without, not having», наприклад, прислівник *shitless* трапляється у виразі *to be scared shitless*: *Someone called the campus cops, but when they arrived they too were scared shitless.* [6, с. 50].

Відповідно до теорії одного з героїв роману ступінь амбіційності американця залежить від

того, наскільки давно його предки ступили на землю Америки. Описуючи старання, з яким навчається один із його товаришів – виходець зі скромної емігрантської сім'ї, він використовує вираз *to have a bullet up one's ass*, який у контексті роману означає вищий ступінь цілеспрямованості та маніакальну завзятість, наприклад: *In fact I'm working up a theory, that Americans are driven by ambition in direct proportion to how recently they've set their foot on these shores. – I mean, I once thought Lambros had a bullet up his ass* [7, с. 140].

У складі складних іменників, прикметників і дієслів компонент *-ass* використовується як підсилювач значення оказіонального утворення. Іменники з компонентом *ass* у своєму контекстуальному лексичному значенні мають яскраво виражений емоційно-оцінний компонент:

– позитивна оцінка підтверджує групову солідарність, наприклад: *Tod raised his glass and spoke a tribute appropriate for such gathering of jocks. "To our beloved new leader Jason Gilbert, ace racket-man and incomparable ass-man"* [6, с. 33]. Ефект доброзичливого жартування підсилюється за рахунок співзвуччя *ace* «a very skilled person» і *ass*.

– негативну оцінку, ворожість слугує для утворення інвективи, наприклад: *Danny was stung. Why was this sarcastic Crimson smart-ass trying to make herself look good at his expense?* [6, с. 88].

У складі прикметників слово *ass* знаходиться у постпозиції, наприклад:

She got a fat-ass nose, – Troy told him [5, с. 168]. – *She got, like, light eyes and shit, and a tough-ass body, – Scooter told him* [5, с. 164]. – *Oh, we forgot to tell you, cuz. Juice got sent up the Mills, – Scooter said. – For what? – Well, you know had a long-ass record already* [5, с. 63]. – *Ta hell with that, man. I'm not leaving with nothing. But this rotten-ass ball is a piece of shit compared to mine. I'll steal a better one tomorrow* [5, с. 80]. – *Yo, Troy, you ain't no joke, homes! You really do give a bumpin'-ass haircut, – James said, looking into the mirror* [5, с. 92].

Сленгізм *asshole* «a fool, someone whose behaviour, opinion, etc. is not highly regarded» вживається як дуже образлива груба лайка стосовно іншої людини та як самозневажлива характеристика внаслідок своєї нерозумної або недальновидної поведінки, наприклад: – *Hey, Wexler, – he said uneasily, – if I go to this thing, will I look like a total asshole? – From that I understand you disapprove of the match. – You might say so, – he commented*

gritting his teeth. – On what grounds? – Newall inquired. – On the grounds that Cushing is closest thing to a total asshole that I've ever encountered. We were sitting their in Howard Johnson's when this sergeant happened to pass by. And, asshole that I am, I waved to him to come to join us. [6, с. 99].

У наведеному прикладі емоційна напруга підкреслюється підсилювачем *total*. Сполучення *total* і двох інших підсилювачів (*closest thing* і *I've ever encountered*) створює максимальний ефект переоцінки. Емоційна насиченість сленгізма підкреслюється інверсією.

Фразове дієслово *'to piss off'* у значенні «to make smb. angry», як і інші сленгізми-табу, має яскраве емоційне забарвлення. Прийняття сленгового найменування підтверджує групову солідарність. Відмова від прийнятого у групі означає розрив із нею, наприклад: *Hey, Gilbert, you seemed pissed off. – I am, – Jason replied laconically and accelerated* [5, с. 242].

Дистанціюючись від товаришів, котрі образили його, персонаж вдається до прохолодної недооцінки, прийому, прямо протилежному за своєю комунікативною спрямованістю емоційному й експресивному сленгу, наприклад: *The guy's our friend. Don't piss him off more than he is. – I'm not pissed off, – Jason said in a quiet fury. – Let's just say I'm uncomfortably enlightened* [5, с. 102].

Роздратування і злість студента виражаються в табуйованому жесті *'to give smb the finger'* у заченні «to display the middle finger upright as a sign of derision», наприклад: *You won't believe this, but he just stood out there and gave us all the finger. And on Monday we were doing so damn many push-ups we were almost living on the ground. ... That's why he was so pissed off... He thought that we were mocking him.* [9, с. 82].

Отже, нестандартну лексику у досліджених нами художніх текстах можна умовно розділити на такі групи: сленгізми з демінутивними суфіксами, що мають переважно негативне значення; лайливі сленгові слова; сленгізми, які несуть яскраве емоційне навантаження; сленгізми, що є евфемістичними найменуваннями певних понять, табуйований сленг, який несе яскравий емоційний заряд. Усі нестандартні одиниці підпорядковуються граматичним правилам, утворюються за продуктивними словотворчими моделями, значно модернізують художній текст і розширюють функції переносно-метафоричної лексики як засобу стилетворення, виконуючи оцінну або концептуальну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу. Львів : ПАІС, 2006. 228 с.
2. Spears R. Dictionary of American Slang. Lincolnwood : National Textbook Company, 1991. 528 p
3. Швейцер А.Д. Американский вариант английского языка: Пути формирования и современный статус. *Вопросы языкознания*. 1995. № 6. С. 3–16.

4. Applebaum B., Pittman D. *Class Dismissed 75 Outrageous Mind-Expanding College Exploits*. New York, Villard, 2006. 202 p.
5. Hill C. *Virtual Morality*. New York, Pushcart, 2000. 325 p.
6. Prose F. *Blue Angel*. Perennial, 2000. 314 p.
7. Roth P. *The Human Stain*. Vintage International, 2000. 361 p.
8. Shanley M.K. and Johnston J. *Survival Secrets of College Students*. Barron's, 2007. 262 p.
9. Urban Griot (Omar Tyree) *College Boy*. Simon and Schuster Paperbacks, 2003. 372 p.

REFERENCES

1. Zatsnyi Yu.A. (2006) *Suchasnyi angломovnyi svit i zbagachennia slovnykovogo skladu*. Lviv : PAIS. 228 p.
2. Spears R. (1991) *Dictionary of American Slang*. Lincolnwood : National Textbook Company. 528 p.
3. Shveytser A.D. (1995) *Amerikanskiy variant angliyskogo iazyka: puti formirovaniia I sovremenyi status*. *Voprosy iazykoznaviia*. № 6. P. 3–16.
4. Applebaum B., Pittman D. (2006) *Class Dismissed 75 Outrageous Mind-Expanding College Exploits*. New York, Villard, 202 p.
5. Hill C. (2000) *Virtual Morality*. New York, Pushcart. 325 p.
6. Prose F. (2000) *Blue Angel*. Perennial. 314 p.
7. Roth P. (2000) *The Human Stain*. Vintage International. 361p.
8. Shanley M.K. and Johnston J. (2007) *Survival Secrets of College Students*. Barron's. 262 p.
9. Urban Griot (Omar Tyree) (2003) *College Boy*. Simon and Schuster Paperbacks. 372 p.

УДК 811.111:659.154:316.77
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-12>

СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В МАРКУВАННІ ТОВАРІВ

Ковальчук І. В.

*кандидат філологічних наук,
асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4740-4139
irkov@hotmail.com*

Ключові слова: комунікативні стратегії, комунікативні тактики, стратегія інформування, стратегія застереження, стратегія презентації.

У статті встановлено, що специфікою стратегій комунікативного впливу, які реалізуються у текстах на упаковці, є поліадресантність повідомлення. Виявлено, що у створенні повідомлення беруть участь виробник, мета якого – створити позитивне ставлення до продукту і переконати адресата обрати його, та держава чи її регулятивні органи, мета яких – примусити виробника викладати повну і правдиву інформацію. Серед комунікативних стратегій, створених під впливом держави, виокремлено стратегію інформування, характерну для маркування харчових товарів, і стратегію застереження, яка в обов'язковому порядку присутня в маркуванні алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Було виявлено, що стратегія інформування реалізується у перформативах, які виконують інформативну й освітню функції, а стратегія застереження використовується комісиви, які застерігають і залякують.

У статті доводиться, що комунікативні стратегії виробника можна схарактеризувати як стратегії презентації, яка має ознаки стратегії побудови іміджу виняткового продукту. У межах дослідження цієї стратегії було описано вербальні та прагматичні особливості тактики контролю за темою, яка реалізується завдяки використанню повторів і синонімічних лексем, і тактики створення ілюзії переваги, що реалізується завдяки використанню лексем у формі вищого та найвищого ступенів порівняння та порушенню конвенційного порядку слів у реченні з компаративами. На основі фактора адресата в межах стратегії побудови іміджу продукту було виділено й описано демографічні стратегії, соціокультурно орієнтовані стратегії, гендерно орієнтовані стратегії. Визначено мовні маркери, які вербалізують інтенції автора, виділено лексико-семантичні доміанти кожної стратегії, проаналізовано вербальні елементи й уточнено їхню роль у процесі реалізації комунікативних намірів. Доведено, що прагматика змісту маркування товару зумовлена наявністю кількох адресантів і масовістю адресата.

STRATEGIES OF COMMUNICATIVE INFLUENCE IN PRODUCT LABELLING

Kovalchuk I. V.

Ph.D. in Philology,

*Assistant Professor at the Department of English Philology
and Intercultural Communication*

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4740-4139

irkov@hotmail.com

Key words: *communicative strategies, communicative tactics, strategy of informing, strategy of warning, presentation strategy.*

The article states that specificity of the communicative strategies which are normally used in the verbal elements of labelling on the packages is determined by the fact the message is created by several senders. They are a manufacturer whose aim is to create a positive attitude to the product and persuade the recipient to choose it, and the state or its regulatory authorities whose aim is to force the manufacturer to provide complete and truthful information.

Communicative strategies created under the influence of the state and its regulatory authorities can be divided into two groups, namely the strategy of informing which is typical of groceries labelling and the strategy of warning which is necessarily present in the labelling of alcoholic beverages and tobacco products. It was found that the strategy of informing is carried out in performatives that have informative and educational functions, whereas the strategy of warning uses commissives that warn and intimidate. The article states that the communicative strategies created under the influence of a manufacturer can be defined as a presentation strategy that forms the image of an exceptional product. The analysis of the presentation strategy allowed to describe its lexical, semantic and pragmatic features as well as to single out the tactics of topic control which is realized through the use of repetitions and synonyms, and the tactics of creating the illusion of superiority, which is realized through the use of adjectives in the comparative and superlative degrees of comparison. According to the addressee (the target audience) it is possible to distinguish demographic strategies, socio-cultural strategies and gender-oriented strategies. The article presents the language markers that verbalize the author's intentions, lexical and semantic dominants of each strategy, and specifies the role of verbal elements in realization of communicative intentions. It is proved that the pragmatics of the product labelling is determined by the presence of several senders and the mass addressee.

Постановка проблеми. За умов самообслуговування зростає важливість упаковки не лише у продовольчих магазинах, але й аптеках, магазинах мішаного асортименту та інших місцях роздрібної торгівлі. Вона одразу дозволяє бачити марку (назву, яка визначає вид продукту) та намагається переконати тих, хто ніколи не користувався цим продуктом, вперше це зробити [1, с. 77]. Значущість комунікації, що розгортається між виробником і покупцем завдяки упаковці, не викликає сумніву. Особливістю викладення інформації на упаковці є те, що в комунікації беруть участь комуніканти з різними цілями: виробник, мета

якого – побороти перешкоди каналу комунікації, створити позитивне ставлення до своєї продукції та переконати адресата обрати його продукт; держава чи її регулятивні органи, мета яких – примусити виробника викладати повну і правдиву інформацію і захищати інтереси адресата-покупця; адресат-покупець, котрий бере участь у комунікації, оскільки зацікавлений у пошуку потрібного продукту, проте перебуває під впливом несприятливих чинників комунікації: шуму комунікативного середовища, часового обмеження комунікації та розмаїття вибору. Особливий склад комунікантів і їхній цілей впливає

на характер комунікативного впливу і потребує ретельного вивчення і систематизації.

Мета статті – встановити комунікативно-прагматичні особливості маркування товарів на упаковці як різновиду рекламного дискурсу. Відповідно до основної мети в роботі вирішуються такі завдання: 1) виділити та класифікувати комунікативні стратегії, характерні для маркування на упаковках, 2) визначити лексичні одиниці та граматичні структури, за допомогою яких здійснюється вплив на адресата.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості рекламної інформації взагалі та інформації, що розміщується на упаковці, зокрема продиктовані метою здійснення рекламної комунікації. Ця мета є суто комерційною, тобто передбачає просування об'єкта реклами на ринку. Для того, щоб досягти цієї мети, виробники використовують засоби комунікативного впливу на цільову аудиторію: актуалізують і утримують об'єкт реклами у свідомості адресатів, розширюють знання про нього, покращують думку про продукт, переконують у перевагах, формують і підтримують зацікавленість у ньому, повідомляють про реальні або символічні вигоди для адресатів, створюють передумови для вибору продукту. Ю.К. Пирогова визначає комунікативний вплив як «вплив на знання, ставлення та наміри адресата в потрібному для адресанта напрямку» [2].

Комунікативно-прагматичні особливості рекламних текстів ретельно досліджені й описані в роботах таких лінгвістів, як А.Д. Белова, О.С. Іссерс, В.І. Охріменко, П.Б. Паршин, Ю.В. Сивак, Л.А. Снегірьова. Маніпулятивні прийоми в рекламі розглянуті у працях І.В. Альошиної, Г.С. Джоуетт, В.В. Зірки, С.Г. Кара-Мурзи, Ю.К. Пирогової, Г.Г. Почепцова, Г. Шиллера, С.К. Романюк.

Ми орієнтуємося на визначення Б.Ю. Городецького, який під стратегіями комунікативного впливу в рекламі розуміє прийоми вибору, структурування та викладення інформації в повідомленні (як у його вербальній, так і в невербальній частині) інформації про об'єкт реклами, що підпорядковані меті комунікативного впливу, вигідного для просування цього об'єкта на ринку [3, с. 7].

Класифікації стратегій комунікативного впливу також відзначаються різноманітністю та відображають намагання якомога точніше врахувати чинники, які впливають на ведення комунікативного процесу. Серед важливих факторів можна виділити комунікативні цілі та задачі, тип об'єкта реклами, соціо-демографічні та психологічні особливості адресата, канал розповсюдження й умови сприйняття рекламної інформації. О.С. Іссерс стверджує, що «мовленнєва стратегія визначає семантичний, стилістичний і прагматич-

ний вибір мовця» [4, с. 105], а це дозволяє зробити лінгвістичний аналіз того, як і якими засобами комунікативна мета може бути досягнута.

Упаковка є останньою, але від цього не менш важливою ланкою в рекламній комунікації, що розгортається навколо продукту. Оскільки за сучасних умов запаковані продукти продаються зазвичай у магазинах чи супермаркетах, розробники упаковки враховують специфіку середовища й умови, за яких відбувається комунікація. Учасниками комунікативного процесу виступають виробник у ролі мовця, адресанта чи автора, та покупець у ролі адресата повідомлення. Особливість складу комунікантів полягає в тому, що, крім автора повідомлення, тобто виробника, існує ще один учасник комунікації. Він прихований від адресанта-покупця, проте є ініціатором значної кількості повідомлень, розміщених на упаковці, і впливає на кінцеву загальну структуру та вміст усього вербального компонента упаковки. Це держава та суспільні організації, котрі нормативними актами, законами чи рекомендаціями регулюють викладення інформації та лексичний склад повідомлення. Каналом зв'язку стає сама упаковка. Форма спілкування не лише писемна, але й зорова і тактильна. Специфіка комунікативного середовища, у якому відбувається контакт адресата з повідомленням на упаковці, полягає в тому, що в магазинах зазвичай людно і шумно, а це розсіює увагу споживача-адресата.

Враховуючи особливий склад учасників комунікативного процесу, доцільним буде розділити елементи вербального компонента упаковки на дві групи: 1) елементи, лексико-семантичне наповнення яких створюється з урахуванням рекомендацій і приписів держави; 2) елементи, лексико-семантичне наповнення яких створюється виробником на власний розсуд.

Стратегії комунікативного впливу обох груп відрізняються, що зумовлено особливостями інтенціонального навантаження повідомлень, проте в межах однієї групи можна виділити спільні риси, характерні для тієї чи іншої стратегії.

Серед написів, лексико-семантичне наповнення яких регламентується державою, можна виокремити такі структурні одиниці: написи про поживну цінність продукту, перелік інгредієнтів і застережні написи.

Написи про поживну цінність охоплюють велику кількість правил та інформації, що допомагають споживачам подати складну інформацію про поживну цінність продукту. Саме тому ці вербальні елементи виконують **стратегію інформування**. І державні органи, і суспільні організації приділяють особливу увагу маркуванню продуктів харчування. Відомі у світі організації, зокрема Food and Agricultural Organization (FAO)

у США, Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (the World Health Organization (WHO)) та Відділ Сільськогосподарства США (U.S. Department of Agriculture (USDA)) встановили міжнародні стандарти щодо виробництва їжі, практики чесної торгівлі (*fair trade practice*) та маркування вмісту поживних речовин (*nutritional content*).

У межах напису про поживну цінність (*Nutrition Facts labels* (NFL)) виробник має розмістити певну інформацію в певному порядку. Всі написи повинні починатися з рекомендованої порції продукту та кількості порцій в упаковці, наприклад: *12×30g Servings* (Multi-grain Start від Kellogg's). Після цієї інформації напис має містити перелік таких поживних речовин у розділі «*Amount Per Serving*»: *Total Fat, Saturated Fat, Trans Fat, Cholesterol, Sodium, Total Carbohydrates, Dietary Fiber, Sugars i Proteins*. Далі обов'язково мають бути зазначені такі вітаміни та мінерали: *Vitamin D, Vitamin E, Thiamin, Riboflavin, Niacin, Vitamin B6, Folate, Vitamin B12, Biotin, Pantothenic Acid, Phosphorus, Iodine, Magnesium, Zinc, Copper*, якщо вони містяться у продукті. Вся інформація подається у формі таблиці в абсолютних значеннях та у відсотках від рекомендованої норми щоденного споживання (RDA). На упаковках у цьому структурному елементі завжди використовується аббревіатура *RDA**, яка розшифровується під таблицями, наприклад, **Recommended Daily Allowance (RDA) according to the EC Nutrition Labelling Directive 2008/100/EC. A 40g serving of Nestle Shreddies provides 25% of the RDA of seven vitamins and iron*.

Існує ще один напис, який містить аналогічну інформацію. Це «*Guideline Daily Amount*». Цей елемент розміщують на фронтальній поверхні упаковки. Він інформує про калорійність і вміст цукру, жирів і солі у грамах і відсотках в одній порції продукту, наприклад: *Each 25g serving contains cal 99g (5%), sugar 0.4g (<1%), fat 3.3g (5%), sats 1.4g (7%), salt 0.31g (5%) of the guideline daily amount* (MiniCrackers від Savour Bakes). Відсоток має примітку, яка допомагає споживачеві розшифрувати запис, наприклад: «**GUIDELINE DAILY AMOUNTS FOR A TYPICAL ADULT: Calories 2000 cal, sugar 90g, Fat 70g, Saturated fat 20g, salt 6g.**» (MiniCrackers від Savour Bakes). Зазвичай відсоток вираховується, виходячи із щоденного споживання калорій у розмірі 2000 кКал. На зворотній стороні ця інформація може бути продубльована у формі таблиці з поясненнями від виробника, наприклад: *GDA's are a benchmark to show you the recommended daily levels of different nutrients for each day. GDA's shown are based on official recommendations. Active men in general will have higher requirements and younger children typically lower. Adults should aim to eat no more than 6g of salt per day.* (Multi-grain Start від Kellogg's)

Наявність NFL накладає певну відповідальність і на виробника, і на споживача. Більшість споживачів не має таких знань щодо поживності продуктів, як дієтолог, тому залежать певною мірою від виробника в наданні інформації про калорійність і поживність порції. Виробники, у свою чергу, залежать від спроможності споживачів використати інформацію про поживність продукту, викладену в NFL, щоб забезпечити правильне і тривале використання продукту.

Стратегія застереження продиктована комунікативною метою повідомлень, розміщення яких ініціюється державою чи регулятивними органами та суперечить основній комунікативній меті упаковки. Основною комунікативною метою упаковки є спонукання адресата зробити вибір на користь цього продукту, а застережні написи, мета яких застерегти від покупки, фактично руйнують перлокутивний ефект основної комунікації. Застережні написи присутні на тютюнових та алкогольних виробках. У повідомленнях не міститься прямого заклику не купувати, проте описано шкідливість цих продуктів для здоров'я. Сема *health* у текстах на упаковках набуває позитивного оцінного значення і перетворюється на аксіологему з потужним прагматичним потенціалом. У написах застережного характеру аксіологема *health* не втрачає позитивної оцінності, вона так само описує універсальну цінність, проте в поєднанні з лексемами з негативною конотацією повідомлення створює потужний негативний перлокутивний ефект для адресата. Застережний напис на упаковках тютюнових виробів у Британії, Ірландії, Індії, Новій Зеландії, Канаді повинен складатися з обов'язкового твердження на вибір:

- *Smoking kills*
- *Smoking seriously harms you and others around you.*

Глобальною стратегією застережних повідомлень є створення надзвичайно негативного іміджу продукту – продукту-загрози.

Вагомість повідомлень досягається завдяки використанню лексичних одиниць із яскраво вираженою негативною конотацією та заперечних граматичних конструкцій. Перлокутивним ефектом є створення у свідомості покупця негативного асоціативного зв'язку між продуктом і смертельною загрозою для нього та людей навколо.

Основна мета комунікативних стратегій у повідомленнях у рекламному дискурсі полягає у виділенні об'єкта серед конкурентних об'єктів і акцентуванні чи навіть конструюванні його привабливих для адресата повідомлення якостей [2]. Враховуючи особливості комунікативних цілей автора-виробника, можна визначити такі комунікативні стратегії маркування товарів: **стратегію презентації**, метою котрої є побудова іміджу

продукту як виняткового; **стратегію емоційного настрою**, метою якої є формування позитивного емоційного настрою адресата.

Комунікативні стратегії виробника можна схарактеризувати як *стратегії презентації*, що мають ознаки стратегії побудови іміджу виняткового продукту, в яких використовуються тактика контролю за темою (через використання повторів і синонімічних лексем) і тактика створення переваги (завдяки використанню лексем у формі вищого та найвищого ступенів порівняння та порушення конвенційного порядку слів у реченні з компаративами).

З урахуванням фактору адресата в межах стратегії побудови іміджу продукту було визначено й описано *демографічні стратегії*, *соціокультурно орієнтовані стратегії*, *гендерно орієнтовані стратегії*, кожна з яких має лексико-семантичні домінанти та мовні маркери, які вербалізують інтенції автора.

У межах демографічних стратегій виокремлено такі:

1) *«продукт для дітей»*, мовними маркерами якої стають демінутиви (*goodies, shreddies, milkie, smarties*) і лексичні одиниці, характерні для мовлення дитини (*animal, tasty, treat, sweet, naughty, nasty, sneaky*), які утворюють словосполучення з лексичними одиницями, що мають інформативну та ціннісну вагу для дорослих (*organic animal biscuits, tasty organic biscuits, naturally sweetened, a tasty treat, no nasty additives, no sneaky sugar*), наприклад: *Our Organix Goodies Animal Biscuits are a tasty treat, but they're by no means naughty! Half of the flour they're made with is wholegrain so they offer more fiber and vitamins and they contain no nasty additives or sneaky sugar – just the natural sweetness of grape juice;*

2) *«продукт для підлітків»*, що маркується лексемами *power, fashion* і *trend*, які стають семантичною домінантою. Вони самі активно використовуються в назвах (*Power bar, Power Ade, Core Power*) або присутні в конотації лексем, котрі описують продукт (*to energize, to refresh, energy drink, Burn, Fuze, Fuze Tea, to slenderize*).

До групи соціокультурно орієнтованих стратегій презентації входять такі стратегії створення іміджу:

1) *«елітний продукт»*, домінантою якої стає сема *premium*, що експліцитно виражена в таких лексичних одиницях, як *royal court, superior, legendary, unique, perfect, magical, original, finest, rare, for illustrious clientele*, а імпліцитно – у використанні золотого, срібного та темних кольорів в оформленні упаковки, а також у зображенні корон, медалей чи печаток;

2) *«простий продукт»*, у якій домінує семантичний компонент *simplicity*, підкреслюється простота використання продукту. Мовними корелятами іміджу простого продукту стають лексеми

simple, easy, classic recipe, for everyone, timesaver, care, suitable, fresh, наприклад: *Great baking made easy... Simply add egg and water;*

3) *«національний продукт»* досить однозначно маркують такі лексичні одиниці, як оніми від країни походження чи виробництва продукту. Стратегія «національний продукт» передбачає такі складники іміджу, як «традиційний продукт» і «місцевий продукт». Їхніми мовними корелятами стають лексеми *local, traditional, traditionally, tradition, established in, homebake, retaining the same, handed down through generations, family, personally guarantee, for over a decade, authentic, century*.

Серед гендерно орієнтованих стратегій презентації виділено стратегії створення іміджу:

1) *«продукт для жінок»*, у якій домінує семантичний компонент *feeling*, позначений лексичними одиницями, що описують зорові відчуття (*pretty, look better, look fresher, brighter, healthy-looking skin, beauty*), тактильні відчуття (*amazingly light, amazing lightness, skincare, sensitive, soft*), відчуття запаху (*rare blend, unique blend, fragrance*). Характерною рисою є використання великої кількості прикметників і прислівників, які є граматичними або семантичними суперлативами (*magic, perfect, fabulous, gorgeous, astonishing, breathtaking, incredible, marvelous, terrific*);

2) *«продукт для чоловіків»* маркують семи *quality (safety, technology)*. Мовними корелятами семи *quality* стають лексеми *high quality, best quality, professional quality, the finest materials*, семи *safety – safety care, maintenance, guide, protection*, семи *technology – operation, precision machines, maximum accuracy, work-life, specification*.

Висновки. Вербальні елементи упаковки, що створюються під впливом держави чи регулятивних органів, можна поділити на два типи, кожен із яких відрізняється за формою і стратегією. До першого типу належать перелік інгредієнтів і поживних речовин. Вони подаються у формі списку чи таблиці і є перформативами, які виконують інформативну функцію в межах стратегії інформування. До другого типу належать написи-застереження. Вони лаконічні, складаються із двох висловлювань, які містять пропозицію-погрозу. Комунікативною метою цих висловлювань є застереження адресата від дії. Написи-застереження реалізують стратегію створення негативного іміджу продукту.

Можна стверджувати, що будь-яка упаковка виконує глобальну стратегію презентації продукту як виняткового, у межах якої можна виділити тактику створення ілюзії переваги й тактику контролю за темою. Крім того, можна виокремити стратегії, в основі яких лежить фактор адресата. Усі вони різняться за лексико-семантичними домінантами, проте мають спільні риси: враховують цінності адресата та спрямовані на виконання глобальної стратегії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама. Тольятти : Довгань, 1995. 704 с.
2. Пирогова Ю.К. Стратегии коммуникативного воздействия: опыт типологизации. URL: www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/pirogova/ (дата звернення: 02.11.2020).
3. Городецкий Б.Ю. Компьютерная лингвистика : моделирование языкового общения. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1989. Вып. 24. С. 3–11.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Издательство ЛКИ, 2012. 304 с.

REFERENCES

1. Bove K.L., Arens U.F. (1995) *Sovremennaya reklama* [Modern advertising]. Togliatti : Dougan Publishing House, 1995. 704 p.
2. Pirogova Yu.K. *Strategii kommunikativnogo vozdeystviya: opyt tipologisatsii* [Communication strategies: experience of typology] URL: www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/pirogova/.
3. Gorodetskiy B.Yu. (1989) *Komp'yuternaya lingvistika: modelirovaniye yazykov ogo obshcheniya. Novoye v zarubezhnoy lingvistike* [Computer linguistics: modeling of language communication. New in foreign linguistics] Vol. 24. P. 3–11.
4. Issers O.S. (2012) *Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi* [Communicative strategies and tactics of Russian speech] Moscow : LKI Publishing House. 304 p.

УДК 811.581.11
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-13>

СТИЛІСТИЧНА КОДИФІКАЦІЯ: ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ ТЕКСТУ В МОВАХ ВЕНЬЯНЬ І БАЙХУА

Костанда І. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри китайської філології
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5144-0941
kostanda.iryuna@ukr.net*

Ключові слова: *кодифікація,
функційні стилі, форми
тексту, види тексту,
стандартизація.*

Одним із центральних понять при розгляді проблем формування та нормування мов є поняття кодифікації, оскільки у процесі кодифікації досліджують і фіксують мовні норми, які уже потім розглядаються як іманентна властивість літературної мови. Система функційних стилів і стилістичних засобів їх вираження пронизує усі мовні рівні. З огляду на те, що літературній мові кожного народу у відповідні епохи властива своя власна система функційних стилів і стилістичних засобів, центром уваги нашої роботи є кодифікація функційних стилів і стилістичних засобів їхнього вираження у китайських мовах веньянь і байхуа. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення функційних стилів мов веньянь і байхуа, а також літератури зі стилістичної кодифікації давнього Китаю. Комплексний аналіз аспектів стилістичної кодифікації літератури давнього Китаю потрібен для того, щоб наочно проілюструвати відмінність та оригінальність стилів у мовах веньянь і байхуа, а також продемонструвати ідею наступності у формуванні означених вище мов. Розгляд функційних стилів, етапів їхнього формування та кодифікації допоможе показати важливість стилістичних аспектів для розвитку китайської мови та культури. Метою цієї наукової розвідки є дослідження функційних стилів мов веньянь і байхуа та процесів стилістичної кодифікації давнього Китаю. У роботі було використано зіставний метод, описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, історичний і порівняльно-історичний методи. Предметом дослідження є головні функційні стилі мов веньянь і байхуа. Об'єктом дослідження є процеси кодифікації та формування головних функційних стилів мов веньянь і байхуа. Історія стилістичної кодифікації, дослідження форм літератури та видів тексту в мовах веньянь і байхуа надає важливий матеріал для дослідження та пояснення лінгвістичних явищ сучасної китайської мови. Усебічний аналіз історії та концепції стилістичної кодифікації традиційних форм літератури та видів тексту може покласти початок новим науковим розвідкам у галузі стилістики та перекладознавства.

STYLISTIC CODIFICATION: THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF TRADITIONAL FORMS OF TEXT IN THE WENYAN AND BAIHUA LANGUAGES

Kostanda I. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Chinese Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5144-0941
kostanda.irynd@ukr.net*

Key words: *codification, functional styles, text forms, text types, standardization.*

One of the central concepts in considering the problems of formation and standardization of languages is the concept of codification, as in the process of codification, language norms are studied and recorded, which are then considered as an immanent property of literary language. The system of functional styles and stylistic means of their expression of the system permeates all language levels. Since the literary language of each nation and each epoch has its own system of functional styles and stylistic means, in accordance with the above issues, the focus of our study is the codification of functional styles and stylistic means of their expression in Chinese Wenyang and Baihua. The relevance of the study is due to the need to study the functional styles of the Wenyang and Baihua languages, as well as the literature on the stylistic codification of ancient China. A comprehensive analysis of aspects of the stylistic codification of ancient Chinese literature is needed to clearly illustrate the difference and originality of styles in the Wenyang and Baihua languages, as well as to demonstrate the idea of continuity in the formation of the above languages. The purpose of this scientific exploration is to study the functional styles of the Wenyang and Baihua languages and the processes of stylistic codification of ancient China. The comparative method, descriptive method for classification and interpretation of the studied linguistic phenomena, historical and comparative historical methods were used in the work. The subject of the research is the main functional styles of the Wenyang and Baihua languages. The object of research is the processes of codification and formation of the main functional styles of the Wenyang and Baihua languages. The history of stylistic codification, the study of literary forms and types of text in the Wenyang and Baihua languages provides important material for the study and explanation of the linguistic phenomena of modern Chinese. A comprehensive analysis of the history and concept of stylistic codification of traditional forms of literature and types of text can give rise to new scientific explorations in the field of stylistics and translation studies.

Постановка проблеми. Одним із центральних понять при розгляді проблем формування та нормування мов є поняття кодифікації, оскільки у процесі кодифікації досліджуються та фіксуються мовні норми, які уже потім розглядаються як іманентна властивість літературної мови. Коли система мови починає функціонувати, породжуючи різні стилі мови, починають діяти стилістичні норми. Стилістично відповідне використання мови регулюється стилістичними нормами, знання яких необхідне для успішної комунікації. Система функційних стилів і стилістичних засобів їхнього вираження пронизує усі

мовні рівні: синтаксичний рівень, який включає у себе всі можливі способи комбінації знаків один з одним; семантичний рівень, котрий враховує співвідношення між тим, що означає, й означуваним, і прагматичний рівень, який включає в себе можливі варіації та контексти вживання мови.

Оскільки літературній мові кожного народу та кожної епохи властива своя система функційних стилів і стилістичних засобів, то відповідно до зазначеної вище проблематики центром уваги нашого дослідження є кодифікація функційних стилів і стилістичних засобів їхнього вираження у китайських мовах веньянь і байхуа.

Водночас у вітчизняних лінгвістичних розвідках досі відсутній опис функційних стилів, стилістичних норм веньянь і байхуа та носіїв стилістичної кодифікації означених вище мов.

Огляд літератури. Дослідженнями особливостей китайської стилістики займалися (здебільшого на прикладі художньої літератури) В.І. Горелов, М.В. Крюков, С.Р. Кучера, І.С. Лисевич, Л.Н. Меньшиков, Л.С. Переломова, Є.Б. Поршнева, Б.Л. Ріфтин, М.Е. Єрмаков, А.І. Кобзєв, В.В. Мальян, Г.А. Ткаченко, Є.А. Торчинова.

Вивченням китайської лексикографічної традиції займалися Н.Ф. Алефіренко, А.Н. Баранов, Л.А. Введенська, В.І. Горелов, В.А. Звєгінцев, В.С. Кім, Б.Г. Фаткулін, Х. Касарес, В.А. Козирєв, В.Д. Черняк, В. Соколов, М.В. Софронов, Р.М. Цейтлін та ін., однак досліджень, присвячених процесам кодифікації стилістики мов веньянь і байхуа, нами не було помічено,

Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення функційних стилів мов веньянь і байхуа, а також літератури зі стилістичної кодифікації давнього Китаю. Комплексний аналіз аспектів стилістичної кодифікації літератури давнього Китаю дозволить наочно проілюструвати відмінність та оригінальність стилів у мовах веньянь і байхуа, а також показати ідею наступності у формуванні означених вище мов. Також розгляд функційних стилів, етапів їх формування та кодифікації допоможе показати важливість стилістичних аспектів для розвитку китайської мови та культури. З огляду на відсутність подібних наукових розвідок у вітчизняному мовознавстві виникає необхідність проведення подібного дослідження.

Метою цієї наукової розвідки є вивчення функційних стилів мов веньянь і байхуа та процесів стилістичної кодифікації давнього Китаю. Мета роботи досягається через розв'язання таких завдань:

- розгляду літератури, яка є носієм стилістичної кодифікації;
- дослідження історії розвитку форм і видів тексту мовами веньянь і байхуа;
- аналізу особливостей стилістичної кодифікації форм тексту.

Методи. У роботі було використано зіставний метод, описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, історичний і порівняльно-історичний методи.

Предметом дослідження є головні функційні стилі мов веньянь і байхуа. **Об'єктом** – процеси кодифікації та формування головних функційних стилів мов веньянь і байхуа.

Перша спроба кодифікації текстів за формою та стилем кодифікації мови веньянь була зроблена за періоду Трицарства (三国, 221–280 pp.) у філологічній праці Цао Пі (曹丕) «Дянь лунь. Лунь

вень» («典论. 论文», досл. «Обговорення класики. Критичні статті») [1, с. 50]. У цьому дослідженні не йдеться про визначення та класифікацію функційних стилів, але уже можна побачити спробу систематизації мовного матеріалу за видами та функціями.

В означеній вище праці автор визначив чотири види текстів [1, с. 54]: «меморандум» (奏议), «обговорення літератури» (书论), «вшанування пам'яті померлої людини» (铭诔), «прості вірші й оди» (诗赋), однак зауважимо, що ця класифікація мала великий недолік: не вся відома на той період література підходила під таку класифікацію, тож значна кількість творів лишилася не задіяною. За часів Західної династії Цзінь (西晋, 265–420 pp.) виходить праця Лу Цзі (陆机) під назвою «Вень Фу» («文赋», досл. «Проза та вірші») [1, с. 89], у якій вже було визначено десять видів тексту й описано стилістичні ознаки кожного.

За періоду правління Південної династії Ляо (南朝梁, 97–125 pp.) спадкоємець трону Чжаомін (昭明太子) написав дослідження зі стилістики під назвою «Вень сюн» («文选», досл. «Обрані твори»), ця робота увійшла в історію китайської філології під назвою «Чжаомін вень сюн» («昭明文选», досл. «Обрані твори Чжаоміна») [2; 3]. Її особливістю було авторське рішення не обирати для розгляду такі форми тексту, які мали свою сталу сформовану форму організації мовного матеріалу:

- канони (经书);
- філософські теорії (诸子);
- літописи (史书).

Тоді письмові твори розподіляти на два види «вень» («文») і «пи» («笔»). «Пи» – це письмові твори, написані «без літературного таланту» («没有文采的文章») [3], здебільшого це стосувалося таких форм тексту, як документація, різні обліки тощо. «Вень» – це твори, написані «з літературним талантом» («有文采的文章») [1, с. 58]. Тож саме твори «вень» Чжаомін обрав для свого дослідження та поділив їх на 38 видів за формою.

За Південних і Північних династій, а саме за часів правління південної династії Ці (南朝齐, 479–502 pp.) виходить видатна праця теоретика китайської філології Лю Се (刘勰, 465–521 pp.) «Вень Сінь Діао Лун» («文心雕龙», досл. «Літературний дух різьбленого дракона») [3]. У зазначеному дослідженні розглядалися форми та стилістичні засоби конфуціанських канонів, філософських творів, літописів, віршованої літератури та ін.

«Вень Сінь Діао Лун» і «Чжаомін вень сюн» стали взірцевими творами у сфері стилістики, які упродовж століть брали за основу багато поколінь китайських лінгвістів. Також зазначимо, що ці дослідження кодифікували стилістичні

норми та запустили процеси нормування стилістики веньяня.

Значним кроком в історичному процесі стилістичної кодифікації була поява двох праць у часи правління династії Мін (明朝, 1368–1644 рр.) [1, с. 135]:

– праця «Критичний аналіз форм статей» («文章辨体») за авторства У Не (吴讷), у якій розглянуто 59 форм тексту;

– праця «Чіткий аналіз форм статей» («文体明辨») за авторства Сю Шицена (徐师曾), у якій розглянуто 127 форм тексту.

За часів правління династії Цін (清朝, 1644–1911 рр.) вийшла праця (姚鼐编) під назвою «Гу вень ци лей цуань» («古文辞类纂», досл. «Компіляція стилістичних форм стародавнього тексту») автора Яо Ная (姚鼐), у якій визначено 13 стилістичних форм тексту, такі як: «теорія та критика» (论辨), «передмова та післямова» (序跋), «меморандум» (奏议), «обговорення літератури» (书说), «вступне слово до подарунка» (赠序), «едикт» (诏令), «життєпис» (传状), «написи на кам'яних стелах» (碑志), «примітки про різне» (杂记), «римовані написи та повчальні написи» (箴铭), «вихвалювання» (颂赞), «пісні й оди» (辞赋), «панегірик» (哀祭) [4, с. 153]. Ця робота стає своєрідним підсумком кодифікаційних процесів стилістики веньяню.

Усі вищезазначені роботи не охоплюють значну частину функційних стилів китайської мови. Причиною цього є розподіл літератури на «низьку» та «високу» [4, с. 93]. Форми текстів «високої» літератури, які ми розглянули вище, через кодифікацію ставали стилістичною нормою. Стилї та стильові засоби «низької» літератури кодифікувати та стандартизувати не вважали за потрібне, тому класифікації форм тексту «низької» літератури почали з'являтися лише на початку ХХ ст., й обмежений обсяг нашої роботи не дозволяє навести всі дослідження, присвячені формам тексту та класифікації функційних стилів і форм їхньої реалізації. Саме тому ми розглянемо класичну модель класифікації стилів і форм тексту мов веньянь і байхуа.

Для класифікації функційних стилів і видів тексту, у яких вони реалізуються, ми повинні враховувати культурну специфіку й історичне тло формування різних видів тексту, а також сферу застосування цих текстів. Беручи це до уваги, у мовах веньянь і байхуа можна виділити шість форм літератури, такі як:

1) Стародавня проза (古文) – це неримована проза без вживання паралелізму. Її функційний стиль можна схарактеризувати як проміжний між публіцистичним і художнім, він реалізується в таких видах тексту: «канонах» (经, повна назва: 书经), «літописах» (史, повна назва: 史书), «філософських теоріях» (子, повна назва: 诸子) [5, с. 158].

2) Римована проза (韵文) – це вірші та віршована проза, функційний стиль якої можна схарактеризувати як художній. Він реалізується у таких видах тексту: віршах вільної форми (自由体诗); віршах уставної форми або метричній поезії (格律诗); віршованій прозі таких видів, як «римовані написи та повчальні написи» (箴铭), «вихвалювання» (颂赞), «написи на кам'яних стелах» (碑志), «панегірик» (哀祭); «римований текст для навчання (грамоті) у вигляді народних пісень» (通俗歌诀) [4].

3) Паралельна проза (骈文) – це різновид тексту, побудований на основі паралельних конструкцій. Головною особливістю такого виду тексту є контрастність або протиставлення, що відображається у трьох аспектах. По-перше, у структурі речень: речення у всьому тексті поєднані між собою однаковою граматичною побудовою, симетричні ієрогліфи кожного речення (усі перші, другі, треті четверті і т. д. ієрогліфи тексту) є синонімами або антонімами [5, с. 264]. Найбільш популярна метрична форма такого тексту – це речення з 4 або 6 ієрогліфів. По-друге, з погляду фонології у реченнях є чергування тонів (平仄相反), наприклад, перший ієрогліф першого речення має «рівний тон» (平), тож перший ієрогліф другого речення повинен мати «нерівний тон» (仄) [5, с. 268].

Функційний стиль можна схарактеризувати як проміжний між публіцистичним та офіційно-діловим, він реалізується в таких видах тексту, як: «теорія та критика» (论辨), «передмова та післямова» (序跋), «меморандум» (奏议), «обговорення літератури» (书说), «вступне слово до подарунка» (赠序), «едикт» (诏令), «життєпис» (传状) та ін. Наприклад, усі форми текстів, описані Лю Се (刘勰) у «Вень Сінь Діао Лун» («文心雕龙»), належать до паралельної прози. Види текстів паралельної прози можна розподілити за тематикою [3; 1, с. 386]:

– форми тексту, які мають за мету висловити ліричні почуття або критичне ставлення [4, с. 248]: «теорія та критика» (论辨), «передмова та післямова» (序跋), «меморандум» (奏议), «обговорення літератури» (书说), «вступне слово до подарунка» (赠序), «едикт» (诏令);

– форми тексту, що мають на меті надати опис із поясненнями супутніх обставин: «життєпис» (传状), «примітки про різне» (杂记) та ін.

4) Римована та неримована проза мішаної форми (韵散夹杂) – це форма тексту, для якої характерне чергування використання прози та віршів. Розвиток «мішаної форми» починається із практики перекладу буддистських текстів [5, с. 197]. Функційний стиль можна схарактеризувати як художній, він реалізується в таких видах тексту, як «бьянвен» (变文). Ранні «бьянвені» проповідували історії та ідеї буддизму, а пізні – передавали легенди, історичні події, що зберігалися у фольклорі [5, с. 198]. «Мішана форма» тексту дала поштовх для розвитку такої форми, як драма.

5) Драма (戏曲) – це форма тексту, призначеного для виконання на сцені. Її функційний стиль можна визначити як художній, реалізація стилю відбувається у таких видах тексту: арії «曲» (поетичному тексті); «монологі» (说白), «діалозі» (对话), «клині» («楔子») [5, с. 147]. Щоб характеристика драми як окремої форми тексту у мові байхуа була цілісною, слід зазначити, що всі означені вище форми тексту драми є закінченим текстом, зі своїми законами побудови та завершеною думкою. Ця особливість демонструє відмінність традиційних китайських драматичних творів від західноєвропейських, де цілий драматичний твір є «текстом-монолітом», а не «розпадається» на окремі тексти зі своїми законами побудови та закінченою думкою.

6) Оповідання (小说) – це форма тексту, функційний стиль якого можна визначити як художній. Одразу слід зазначити, що більш звичний переклад 小说 – «роман», однак це слово має кілька шарів змісту, і первісне значення можна описати як «текст, поданий у формі оповідання». «Оповідання» реалізується у таких формах [5, с. 174]:

– у мові веньянь це «нотатки про дивовижне» (志怪), цю форму можна схарактеризувати як коротку нотатку й «описи надзвичайного» (传奇) і визначити як оповідання;

– у мові байхуа це форми «історія, яка передається в усній формі» (话本), розширене оповідання, новела та «роман» (小说).

Висновки й перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Розгляд історії стилістичної кодифікації та стандартизації видів тексту мовами веньянь і байхуа дозволяє зробити такі висновки:

1. Стилiстична класифікація традиційних форм літератури та видів тексту розкриває націо-

нальну специфіку, закладену у поняттях «література» і «текст» у мовах веньянь і байхуа.

2. Упродовж усієї історії китайської філологічної традиції кодифікувалися лише стилістичні форми та види текстів мови веньянь, форми текстів мовою байхуа не систематизувалися та не досліджувалися через етико-соціальні причини. Концепція кодифікації форм тексту лише «високої» літератури не змінювалася до кінця XIX ст.

3. Переважна більшість традиційних форм тексту мовою веньянь завдяки кодифікації продовжувала своє існування в автентичному вигляді впродовж століть. Наприклад форма тексту 奏议 «меморандум» уперше трапляється у філологічній праці Цао Пі «Дянь лунь. Лунь вень», і надалі ми можемо простежити опис цього виду тексту у всіх значних працях зі стилістики, включно з дослідженням «Гу вень ци лей цуань» Яо Ная, проведеним за правління династії Цін.

4. Велика увага у процесах стилістичної кодифікації приділяється дослідженню й опису віршованих видів тексту, такі тексти наявні у всіх формах літератури упродовж усього історичного розвитку стилістичної кодифікації. Віршовані види тексту – це фактично єдині носії художнього стилю, які кодифікували та зберігали у дослідницькій літературі.

Історія стилістичної кодифікації, дослідження форм літератури та видів тексту в мовах веньянь і байхуа надає важливий матеріал для дослідження та пояснення лінгвістичних явищ сучасної китайської мови. Всебічний аналіз історії та концепції стилістичної кодифікації традиційних форм літератури та видів тексту може покласти початок новим науковим розвідкам у галузі стилістики та перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. 周秉钧. 古汉语自学手册. 湖南: 湖南任命出版社, 1955. 522 с.
2. 李南晖. 中国古代文体学论著集目 (1900–2014). 北京: 北京大学出版社, 2016. 504 с.
3. 周振华. «文心雕龙» 与 «昭明文选» 中诂文的选文比较, 2020. URL: <https://wenku.baidu.com/view/c2d1ca1bff0a79563c1ec5da50e2524de518d0e3.html#>.
4. 姚鼐. 古文辞类纂. 上海: 上海古籍出版社, 1998. 799 с.
5. 郭英德. 中国古代文体学论稿. 北京: 北京大学出版社, 1995. 224 с.

REFERENCES

1. Zhou Bingdiao (1955) *Gu hanyu zixue shouce*. [Ancient Chinese Self-study] Hunan : Hunan renming chubenshe [in Chinese]
2. Li Nanhui (2016) *Zhongguo gudai wenti xue lunzhu ji mu (1900–2014)* [Collection of Works on Ancient Chinese Stylistics (1900–2014)] Beijing : Peking University Press [in Chinese]
3. Zhou Zhenhua (2020) “Wen xin diao long” yu “Zhaoming wenxuan” zhong li wen de xuan wen bijiao. [Comparison of the selected essays in “Wenxindiaolong” and “Selected Works of Zhaoming”] URL: <https://wenku.baidu.com/view/c2d1ca1bff0a79563c1ec5da50e2524de518d0e3.html#> [in Chinese]
4. Yao Nai (1998) *Guwen ci lei zuan*. [Lexicographical compilation of ancient Chinese] Shanghai: Shanghai Ancient Books Publishing House [in Chinese]
5. Guo Yingde (1995) *Zhongguo gudai wenti xue lun gao* [Chinese Ancient Stylistics] Beijing : Peking University Press [in Chinese].

ПОНЯТТЯ МОТИВАЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОГО ЗНАКА ТА ЗНАЧЕННЯ

Крижко О. А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0002-5581-5915
elenakryzhko8@gmail.com*

Ключові слова: мотивація, мовний знак, концепт, знакове значення, семіозис, денотат, сигніфікат, структура, система.

У статті розглядається проблема мотивації мовних одиниць як співвідношення мовного знака та значення. Зокрема, акцентується увага на специфіці самого мовного знака, яка зумовлена передусім його асиметричною природою, оскільки будь-які фактори зміни завжди призводять до зсуву відношень між означуваним і означувальним.

Крім того, аналізуються основні властивості й ознаки мовного знака, подаються різноманітні підходи до визначення типів семантичних знакових відношень, виділяються асиметричні відношення у словесному знакові (нульова асиметрія, синтагматична асиметрія, парадигматична асиметрія), вказуються наслідки асиметрії словесного знака.

У дослідженні зазначається, що словесні знаки як категорії лексичної семантики одночасно належать і семантичній структурі – одній з окремих субструктур загальної структури мови, і рівню лексики. Як семантичні категорії вони базуються на семасіологічних ознаках, а як категорії лексичного рівня мають також формальне вираження, тобто категоріям лексичної семантики властиве змістовно-формальне відбиття. Необхідно розрізняти семасіологічний і ономасіологічний підхід до їх вивчення, тобто кожному з категорій можна визначити у змістовому та значеннєвому планах. Із семасіологічного погляду гомосемні одиниці – це омолексемні полісемми, з ономасіологічного – полісемні омолексемні, а гетерогенні – полілексемні омосемми й омосемні полілексемні.

З погляду співвідношення словесного знака й лексичного значення категорії лексичної семантики визначаються в аспекті топологічної / диференційної лінгвістики, проте структурний підхід до значення ще повністю не відповідає на питання взаємозумовленості знака та значення. Значення виникає в тих випадках, коли існують концептуальні зв'язки певного виду, що поєднують концепти як дискретні змістові сутності свідомості. Ці зв'язки можуть бути імплікаційними, порівняльно-класифікаційними та семіотичними (знаковими).

Одним з основних положень лінгвістичної теорії є принцип довільності мовного знака, тобто як неумотивованість, як відсутність зв'язку між означувальним і означуваним, однак у системі мови мовний знак виявляється відносно мотивованим.

THE CONCEPT OF MOTIVATION OF LANGUAGE UNITS AS A RATIO OF LANGUAGE SIGN AND MEANING

Kryzhko O. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies
Berdyansk State Pedagogical University
Shmidta str., 4, Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5581-5915
elenakryzhko8@gmail.com*

Key words: *motivation, language sign, concept, sign meaning, denotate, significate, structure, system.*

The article considers the problem of motivation of language units as a ratio of language sign and meaning. In particular, attention is focused on the specifics of the linguistic sign itself, which is due to its asymmetric nature, because any factors of change always lead to a shift in the relationship between the signified and the signifier.

The main properties and features of the language sign are analyzed, various approaches to determining the types of semantic sign relations are given, asymmetric relations in the verbal sign are distinguished (zero asymmetry, syntagmatic asymmetry, paradigmatic asymmetry), the consequences of verbal sign asymmetry are indicated.

The study notes that verbal signs as a category of lexical semantics simultaneously belong to the semantic structure – one of the individual substructures of the general structure of language – and the level of vocabulary. As semantic categories, they are based on semasiological features, and as categories of the lexical level they also have a formal expression, so the categories of lexical semantics are characterized by semantic-formal reflection. It is necessary to distinguish between semasiological and onomasiological approach to their study, each of the categories can be defined in terms of content and meaning. From the semasiological point of view, homosemous units are homolexic polysemes, from the onomasiological point of view, they are polysemous homolexes, and heterogeneous units are polylexemic homosemes and homosemous polylexes.

From the point of view of the ratio of the verbal sign and the lexical meaning, the categories of lexical semantics are determined in the aspect of topological / differential linguistics. However, the structural approach to meaning does not fully answer the question of the interdependence of sign and meaning. Meaning arises when there are conceptual relationships of a certain type, combining semantic concepts as discrete nature of consciousness. These relationships can be implicit, comparative and semiotic.

One of the main tenets of linguistic theory is the principle of the arbitrariness of a linguistic sign, as unmotivated, the lack of connection between the signifier and the signified, but in the language system the linguistic sign was relatively motivated.

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми мотивації пов'язане насамперед із питанням про співвідношення словесного знака та значення, яке остаточно в мовознавчій науці ще не розв'язане. Трагування мовного знака як єдності того, що позначає, і того, що позначають, традиційно в лінгвістиці уточнюють положенням про асиметрію такої єдності (В.Г. Гак [1], С.О. Карцевський [2], О.О. Кретов [3] та ін.).

Витоки відповідної тенденції містяться в законі С.О. Карцевського, за яким знак і значення не покривають один одного повністю: той самий знак виконує декілька функцій, а те саме значення передають декількома знаками [2].

Принципова асиметричність слова (на відміну від речення), закріплена в моделях як семантичного трикутника (Г. Фреге [32], Ч. Огден, А. Річардс [33]), так і семантичного чотирикутника

(В.М. Лейчик, А.В. Соколов), позначає відношення між: 1) референтом / денотатом / екстенсіоналом; 2) поняттям / сигніфікатом / інтенсіоналом; 3) лексичним значенням; 4) фонеморфологічною формою мовного знака [4, с. 103; 5, с. 105–106].

Це зумовлює гнучкість мовної знакової системи на фоні інших семіотичних систем унаслідок дії двох протилежних тенденцій: 1) до рівноваги, статичності елементів її будови (симетрія планів вираження і змісту); 2) до мобільності, динамічності у процесі функціонування (асиметрія планів вираження і змісту) [6].

Спираючись на концепцію лінгвістичної теорії значення М.В. Нікітіна, С.П. Денисова пропонує розглядати знакове значення як: «1) лінгвогносеологічну категорію, що відбиває взаємоіндуковані відношення між означуваним і означувальним у процесі становлення мовного знака як слова (одиниці лексико-семантичної системи мови); 2) елемент знакової репрезентації або відношення між складниками семіозису (знак, денотат (предмет, який позначається), сигніфікат (поняття), мовець, слухач); 3) специфіку знакового значення слова, що є результатом взаємоіндукованих відношень двох типів: 1) між означуваним і означувальним; 2) між такими складниками семіозису, як знак, денотат, сигніфікат, мовець, слухач, знакова ситуація» [7, с. 8–9].

Отже, актуальність пропонованої наукової розвідки полягає в подальшому розвитку основних положень мотивології в аспекті лінгвосеміотики та лексичної семантики, що потребує детальнішого аналізу мотивації мовних одиниць як співвідношення мовного знака та значення.

Відповідна наукова проблема детермінує уточнення поняття мовного знака, висвітлення його основних характеристик, зокрема в аспекті асиметрії та знакового значення у співвідношенні із внутрішньою формою слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття мотивації виникло у словотворі як відповідник формальної та семантичної похідності слів [8, с. 401]. Такий підхід панував майже до кінця ХХ ст. Зокрема, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. у мовознавстві об'єкт словотвору поступово, особливо після праць Г.Й. Винокура [9, с. 427] та В. В. Виноградова [10, с. 198], пересувається у сферу одиниць лексичного рівня. Словотвір стає наукою про слова особливого типу – мотивовані [11, с. 346–347; 12, с. 21; 13, с. 18], незважаючи на те, що окремі питання лексичної епідигматики та словотвору певною мірою збігаються [14].

Із подальшим розвитком досліджень у галузі дериватології виникла потреба розмежування умотивованості та похідності, особливо у процесі синонімізації термінів «утворене», «похідне», «мотивоване», «виведене», які зазвичай вжива-

ють як дериватологи, так і лексикологи без спроб їхньої диференціації [15].

На думку О. Селіванової, мотивацію варто розглядати у трьох аспектах: 1) у словотвірному – це процес формування семантичного та формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи; 2) у номінативному – це формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками (план вираження) та їхніми означуваними (план змісту), що встановлюють при творенні слів; 3) у лінгвокогнітивному – «наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної й формальної залежності між мотивованим знаком на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості» [8, с. 401].

Загальне розуміння мотивації пов'язують із працями О.О. Потебні та його послідовників, зокрема зі вченням про внутрішню форму слова [16, с. 98]. Важливим є твердження О.О. Потебні про те, що внутрішня форма містить у собі тільки одну ознаку, тому всяке попереднє слово може бути названо внутрішньою формою наступного. Ця думка перегукується з основними положеннями теорії семіологічного означування, відповідно до якої означення мовного знака у хронотопі відбивається у глибинних і поверхневих структурах лексичного рівня. До глибинних структур лексичного рівня відносять план змісту (поняття / лексичне значення), до поверхневих – план вираження / зовнішня форма слова. План змісту та план вираження поєднуються через внутрішню форму, або мотиваційне значення [27].

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблему мотивації мовних одиниць трактують, спираючись на поняття мовного знака. Незважаючи на те, що поняття довільності / недовільності, умотивованості / неумотивованості мовного знака вже розглядали в мовознавчій літературі [6; 7; 17; 18], єдиної думки щодо них немає. Певною мірою це зумовлено специфікою власне мовного знака, зокрема його асиметричною природою, бо будь-які фактори, що викликають зміни, завжди призводять до зсуву відношень між означуваним і означувальним.

У мовознавчій науці тривалий час вважалося [7; 14; 15; 18], що значення обов'язково передбачає знак, тобто будь-яка значуща ситуація є знаковою. Справді, немає знака без значення, але можливі незнакові значущі ситуації. Значення ширше за обсягом, ніж знак. Як відомо, знак є знаком лише тоді, коли має відношення до чогось поза знаком, що й буде значенням знака.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати поняття мотивації

мовних одиниць як співвідношення мовного знака та значення. Реалізація поставленої мети передбачає передусім уточнення поняття мовного знака, висвітлення його основних характеристик, зокрема в аспекті асиметрії та знакового значення у співвідношенні із внутрішньою формою слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка мовного знака відображена в таких його властивостях: 1. Мовні знаки відрізняються від знаків інших семіотичних систем тим, що вони в системі мови або мовлення є базою для породження нових знаків. Новий знак є результатом асиметричного розвитку означувального, означуваного та знакової функції. 2. Мовні знаки, на відміну від інших знакових систем, не лише маніфестують інформацію, але й беруть активну участь у її породженні, тобто формують поняття для цієї інформації. 3. Сфера їх поширення не обмежена й охоплює всі ділянки людської діяльності, тобто вони є засобом когнітивного освоєння дійсності. 4. Означуване мовних знаків завжди детерміноване певною предметною співвіднесеністю. Вони самі матеріальні, тобто мають звукову оболонку. 5. Оскільки відношення людини до пізнаваного предмета є непрямим, а опосередкованим, то таким посередником є звуковий образ мовного знака. Усе це дає змогу розглядати форми всесвіту як первинну матерію, що є причиною і стимулом до виникнення мовного знака, унаслідок чого звукові образи мовних знаків визначають як похідні, вторинні [14].

С.П. Денисова виділяє такі ознаки мовного знака: 1) соціальність відтворення і спроектованість на екран суспільного життя; 2) чуттєве сприймання як матеріальної одиниці; 3) субститут іншого (первинного) предмета; 4) зовнішня (відношення знака як сукупності звучання і значення до означуваного предмета) та внутрішня співвіднесеність (відношення між означувальним і означуваним), тобто об'єктивний світ речей, означувальний і означуваний, вступають у певні відношення: 1) позначення (між об'єктивним світом та означуваним); 2) відображення (між об'єктивним світом і означувальним); 3) вираження (між означувальним та означуваним) [7].

Знакові відношення у слові багатоступеневі, тобто фонетичне слово – знак смислу / сигніфіката, останнє разом із першим – знак денотата / референта, а у вислові весь семантичний чотирикутник може бути знаком іншого предмета, зокрема семантичні відношення лексичних одиниць до денотата можуть перетворюватися на внутрішньомовні відношення [7]. Отже, знакове значення – це співвідношення поняття із фонеморфологічною формою слова, оскільки мовне значення взагалі – це концепт, пов'язаний знаком.

Вирізнення у семантичному чотирикутнику позамовного (сфери поняття) і мовного (сфери лексичного значення) пояснює різноманітність підходів до визначення типів семантичних знакових відношень: 1) між знаком і предметом, який позначуваний цим знаком, тобто референтом як конкретним предметом у конкретній ситуації; 2) між знаком і людиною, котра використовує цей знак (прагматичні відношення); 3) між знаком та іншими знаками (внутрішньолінгвістичні значення мовних знаків) [7].

«Слово як результат гносеологічного процесу відбиває єдність сторін семантичного чотирикутника, тому лексико-семантичні трансформації знакового значення слова пов'язані з категорійністю та релятивністю / відносністю, їх визначають також на основі типів взаємодії мовного знака та значення» [7, с. 9]. Таке визначення майже повністю відповідає наведеним нами вище характеристикам мовного знака.

Асиметричні відношення у словесному знакові можуть бути трьох типів: 1) одному означуваному відповідає один означувальний – нульова асиметрія; 2) одному означуваному відповідає декілька означувальних – синтагматична асиметрія; 3) декільком означуваним відповідає один означувальний – парадигматична асиметрія.

Отже, за С.П. Денисовою, основні категорії лексичної семантики представлені такими типами: I – симетричні відношення – моносемічна монолексія (однозначні слова, зокрема термінологічна лексика); II – асиметричні відношення – полісемічна монолексія (багатозначні слова й омоніми) та моносемічна полілексія (сигніфікативна синонімія) [7].

Наслідки асиметрії словесного знака такі: 1. Відносний характер лексичного значення: діахронічна відносність (змінність значення в часі) та синхронічна відносність (контекстуальна залежність значення). 2. Відсутність паралелізму між планами вираження та змісту породжує різноспрямованість тенденцій у функціонуванні словесного знака ономазіологічного та семасіологічного характеру. 3. Наявність ізоморфних кореляцій між мікросистемою полісеманта й макросистемою лексики. 4. Існування явища експліцитних / імпліцитних мовних елементів. Експліцитність пов'язана із планом вираження, а імпліцитність – із планом змісту. Імпліцитність заснована на імплікаційних зв'язках периферійних сем і репрезентована за допомогою категорій пресуппозицій, підтексту, фонових знань, семантичної компресії, універбації, латентних категорій тощо. 5. Динамічний аспект асиметрії словесного знака відбиває сутність мовних змін: зміст змінюється швидше, ніж форма. Унаслідок того, що форма знака відповідає не лише своєму основному значенню,

але і значенню інших слів у певних контекстуальних умовах, між означуваним і означувальним існує певний проміжок. Збільшення цього проміжку сприяє розвитку багатозначності. Спостерігають асиметрію між знаком і його оточенням, що веде до розрізнення автосемантиї (іменники) та синсемантиї (переважно ознакові слова). 6. Виділення за аналогією двох неоднакових за обсягом і значимістю зон: центру та периферії, – у мікросистемах словесного знака, зокрема денотата й сигніфіката, полісеманта, макросистеми лексики. 7. Асиметрія між мовним і мовленнєвим планами внаслідок актуалізації лексичного значення, а також подвійної та потрійної актуалізації в тексті [19].

До того ж існує потреба окремо вирізнити явища симетрії / асиметрії безпосередньо серед елементів лексико-семантичного рівня, зокрема у визначенні симетричності білатерального лексичного знака моносемічної лексикальної одиниці або асиметричності між гіперлексею та лексико-семантичним варіантом.

Через цю асиметрію у природній мові структура та її реалізація не збігаються. Кожна мовна одиниця обов'язково має власний потенціал реактивності, неоднаковий за рівнями ієрархічних відношень, і визначає симетричність / асиметричність діалектично пов'язаних послідовностей у мовному континуумі.

Симетричність спостерігають, коли не відбуваються кількісні зміни за якісних змін і навпаки, асиметричність – у випадках, коли якісні зміни викликають кількісні й навпаки. Особливо це важливо за синхронного вивчення значеннєвого обсягу слова, який виступає на фоні всієї сукупності значеннєвих співвідношень. Слово розглядають як член змістової єдності мови загалом [20].

Відкритий характер лексичних структур, асиметрична системність лексичного значення як результат стихійної класифікації явищ розширює системно-структурне поле лексичних одиниць через синтагматичні та парадигматичні відношення. Значна частина повнозначних слів взагалі може не входити до структури будь-якого поля або семантичного ряду, хоча вони й не позбавлені системно-структурних зв'язків з іншими елементами лексико-семантичного рівня.

Звідси впливає проблема визначення ієрархічних відношень семантичних рядів [21], а також лексико-семантичного потенціалу окремого слова, системно-структурні властивості якого розглядають у багатьох аспектах: системному, структурному, функційному, динамічному, зіставному тощо.

З погляду лексичної семантики найбільш перспективними є такі: 1) структурний – розбіжність між означуваним і означувальним; 2) системний – ядерно-периферійна структурація мовних елементів;

3) зіставний – розбіжності між десигнатами у різних мовах; 4) універсалогічний – досліджують такі універсалії, як «означуване – означувальне», «центр – периферія».

Розрізнювальні властивості знака не вичерпують його самого й не зливаються з ним. Так, синтагматика може бути певним чином сумісною з парадигматикою, а синхронія – з діахронією. Сполучення знаків у синтагматиці розглядають як симетричне, обернене, а парадигматику не виводять цілком із синтагматики, тобто синтагматичні послідовності однакових елементів не мають оберненого, симетричного характеру.

Ці факти пояснюють тим, що існує не лише просторова лінійність означуваного (за Ф. де Соссюром), а й часова лінійність, спрямованість і просторова послідовність мовлення у хронотопі, тобто кодувальна структура історично змінна в часі, а діалектально – у просторі.

Таку динаміку відрізняють від динаміки функціонування мови – здебільшого змінним є часовий параметр, проте ним не можна обмежити всі зміни в мові. Мовні знаки репрезентують динаміку існування мови в синхронному плані, а сама кодувальна структура, забезпечуючи потенційну можливість виникнення всіх мовних знаків певної мови, репрезентує статику мови в синхронному плані.

Першим кроком у розв'язанні цього питання є розрізнення ізотопічних мовних одиниць (з однаковими значеннями та властивостями в тій самій позиції в певному континуумі незалежно від фонеморфологічного складу) та ізоморфних мовних одиниць (з однаковою комбіаторною будовою).

На думку Е.М. Медникової, у центрі цієї проблеми стоїть насамперед питання тотожності / розбіжності семантичних обсягів слів [22]. Тотожність пов'язують із кількісними інтегрувальними ознаками. Це переважно явище полісемії / синонімії. Розбіжність визначають як якісні диференційні ознаки (зіставлення за поняттєвим або граматичним смислом).

Якісні параметри встановлюють згідно з приаманними логіці чотирма типами відношень (такими як збіг, вкладення, пересічення і відсутність спільної частини). На цій основі виділяють такі типи відношень між лексичними одиницями за формою та змістом: 1) повний збіг; 2) частковий збіг (поєднує вкладення та пересічення); 3) відсутність збігу [7].

Значеннєве зіставлення здійснюють на рівні семантичних варіантів (за тлумачними словниками), а формальне – за значущими елементами нефонетичних рівнів. Між означувальними існують такі формальні відношення: 1) гетеролексія – повна розбіжність; 2) паралексія – наявність

спільних елементів; 3) омолексія – повний збіг. Між означуваними такі: 1) гетеросемія – повна розбіжність; 2) парасемія – частковий збіг; 3) омосемія – повний збіг [23–26].

С.П. Денисова пропонує модифікувати наведену класифікацію на основі того, що категорії лексичної семантики одночасно належать і семантичній структурі – одній з окремих субструктур загальної структури мови, – і рівню лексики [7]. Як семантичні категорії вони базуються на семасіологічних ознаках, а як категорії лексичного рівня мають також формальне вираження, тобто категоріям лексичної семантики властиве змістовно-формальне відбиття.

Оскільки основною проблемою семасіології є значення, а ономасіології – найменування / форма, то відповідно до цього провідними поняттями цих наук є полісемія і синонімія / полілексія. На думку С.П. Денисової, ці питання потребують розгляду взаємовідношень між знаком і значенням ще й із позицій семасіології та ономасіології [7].

За семасіологічно спрямованою асиметрією знака та значення виділяють три ступені омосемії: 1) омосемію I ступеня спостерігають, коли знак і значення перебувають у симетричних відношеннях, тобто при моносемії / монолексії; 2) омосемію II ступеня, що властива асиметричним відношенням, коли зв'язок між знаком і значенням досить вільний: знак набуває великої значеннєвої насиченості, а значення одержують широку можливість синонімізації – це парасемія / полілексія; 3) омосемію III ступеня розуміють як межу варіювання багатозначного слова, коли зовнішньо подібні знаки мають семантично не пов'язані значення, – це асемія / омолексія. В ономасіологічному аспекті: 1) омосемія I ступеня властива моносемічній монолексії; 2) омосемія II ступеня – парасемічній полілексії; 3) омосемія III ступеня – асемічній омолексії [7].

В основу вивчення категорій лексичної семантики покладено універсалью «асиметрія між означуваним і означувальним». Дія цієї універсальї на лексико-семантичному рівні виражена через співвідношення планів вираження і змісту у вигляді синтагматичної та парадигматичної асиметрії.

Отже, основні категорії лексичної семантики об'єднуються у такі типи: I – моносемічна монолексія (однозначні слова, зокрема термінологічна лексика) – симетричні відношення; II – полісемічна монолексія (багатозначні слова й омоніми) і моносемічна полілексія (сигніфікативна синонімія) – асиметричні відношення.

З позиції співвідношення словесного знака й лексичного значення категорії лексичної семантики визначають в аспекті топологічної / диференційної лінгвістики. Ототоження реалізацій словникових значень здійснюють за означуваль-

ним, оскільки звукова / графічна форма мовного знака – це те інваріантне, що зберігає його матеріальну тотожність. Тотожність (близькість) пов'язана з кількісними інтегровальними ознаками. Відмінність встановлюють за допомогою якісних диференційних ознак (зіставлення за поняттєвим або граматичним смислом): подібність, еквівалентність. Отже, типи формально-семантичних транспозицій знакового значення слова визначають на основі поняття про принципову асиметричність відношень між знаком і значенням. Ці відношення можуть бути трьох типів: 1) нульова асиметрія, коли одному означуваному відповідає один означувальний; 2) синтагматична асиметрія, коли одному означуваному відповідає декілька означувальних; 3) парадигматична асиметрія, коли декільком означуваним відповідає один означувальний.

Проте структурний підхід до значення ще повністю не відповідає на питання взаємозумовленості знака та значення. Останнє в сучасних дослідженнях потрактовано як явище духовного плану – інформаційну залежність концептів двох речей у свідомості [27]. Значення виникає тоді, коли існують концептуальні зв'язки певного виду, що поєднують концепти як дискретні змістові сутності свідомості. Ці зв'язки можуть бути імплікаційними, порівняльно-класифікаційними та семіотичними (знаковими).

Імплікаційні зв'язки – це розумовий аналог реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу. Імплікацію в цьому аспекті розглядають як один із основних засобів організації свідомості, формування концептуальних структур. Імплікаційні зв'язки породжують значення через актуалізацію інформаційно важливого концепту, який унаслідок цього виконує функцію значення іншого концепту, пов'язаного з актуалізованим.

До концептуальних зв'язків, що структурують свідомість, відносять також порівняльно-класифікаційні, які розглядають як розумовий аналог розподілу ознак у сутностях світу. Ці загальні ознаки можуть бути декількох типів: 1) інтенціональні, тобто класотвірні, за родо-видовою ієрархією понять; 2) еквонімічні, тобто узагальнювальні, за видо-видовим зв'язком понять; 3) симілятивні, тобто порівняльні, за уподібненням ознак.

Важливо, що порівняльно-класифікаційні (метафоричні) зв'язки, базовані на спільності ознак, не породжують нового значення, оскільки встановлений зв'язок між двома сутностями відображає не якийсь реальний зв'язок, а лише спільність ознак або рівні узагальнення ознак. Семіотичні (знакові) концептуальні зв'язки вказують на взаємовідношення між двома сторонами знака – означувальним та означуваним. На відміну від імплікаційних, знакові зв'язки призначені для

актуалізації закріпленого значення, а не того, що впливає із ситуації.

Це дає підстави М.В. Нікітіну виділити два типи значення: 1) імплікаційне (незнакове); 2) семіотичне (знакове, конвенційне, кодифіковане) [27]. Кожний знак несе значення обох типів. Оскільки джерелом (імплікатором) актуалізованого (вживаного) знака є подія-знак, то цей різновид імплікаційних значень називають семіоімплікаційними. Сам знаковий акт служить джерелом позазнакових імплікацій, які несуть різноманітну інформацію, що може доповнювати власне знакове значення висловів, ускладнювати його, корегувати тощо. Одержувач інформації має своєрідний наслідок взаємодії кодифікованого семіотичного й некодифікованого семіоімплікаційного значення знакових актів як синтез знання мови, знака, світу, хоча чіткої межі між ними не існує. Кодифіковане семіотичне значення у процесі реалізації стає джерелом імплікацій, нарощуючи сумарне значення знакового акту, тому що будь-яка знакова подія є подією не лише в галузі знакової діяльності, але й у світі загалом.

Імплікаційна залежність речей і подій стає знаково-значущою тоді, коли вона виступає як навмисно інформаційно-комунікативна дія (акт), тобто повинен існувати відправник інформації, який може вилучати річ-імплікатор і замінювати її іншим субститутом. Так виникають символи. Знаку передують конвенції про значення, він потребує значення мови. Значення ширше за знак, оскільки значення виникає не лише внаслідок знання мови, але і внаслідок знання світу. Справжній знак передбачає як одержувача інформації, так і відправника, які володіють спільною мовою.

Оскільки знак позначений інтенціональністю, тобто прагненням реалізувати інформаційно-комунікативний намір відправника повідомлення – знак сприяє актуалізації у свідомості спостерігача пов'язаних із ним імплікацій, тому існують проміжні градації посилення знаковості: 1) дознаковий рівень одержання значень за умов ланцюжкової залежності двох подій, коли перша подія інформує інтерпретатора про другу; 2) знаковий рівень за умов знакової ситуації, коли спочатку формується символічне значення з опорою на імплікаційні зв'язки, а потім – принципово умовне значення. Проте навіть ставши знаком, він не позбавлений повністю своєї речової природи, субстанціональної основи знакової функції речі, тобто знак продовжує бути джерелом імплікаційних (семіоімплікаційних) значень. Такі значення не кодифіковані й залежать від конкретного вживання знака. Встановлюючи значення таких знаків, треба спиратися насамперед на знання про світ, а не про мову.

Предмет семіотики – систематизація знаків і знакових систем різного роду. До помилок сучас-

ної семіотики належать, на думку М.В. Нікітіна, широке розуміння знака (треба вилучати індексальність та іконічність) і отожднення знака та значення за обсягом. У зв'язку з цим потрібно відмовитися від розгляду імплікаційних значень у семіотиці та нерозрізнення імплікаційного й знакового видів значення (тобто функційної, власне знакової та субстанціональної, речової сторін), що призводить до змішування двох принципово відмінних видів значення знаків: конвенційного й (семіо)імплікаційного. Зміни у значенні слова зумовлені різними причинами. Одна з них – забування внутрішньої форми. Мова прагне усунути неадекватність слова, яка виникла внаслідок того, що в основу найменування покладена одна ознака, а не їхня сукупність, як у дійсності.

У мові виділяються три види семантичних значимостей: 1) граматичне значення словозмінних і словотвірних кореневих морфем; 2) лексичне значення різних семіологічних класів; 3) смисл вторинного означування усіх синтагматичних одиниць. Один щодо одного мовні знаки виконують три основні функції: 1) розрізнявальну; 2) конструктивну; 3) класифікувальну. Щодо об'єктів і елементів свідомості функції знаків мови інші. Головні з них такі: 1) номінативна – називає об'єкт; 2) дейктивна – вказує на нього; 3) експресивна – висловлює стан свідомості; 4) сигніфікативна – позначає поняття; 5) моделювальна – утворює знаковий аналог ситуації; 6) прагматична – впливає на людину. У внутрішньосистемному аспекті мовні знаки виконують три функції: розрізнявальну, конструктивну, класифікувальну; а в зовнішньосистемному – номінативну, дейктивну, експресивну, сигніфікативну, моделювальну, прагматичну.

Отже, важливою характеристикою знака є його подвійна належність до певної знакової системи й до позначуваного. Ця закономірність відображає залежність між людиною, кодом і позаковою реальністю.

Як відомо, одним з основних положень лінгвістичної теорії Ф. де Соссюра є принцип довільності мовного знака [28]. Довільність Соссюр трактував насамперед як неумотивованість, тобто як відсутність зумовленого природою речей зв'язку між означувальним і означуваним, однак у системі мови мовний знак виявляється відносно мотивованим. Під відносною умотивованістю мовного знака Соссюр розумів часткову умотивованість за утворення словесних знаків, ті обмеження, які накладає на них словотворча система, умотивованість складних і похідних слів. Саме це, на його думку, дає підстави певною мірою упорядкувати та систематизувати мовні елементи. Крім того, наслідком загального положення про довільність мовного знака Ф. де Соссюр вважав потенційну

можливість зрушення відношень між відносно відокремленими один від одного означувальним та означуваним.

Усупереч поглядам Ф. де Соссюра, нині панує положення, згідно з яким мовний знак довільний у тому сенсі, що зв'язок означувального й означуваного не зумовлений їхніми внутрішніми відношеннями: у різних мовах ідентичні поняття виражені різними акустично-зоровими сигналами [29]. Водночас у кожній мові деякі знаки є відносно мотивованими, тобто їхнє значення зумовлене словами, з яких вони складені або з якими їх асоціюють [30; 31].

В.В. Виноградов писав, що умотивованість значень слів зв'язана з розумінням їхньої будови, з живим усвідомленням семантичних відношень між словесними елементами мовної системи [20, с. 9]. На його думку, розходження між мотивованими і неумотивованими словами зумовлені не тільки граматичними, але і лексико-семантичними зв'язками слів, тобто тим, що є внутрішньою формою слова, яку, за В. фон Гумбольдтом, О.О. Потебнею та іншими, називають способом репрезентації значення у слові, способом поєднання думки зі звуком.

Внутрішня форма слова зумовлена системою розуміння світу, яка притаманна сучасному стану матеріальної та духовної культури конкретних носіїв мови, оскільки в контексті останньої виникло чи перетворилося певне слово чи сполучення слів. Саме цим В.В. Виноградов пояснює історичну мінливість внутрішньої форми [20, с. 9–45].

Вплив внутрішньої форми на актуалізацію експресії в мовному знакові В.В. Виноградов, за Ш. Баллі, пов'язує із боротьбою двох тенденцій у мові – експресивної та аналітичної. Перша збагачує мову конкретними елементами, продуктами афектів і суб'єктивізму мовця, створюючи нові слова та вирази; друга – усуває емоційні елементи, уточнюючи думку й намагаючись мати одне вира-

ження для кожної окремої функції та тільки одну функцію для кожного вираження.

Внутрішня форма слова найяскравіше реалізована у стилістичній характеристиці мовного знака, оскільки стилістичну сутність слова визначає його індивідуальне місце в семантичній системі мови, у колі його функційних і жанрових різновидів. У цьому разі внутрішня форма слова зумовлює індивідуальну характеристику слова залежно від попередньої мовної традиції, а також від сучасного співвідношення значенневих елементів у мовній системі та її стильових різновидах.

Висновки. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки мовний знак як акумулятор результатів ментальної діяльності людини характеризується за допомогою властивостей, що впливають зі взаємозв'язку мови і мислення, а також сформувалися у процесі реальної історичної практики функціонування природних мов. Серед основних рис мовного знака, враховуючи його асиметрію та знакове значення у співвідношенні із внутрішньою формою слова, можна виокремити такі, як: 1) цілісність матеріально-ідеальної природи знака, тобто єдність означувального й означуваного; 2) відносна умотивованість, яка виявляється через внутрішню форму (особливо у процесі первинного семіозису) у вигляді того психофізіологічного зв'язку, що існує між матеріальною оболонкою слова та поняттям про нього; 3) довільність (відносна умотивованість) щодо обрання ознак, які покладені в основу внутрішньої форми; 4) диференційованість, що виявляється через його відмежованість від контексту; 5) немінливість (відносна мінливість в історичному часі); 6) лінійність.

У подальших наукових дослідженнях буде схарактеризовано особливості когнітивної основи термінів-зоонімів у семасіологічному й ономазіологічному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания. *Семантическая структура слова*. Москва : Наука, 1977. С. 78–96.
2. Карцевский С.О. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака. *Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX вв. в очерках и извлечениях*. Москва : Просвещение, 1965. Ч. 2. С. 85–90.
3. Кретов А.А. Асимметрия в лингвистике. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2010. № 2. С. 5.
4. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, методы структура. Москва : КомКнига, 2005. 256 с.
5. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации: учеб. пособ. Санкт-Петербург : СПбГУП, 1996. 320 с.
6. Городецкий В.Ю. К проблеме семантической типологии. Москва : Изд-во Московского государственного университета, 1969. 564 с.
7. Денисова С.П. Типология категорій лексичної семантики. Київ : КНЛУ, 1995. 286 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. Москва : Учпедгиз, 1959. 492 с.

10. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва : Наука, 1975. 559 с.
11. Кубрякова Е.С. Словообразование. *Общее языкознание. Внутренняя структура языка*. Москва : Наука, 1972. С. 346–347.
12. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. Москва : Высшая школа, 1981. 206 с.
13. Ширшов И.А. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке. Ростов, 1981. 117 с.
14. Улукханов И.С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. Москва : Азбуковник, 2005. 313 с.
15. Голев Н.Д. Введение в теорию и практику мотивационного и структурного анализов : учебное пособие. Барнаул : АГУ, 1981. 87 с.
16. Потемня А.А. Мысль и язык. *Потемня А.А. Слово и миф*. Москва : Правда, 1989. 282 с.
17. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка : монография. Киев : ИСДОУ, 1993. 280 с.
18. Соломоник А. Язык как знаковая система. Москва : Наука, 1992. 223 с.
19. Языковая номинация. Общие вопросы. Москва : Наука, 1977. 359 с.
20. Виноградов В.В. Русский язык. Москва : Высшая школа, 1972. 614 с.
21. Конечкая В.П. О системности лексики. *Вопросы языкознания*. 1984. № 1. С. 26–36.
22. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания. Москва : Высш. шк., 1974. 202 с.
23. Бережан С.Г. Отражение семантических системных связей лексических единиц в одноязыковом (толковом) словаре. *Словарные категории : сборник статей / отв. ред. Ю.Н. Караулов*. Москва : Наука, 1988. С. 5–15.
24. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. Кишинев : Штиинца, 1973. 372 с.
25. Бережан С.Г. Совпадение отдельных элементов смысловой структуры слова как основа синонимичности. *Изв. АН СССР. Серия литературы и языка*. 1967. Т. XVI. № 3. С. 254–263.
26. Бережан С.Г. Теория семантических полей и синонимия. *Проблемы языкознания. Тезисы докладов и сообщений советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов*. Москва : Наука, 1967. С. 165–169.
27. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. Москва : Высш. шк., 1988. 168 с.
28. Соссюр де Ф. Курс загалної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
29. Кузнецов В.Г. Женевская лингвистическая школа: от Соссюра к функционализму. Москва : Изд-во «УРСС», 2003. 184 с.
30. Никитин М.В. Предел семиотики. *Вопросы языкознания*, 1997. № 1. С. 3–14.
31. Степанов Ю.С. Общее языкознание. Москва : Просвещение, 1975. С. 230–253.
32. Frege G. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*. 1892. № 100. S. 25–50.
33. Ogden C.K., Richards I.A. *The Meaning of Meaning*, New York, Harcourt, Brace & World, Inc., 1923.

REFERENCES

1. Hak V.H. (1977). Semanticheskaia struktura slova kak komponent semanticheskoi struktury vyskazyvaniia [Semantic structure of a word as a component of the semantic structure of an utterance]. *Semantic word structure*. Moskva : Nauka. P. 78–96.
2. Kartsevskiy S. (1965). Ob asimetricheskom dualizme lingvisticheskogo znaka [On the asymmetric dualism of a linguistic sign]. *Zviegintsev V.A. History of linguistics in the 19th-20th centuries in essays and extracts*. Moskva : Prosveshcheniye, 2. P. 85–90.
3. Kretov A.A. (2010). Assimetriia v lingvistike [Asymmetry in linguistics]. *VSU Bulletin. Series: Linguistics and Intercultural Communication*. № 2. P. 5.
4. Liechik V.M. (2005). Terminovedeniie. Predmet, metody struktura [Terminology. Subject, methods structure]. Moskva : KomKniga. 256 p.
5. Sokolov A.V. (1996). Vvedeniie v teoriuu sotsialnoi kommunikatsii: ucheb. posob. [Introduction to the theory of social communication: textbook manual]. Sankt Peterburg: SPbGUP. 320 p.
6. Denysova S.P. (1995) Tipolohiia katehorii leksychnoi semantyki [Typology of categories of lexical semantics]. Kyiv : KNLU. 286 p.
7. Gorodetskii V.Yu. (1969) K probleme semanticheskoi tipologii [On the problem of semantic typology]. Moskva : Izd-vo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. 564 p.

8. Selivanova O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K. 716 p.
9. Vinokur G.O. (1959). Izbrannyye raboty po russkomu iazyku [Selected works on the Russian language]. Moskva : Uchpedgiz. 492 p.
10. Vinogradov V.V. (1975). Slovoobrazovaniie v yego otnoshenii k grammatike i leksikologii [Word formation in its relation to grammar and lexicology]. *Selected Works. Studies in Russian grammar*. Moskva : Nauka. 559 p.
11. Kubriakova E.S. (1972). Slovoobrazovaniie [Word formation]. *General linguistics. Internal structure of the language*. Moskva : Nauka. P. 346–347.
12. Zvieriev A.D. (1981). Slovoobrazovaniie v sovremennykh vostochnoslavyanskikh yazykakh [Word formation in modern East Slavic languages]. Moskva : Vysshaya shkola. 206 p.
13. Shyrshov I.A. (1981). Mnozhestvennost slovoobrazovatelnoi motivatsii v sovremennom russkom iyazyke [The plurality of word-formation motivation in modern Russian]. Rostov. 117 p.
14. Ulukhanov I.S. (2005). Motivatsiia v slovoobrazovatelnoi sisteme russkogo iazyka [Motivation in the word-formation system of the Russian language]. Moskva : Azbukovnik. 313 p.
15. Golev N.D. (1981). Vvedeniie v teoriuu i praktiku motivatsinnogo i strukturnogo analizov : Uchebnoie posobiie [An Introduction to Theory and Practice of Motivational and Structural Analysis: A Study Guide]. Barnaul : AGU. 87 p.
16. Potebnia A.A. (1989). Mysl i iazyk [Thought and language]. *Word and myth*. Moskva : Pravda. 282 p.
17. Kudriatseva L.A. (1993) Modelirovaniie dinamiki slovarnogo sostava yazyka: Monografiia [Modeling the dynamics of the vocabulary of a language: Monograph]. Kyiv : ISDOU. 280 p.
18. Solomonik A. (1992) Yazyk kak znakovaia sistema [Language as a sign system]. Moskva : Nauka. 223 p.
19. Yazykovaia nominatsiia. Obshchiie voprosy [Language nomination. General issues] (1977) Moskva : Nauka. 359 p.
20. Vynogradov V.V. (1972) Russkii yazyk [Russian language]. Moskva : Vysshaya shkola. 614 p.
21. Konetskaya V.P. (1984) O sistemnosti leksiki [About the consistency of vocabulary]. *Linguistic issues*. № 1. P. 26–36.
22. Mednikova E.M. (1974) Znacheniiie slova i metody yego opisaniia [The meaning of the word and methods of its description]. Moskva : Vysshaya shkola. 202 p.
23. Berezhan S.H. (1988) Otrazheniie semanticheskikh sistemnykh svyazei leksicheskikh yedinit v odnoyazykovom (tolkovom) slovare [Reflection of semantic systemic connections of lexical units in a monolingual (explanatory) dictionary]. *Vocabulary categories*. Moskva : Nauka. P. 5–15.
24. Berezhan S.H. (1973) Semanticheskaiia ekvivalentnost leksicheskikh yedinit [Semantic equivalence of lexical units]. Kishinev : Shtiintsa. 372 p.
25. Berezhan S.H. (1967) Sovpadeniie otdelnykh elementov smyslovoi struktury slova kak osnova sinonimichnosti [The coincidence of individual elements of the semantic structure of a word as the basis of synonymy]. *News of the USSR Academy of Sciences. Literature and Language Series*. Vol. XVI. № 3. P. 254–263.
26. Berezhan S.H. (1967) Teoriia semanticheskikh polei i sinonimiiia [Semantic field theory and synonymy]. *Problems of linguistics. Abstracts of reports and communications of Soviet scientists at the X International Congress of Linguists*. Moskva : Nauka. P. 165–169.
27. Nikiin M.V. (1988) Osnovy lingvisticheskoi teorii znacheniiia [Foundations of the linguistic theory of meaning]. Moskva: Vyshaia shkola. 168 p.
28. Sossiur de F. (1998) Kurs zahalnoi lnhvistyky [General linguistics course]. Kyiv : Osnovy. 324 p.
29. Kyznetsov V.G. (2003) Zhenevskaiia lingvisticheskaiia shkola: ot Sossiura k funktsionalizmu [Geneva linguistic school: from Sossiure to functionalism]. Moskva : URSS. 184 p.
30. Nikitin M.V. (1997) Predel semiotiki [Semiotics limit]. *Linguistic issues*, Vol. 1. P. 3–14.
31. Stepanov Yu.S. (1975) Obshcheie yazykoznaniiie [General linguistics]. Moskva : Prosveschenie. P. 230–253.
32. Frege G. (1892). O smysle i znachenii [About meaning and meaning]. *Journal for Philosophy and Philosophical Criticism*. № 100. S. 25–50.
33. Ogden C.K., Richards I.A. (1923). Znacheniiie smysla [The Meaning of Meaning]. New York, Harcourt, Brace & World, Inc.

СЛОВТВІР ПРИКМЕТНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ)

Куйбіда Х. І.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри класичної філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-7637-9606

khristina2209@gmail.com

Ключові слова: *ад'єктив,
деривація, композит,
юкстапозит, мотивація,
спосіб словотворення,
дериваційні можливості.*

У статті висвітлено основні словотвірні особливості похідних прикметників давньогрецької мови. Спершу в роботі окреслено відмінності між первісними та похідними одиницями. Похідні ад'єктиви розглянуто з погляду словотвірної структури та словотвірної мотивації. Наведено теоретичну класифікацію способів словотворення, яка найбільше відповідає специфіці давньогрецької мови. Особливо виділено групу похідних слів, утворених за допомогою однієї основи, та групу слів, які утворюються на базі двох основ. Проаналізовано детальніше суфіксацію та префіксацію як основні способи афіксального словотворення. Виділено найбільш характерні для давньогрецького ад'єктива словотвірні форманти (суфікси, префікси, інтерфікси). Серед способів складання найпродуктивнішим є основоскладання. Ад'єктивні композити розглянуто відповідно до їхніх структурних елементів, моделей утворення, словотвірного значення. Щодо типу відношення між компонентами композитів, виділено адитивний і детермінативний типи зв'язку. Особливу увагу присвячено екзоцентричним за семантичними ознаками детермінативним складним прикметникам типу багувриги, наявність яких вважається невід'ємною особливістю давньогрецької мови. Словоскладання, як зазначено, не є характерним для системи давньогрецького прикметника способом словотворення. Юкстапозити-ад'єктиви утворилися здебільшого на базі словосполучень із першим адвербіальним компонентом. Звернено увагу також на особливості внутрішньої мотивації складних слів, виділено спільні та відмінні риси словосполучення та композита. Одним з аспектів аналізу словотвірних особливостей грецьких ад'єктивів у представленій праці є з'ясування дериваційних можливостей аналізованих похідних як ціліснооформлених одиниць, що стосується їх активності в утворенні вторинних дериватів. Словотвірні потенції давньогрецьких похідних прикметників як твірних баз у подальших процесах деривації продемонстровано на основі понять словотвірної пари та словотвірної парадигми, що становлять безпосередній зв'язок між дериватами та твірними лексичними одиницями.

THE WORD-FORMATION OF AN ADJECTIVE (ON THE MATERIAL OF ANCIENT GREEK)

Kuibida Kh. I.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Classical Philology
Ivan Franko Lviv National University
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7637-9606
khristina2209@gmail.com*

Key words: *adjective, derivation, compound, juxtaposite, motivation, way of word-formation, derivational potentials.*

The article reveals the main word-forming features of the derivative adjectives in Ancient Greek. First of all the main differences between the primitive and the derived adjectives are emphasized in the paper. The derived words are considered in terms of word-forming structure and word-forming motivation. The theoretical classification of word-forming methods, that mostly corresponds to the specifics of the Ancient Greek, is given in the work. A group of derivatives formed on the base of one stem and a group of words formed on the base of two stems are singled out. Suffixation and prefixation as the main ways of affix word-formation are analyzed in details. The most typical of Ancient Greek adjective formants (suffixes, prefixes, interfixes) are listed in the paper. Composition, as noted, is the most productive way of word-formation. The compound adjectives are studied according to their structural elements, word-forming models and meaning. The relations between the compositional elements of compounds are divided into two types: additive and determinative. A particular attention is paid to the exocentric, due to its semantic peculiarities, determinative compound adjectives of the type *bahuvrihi*, that are considered to be a special feature of the Ancient Greek. The composition of words, as noted, is a rare way of word formation in the system of the Ancient Greek adjective. Juxtaposites were formed mostly on the basis of word phrases with the adverb in the first part of the compound. A special attention is paid to the peculiarities of the internal motivation of compounds. The common and distinctive features between the word phrases and compounds are revealed. Another aspect of the analysis of word-forming features of Greek adjectives in the presented work is to clarify the derivational potentials of the analyzed derivatives as integral units, that concerns their activity in the process of the secondary derivation. The word-forming potentials of the Greek derivative adjectives as creational bases in the processes of the further derivation are presented through the concepts of the word-forming pair and paradigm. They are considered to be a direct connection between the derivatives and the forming lexical units.

Розвиток словотвірних процесів, а також процеси становлення прикметника як частини мови сягають ще періоду античності, велике ж розмаїття ад'єктивів (особливо складних) вважається винятковою та невід'ємною особливістю грецької мови. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки особливе зацікавлення у мовознавців викликають прикметники з ускладненою структурою, утворені внаслідок процесів словотворення (як одного з найпоширеніших і найпродуктивніших способів поповнення й оновлення лексичного складу мови [9, с. 56]).

Важливе значення похідних слів, особливо складних, підкреслювали ще античні вчені. Наприклад, Аристотель зазначав: «У складних іменах все не так, як у простих, бо у простих жодна частина не має значення, а у складних словах кожна частина має певний смисл» [1, с.94].

На основі класичних мов прикметники досліджували: латинської – К. Култер, М. Льойман, Р. Л. Оліщук, Дж. Пултні та ін.; давньогрецької мови – А. Бланк, Е. Гемп, Г. Генінгсвальд, Р. Говтрі, Л. Л. Звонська, М. Й. Петришин, І. Манолессу, Т. Мейсснер, А. Раллі, Дж. Річардс,

О. Трібулато, Е. Швіцер. Учені аналізують морфемну будову, структурні типи та семантичні різновиди ад'єктивів, розкриваючи лише окремі аспекти проблематики.

Актуальність статті полягає у зростанні інтересу до процесу творення слів у сучасній лінгвістиці, відсутності окремого дослідження, присвяченого способам творення прикметників у давньогрецькій мові (далі – ДГ). Спроба ж систематизувати словотвірні особливості ДГ похідних ад'єктивів на основі аналізу способів їх творення, відповідно до структури, семантики, внутрішньої мотивації, та продуктивності в подальших процесах деривації складає **наукову новизну** роботи.

Метою представлено дослідження є визначення основних словотвірних особливостей прикметника на прикладі ДГ. Для досягнення окресленої мети необхідним стало вирішення таких **завдань**: дати визначення використаних у роботі понять і термінів, проаналізувати основні способи творення давньогрецьких похідних прикметників, виділити їхні словотвірні елементи, розглянути структурну та семантичну мотивацію.

Об'єктом дослідження є давньогрецькі похідні прикметники, їх мотиваційна база та словотвірні форманти. **Предметом** аналізу є систематизація способів творення ДГ похідних ад'єктивів на основі їхньої структури, семантичної мотивації, дериваційних особливостей.

Похідні слова є предметом вивчення словотвору, і тому огляд прикметників у цьому аспекті полягає у з'ясуванні їхньої словотвірної структури та семантичної мотивації (слід зазначити, що у широкому розумінні мотивація – це і є похідність). У словотворі традиційно усталеними є поняття: структурна похідність, семантична похідність або мотивація [7; 12].

Словотвірна похідність (мотивація) – формально-семантичні відношення між членами словотвірної пари, один компонент із яких – твірне слово (твірна база, мотиваційна база), а інший – похідне слово (дериват, мотивоване слово). Отже, про словотвірні особливості прикметника можна говорити тільки на матеріалі похідних ад'єктивів, адже первісні слова не мають ні структурно-семантичної мотивації, ні словотвірного значення.

Питання про відмінність між похідними та первісними словами є ключовим питанням синхронного словотвірного аналізу, оскільки не завжди слова, які в морфемному складі мають афікси, є дериваційно-мотивованими у синхронії (*βιοτήσιος* – *життєвий*). Серед трьох семантичних розрядів обов'язковою похідністю характеризуються відносні ад'єктиви (*αἰθέριος* – *повітряний*) і присвійні (*ἱππιος* – *кінський*). Більша частина якісних прикметників – це слова з немотивованою семантикою, які передають безвідносну

ознаку і мають кореневу основу, тобто є первісними (*γερών* – *старий*, *λευκός* – *білий*). Похідні якісні прикметники у морфемній структурі містять прозорі словотвірні суфікси, а матеріальною базою їх творення є іменникові й дієслівні основи [3, с. 144]. Вони виражають словотвірну семантику нейтральної якості (*αἰώνιος* – *вічний*) або виразну спеціалізовану якісність, наприклад, інтенсивність вияву, подібність, схильність до названого твірною базою (*ῥαβδωτός* – *смуғастий*).

Похідні ад'єктиви, як і інші лексичні одиниці, утворюються з наявних у мові словотвірних ресурсів (твірних баз і словотвірних засобів). У процесі деривації ці ресурси використовуються неоднаково, саме в цьому й виявляються різні способи словотворення. «Способи словотворення – це комплексна система використання різних структурних словотвірних засобів і способів утворення дериватом із їхніми словотвірними структурами – словотвірними формами та словотвірним значенням на всіх етапах розвитку мови» [12, с. 26]. Отже, це шлях, прийом творення нового слова на основі твірної (мотиваційної) бази з допомогою словотвірних засобів (формантів, афіксів).

Словотвірні процеси у грецькій мові зазвичай поділяють [20] на – деривацію та складання (у вітчизняній лінгвістиці знаходимо поняття афіксації та складання [11], або ж творення слів з однією основою та кількома [10]). Схарактеризуємо, отже, найбільш характерні для давньогрецького ад'єктива способи словотворення.

На сучасному етапі грецька морфологія переважно базується на понятті основи, адже більшість слів утворюється шляхом додавання афікса – префікса або суфікса – до основи (деривація / афіксація), або основи до іншої основи чи слова (складання). Основи ж можуть бути морфологічно простими та морфологічно складними. За синхронічними ознаками морфологічно прості основи збігаються з коренем. У давньогрецькій (класичній) грецькій (V–IV ст. до н. е.), однак існувала різниця між поняттями основи та кореня (в системі іменника та дієслова), оскільки основу слова в деяких випадках становив корінь у сукупності з тематичним голосним (на сучасному етапі тематичні голосні вважаються здебільшого частинами флексій [19]). У статті послуговуємося терміном «основа» для позначення як основ, так і коренів. На флексіях, які є невід'ємною частиною грецького прикметника, не акцентуємо уваги (називаючи кінцевий формант суфіксом). Під твірною основою розуміємо основу, від якої утворюється нове слово певним способом словотворення, частину слова, що співвідносить похідне слово із твірною базою і разом з афіксом формує його словотвірну структуру.

Отже, розглядатимемо ад'єктиви таких способів творення – з однією твірною основою (похідні прості) та з двома і більше твірними основами (похідні складні).

Прості ад'єктиви складаються з однієї основи (що є носієм основного лексичного значення слова), дериваційного суфікса та / або префікса. Корінь та афікс можуть утворювати основу для подальших процесів деривації (на підставі цього, розрізняють прості та складні основи). До одиниць, утворених афіксальним способом, належать суфіксальні та префіксальні деривати.

Найбільш типовим для прикметника способом деривації є суфіксація. Суфікси в ДГ практично всі є автентичні, за винятком нечисленних догрецьких запозичень, які є нечіткими, непродуктивними й не виділяються окремо [17, с. 2044]. Способом суфіксації у ДГ утворюються похідні ад'єктиви від інших частин мови, а саме від: дієслів, іменників, прислівників [15]. Від прикметників утворюються деривати з дещо зміненим лексичним значенням.

Найважливішими віддієслівними суфіксами є *-τος* і *-τέος*. Деривати, утворені за моделлю *V + -τος / -τέος*, називаються *ρηματικά επίθετα / adiectiva verbalia*. Наприклад, прикметники, утворені за моделлю *V + -τός*, виражають значення «результат дії»: *γράφω* (писати) – *γραπτός* (написаний). Лексеми, утворені за моделлю *V + -τεος* виражають «цільове призначення»: *λέγω* (читати) – *λεκτέος* (те, що слід прочитати). Із дієслівною основою сполучаються також суфікси *-ας / -ης, -ος / -νος / -ανος, -ρος / -ερος* у словах: *φαίνομαι* (осн. *φαι-*) – *φανερός* (виявлятися – очевидний), *ψεύδομαι* – *ψευδής* (обманувати – оманливий), *πείθω* (*πειθ-*, *πιθ-*) – *πιθάνος* (переконувати – переконливий, вірогідний). За допомогою суфіксів *-ικος, -τικός, -μιος, -μων, -τηριος* утворюються прикметники, які виражають ознаку можливості, схильності чи наміру здійснити позначену дієсловом дію: *βοηθέω* (допомагати) – *βοηθητικός* (здатний допомогти), *μάχομαι* – *μάχιμος* (войовничий), *δράω* (діяти) – *δραστήριος* (дієвий, спроможний).

Найважливішим суфіксом у відіменниковій деривації прикметників є *-ιος*, який відповідно до особливостей основи (кінцевого голосного та семантики) представлений аломорфами *-αιος, -ειος, -οιος, -ῥιος* і володіє словотвірним значенням «належність чомусь / комусь, походження»: *τύχη* (випадок) – *τυχαῖος* (випадковий) *οὐρανός* (небо) – *οὐράνιος* (небесний), *μήτηρ* (мати) – *μητρῶος* (материнський), *ἄνθρωπος* (людина) – *ἀνθρώπειος* (людський).

Суфікс *-κός* представлений аломорфами *-ακός, -ικός, -υκός, -εικός*, виражає відношення до чогось / когось чи можливість / здатність щось виконувати: *ἥλιος* (сонце) – *ἡλιακός* (сонячний),

ἔθνος (народ) – *ἐθνικός* (народний), *ἀρχή* (правління) – *ἀρχικός* (здатний управляти).

За допомогою обох суфіксів (*-ιος, -κός*) утворюються посесивні прикметники від власних назв, інколи функціонуючи паралельно: *Κόρινθος* (Корінф) – *Κορίνθιος / Κορινθιακός* (Корінфський).

Суфікси *-νός* та *-ήσιος* утворюють відіменникові ад'єктиви на позначення часу та місця: *ἔτος* (рік) – *ἐτήσιος* (річний), *ὄρος* (гора) – *ὄρεινός* (гірський). Від іменника *ἡμέρα* (день), наприклад, за допомогою трьох згаданих вище суфіксів утворюються паралельні форми з різним відтінком значення: *ἡμερήσιος / ἡμέριος* (одноденний, короткий), *ἡμερινός* (денний).

За допомогою суфіксів *-ρος / -ερος / -ηρος, -αλεος* утворюються ад'єктиви, які виражають характеристику за зовнішніми / внутрішніми, фізичними якостями; ад'єктиви на *-μιος / -μιος* – виражають ще й придатність: *τρομερός* (страшний, жахливий), *κρατερός* (сильний), *θαρσαλέος* (сміливий), *ἄλκιμος* (сильний), *πότιμος* (питтєвий).

Від основи іменника утворюються також ад'єктиви з допомогою суфіксів *-εις* (позначають наповненість), *-οδς, -ινος* (позначають матеріал виготовлення) та ін., наприклад, *χαρίς* (радість) – *χαρίεις* (сповнений радості), *ξύλον* (дерево) – *ξύλινος* (дерев'яний), *ἄργυρος* (срібло) – *ἀργυροῦς* (срібний).

Відадвербіальні прикметники характеризуються суфіксами *-ιος, -μιος, -νός, -ινός, -αῖος, -ικός*, та виражають ознаку стосовно місця та часу: *ὀπισθεν* (позаду) – *ὀπίσθιος* (задній), *πρόσθεν* (попереду) – *πρόσθιος* (передній), *ὄψέ* (пізно) – *ὄψιος / ὄψιμος* (пізний), *πρωί* (зранку) – *πρώιος / πρώως / πρώιμος* (ранній), *πέρυσι* (минулого року) – *περυσινός* (минулорічний), *χθές* (вчора) – *χθεσινός* (вчорашній), *ῥάγδην* (поривчасто) – *ῥαγδαῖος* (поривчастий), *καθόλου* (загалом) – *καθολικός* (загальний).

Відад'єктивна суфіксальна деривація не є поширеним явищем у ДГ. З допомогою небагатьох суфіксів, а саме: *-ιος / -ειος, -ικός* утворюються прикметники з певним відтінком значення, вираженого твірним словом: *καθαρός* (чистий) – *καθάρειος / καθάριος* (чистий, ошатний).

Префіксальний спосіб – це творення нового слова з допомогою префікса. У грецькій мові лінгвісти виділяють [19] два типи префіксів: невіддільні префікси та префікси, які мають автономну форму, але не мають чіткого лексичного значення (воно залежить від значення основи, з якою сполучається префікс). Типовими для прикметника невіддільними є заперечні префікси *ἀ-* та *δυσ-*: *ἀθάνατος* – безсмертний, *δυστυχής* – нещасливий, а також підсилювальні *ἀ-, ἀρι-, ἐρι-, ζα-, δα-, βρι-*: *ἀρίγνωτος* – добре відомий, *ἐρισθενής* – всесильний.

Серед перелічених префіксів α виконує декілька функцій: α -privativum (заперечення ознаки, відсутність): α νοος – нерозумний, α -intensivum (підсилення ознаки): α -βρομος – дуже шумний, α -copulativum (рівність, однаковість): α -τάλαντος – вагою однаковий, α -protheticum (не впливає на значення): α -βληχρός – слабкий тихий. Префікси другого типу представлені значно ширшим рядом – це здебільшого давньогрецькі прийменники або прислівники, які у певних виразах зберігають свою функцію і вживаються окремо (наприклад, α μφίφαλος – з двома гребенями < α μφίφαλος – з обох боків гребінь шолома). Це такі префікси: α μφι-, α να-, α ντι-, α πο-, δια-, ϵ ς-, ϵ ν-, ϵ κ-, ϵ πι-, ката-, μετα-, παρα-, περι-, про-, προς-, συν-, υ περ-, υ πο-. Наприклад, α ντίβιος – ворожий, α ποφώλιος – безплідний, κατάκλειστος – закритий, διατρύγιος – який плодоносить цілий рік, συμφερός – об'єднаний, зібраний разом, υ πέρθυμος – дуже мужній, υ ποχείριος – який є під рукою.

Префікси приєднуються як до цілого твірного слова, не міняючи його частининомовного статусу й морфологічних ознак (у вітчизняній лінгвістиці таке явище називається чистою префіксацією), так і до основи слова із супровідною суфіксацією.

Чиста префіксація вважається близькою до словоскладання (або його різновидом), адже обидва способи мають однакові формальні та функційні особливості, значення слова в ролі другого компонента не зливається зі значенням префікса, крім того, деякі префікси генетично походять від самостійних слів. Наприклад, лексема α περίκλυτος – всюди славний складається із префікса α περι- (походить від прислівника «довкола, всюди») та прикметника α κλυτός – славний.

Префіксально-суфіксальним способом (конфіксацією) утворюються ад'єктиви від інших частин мови: α πόβλητος – відкинутий (α πο- + β άλλω – кидати + α τος), ϵ ριβρεμέτης – який сильно гримить (ϵ ρι- + β ρέμω – гриміти + α της), υ πουράνιος – піднебесний (υ πο + οὐρανός – небо + α ιος). Отже, афіксом виступає двокомпонентний перерваний формант, «префіксальна і суфіксальна частини якого діють комплексно, формуючи своєрідну словотворчу рамку, в яку вкладається твірна основа» [14, с. 484]. Трапляються випадки приєднання префікса (та суфікса) до основи з попередньою префіксацією, відтак, у кінцевого деривата наявні два префікси: α ντι- α ντιβλεπτος (якому страшно дивитися в обличчя, страшний) < α ντιβλέπω (дивитися прямо), α ντι- α μυροσ (дуже нещасний) < α -μυροσ (нещасний).

Творення ДГ прикметників із двома та більше твірними основами становить складання, один із найпродуктивніших способів словотворення у ДГ мові, що поділяється на: основоскладання / композицію та словоскладання / юкстапозицію (про

поділ складних слів на σύνθετα (композити) та παράθετα (юкстапозити) згадується ще в античних працях [16]). Твірною базою виступає не одна основа (чи слово), а дві, рідко більше: γ αμψώνυζ (γ αμψός + α ώνυζ) – з кривими кігтями. Залежно від того, є твірними основи чи слова, складні слова називають композитами і юкстапозитами [14, с. 413].

Композити – це похідні складні слова, утворені способом складання двох основ або слова та основи (ϵ υρμητέωπος – широкочолій), найчастіше поєднаних інтерфіксом α , α /η, ι, (α φιλόξεινος – гостинний, α κτάκνημος – який має вісім спиць, α χαλίφρων – легковажний).

Відношення між компонентами композитів можуть бути адитивними / кумулятивними (α λευκομέλας – біло-чорний < α λευκός – білий + α μέλας – чорний; α γλυκύπικρος – солодко-гіркий < α γλυκός – солодкий + α πικρός – гіркий) та детермінативними / субординативними (η ρόπυτος < η ρός + α πίνω – приємний для пиття). Складних слів, утворених на базі адитивних відношень, серед ДГ композитів, прикметників зокрема, не багато (сучасна ж грецька мова характеризується великою кількістю так званих dvandva-композитів [20]). Більшість ДГ композитних прикметників є детермінативними та побудовані на принципах підрядного зв'язку між компонентами. (α τεσσαράβοιος = α τέσσαρων βοιών / α ζτιος/ – чотирьох биків /вартий/). Перший компонент виражається такими частинами мови, як прикметник (α κακοείμων – погано одягнений), числівник (α κτάκνημος – який має вісім спиць), дієслово (α φίλανδρος – чоловіколюбний), іменник (α νασίκλητος – славний кораблями), прислівник (ϵ υτυχτος – добре зроблений). Якщо в ролі першого словотвірного компонента виступають іменники чи прикметники, то вони можуть бути представлені у формі цілого слова в називному відмінку однини, в давальному відмінку однини та множини, основи слова та навіть декількох видів основи (детальніше див. [5; 15]), наприклад: α γορά → α γορα-νομικός (який наглядає за ринком), α υς → α νασί-κλυτος (славний кораблями), υ δωρ (вода) → υ δατ-ώδης (водянистий, прозорий), υ δραγωγός (водопровідний), α πῦρ → α πυρ-φόρος (світлоносний), α πυρο-ειδής (вогняний), α πυρ-φλεγής (палаючий вогнем). Невідмінювані частини мови, такі як прислівник чи кількісний числівник, у ролі першого компонента не змінюються, можуть зазнавати лише певних фонологічних змін [15]: α γάννιφος (щільно вкритий снігом, засніжений) < α γαν (+ α νίφω), ϵ πτάπυλος (семибрамний) < ϵ πτά (+ α πύλη). ДГ композитні ад'єктиви відповідно утворюються за різними моделями з керівним словом в ролі першого чи другого компонента: числівник + іменник (Num + S): ϵ ξέτης – шести-річний < ϵ ξ ϵ τών; прикметник + іменник (A + S):

χαλκείφωνος – мідногослий < *ὁ/ ἔχων/ χάλκεον φωνήν*, іменник + дієслово (S + V): *κυκλωτερής* – круглий, заокруглений < *το εἶδος/ του κύκλου τερθείς* та ін. Іменник чи прикметник у ролі першого компонента з'єднується з другим зазвичай інтерфіксом *ο*, дієслово – інтерфіксами *ε, σι, ι, ο* [5]. Композиція у ДГ супроводжується суфіксацією, що надає слову морфологічного оформлення (в українській мові окремо виділяється суфіксально-складний спосіб словотворення [12, с. 32]): *παν-δήμ-ιος* – всенародний, *βαθυ-ρρεΐ-της* – який глибоко тече. Шляхом додаткової суфіксації композитів (тобто, на базі складної основи) можуть утворюватися нові, вторинні деривати (*κακοεργός* → *κακοεργίη* «лиходійний – лиходійність»).

Щодо семантичних ознак («семантичної центричності» [18, с. 295]), детермінативні композити поділяються на ендоецентричні (*νεοτεχνής* – недавно зроблений, новий), лексико-граматичні та синтаксичні, властивості яких відповідають головним їхнім елементам [8], та екзоцентричні (відомі в лінгвістиці як багувриги (санскр. *bahuvrīhi*), у яких значення композита не виводиться із суми значень його компонентів і набуває іншого семантичного відтінку. Значення ендоецентричних композитів, отже, акумулює значення його компонентів, це може бути означуване й означення, суб'єкт та об'єкт дії (наприклад, *κλυτοτέχνης* = *ὁ κλυτός ταῖς τέχναις; φυγοπόλεμος* = *ὁ φυγὼν τον πόλεμον*). Багувриги за формою є детермінативними складними словами, які виражають володіння якоюсь ознакою. Їхнє значення не встановлюється шляхом трансформації складного слова у сполучення такої ж семантики: слово *λεύκασπις* «озброєний білим щитом» не означає *ὁ λευκός ἀσπίς* «білий щит» (виходячи зі структури слова), а наближається своїм значенням до групи слів *ὁ ἔχων λευκὸν ἀσπίδα* «який має білий щит». Або ж структура композита *οἰοχίτων* (одягнений лише в хітон) структурно виводиться зі словосполучення (*ὁ οἶος χιτῶν* – один хітон), однак, семантично мотивується реченням *ὁ ἔχων οἶον χιτῶνα* – який має один хітон (дієслово виражається імпліцитно). Мабуть тому деякі лінгвісти [2] вважають, що більша частина складних слів – це трансформація речення, яка відбувається у процесі двох етапів: згортання речення у словосполучення, а словосполучення – у складне слово.

Юкстапозити – похідні складні слова, які утворюються шляхом складання цілих слів (зрощенням). Це лексикалізація синтаксичної одиниці-словосполучення (*τριῶσμενος* – доволі охочий < *τρίς ἄσμενος*). Такі слова «у всіх формах повністю тотожні за морфемним складом еквівалентному словосполученню. Зберігається також синтаксичний зв'язок компонентів і їхню послідовність» [14, с. 194]. Зрощення не є про-

дуктивним способом творення давньогрецьких прикметників. Найчастіше лексикалізуються словосполучення з першим адвербіальним компонентом (*περιζεστός* – обтесаний довкола < *περί ζεστός, τηλεκλυτός* – далеко славний < *τῆλε κλυτός*).

Основною спільною ознакою складного слова та словосполучення є семантична єдність. Словосполучення, як і складне слово, за словами Г.М. Удовиченка, виражає єдину, хоч і в лексично членній формі, назву предмета, поняття чи уявлення [13, с. 11]. Основною диференційною ознакою між твірним словосполученням і складним словом є ціліснооформленість останнього, яка стосується структурної єдності, а в ДГ – це ще й сталий порядок розташування компонентів і неможливість його змінити.

Ще одним аспектом розгляду грецьких прикметників із погляду словотвору є з'ясування дериваційних можливостей самих похідних ад'єктивів як ціліснооформлених одиниць, зокрема у процесах утворення вторинних дериватів. Такий аналіз, на нашу думку, допомагає виявити єдність форми та змісту, а також функційні потенції похідних одиниць у мовній системі. Отже, дериваційний потенціал (за О.А. Земською, «дериваційні валентності» [6, с. 75]) похідних прикметників як твірних баз різних, залежить від кожної лексеми зокрема чи певного типу лексем. На це впливає низка факторів: лексико-граматичні особливості конкретної одиниці, семантична наповненість слова, історичний етап розвитку досліджуваної мови. Слід зазначити, що основи різних груп ад'єктивів по-різному використовуються у словотворенні (наприклад, основи якісних прикметників стають базою для різних лексико-граматичних розрядів слів, а основи відносних прикметників не утворюють деяких частин мови взагалі). На дериваційні можливості впливає також специфіка сполучуваності конкретного слова, яка відображає обсяг означуваних ним денотатів [4, с. 25]. Наприклад, похідна лексема *ἀφραδής* зі значенням «нерозважливий, нерозумний», характеризується широкими дериваційними можливостями (*ἡ ἀφραδίη* – нерозважливість, *ἀφραδέω* – чинити нерозважливо, *ἀφραδέως* – нерозважливо). Отже, твірні лексичні одиниці та їхні деривати утворюють або словотвірні пари (що становить твірне слово та безпосередньо пов'язане з ним похідне): *πολυμήχανος* – винахідливий → *πολυμηχανίη* – винахідливість, *ποντοπόρος* – мореплавний → *ποντοπορέω* – плисти морем, *ταλαύριος* – безстрашний → *ταλαύριον* – мужньо; або словотвірні парадигми (сукупність похідних різних частиномовних зон, що мають спільну твірну базу й розташовані на одному ступені похідності): *ἐνκλής* (славний) → *ἐνκλείη* (слава), *ἐνκλειῶς* (славно); *χαλίφρων* (легковажний) →

χαλιφροσύνη (легковажність), *χαλιφρονέω* (легковажити); *ὁμόφρων* (згідний) → *ὁμοφροσύνη* (згода), *ὁμοφρονέω* (погоджуватися). Адвербіальна частиномовна зона відад'єктивних дериватів подекуди характеризується кількома паралельними формами: *ἔκπαυλος* (страшний) → *ἔκπαυλα*, *ἔκπαυλον* / *ἐκπάυλως* (страшно), *ἀδινός* (сильний) → *ἀδινά*, *ἀδινόν* / *ἀδινῶς* (сильно), *ἀσφαλής* (стійкий, міцний, непохитний) → *ἀσφαλές* / *ἀσφαλέως* (твердо, непохитно, надійно).

Похідні прикметники, від яких утворилися вторинні деривати, є твірними, адже вони (хоч не завжди повністю) входять у структуру дериватів (твірна основа є складною, про що вже згадувалося в роботі). Утворені від композитів деривати, як видно з прикладів, здебільшого не змінюють вихідного значення твірної бази.

Підсумовуючи аналіз словотворення ДГ ад'єктивів, підкреслимо основне. Внаслідок словотвірних процесів (афіксації та складання) утворюються похідні (прості та складні за структурою) лексеми. Найбільшою різноманітністю суфіксів характеризуються ДГ відсубстантивні прикметники. Більшість ДГ префіксів є початково прийменниками чи прислівниками. ДГ префіксальні ад'єктиви в багатьох випадках походять від інших частин мови, тому супроводжуються суфіксацією. Афіксальні дериваційні процеси в ДГ (як і в інших мовах) залежать як від твірної основи (належності до частини мови, структурної будови) так і від

афікса (сполучуваності, продуктивності та конкретних вимог щодо основи). Основними ознаками ДГ складних ад'єктивів є ціліснооформленість і семантична монолітність. Ад'єктиви, утворені шляхом основоскладання, здебільшого побудовані на основі детермінативного типу зв'язку між компонентами. Особливою чисельністю виділяються ДГ ектоцентричні композити, характерна ознака яких – наявність експліцитно невиражених компонентів (*ὠκύμορος* < *ὁ ἔχων ὠκύν μόρον*). Порядок розташування компонентів вихідних і похідних одиниць переважно збігається, однак трапляється і конверсія (*ἐς ὅψιν πάντων* > *πανόψιος*). Словесним оформленням більшості композитів є інтерфікси та кінцеві форманти. Словоскладання є найменш продуктивним способом творення ДГ прикметників. Юкстапозити в системі ДГ ад'єктива – це здебільшого лексикалізовані словосполучення з першим адвербіальним компонентом. Структура ДГ похідних прикметників (чи це одиниці з однією твірною основою, чи з двома) не впливає на здатність до утворення відад'єктивних вторинних дериватів. Семантика вторинних дериватів базується переважно на основних значеннях твірної прикметника.

Здійснене дослідження відкриває перспективи для подальшого аналізу ад'єктивів на матеріалі різних мов, включаючи зіставний аспект, а також особливостей словотвірних процесів у різних мовних системах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. 688 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.
3. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1978. 20 с.
4. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 1995. 208 с.
5. Звонська Л.Л. Давньогрецька мова. Київ : ВПЦ «Київський національний університет», 2011. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zvonska_Lesia/Davnohretska_mova.pdf.
6. Земская Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании. Москва : Наука, 1978. С. 63–77.
7. Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 1998. 162 с.
8. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 252 с.
9. Кубрякова Е.С. Части речи в онемасиологическом освещении. Москва : Наука, 1978. 114 с.
10. Ковалик І.І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Ч. I. Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. 154 с.
11. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. Київ : Видавн. Дім «Слово», 2010. 328 с.
12. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
13. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наук. думка, 1968. 228 с.
14. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблик та ін. ; НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; Ін-т української мови. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. 750 с.
15. Γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη). 1971. URL: <http://ebooks.edu.gr>.
16. Hoenigswald H.M. Pan-Compounds in Early Greek. *Language*. 1940. Vol. 16. № 3. P. 183–188.

17. Manolessou Io., Ralli A. From Ancient Greek to Modern Greek. *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. De Gruyter. 2015. URL: <https://www.angelaralli.gr>.
18. Meissner T., Tribulato O. Nominal Composition in Mycenaean Greek. *Transactions of the Philological Society*. 2002. Vol. 100. № 3. P. 289–330.
19. Ralli A. Greek word formation. *Morphology (Languages and Linguistics): De Gruyter*. 2013. URL: https://www.academia.edu/168288/Greek_word_Formation
20. Ralli A. Modern Greek dvandva V+V compounds: A linguistic innovation in the history of the Indo-European languages. *Word Structure 2*. 2009. P. 48–68.
21. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. 1958. Т. 1 : 1028; Т. 2 : 1905.
22. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue Greque. Histoire de mots. Paris : Éditions Klincksieck, 1968. Vol. I. 305 p. ; 1970. Vol. II. 607 p. ; 1974. Vol. III. 962 p. ; 1977. Vol. IV-1. 1164 p. ; 1980. Vol. IV-2. 1305 p.

REFERENCES

1. Aristotel (1978) Sochinenia: v 4 t. [Works: in 4 volumes]. Moskva : Mysl. T. 2. 688 pp (In Russ.).
2. Benvenist E. (1974). Obshchaya linguistika [General linguistics]. Moskva : Progress. 447 p. (In Russ.).
3. Gryshchenko A.P. (1978) Prykmetnyk v ukrainskiy movi [Adjective in Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka. 20 p. (In Ukr.).
4. Greshchuk V.V. (1995) Ukrainskyi vidprykmetnykovy slovotvir [Ukrainian deadjectival word-formation]. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo "Plaj". 208 p. (In Ukr.).
5. Zvonska L.L (2011) Davnjohretska mova [The Ancient Greek]. Kyiv: VPC "Kyivskyi natsionalny universytet". URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zvonska_Lesia/Davnohretska_mova.pdf.
6. Zemskaja E.A (1978) O paradigmaticeskikh otnoshenijakh v slovoobrazovanii [About paradigmatic relations in word-formation]. Moskva : Nauka. P. 63–77 (In Russ.).
7. Klymenko N.F. (1998) Slovtvirna morphemika suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word-forming morphemics in modern Ukrainian literary language]. NAN Ukrainy; In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv. 162 p. (In Ukr.).
8. Klymenko N.F. (1984) Slovtvorcha struktura i semantyka skladnykh sliv [Word-forming structure and semantics of the compound words]. Kyiv : Naukova dumka. 252 p. (In Ukr.).
9. Kubryakova E.S. (1978) Chasti rechi v onomasiologicheskom osvishchenii [Parts of language in the light of onomasiology]. Moskva: Nauka. 114 p. (In Russ.).
10. Kovalyk I.I (1958) Pytannja imennykovoho slovotvoru v skhidnoslovjanskykh movakh u porivnanni z inshymy slovjansky my movamy [The question of nominal word-formation in East Slavic languages in compare with other Slavic languages]. *The question of nominal word-formation in East Slavic languages in compare with other Slavic languages*. P.I. Lviv : Vyd-vo LDU., 154 p. (In Ukr.).
11. Pljushch M.Ja. (2010) Gramatyka ukrajinskoji movy. Morfemica. Slovtvir: pidruchnyk [The grammar of Ukrainian language. Morphemics. Word-formation: textbook]. Kyiv : Vydav.dim "Slovo". 328 p. (In Ukr.).
12. Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (1979) [Word-formation of modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka. 406 p. (In Ukr.).
13. Udovychenko G.M. (1968) Slovospoluchennja v suchasnij ukrainskij literaturnij movi [Word-phrases in modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka. 228 p. (In Ukr.).
14. Ukrainska mova. Encyklopedia. (2000) [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv : Vyd-vo "Ukrainska encyklopedia" im. M.P. Bazhana. 750 p. (In Ukr.).
15. Γραμματική της αρχαίας ελληνικής. (1971) Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη. <http://ebooks.edu.gr>
16. Hoenigswald H.M. (1940) Pan-Compounds in Early Greek. *Language*. Vol.16. № 3. P. 183–188.
17. Manolessou Io., Ralli A. (2015) From Ancient Greek to Modern Greek. *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. De Gruyter. URL: <https://www.angelaralli.gr>.
18. Meissner T., Tribulato O. (2002) Nominal Composition in Mycenaean Greek. *Transactions of the Philological Society*. Vol. 100. № 3. P. 289–330.
19. Ralli A. Greek word formation. (2013) *Morphology. Languages and Linguistics*. De Gruyter. URL: https://www.academia.edu/3168288/Greek_word_Formation.
20. Ralli A. (2009) Modern Greek dvandva V+V compounds: A linguistic innovation in the history of the Indo-European languages. *Word Structure 2*. P. 48–68.
21. Dvoret'skiy I.Kh. (1958) Drevnegrechesko-russkij slovar [Ancient Greek-Russian vocabulary]. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannykh i nacyonalnykh slovarej slovarей. V. 1: 1028 p. V. 2:1905 p.
22. Chantraine P. (1968) Dictionnaire étymologique de la langue Greque. Histoire de mots. Paris : Éditions Klincksieck. Vol. I. 305 p. ; 1970. Vol. II. 607 p. ; 1974. Vol. III. 962 p. ; 1977. Vol. IV-1. 1164 p. ; 1980. Vol. IV-2. 1305 p.

ІМЕННИКОВІ ФРАЗИ З «DIES» НА МАТЕРІАЛІ КОМЕДІЙ ТІТА МАКЦІЯ ПЛАВТА

Панчишин Н. З.

асистент кафедри класичної філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0001-6348-2949

zjanysja@ukr.net

Ключові слова: іменникова фраза, ядро-іменник, бінарний, полікомпонентний, регресивний, прогресивний, рамкова структура.

Стаття присвячена дослідженню іменникових фраз, які були і є темою багатьох зарубіжних та українських лінгвістичних праць. У наукових роботах розглядаються ієрархічні відношення в структурі іменникових фраз, закономірності їх розташування, класифікації препозитивних і постпозитивних компонентів. Лінгвісти також аналізують різні аспекти іменникових фраз у порівнянні двох мов, у різних мовних стилях.

Однак ще не всі аспекти іменникових фраз висвітлено, немає єдиного підходу до аналізу цього питання. Тому дослідження функціонування, взаємодії семантики та синтаксису на рівні словосполучення, особливо на матеріалі латинських текстів, є актуальним і заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Мета роботи полягає в дослідженні структури іменникових фраз із часовим словом «DIES» – «день», яке є ядром лексико-семантичної групи частин дня, і їх функціонування в комедіях Плавта.

Обсяг іменникових фраз, їх морфологічний склад, аранжування компонентів і зв'язок між ними є частинами дослідження структури іменникової фрази. Структура іменникових фраз може бути розкрита краще з погляду функціонування мовних одиниць.

Аналіз синтагматичних зв'язків в іменникових фразах з «DIES» – «день» указує на те, що це слово сполучається з прикметниками з указівкою на цілковите охоплення дією часового відрізка, тривалості часового відрізка, співвіднесеність із певними (точними) відрізками часу, послідовність часових відрізків. Також це ядро-іменник уживається із займенниками, займенниковими прикметниками та кількісними числівниками. Важливим аспектом дослідження є сполучуваність іменника «DIES» з прийменниками. У результаті дослідження функціонування іменникових фраз з'ясувалося, що Плавт у текстах комедій використовував такі структури іменникових фраз: бінарні регресивні, бінарні прогресивні, полікомпонентні регресивні та полікомпонентні рамкові іменникові фрази.

Найбільш частотними виявилися регресивні іменникові фрази, а найменш частотними – прогресивні. Полікомпонентні фрази переважно складаються з трьох компонентів. Найуживанішими компонентами досліджуваних фраз є вказівні займенники, прикметники та прийменники. Перспективним для подальшого дослідження вбачається вивчення іменникових фраз у творах різних стилів, а також аналіз функційних, структурних і семантичних особливостей іменникових фраз з іншими ядрами-іменниками на позначення часу.

NOUN PHRASES WITH “DIES” ON THE MATERIAL OF TITUS MACCIUS PLAUTUS’S COMEDIES

Panchyshyn N. Z.

Assistant at the Department of Classical Philology

Ivan Franko National University of Lviv

University str., 1, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6348-2949

zjanysja@ukr.net

Key words: *noun phrase, core-noun, binary, multicomponent, regressive, progressive, frame structure.*

This article deals with the study of noun phrases, which were and are the topic of many foreign and Ukrainian linguistic works. In scientific works hierarchical relations in the structure of noun phrases, regularities of their arrangement, classification of prepositional and postpositive components are considered. Linguists also analyze different aspects of noun phrases by comparing two languages, in different language styles.

However, not all aspects of noun phrases have been covered yet and there is no single approach to analyzing this issue. Therefore, the study of the functioning, interaction of semantics and syntax at the level of phrases, especially on the material of Latin texts, is relevant and deserves a thorough study.

The aim of the work is to study the structure of noun phrases with the temporal word “DIES”–“day”, which is the core of the lexical-semantic group of the day parts and their functioning in Plautus's comedies.

The volume of noun phrases, their morphological composition, arrangement of components and the relationship between them are the part of the noun phrase structure study. The structure of noun phrases can be better revealed in terms of the functioning of language units.

Analysis of syntagmatic connections in noun phrases with “DIES”–“day”, indicates that the word is combined with adjectives with an indication of the full coverage of the time interval action, the time interval duration, the correlation with certain (exact) time intervals, the sequence of time segments. Also, this core-noun is used with pronouns, pronoun adjectives and numerals. An important aspect of the study is the compatibility of the noun dies with prepositions.

As a result of research on the functioning of noun phrases, it became clear that Plautus used the following structures of noun phrases in his comedies: binary regressive, binary progressive, multicomponent regressive and multicomponent frame noun phrases.

The most frequent were regressive noun phrases, and the least frequent – progressive. Multicomponent phrases mainly consist of three components. The most commonly used components of the studied phrases are indicative pronouns, adjectives and prepositions.

The study of noun phrases in works of different styles, as well as the analysis of their functional, structural and semantic features with other core-nouns to denote time is considered promising for further research.

У сучасному мовознавстві діапазон досліджень значно розширився завдяки теоретичному та практичному інтересу до вивчення особливостей і функціонування мовних одиниць.

Дослідженню іменникових фраз приділяється багато уваги як у зарубіжній, так і в українській лінгвістиці. Вагоме місце у вивченні цього питання посідає теорія О. Есперсена, яка дала змогу побачити ієрархію синтаксичних відношень: головне

слово (ядро) має першочергове значення, уточнюється другим словом, яке підпорядковує собі третє [16, с. 96]. Дж.Н. Гук та Е. Метьюз теж присвятили праці ієрархічним відношенням, однак уже на синтаксичному рівні [14]. Такі лінгвісти, як А. Хілл [13], С. Четмен [12], досліджували закономірності розташування елементів іменникових фраз, здійснили класифікацію препозитивних компонентів. Дж.А. Хаф [15] характеризує як

препозитивні, так і постпозитивні конструкції. Окрім дослідження морфологічних і семантичних зв'язків, між компонентами іменникових фраз деякі вчені, такі як А. Хілл, С. Четмет, Ч. Фріз та Г. Серенсен, також аналізують їх обсяг. Стосовно функції іменникових фраз у реченні найпоширенішим серед мовознавців є погляд О. Єсперсена щодо відмінності рангів усередині словосполучення й усередині речення [16, с. 90].

В українській і російській лінгвістиці дослідження іменникових фраз здійснюється на базі багатьох мов такими мовознавцями, як В. Буракова, І. Бойцова, Е. Тернова, В. Гак, Ц. Левіна, Н. Варламова, А. Мизак, І. Калиновська, І. Гуль, А. Левицький, І. Фролова, Т. Яворська та ін. Лінгвісти досліджують різні аспекти іменникових фраз у порівнянні двох мов, у різних мовних стилях. Низку праць присвячено прийменниковим іменниковим фразам, особливостям трансформацій полікомпонентних атрибутивних іменникових фраз, проблемі валентності іменників у реченні та в іменникових фразах.

Аналіз лінгвістичної літератури показує, що ще не всі аспекти іменникових фраз висвітлено, немає єдиного підходу до аналізу цього питання. Тому дослідження функціонування, взаємодії семантики та синтаксису на рівні словосполучення, особливо на матеріалі латинських текстів, є *актуальним* і заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Об'єктом дослідження стали іменникові фрази зі словом «DIES» – «день», яке належить до темпоральної лексики на позначення частин дня.

Предметом статті є структурні та функційні властивості іменника «DIES». Аналіз парадигматичних особливостей лексичних одиниць, доповнений на рівні синтагматики, дає можливість установити певні властивості мовних елементів щодо один до одного, виявити залежності між системою одиниць мови та їх функціонуванням у тексті.

Мета роботи полягає в дослідженні структури іменникових фраз із часовим словом «DIES» – «день», яке є ядром лексико-семантичної групи частин дня, і їх функціонування в комедіях Тіта Макція Плавта.

Іменникова фраза – це синтаксична конструкція, до складу якої входять головний та один чи декілька залежних компонентів, причому головним компонентом-ядром є іменник [8, с. 9].

Термін «іменникова фраза» відрізняється від терміна «словосполучення», яке включає поєднання двох повнозначних слів, тим, що передбачає в складі наявність службових слів (у латинській мові це прийменники).

Аналіз структури іменникової фрази передбачає визначення її обсягу, морфологічного складу, аранжування компонентів і зв'язок між ними [1, с. 3].

Під обсягом мається на увазі кількість компонентів. Іменникові фрази бувають бінарними та полікомпонентними. Бінарна фраза – це сполучення ядра-іменника з одним залежним компонентом, полікомпонентна складається з ядра-іменника та двох чи більше компонентів. Аранжуванням компонентів називають поділ іменникових фраз на регресивні, прогресивні та рамкові. Терміни «регресивна» й «прогресивна» іменникова фраза запозичено з праці В. Інґве [7]. У прогресивних фразах залежні компоненти розташовані справа від ядра-іменника, а в регресивних – зліва. Е. Морховська вводить термін «рамкова структура», під яким розуміє двостороннє розташування залежних компонентів щодо ядра [10].

Аналіз структури іменникових фраз передбачає також визначення інвентарю моделі іменникової фрази, під яким розуміють відображення послідовності класу слів. У моделі використовуються такі позначення: S (substantivum) – ядро-іменник, Adi (Adiectivum) – прикметник, Pron (Pronomen) – займенник, AP (Adiectivum pronominale) – займенниковий прикметник, Pr (Praepositio) – прийменник, NC (Numerale cardinale) – кількісний числівник, NO (Numerale ordinale) – порядковий числівник.

Багатоаспектність структури іменникових фраз може бути розкрита краще з урахуванням їх функційних особливостей, бо будь-яке лінгвістичне явище може вважатися дослідженим тоді, коли враховуються не лише системні, а також функційні характеристики. «Функційний підхід дає можливість дослідити реалізацію факторів мови в мовленні, виявити суттєві закономірності вживання лексичних одиниць щодо їх конкретних функційних властивостей» [5, с. 12].

Складні взаємовідношення між функціонуванням мовних одиниць і їх структурою та семантикою відображають синтагматичні й парадигматичні властивості іменникових фраз. Синтагматичні відношення визначають можливість ядра-іменника, яке є граматично та семантично домінуючим компонентом іменникових фраз, поєднуватися з іншими словами. Парадигматичні ознаки відображаються в розподілі іменникових фраз як синтаксичних одиниць щодо інших компонентів речення.

Аналіз синтагматичних зв'язків в іменникових фразах із «DIES» – «день» дає нам змогу виділити такі лексичні та лексико-граматичні класи прикметників зі значеннями: 1) слова з указівкою на цілковите охоплення дією часового відрізка: *totus, a, um – весь, цілий*: *Nam dies totos apud portum servus unus adsidet* (Pl. St. 152) – «Бо всі дні раб один сидить біля порту»; 2) тривалості часового відрізка: *continuus, a, um – тривалий, безперервний*: *Verum ubi dies decem continuos sit...* (Pl. Mil. 743) – «Коли підряд мине 10 днів...»;

3) співвіднесеність з певними (точними) відрізками часу: *natalis, e* – пов'язаний із днем народження, *festus, a, um* – святковий: *Certumst mi hunc emortualem facere ex natali die* (Pl. Ps. 1237) – «Доведеться мені з дня народження зробити день смерті»; *Ut opperiare hos sex dies festos modo...* (Pl. Ps. 321) – «Щоб ти притримав це в тайні ще днів святкових шість»; 4) послідовність часових відрізків з підкласами: а) прикметники з указівкою на віднесеність до певного моменту в часі: *crastinus, a, um* – завтрашній, *summus, a, um* – останній, *hesternus, a, um* – вчорашній: *Neque Athenas advenit umquam ante hesternum diem* (Pl. Ps. 731) – «Узагалі не був в Афінах до вчорашнього дня»; ... *hoc die crastini quom erus resciverit* (Pl. Most. 881) – «... завтра ж господар дізнається»; б) порядкові числівники: *primus, a, um* – перший; *tertius, a, um* – третій тощо: *Cocus ille nundinalest, in nonum diem solet ire coctum* (Pl. Aul. 324) – «Повар він поминальний, на дев'ятий день зазвичай приходиться готувати»; в) з нечітко визначеною протяжністю: *multus, a, um* – багато, численний; *conplusculi, ae, a* – доволі численні; *paucus, a, um* – незначний, декілька: *Nunc intervallum iam hos dies multos fuit* (Pl. Rud. 137) – «Зараз же перерва була протягом цих багатьох днів»; *Non hercle, adulescens, iam hos dies conplusculos quemquam istic vidi sacrificare* (Pl. Rud. 131–132) – «Клянусь, юначе, нікого не бачив, хто б приносив жертви вже протягом багатьох днів»; ... *dicat me in diebus pauculis* (Pl. Truc. 643) – «... заговорить зі мною через декілька днів».

Окрім розглянутих вище прикметників, іменник «DIES» також уживається з указівними займенниками (*hic, haec, hoc; is, ea, id* – цей, ця, це тощо), неозначеним займенником (*aliquis, aliquid* – будь-який, а, е) та займенниковими прикметниками (*alius, a, ud* – інший, другий; *alter, a, um* – другий; *unus, a, um* – один, один і той самий тощо), які не змінюють лексичного значення слова, а лише уточнюють його: *Illo die inpransus fui* (Pl. Am. 254) – «У цей день без обіду був»; ... *ruri sum ego unos sex dies* (Pl. Trin. 166) – «У селі пробуду лише шість днів»; *Eodem die ubi vidulis potitus* (Pl. Rud. 1337) – «У той самий день, коли ти отримаєш усе добро»; *Immo amabo ut hos dies aliquos sinas eum esse apud me* (Pl. Truc. 872–873) – «Я б хотів, щоб ти залишив його в мене на ці декілька днів»; *Numquam ecastor ullo die risi* (Pl. Cas. 858) – «Клянусь Кастором, ще ніколи жодного дня я так не сміялася».

Непоодиноким є також поєднання «DIES» із кількісними числівниками, які лише вказують на кількість і не впливають на значення слова: ... *vino viginti dies ut careat* (Pl. As. 801) – «Щоб він був позбавлений вина на 20 днів».

Важливим аспектом дослідження функціонування іменника «DIES» є його сполучуваність із

прийменниками. Досліджуваний іменник сполучається з часовими прийменниками, що трансформувалися з просторових. Як висловився В. Виноградов, «часові значення суміщаються з просторовими і розвиваються на їх основі» [4, с. 538].

У комедіях Плавта трапляються такі прийменники в поєднанні з «DIES»: *ante* – перед, до: ... *neque ego istuc nomen umquam audivi ante hunc diem* (Pl. Capt. 634) – «Я ніколи не чув це ім'я до цього дня»; *intra* – протягом, упродовж: ... *usque omnium subegit solus intra viginti dies* (Pl. Curc. 448) – «За 20 днів підкорив усе це один»; *post* – після, на: *Si situlam serpero, numquam edepol tu mihi divini creduis post hunc diem* (Pl. Am. 671–672) – «Якщо відро візьму, то, клянусь, ніколи ти мені не довірятимеш після цього дня ...»; *inter* – під час, між, протягом, упродовж: *Inter tot dies quidem hercle iam aliquid actum oportuit* (Pl. Truc. 510) – «За стільки днів, клянусь, варто б йому зробити щось»; *de* – в, під час, протягом: *Ecqua pars orationis de die dabitur mihi?* (Pl. As. 518) – «Чи даси мені вимовити хоч слівце за день?»; *ex(e)* – з, із, після, услід за: *Res serias omnis extollo ex hoc die in alium diem* (Pl. Poen. 500) – «Усі справи я відкладаю із цього дня на інший день»; *in* – на (який час?, як довго?), протягом (якого часу), за (скільки часу): *Nam illum confido domum in his diebus me reconciliassere* (Pl. Capt. 167) – «Оскільки я сподіваюся повернути його додому цими днями».

У результаті дослідження функціонування іменникових фраз з'ясувалося, що Плавт у текстах комедій використовував такі структури іменникових фраз: 1) **бінарні регресивні іменникові фрази**, які описуються такими моделями: Pron+N (illo die, eodem die), Praep+N (in die, de die), NC+N (viginti dies), Adi+N (natali die, longa dies); 2) **бінарні прогресивні**: N+Adi (dies summa, dies paucos), N+AP (dies totos), N+NO (die septumei); 3) **полікомпонентні регресивні**: Praep+Pron+N (post hunc diem, in his diebus); AP+NC+N (unos sex dies), Adi+Adi+N (praestituta summa dies), Praep+Adi+N (ante hesternum diem, ex natali die), Pron+NO+N (hoc uno die), Pron+Adi+N (suo festo die), Praep+NO+N (in nonum diem), Praep+AP+N (in alium diem), Praep+NC+N (intra viginti dies); 4) **полікомпонентні рамкові**: Pron+N+Adi (hos dies conplusculos, hos dies multos, hoc die crastini), Pron+NC+N+Adi (hos sex dies festos), Praep+N+Adi (in diebus pauculis), Pron+N+Pron (hos dies aliquos).

Плавт у комедіях не використовує полікомпонентні прогресивні іменникові фрази з «DIES».

Найбільш частотними виявилися регресивні іменникові фрази, а найменш частотними – прогресивні. Полікомпонентні фрази переважно складаються з трьох компонентів.

Найуживанішими компонентами досліджуваних фраз є вказівні займенники, прикметники та прийменники. Максимальне функційне навантаження в мовленні автора несуть моделі: Pron+N, Praep+Pron+N.

У межах одного дослідження складно охопити все коло питань, пов'язаних із цією проблемою.

Перспективним убачається розширення рамок дослідження за рахунок вивчення іменникових фраз у творах різних стилів, а також аналіз функційних, структурних і семантичних особливостей іменникових фраз з іншими ядрами-іменниками, які утворюють лексичну групу іменників на позначення часу.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Pl. – Plautus
Am. – Amphitriuo
As. – Asinaria
Aul. – Aulularia
Capt. – Captivi
Epid. – Epidicus
Mil. – Miles Gloriosus
Mos. – Mostellaria
Poen. – Poenulus
Ps. – Pseudolus
Rud. – Rudens
St. – Stichus
Trin. – Trinummus
Truc. – Truculentus

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедер И.Я. Структурная емкость группы существительного в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 13.00.02. Ленинград, 1974. 21 с.
2. Бедринець Л.Г. Структура тричленних номінативних словосполучень та характер відношень їх компонентів. *Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов*. Київ : Радянська школа, 1974. Вип. 1. С. 71–75.
3. Буракова В.В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. Москва : Просвещение, 1984. 144 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва : Учпедгиз, 1972. 614 с.
5. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1972. С. 367–395.
6. Гульт І.М. Функціонально-семантичний аналіз структури бінарних регресивних іменникових фраз у текстах художньої прози (на матеріалі англійської мови). *Слов'янський вісник : збірник наукових праць*. Рівне, 2003. Рівне, 2003. Вип. 4 : Філологічні науки. С. 156–161.
7. Ингве В. Гипотеза глубины. *Новое в лингвистике*. Москва : Прогресс, 1965. Вып. IV. С. 126–138.
8. Калиновська І.М. Структурні й семантичні особливості іменникових фраз в англійській художній прозі : монографія / Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк : Вежа, 2009. 209 с.
9. Левицький А.Е. Функціональний підхід до аналізу системи номінативних одиниць сучасної англійської мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2000. № 471. С. 137–143.
10. Мороховська Е.Я. Основы грамматики английской мови: Теория і практика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1993. 472 с.
11. Цвяк Л.В. Прикметники, що позначають освітлення в сучасній німецькій мові (дистрибутивно-статистичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2001. 20 с.
12. Chatmen S. Pre-adjectives in the English Nominal Phrase. *American speech*. 1960. Vol. 35. № 1. P 36–59.
13. Hill A.A. Introduction to linguistic structures: from sound to sentence in English. N.Y. : Harcourt, Brace and World, 1958. 496 p.
14. Hook J.N., Mathews E.G. Modern American Grammar and Usage. N.Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1956. 214 p.
15. Hough G.A. Structures of Modification in Contemporary American English. L. : The Hauge Mouton, 1971. 218 p.
16. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. University of Chicago Press, 1992. 269 p.
17. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus.html>.

REFERENCES

1. Beder, I. Ya. (1974) Strukturnaja emkost gruppy sushhestvitelnogo v sovremennom anglijskom jazyke [Structural capacity of a noun group in modern English]. Extended abstract of candidates thesis. Leningrad [in Russian].
2. Bedrynets, L. G. (1974) Struktura trychlennykh nominatyvnykh slovospoluchen ta kharakter vidnoshen yikh komponentiv [The structure of three-membered nominative phrases and the nature of the relations of their components]. *Questions of Romano-Germanic philology and methods of teaching foreign languages*, 1, 71–75 [in Ukrainian].
3. Burlakova, V.V.(1984) *Osnovy struktury slovosochetaniya v sovremennom anglijskom yazyke* [Fundamentals of the structure of a phrase in modern English]. Moskva : Prosveshchenije [in Russian].
4. Vinogradov, V.V.(1972) *Russkij yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove* [Russian language. Grammar teaching about the word]. Moskva: Uchpedgiz [in Russian].
5. Hak, V.H.(1972) *K probleme semanticheskoy sintagmatiki* [On the problem of semantic syntagmatics]. Structural linguistics problems (pp. 367–395). Moskva : Nauka [in Russian].
6. Hult, I.M. (2003) Funkcionalno-semantychnyj analiz struktury binarnyx regresyvnyx imennykovyx fraz u tekstax xudozhnoyi prozy (na materialy anglijskoyi movy) [Functional-semantic analysis of the structure of binary regressive noun phrases in texts of fiction (on the material of the English language)]. *Slovjanskyj visnyk*, 4, 156–161 [in Ukrainian].
7. Ingve, V. (1965) Gipoteza glubiny [Depth hypothesis]. *New in linguistics*, 4, 126–138 [in Russian].
8. Kalynovska, I.M. (2009) *Strukturni j semantychni osoblyvosti imennykovyx fraz v angломovnij xudozhnij prozi* [Structural and semantic features of noun phrases in English fiction]. Lutsk : Veza [in Ukrainian].
9. Levytskyj, A.E. (2000) Funkcionalnyj pidxid do analizu systemy nominatyvnyx odynycz suchasnoyi anglijskoyi movy [Functional approach to the analysis of the system of nominative units of modern English]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*, 471, 137–143 [in Ukrainian].
10. Morohovska, E. Ya. (1993) *Fundamentals of English grammar: Theory and practice*. Kyiv : Vyscha shkola [in Ukrainian].
11. Tsviak, L. V. (2001) Prykmetnyky, shho poznachayut osviltleniya v suchasnij nimeczkij movi (dystrybutyvno-statystychnyj analiz) [Adjectives denoting lighting in modern German (distributive-statistical analysis)]. Extended abstract of candidates thesis. Odesa [in Ukrainian].
12. Chatmen, S. (1960) Pre-adjectives in the English Nominal Phrase. *American speech*, 35 (1), 36–59.
13. Hill, A.A. (1958) *Introduction to linguistic structures: from sound to sentence in English*. N.Y. : Harcourt, Brace and World.
14. Hook, J.N.& Mathews, E.G. (1956) *Modern American Grammar and Usage*. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston.
15. Hough, G.A. (1971) *Structures of Modification in Contemporary American English*. London : The Hauge Mouton.
16. Jespersen, O. (1992) *The Philosophy of Grammar*. Chicago : University of Chicago Press.
17. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus.html>.

КОГНІТИВНА ІНТЕГРАЦІЯ ДЕМІНУТИВІВ**Романенко О. П.**

*аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології
імені професора Г. Г. Почепцова
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4490-5533
donnaolga@ukr.net*

Ключові слова: ментальні простори, метафорична модель, семантико-когнітивний формант, метафора, бленд.

У статті розглянуто процес концептуальної інтеграції, який базується на основі об'єднання теорії концептуальної метафори та теорії концептуальних просторів. Досліджено ментальні простори як концептуальні структури оперативної пам'яті людини, що виникають в її свідомості в момент породження мовлення. Ментальні простори перебувають між собою в когнітивних зв'язках, тому концептуальні структури можуть використовуватися для утворення інших концептуальних структур, які виникають в інтегрованих просторах. Ці простори, комбінуючись, утворюють бленд, який є не просто набором елементів початкових просторів, а новою унікальною структурою. Розглянуто просторові моделі, що конструюються на основі метафори, яка актуалізує ті ознаки та смисли, що не є головними і суттєвими для прямого значення слова, але є стійкими у свідомості мовців. Зазначено, що в основі метафоризації, за теорією концептуальної метафори, лежить процес взаємодії між структурами знань двох доменів: сфери-джерела і сфери-мішені. Чим детальніше структурована понятійна сфера-джерело, тим більше номінативних можливостей у понятійної сфери-донора. Особливу увагу зосереджено на дослідженні процесу метафоричного моделювання та ознак метафоричної моделі А.П. Чудінова Творчо опрацьовано семантико-когнітивні форманти, досліджені у роботах Ю.В. Кравцової, що базуються на типах метафоричної мотивації. Представлено певні аспекти метафоричного моделювання демінутивів, що відбуваються через вербалізацію корелятивних в асоціативному плані понять, утворюючи метафоричні моделі. Метафорична модель містить вихідну і нову поняттєві сфери метафоричної проєкції та семантико-когнітивний формант, який інтегрує ці сфери за схожою рисою. Розглянуто метафоричні моделі демінутивів, які утворюються за перенесення компонента значення твірного слова на похідне слово, тобто під час взаємодії компонента значення одного концептуального простору зі значенням іншого концептуального простору, у результаті чого утворюється бленд, демінутивна одиниця. Детально досліджено метафоричну модель демінутива «котик».

COGNITIVE INTEGRATION OF DEMINUTIVES

Romanenko O. P.

*Postgraduate Student at Professor G. G. Pocheptsov Department
of Germanic and Finno-Ugric Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4490-5533
donnaolga@ukr.net*

Key words: *mental spaces,
metaphorical model,
semantic-cognitive formant,
metaphor; blend.*

The article considers the process of conceptual integration, which is based on the combination of the theory of conceptual metaphor and the theory of conceptual spaces. Mental spaces are studied as conceptual structures of a person's memory, which arise in his consciousness at the moment of speech generation. Mental spaces are cognitively interconnected, that's why conceptual structures can be used to form other conceptual structures that arise in integrated spaces. These spaces form a blend, which is not just a set of elements of the original spaces, but a new unique structure. Spatial models are constructed on the basis of a metaphor that actualizes those features and meanings that are not the main and essential for the direct meaning of the word, but are stable in the minds of speakers. It is noted that the basis of metaphorization, according to the theory of conceptual metaphor, is the process of interaction between the knowledge structures of two domains: the source sphere and the target sphere. Particular attention is paid to the study of the process of metaphorical modeling and features of the metaphorical model of Chudinov A. P. Creatively are developed semantic-cognitive formants, studied in the works of Kravtsova Yu. V. Certain aspects of metaphorical modeling of diminutives, which occur through the verbalization of correlative concepts in the associative plan and forming metaphorical models, are presented. The metaphorical model contains the new conceptual area of metaphorical projection and the semantic-cognitive formant, which integrates this area according a similar feature. Metaphorical models of diminutives are formed, when the component of the meaning of a forming word is transferred to a derived word, when the component of the meaning of one conceptual space interacts with the meaning of another conceptual space, creating a blend, a diminutive. The metaphorical model of the diminutive "little cat" is presented in detail.

Постановка проблеми. Спрямованість сучасних когнітивних досліджень (М. Джонсон, Дж. Лакофф, О.О. Селіванова) на вивчення нових сфер застосування концептуальної метафори актуалізували нові дослідження її моделей (А.П. Чудінов, В.М. Телія) у результаті когнітивного процесу концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер). Традиційна двопросторова модель метафоричного проектування, що заснована на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури «джерела» і когнітивної структури «мети» (М. Джонсон, Дж. Лакофф), засвідчує необхідність подальшого розроблення цієї проблематики, особливо під час аналізу демінутивних одиниць, що й зумовлює її актуальність.

Мета статті – розкрити перебіг побудови метафоричних моделей демінутивів, спираючись на процес когнітивної інтеграції демінутивів.

Об'єктом дослідження є когнітивна інтеграція, а **предметом** – метафоричні моделі демінутивів, що були досліджені за допомогою **методів аналізу**, які включають аналіз словникових дефініцій, метод концептуального аналізу з метою моделювання типів концептуальних метафор, а також методу встановлення метафоричних імплікацій (асоціативних зв'язків) та інструментарій теорії концептуальної метафори і теорії концептуальних просторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи поняття мотивації, що інтерпретує ономазіологічну структуру слова та розкриває когнітивні механізми творення вторинно-номінованих одиниць, передовсім демінутивних, окрему увагу слід зосередити на вивченні асоціативно-термінального типу мотивації (О.О. Селіванова)

демінітивів, що відображає процес концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер), який базується на основі об'єднання положень теорії концептуальної метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф) та теорії концептуальних просторів (Ж. Фоконьє). Теорія концептуальної метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф) не повністю відображає процес об'єднання двох смислів під час утворення нових одиниць. На думку О.С. Кубрякової, інтеграція смислів відбувається за їх природної сумісності, а для цього необхідний когнітивний зв'язок [1, с. 455].

Поняття когнітивного зв'язку розглядають, як правило, у зв'язку з так званими ментальними просторами – концептуальними структурами оперативної пам'яті людини, що виникають в її свідомості в момент породження мовлення [2, с. 40]. Прикладом ментального простору може бути будь-яка концептуальна структура, активація якої зумовлює вживання мовної одиниці в її регулярному значенні. Ментальні простори перебувають між собою в когнітивних зв'язках, тому концептуальні структури можуть використовуватися для утворення інших концептуальних структур, які виникають в інтегрованих просторах [2, с. 41]. На думку Ж. Фоконьє та М. Тернера, необхідною умовою для об'єднання просторів є наявність загальних, тобто спільних, елементів у вихідних просторах.

Дж. Лакофф [3, с. 172–173] висловлює думку, що ментальні простори можуть включати ментальні сутності або структуруватися когнітивними моделями, а також вони пов'язані з іншими просторами такими структурами, які Ж. Фоконьє називає конекторами. Ментальні простори здатні розширюватися, тому в процесі когнітивної діяльності до них приєднуються інші сутності.

Схема процесу концептуальної інтеграції, що була запропонована Ж. Фоконьє і М. Тернером, має своє теоретичне підґрунтя для ментальних просторів. У межах цієї схеми два традиційні вхідні простори доповнюються двома додатковими: родовим простором (*generic space*) і вихідним змішаним простором (*blended space*) [4, с. 47].

При цьому Д.М. Кіреєва, досліджуючи праці В. Еванса [5], зазначає, що два вхідні простори містять прототипічні риси концептів, які беруть участь у процесі інтеграції. Родовий простір є медіатором між вхідними просторами і містить атрибути концептів, наявні в обох вхідних просторах. Конектори утворюються за допомогою такої концептуальної операції, яка ідентифікує міжпросторові аналоги у вхідних просторах.

У моделі Ж. Фоконьє і М. Тернера [4, с. 47] ці простори, комбінуючись, утворюють незалежний вихідний змішаний простір або бленд, який становить комплексну інтегровану структуру. Тому бленд – це не просто набір елементів початкових

просторів, а цілком нова унікальна структура, що має специфічні елементи, які суттєво відрізняються від елементів початкових структур, що входять до нього [4, с. 42]. Але не всі елементи й відношення проєктуються із вхідних просторів у бленд, тобто відбувається вибіркова проєкція.

На цій підставі у змішаному просторі формується нова (еменджентна) структура, що генерується через комбінування, у результаті якого отриманий змішаний вихідний простір співвідноситься з інформацією в довготривалій пам'яті, а також через розвиток, тобто подальше уявне моделювання і формування змішаного концепту. Під час комбінування здійснюється проєкція вмісту кожного вхідного простору у вихідний змішаний простір [4, с. 48].

У цьому разі варто враховувати те, що до процесу концептуальної інтеграції залучені особистісне розуміння та асоціації, якими володіє мовець. Отже, після встановлення зв'язків між знаннями мовця різних елементів вхідних просторів можна будувати можливі просторові моделі.

Просторові моделі конструюються на основі тотожності, а отже, на основі метафори. У метафорі актуалізуються ті ознаки та смисли, які не є головними і суттєвими для прямого значення слова, але є стійкими у свідомості мовців. Образні асоціації утворюють мотивувальну основу для виникнення конотацій і є мотивувальною базою для метафоричного перенесення [4, с. 49].

Метафора не лише формує уявлення про об'єкт, а й зумовлює спосіб мислення про нього, маючи здатність визначати, створювати, тобто моделювати структуру реальності [7, с. 94–96].

С.А. Жаботинська вважає, що в перебігу творення метафори спрацьовує когнітивний механізм, призначений для обробки інформації про абстрактні об'єкти, які не сприймаються перцептивно, а підлягають операції порівняння з об'єктами конкретними, які мають перцептивну основу [8, с. 3–6]. Це визначення метафори співвідноситься з розумінням метафори у Дж. Лакоффа, який її визначає як «когнітивний інструмент для осмислення абстрактних понять» [9, с. 244]. В основі метафоризації, за теорією концептуальної метафори, лежить процес взаємодії між структурами знань двох доменів: сфери-джерела і сфери-мішені. Вихідною тезою теорії концептуальної метафори є положення про те, що метафора належить не до рівня суто мовної техніки, а до рівня мислення й діяльності [9].

Поняття процесу метафоризації тісно пов'язане з процесом метафоричного моделювання, тобто засобом уявлення й оцінки певного фрагменту дійсності через абсолютно іншу поняттєву сферу [10, с. 110]. За А.П. Чудіновим «метафоричні моделі є певними концептуаль-

ними матрицями, схемами зв'язку між різними понятійними сферами, складовими різних моделей світу», що формуються на «типовому співвідношенні семантики, яка перебуває у відношеннях безпосередньої мотивації вторинних і первинних значень» [10, с. 7]. Ця теза збігається із семантико-когнітивним підходом до аналізу метафори у Ю.В. Кравцової, де метафорична модель – «це схема вербалізації корелятивних в аналого-асоціативному плані понять, в основі якої закладена метафорична мотивація» [11, с. 47]. Чим детальніше структурована понятійна сфера-джерело, чим більше номінативних можливостей у понятійної сфери-донора, тим більшим є потенціал метафоричної моделі.

У своєму дисертаційному дослідженні Л.Г. Сутуліна, спираючись на дослідження А.П. Чудінова, інтерпретує метафоричну модель як «бінарну когнітивну сполуку, яка утворена шляхом ментальної операції метафоричної проєкції поняттєвих елементів із царини джерела на царину мети та виражається формулою $X - це Y$ » [12, с. 8].

Ознаками метафоричної моделі за А.П. Чудіновим [10], що доводять валідність цієї формули, є:

- вихідна понятійна сфера (ментальна сфера-джерело, сфера-донор), тобто семантична сфера, до якої належать слова в первинному значенні [10]. Наприклад, у демінутива «котик» вихідна понятійна сфера – це «тварина» (кіт);

- нова понятійна сфера (ментальна сфера-мішень, денотативна зона, реципієнтна сфера, напрям метафоричної експансії), тобто в термінах теорії регулярної багатозначності семантична сфера, до якої відносяться слова в переносному значенні [10]. У нашому прикладі новою понятійною сферою у демінутива «котик» є «дитина»;

- типові для даної моделі сценарії, які відображають найбільш характерні для вихідної понятійної сфери послідовності ситуацій [10]: наприклад, сценарій «тварина» передбачає догляд за нею, її харчування і т. п.;

- фрейми, що відносяться до даної моделі, кожен з яких є фрагментом мовної картини світу, що структурує відповідну понятійну (концептуальну) сферу [10]. За визначенням В.З. Дем'янова, фрейм – «це одиниця знань, що організована довкола певного поняття, це – структура даних для представлення стереотипної ситуації» [13, с. 188]. Фреймами понятійної сфери «тварина» є дикі тварини, свійські тварини;

- типові слоти, що становлять фрейм, тобто елементи ситуації, які включають певну частину фрейма, певний аспект його конкретизації [10]. Наприклад, фрейм «свійські тварини» містить такі слоти, як кіт, собака, корова та ін.;

- компонент, що пов'язує первинні і вторинні значення одиниць, що позначає дана модель, тобто підстава для метафоричного конструювання відповідних понятійних сфер, причина, через яку понятійна структура сфери джерела виявляється відповідною для позначення елементів зовсім іншої сфери [10]. Підставою для метафоричного конструювання понятійних сфер «тварина» та «дитина» є маленький розмір, залежність від дорослого чи господаря, незахисність, потреба в молоді та ін.

Семантико-когнітивні форманти, що базуються на типах метафоричної мотивації, досліджує у своїх роботах Ю.В. Кравцова. Семантико-когнітивними формантами, або компонентами, що інтегрують різні сутності за певною схожою рисою, можуть бути форма, колір, звук, стан, оціночність, функційність та ін. [14, с. 90–91].

Виходячи із цього, метафоричною моделлю демінутива «котик» є «Тварина – Людина», де зоонім є корелятом метафори. До цієї метафоричної моделі належать також демінутиви «перепеличка», «ласочка», «зайчик», «лебідонька», у яких когнітивним формантом є оціночність.

Метафоричною моделлю демінутивів «носок» та «зубок» є «Частина тіла людини – Частина рослини», бо ніс у людини подібний за формою до носика у рослин, а зуб у людини подібний за формою до зубка у рослин (часника), семантико-когнітивним формантом цих демінутивів є форма.

Прикладами метафоричної моделі «Артефакт – Частина рослини» є пари слів стріла – стрілка, чашка – чашечка, човен – човник, де форма «артефактів» стріла, чашка, човен є подібною до форми «частин рослини»: стрілки, чашечки, човника, тобто є їхнім формантом [15].

Проаналізуємо значення іменника «нога» – це «одна з двох нижніх кінцівок, орган руху й опори тварин і людини», компонент значення зазнає трансформації значення порівняно з іменником з демінутивним суфіксом ніжка – це «стебло рослини в розчленованих номінаціях або опора, основа чогонебудь». За Н.Ф. Клименко йдеться про метафоричне переосмислення компонента значення іменника «нога» у разі, коли компонент значення «опора» твірного слова (нога) переноситься на похідне слово (ніжка), тобто компонент значення одного концептуального простору «частина тіла людини» вступає у взаємодію зі значенням другого концептуального простору «частина рослини». У результаті цієї інтеграції утворюється бленд, демінутивна одиниця «ніжка», що містить у собі компонент значення «опора», але не у людини, а у рослини [15]. Метафоричною моделлю демінутива ніжка є «Частина тіла людини – Частина рослини», а семантико-когнітивним формантом є форма.

Повертаючись до процесу побудови концептуальної інтеграції, розглянемо, наприклад,

Рис. 1. Схема моделі змішаного простору «Тварина – Дитина»

демінутив «котик» з уривку української колискової пісні: «Ой ну, котик, котино, засни моя дитино» (рис. 1). Так, у демінутиві «котик» (в якому ономаціологічна ознака «кіт» та ономаціологічний базис – *ик*) вихідним простором є «тварина», а саме кіт. Атрибути вихідного простору 1 «Тварина» (невеликий ссавець ряду хижих родини котових, охоронець дому, беззахисність, маленький розмір, здатність швидко заснути, наявність емпатії, грайливість, потреба в молоці та ін.) співвідносяться з атрибутами вихідного простору 2 «Дитина» за зовнішніми ознаками (мініатюрність, приємність на дотик) та загальними характеристиками (залежність від дорослого чи господаря, беззахисність, потреба в молоці), утворюючи загальний простір, у який у процесі метафоричного конструювання проєктуються спільні ознаки з обох просторів, такі як маленький розмір, залежність від дорослого чи господаря, беззахисність, потреба в молоці, приємний на дотик. Ознаки із загального простору проєктуються в бленд, створюючи нову концептуальну структуру «котик». У цьому бленді здійснюється концептуальна інтеграція двох вихідних ментальних просторів, що запозичує семи із

загального простору, утворюючи нову структуру з новими ознаками, такими як, наприклад, «вираження ніжності і любові», що конструюються в бленді і додають абсолютно нові, але зрозумілі інференції та виступають засобом репрезентації оцінного значення.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що процес когнітивної інтеграції – це основа для конструювання метафоричного значення демінутивів, що моделюється через часткові відповідності між вихідними ментальними просторами і вибірковою проєкцією атрибутів кожного з вихідних просторів у новий змішаний простір (бленд), де відбувається виникнення емерджентної (нової) структури.

Метафоричне моделювання демінутивів відбувається через вербалізацію корелятивних в асоціативному плані понять, тобто за допомогою зв'язку між поняттєвими сферами, що утворюють метафоричні моделі: «Тварина – Людина», «Артефакт – Частина рослини», «Частина тіла людини – Частина рослини». Метафорична модель містить вихідну і нову поняттєві сфери метафоричної проєкції та семантико-когнітивний формант, який інтегрує ці сфери за схожою рисою, такою як форма, колір, звук, стан, оціночність, функційність та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знания о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва, 2004.
2. Бабина Л.В. Вторичная репрезентация концептов в языке : дисс. ... док. филолог. Тамбов, 2003. 341 с.
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. Москва, 2004.
4. Fauconnier G., Turner M. The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities. New York, 2002.

5. Киреева Д.М. Происхождение теории концептуальной интеграции. *Мир науки, культуры, образования*. 2012. № 4(35). С. 78–80.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология : учебное пособие. Москва : Академия, 2001. 208 с.
7. Метафора: в языке и тексте. Москва : Наука, 1988. 176 с.
8. Жаботинская С.А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. *Актуальні проблеми менталінгвістики* : зб. ст. за матер. VII Міжнар. наук. конф. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. С. 3–6.
9. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. Москва, 2004.
10. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : монография ; Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2001. 238 с.
11. Кравцова Ю.В. Метафорическая мотивация и ее основные типы (на материале русской художественной метафорики). *Наукові праці. Серія «Філологія. Мовознавство»*. 2014. Вип. 209. Т. 221. С. 46–51.
12. Сутулina Л.Г. Метафорична модель реально-ірреально у наративній структурі іспанських романів-спогадів ХХ–ХХІ століття : дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 2016. 223 с.
13. Краткий словарь когнитивных терминов / под общей редакцией Е.С. Кубряковой Москва, 1996. 245 с.
14. Кравцова Ю.В. Методологические основы семантико-когнитивного исследования метафорики. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2015. Вип. 8. С. 86–95.
15. Клименко Н.Ф. Вияви категорії демутивності в науковому стилі. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 3–13.

REFERENCES

1. Kubryakova, E.S. (2004). Yazyk i znanie. Na puti polucheniya znaniya o yazyke: chasti rechi s kognitivnoj toчки zreniya. Rol' yazyka v poznanii mira [Language and knowledge. On the way of acquiring knowledge of language: parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world]. Moscow.
2. Babina, L.V. (2003). Vtorichnaya reprezentaciya konceptov v yazyke [Secondary representation of concepts in language] : diss. ... dok. filolog. Tambov. 341 p.
3. Lakoff, Dzh. (2004). Zhenshchiny, ogon' i opasnye veshchi: Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii. [Women, Fire and Dangerous Things: What Categories of Language Tell Us About Thinking]. Moscow.
4. Fauconnier, G., Turner, M. (2002). The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities. New York.
5. Kireeva, D.M. (2012). Proiskhozhdenie teorii konceptual'noj integracii [The origin of the theory of conceptual integration]. *The world of science, culture, education*. № 4 (35) P. 78–80.
6. Maslova, V.A. (2001). Lingvokul'turologiya [Linguoculturology] : study guide for students of higher educational institutions. Moscow: Publishing Center "Academy". 208 p.
7. Metafora: v yazyke i tekste. [Metaphor: in language and text]. Moscow : Nauka, 1988. 176 p.
8. Zhabotinskaya, S.A. (2011). Konceptual'naya metafora: procedura analiza dlya mnozhestvennykh dannykh [Conceptual metaphor: An analysis procedure for multiple data.]. *Actual problems of mentalinguistics*. P. 3–6.
9. Lakoff, Dzh., Dzhonson, M. (2004). Metafory, kotorymi my zhivem [The Metaphors We Live By]. Moskva.
10. Chudinov, A.P. (2001). Rossiya v metaforicheskom zerkale: kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory (1991–2000) [Russia in a Metaphorical Mirror: A Cognitive Study of Political Metaphor (1991–2000)] : monografiya. Ekaterinburg. 238 p.
11. Kravcova, Yu.V. (2014). Metaforicheskaya motivaciya i ee osnovnye tipy (na materiale russkoj hudozhestvennoj metaforyki) [Metaphorical motivation and its main types (based on the material of Russian artistic metaphor)]. *Scientific works. Series "Philology. Linguistics"*. Vol. 209. T. 221. Mikolaiv : P. 46–51.
12. Sutulina, L.G. (2016). Metaforichna model' real'ne-irreal'ne u narativnij strukturi ispans'kih romaniv – spogadiv 20-21 stolittya [Metaphorical model of the real-unreal in the narrative structure of Spanish novels – memoirs of the 20-21 century]: dis. ... cand. philologist. Kyiv, 223 p.
13. Kratkij slovar' kognitivnykh terminov (1996). [A short dictionary of cognitive terms]. Edited by E.S. Kubryakova / Moscow State University Publishing House. Moscow, 245 p.
14. Kravcova, Y.V. (2015). Metodologicheskie osnovy semantiko-kognitivnogo issledovaniya metaforyki [Methodological bases of semantic-cognitive research of metaphor]. *System and structure of East Slavic languages*. Vol. 8. P. 86-95.
15. Klimenko, N.F. (2017). Viyavi kategorii deminutivnosti v naukovomu stili [Manifestations of categories of diminutiveness in the scientific style]. *Ukrainian language*. № 2. P. 3–13.

ТЕКСТОВА БАЗА ДАНИХ FRANTEXT: СТРУКТУРА, ПАРАМЕТРИ, ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ

Страшко І. В.

кандидатка філософських наук,

докторантка кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

вул. Тургенєвська, 8/14, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-5137-991X

i.v.strashko@npu.edu.ua

Ключові слова: *корпус текстів, французька мова, інформаційні системи, корпусна лінгвістика, прикладна лінгвістика.*

У статті розглядаються стан, детермінативні характеристики та історія розроблення французької текстової бази даних Frantext. Frantext – це унікальне зібрання французьких і франкомовних синхронно-діахронічних текстових корпусів не тільки за репрезентативністю матеріалу, а й за глибиною представлення різних його аспектів. Ця текстуальна база надає широкий спектр мовної інформації, відображаючи використання французької мови в усій своїй різноманітності. Принципи побудови та збагачення її новими текстами ґрунтуються на балансуванні різних епох та жанрів.

Frantext дає можливість користуватися наявними попередньо визначеними корпусами, створювати власні користувацькі корпуси і здійснювати широке коло пошукових завдань: за словоформою, лемою, граматичними категоріями, семантикою, сполученням лексичних одиниць тощо. Вибираючи корпус, комбінуючи команди і різні типи пошуку, користувач може диверсифікувати його застосування відповідно до своїх наукових інтересів і пріоритетів. Доступні опції експлуатації корпусних ресурсів дають змогу дублювання і видалення корпусу, редагування його назви та опису, створення власного корпусу за автором, датою, літературним жанром, додавання текстів, пошук метаданих для сортування та фільтрування творів.

Серед інших можливостей, запропонованих текстовою базою Frantext, є створення, редагування та перегляд списків слів, які можуть створюватися за допомогою регулярних виразів або SQL і містити окремі слова або їх послідовності.

Сьогодні управління текстовою базою здійснюється за допомогою програмного забезпечення Allegro, компоненти якого – індексатор, робоче середовище і сервер – забезпечують ефективну роботу користувачів із корпусами.

Обсяг, хронологічні межі, текстове наповнення цієї бази свідчать про те, що вона неухильно розвивається, нарощується її ефективність, зростає поле її застосування, збільшується коло користувачів.

Існування такого текстового ресурсу з інструментами для його використання у наукових дослідженнях мови становить інтерес для всіх, хто вивчає і викладає французьку мову як рідну або іноземну.

TEXT DATABASE FRANTEXT: STRUCTURE, PARAMETERS, APPLICATION PRINCIPLES

Strashko I. V.

Ph.D. in Philosophy,

Postdoctoral Student at the Department of Applied Linguistics,

Comparative Linguistics and Translation

National Pedagogical Dragomanov University

Turgenevska str., 8/14, Kyiv, Ukraine

orcid.org/ 0000-0001-5137-991X

i.v.strashko@npu.edu.ua

Key words: *text corpus, French language, information systems, corpus linguistics, applied linguistics.*

The paper focuses on the state, determinative characteristics and development history of the French text database. It is intended to make the French textual database Frantext known to Ukrainian researchers interested in text corpora. Enormous scientists' theoretical and practical activities have culminated in a representative collection of texts belonging to the different fields. In terms of the representativeness of its textual material, and presentation of its various aspects, Frantext is a unique collection of French-language corpora. This textual base provides a wide range of lingual information, reflecting the use of the French language in all its diversity. The principles of constructing and enriching the database with new texts are grounded on balancing different eras and diverse genres.

Frantext allows using predefined corpora, creating user's own corpora and performing a wide range of search tasks, such as: word form, lemmas, grammatical categories, semantics, combination of lexical items and more. By choosing a corpus and combining commands, and different types of queries, as a simple search, an assisted search, and an advanced search, the user can increase the number of applications according to proper scientific interests and priorities. The available options for exploiting corpus resources allow corpus duplication and removal, its title editing and description, making user's own corpus by the author, date, literary genre, etc. Texts adding, metadata search for sorting and filtering texts are also possible.

Among the other possibilities offered by the Frantext textbase is the wordlists' creation, editing and viewing. The last ones can be constituted using regular expressions or CQL and can contain single words or their sequences.

Today, the textbase is operated through software called Allegro, whose components such as an indexer, a runtime environment, and a server ensure that users work efficiently with the corpus.

The volume, chronological framework, textual content of this base indicate that it is steadily developing, its effectiveness is increasing, its fields of application are augmenting, users number is growing.

The existence of such corpora, with tools for their use in scientific and educational research, in order to get acquainted with the structure and functioning of the French language, is of interest to the French-speaking community, and all who study and teach it as a native or foreign language.

Дослідження з корпусної лінгвістики та автоматичної обробки текстів вимагають використання величезних лінгвістичних ресурсів: словників, текстів та корпусів, а також інструментів для управління ними та їх аналізу. Питання якості та доступності корпусів, практик їх застосування залишається ключовим не лише для лінгвістичних

досліджень, а й багатьох інших галузей гуманітарного знання. Отже, зберігається необхідність у великих стандартизованих, анотованих та затверджених корпусах. У зв'язку із цим заслуговує на увагу досвід Франції, де протягом кількох десятиліть ведеться інтенсивна робота щодо створення текстових корпусів.

У цій статті мова піде про французьку і франкомовну текстову базу даних Frantext, яка, з одного боку, відзначається належною лінгвістичною якістю, а з іншого – є доступною в мережі Інтернет.

Незважаючи на те що «дослідження мови на базі електронних корпусів сьогодні стали одним з основних дослідних методів у лінгвістиці» [1, с. 154], в українській мовознавчій традиції практично відсутні спеціальні систематичні розвідки, які б стосувалися опису саме французьких корпусів: наявні лише окремі згадування, зокрема В.В. Жуковська [2], аналізуючи наявні національні корпуси, називає й Frantext. Серед французьких дослідників, які досить детально розглядали функціонал цієї текстової бази, доцільно відзначити роботи Р. Bernard, J. Dendien, J. Lecomte, E. Martin, É. Petitjean, J. Pierrel.

З огляду на це, **актуальність дослідження** зумовлена відсутністю аналізу функціонування французької текстуальної бази Frantext в українському науковому дискурсі.

Мета – теоретичне дослідження детермінативних параметрів та узагальнення досвіду використання французької бази даних Frantext.

Frantext – це текстова база даних, розроблена в лабораторії комп'ютерного аналізу та обробки французького лексикону ATILF (Analyses et Traitements Informatiques du Lexique français). Варто зазначити, що лабораторія пропонує набір комп'ютеризованих ресурсів, які складаються з текстової та лексикологічної бази, серед яких переважно виділяють власне Frantext [3] і комп'ютеризовану версію «Тезауруса французької мови» (Trésor de la Langue Française informatisé [4], знаного під аббревіатурою TLFi), яка базується на «Тезаусусі французької мови» XIX і XX століть (Le Trésor de la Langue Française) у 16 томах, виданому друком за період 1976–1994 років Національним інститутом французької мови. З 2002 року TLFi є у вільному доступі в мережі. Як указують розробники, комп'ютеризована версія містить 100 000 слів з їх історією, 270 000 визначень, 430 000 прикладів. Проте, оскільки написання «Тезауруса...» завершилося у 1994 році, цей ресурс більше не оновлюється і є закритим так «як є» (фр. *en l'état*) [4] (тут і далі переклад мій. – І. С.).

Уже сама ідея створення бази з набору текстів з їх автоматичною обробкою була революційною для лексикографічного ландшафту 70-х років XX сторіччя [5]. Спочатку її основною метою було конституювання «файлів слів» для використання авторами-редакторами під час розроблення словника TLF: стаття в TLF, присвячена певному слову, була наділена його систематичним узгодженням, відібраним за різними критеріями (за алфавітом, граматичними категоріями лівого

або правого контекстів) [6]. База використовувалася і на завершальній стадії редагування слова для відбору тексту з прикладів, наведених у TLF. Конституювання файлів слів і вилучення остаточно збережених прикладів надавалися важким неінтерактивним програмним забезпеченням (тип пакетної обробки) з послідовною обробкою корпусу. Після того як словник був завершений, база даних продовжувала розвиватися: вперше доступна у 90-х роках у формі CD-ROM Discotext, вона була розміщена в Інтернеті в 1998 році разом із першою пошуковою системою Stella.

У 1980-х роках лабораторія ATILF створила текстову платформу, яка дала змогу вражаюче підвищити продуктивність завдяки можливості прямого доступу до слів корпусу. У 1985 році вона забезпечила реалізацію проекту користувальницького інтерфейсу з використанням терміналів Transpac і Minitel. Приблизно 90% із 430 000 зразків, процитованих у TLF / TLFi, було взято з Frantext [7; 8].

Джерельне наповнення текстуальної бази поступово збільшується: за даними, наведеними на сайті Frantext (<https://www.frantext.fr>), у 1992 році база нараховує 2 345 текстів, доступних на постійній та інтерактивній основі. Шляхом традиційного введення, оптичного зчитування та придбання фотокомпозиційних стрічок творів усіх століть відбувається планомірне зростання бази, і вона перетворюється на один із найбільших доступних франкомовних ресурсів [9].

Е. Мартен, характеризуючи функціонал цієї мономовної текстуальної бази, обстоює ідею, що «Frantext ілюструє, крім фактів мови, факти, проілюстровані мовою» (фр. *Frantext illustre, outre les faits de langue, les faits illustrés par la langue*) [9]. Величезна теоретична і практична діяльність науковців увінчалася репрезентативною колекцією текстів, які належать до галузей науки, мистецтва та техніки. А це, підкреслює Е. Мартен, приблизно 160 мільйонів цитат, отриманих у результаті комп'ютерної обробки чотирьох століть літератури, близько 600 000 друкованих сторінок, 300 000 форм, понад 100 мільйонів слововживань і понад мільярд символів. У цей період у Frantext уже представлено близько 900 письменників (майже 450 видавців). У виборі видань, акцентує дослідниця, укладачі керувалися бажанням записати текст першого видання кожного твору. Оригінальні корпуси були вибрані групою фахівців із назв, відібраних за частотою їх появи в основних бібліографіях. Що стосується власне художніх текстів, які становили орієнтовно 80% від загальної кількості, спостерігається справедливий баланс залежно від розподілу в часі (приблизно 6 мільйонів слів на десятиліття) та представництва жанрів. У кожному періоді

представлені в порядку спадання: роман, театр, поезія, мемуари, листування, подорожі, брошури, ораторське мистецтво. Основними науково-технічними галузями, представленими під жанром «трактат або есе», були такі: державне управління, мистецтво, астрономія, будівництво, біологія, хімія, літературознавство, право, економіка, енергетика, етнологія, історія, інформація, лінгвістика, відпочинок, математика, окультизм, філософія, фізика, політика, психологія, релігії, науки про землю, спорт. Зазначені жанри та галузі призначаються як дескриптори кожному тексту в базі даних, окрім власне бібліографічних описів, які дають змогу скласти відповідний робочий корпус. До цього корпусу, уточнює дослідниця, було додано набір текстів, уведених у Лабораторії лексичного аналізу [9].

У цей час, як, утім, і сьогодні, здійснюється постійне спостереження за текстуальною базою з кількома цілями:

- перевірка якості введення даних: певна частина матеріалів потребує внесення змін, оскільки все ще перебуває у первинному стані початку 1960-х років, що пов'язане із технологією тих часів, коли використовувалася перфорована стрічка;

- контролювання якості видань: хороша якість видань, що розглядаються для збору даних, і належним чином оформлене посилання на них – одна з характерних особливостей Frantext. Оскільки деякі публікації можна вважати застарілими та/або ненадійними, вони є предметом корегування;

- поповнення корпусів: політика формування, наповнення і збагачення бази даних новими текстами ґрунтується на принципах збалансування різних епох та різних жанрів і сприяння конкретним дослідницьким та навчальним завданням [6].

«Робочі корпуси – це те, чим ми хочемо, щоб вони були (фр. *Les corpus de travail sont ce qu'on veut qu'ils soient*), – констатує Е. Мартен [9] і робить висновок, що, користуючись ресурсами Frantext уже на ранньому етапі її розвитку, спеціаліст-літературознавець мав змогу вибрати свій корпус: твір або певні твори письменника, літературну продукцію певного хронологічного періоду, епохи, тексти, що належать до певного жанру чи до конкретної галузі. Спеціаліст-мовник міг працювати із цілим корпусом або з великими групами текстів. В останньому випадку машина потім сама сортувала слово/слова за допомогою функції індексу – для визначення місця розташування слова, за допомогою функції пошуку – для ілюстрації його контекстів і за допомогою функції частотності – для підрахунку його вживання. Система також надавала можливість створення списків словоформ. У разі складених форм

списки автоматично формувалися навколо інфінітиту та з попередньо встановленого довідкового словника. Для проведення досліджень у галузі семантики можливості Frantext у цей період менш суттєві, зазначає вона, оскільки пошук місця розташування слова стосується тільки його форми. Однак можна було класифікувати хронологічні списки свідчень уживання слова, у яких описуються умови його використання, характер семантичного зсуву, еволюція, зміна сфери вживання слова. У сфері синтаксису діапазон запитів був більш широкий: можна було знайти приклади множинних конструкцій, вирази, синтаксичні теми. Особливо вона відзначає внесок Frantext у пошук лексичних одиниць із переносним значенням, дослідження нюансів значення слів, жодного свідчення яких не було зафіксовано у традиційних паперових словниках. Навіть за відсутності семантичного сортування, особливо в часто цитованих випадках омографів і багатозначних слів, підкреслює вона, існувала можливість усунути деякі двозначності, зокрема шляхом вибору корпусів, місця слів, усунення збігів. Контексти, надані базою даних, також давали змогу розвинути бібліографію терміну та поняття, яке він охоплює, наприклад шляхом запису цитат авторів, зроблених у більш-менш тісному середовищі [9].

Тобто вже на початковому етапі функціонування Frantext шляхом вибору корпусів і поєднання команд користувач міг збільшити кількість застосувань відповідно до своїх потреб, а саме: проілюструвати прикладами відоме значення слова, підтвердити, засвідчити нове, рідкісне або тільки ймовірне значення, знайти цитату, свідчення вживання, створити файл послідовностей, що функціонують за даною моделлю, датувати форму слова або фразу, вибрати приклади визначень, скласти перелік авторів, ідентифікувати тип мовлення, визначити синтаксичні теми, перелічити орфограми тощо.

Поступово початковий сенс існування Frantext – на службі «Тезаурусу...» – був витіснений бажанням зробити доступним науковому співтовариству вдосконалену колекцію текстових матеріалів з ефективними інструментами пошуку. Спочатку зосереджена на мові XIX і особливо XX століття, база продовжувала розвиватися, розширюючи свій діахронічний простір, виформовуючись як зібрання корпусів: додавалися середньовічні тексти, тексти на середньовічній французькій (приблизно 300 текстів), докласичній та класичній французькій мові [3].

У 2003 році Frantext уже нараховує 3 665 текстів, датованих із 1507 по 1998 рік, і містить близько 80% художніх текстів (у повній версії) та 20% технічних, що представляють основні наукові дисципліни [8].

Дані щорічного зростання кількості текстів, наведені на сайті Frantext (<https://www.frantext.fr/>), свідчать про те, що база регулярно збагачується: у 2004 році вона налічувала 3 737 текстів, у 2008 році – вже 3 911, 2009 рік показує 3 985 робіт, у 2011 – 4 084 тексти, у 2012 році додалось 164 нових тексти, у 2013 році загальна кількість робіт сягає 4 515, у 2014 році база збільшилася на 16 текстів, 2015 рік дає вже 4 746 текстів, у 2016 році – 5 116 текстів. Таке зростання стало можливим завдяки науковій співпраці з різними науково-дослідними інститутами. Амбітна мета авторів цього проєкту – відобразити використання писемної французької мови в її різноманітності – від літературної класики до кулінарних посібників і мисливських трактатів. Репрезентативна вибірка також включає лінгвістичні праці, підручники з географії, журналістські спогади, сучасні романи чи навіть так звані «звичайні» твори.

До липня 2018 року база Frantext функціонувала з програмним забезпеченням STELLA (фр. *Système de Textes en Ligne en Libre Accès*). Це система Інтернет-текстів із відкритим доступом, розроблена в лабораторії INaLF (нині ATILF) Жаком Дендієном (Jacques Dendien). Вона працювала під управлінням MULTICS на сервері Міжрегіонального комп'ютерного центру Лотарингії (CIRIL) у Нансі [9].

Програмне забезпечення STELLA було представлено у вигляді набору інструментів (C++) з такими компонентами:

1) утиліти, які включають сортування, обробку регулярних виразів, переважно з бази даних на основі номенклатури TLF, що дає змогу виконувати операції флексії або лематизації;

2) вебінтерфейс, який дає змогу легко реалізувати користувальницький інтерфейс, функції управління «сеансами користувача», гіпернавігацію між різними програмами, керованими STELLA, незалежно від того, знаходяться вони на одному сервері чи ні;

3) систему управління текстовою базою, яка забезпечує функції зберігання та доступу до інформації [8].

Оскільки програмне забезпечення STELLA, яке було розроблене в кінці 1980-х років, більш не здатне відповідати новим ІТ-завданням, виникла ідея розробити нову, простішу в обслуговуванні пошукову систему, яку з плином часу можна було б модернізувати. Система отримала назву Allegro. Як зазначають її розробники, на даний момент Allegro працює лише на серверах ATILF, але в перспективі планується запропонувати науковому співтовариству безкоштовний інструмент, що дасть змогу користувачам визначати власні сховища зі своїми файлами та їх метаданими. Порівняно з попередньою ця платформа більш зручна у засто-

суванні: вона пропонує алгоритми пошуку для оптимізації часу відгуку під час пошуку форм у лексиконі або виконання корпусних запитів [8; 10].

Allegro складається з трьох різних програмних компонентів: індексатора, робочого середовища і сервера. Індексатор приймає дані і метадані як вхідні, реструктурує їх і створює оптимізований вихідний формат, який дає змогу здійснювати ефективний пошук як даних, так і їх структури. Середовище виконання дає змогу визначати корпус, виконувати запити й отримувати результати у вибраному форматі виведення. Сервер інкапсулює індексатор і середовище виконання, щоб забезпечити доступ із вебсервера до всіх їх функцій. Платформа дає змогу використовувати текстові корпуси, що містять будь-яку кількість шарів анотації, а розмір цих корпусів обмежується лише доступною оперативною пам'яттю. Як відзначає Етьєн Петіжан, один з основних розробників Allegro, індексація всієї бази даних Frantext здійснюється приблизно за хвилину [10].

Отже, з 2018 року Frantext має оновлений інтерфейс, нову платформу Allegro, нові функції, включаючи використання регулярних виразів та SQL, збагачений, лематизований і повністю категоризований єдиний корпус текстів зі стандартними функціями Frantext та новими інструментами пошуку і візуалізації.

Сьогоднішній Frantext (<https://www.frantext.fr/>) дає змогу здійснювати простий і складний пошук щодо словоформ, лем, граматичних категорій, використання регулярних виразів та відображає результати в контексті 700 символів. Нині база включає французькі і франкомовні твори й містить 10% так званих «наукових» та технічних текстів і 90% тих, що вважаються «літературними», об'єднуючи всі жанри: романи, мемуари, автобіографії, щоденники, театр, поезію, есе. Різні елементи, що становлять Frantext, оновлюються кілька разів на рік.

Починаючи з жовтня 2020 року почала функціонувати версія Frantext 20.1, так звана «Агрегація 2021», яка включає тексти в програму агрегування. Станом на жовтень 2020 року Frantext містить 5 469 посилань, або 258 мільйонів слововживань [3].

Сьогодні ознайомитися з усією різноманітністю текстів, наявних у Frantext для навчальних та дослідницьких цілей, можуть науковці, викладачі-дослідники, студенти та наукові співробітники. Доступ до текстуальної бази мають також університети, лабораторії, дослідницькі центри, центри документації, бібліотеки, медіатеки.

Frantext доступний в Інтернеті у трьох версіях: – повна версія за передплатою (3 665 текстів), у якій можна вести пошук за графічними формами тексту;

– класифікована, де представлено частину доступних матеріалів (1 940 текстів), перегляд якої можливий після індивідуального запиту на підписку;

– демонстративна версія, яка пропонує добірку із сорока текстів, не захищених авторським правом, відкритий доступ та безкоштовне тестування функційних можливостей.

Перші дві доступні за підпискою установи або за персональною підпискою, отриманою від ATILF. Вона дійсна протягом календарного або навчального року. Сума передплати використовується для покриття витрат на обслуговування бази та її збагачення. Індивідуальна передплата дає змогу входити за паролем, тоді як інституційна реалізується через прямий доступ за допомогою розпізнавання IP-адреси. Окрім того, у межах партнерства з Національним синдикатом видавців, за платною підпискою надаються додаткові консультації [3; 7].

Варто підкреслити, що у Frantext існує можливість працювати і з попередньо визначеними корпусами, серед яких:

- старофранцузький корпус, де наведено тексти до 1300 року;
- корпус середньофранцузької мови, куди входить зібрання творів 1300–1549 років;
- докласичний корпус репрезентує збірку текстів 1550–1649 років;
- класичний корпус, який охоплює період 1650–1799 років;
- модерн, скомпонований із текстів 1800–1959 років;
- корпус RL-fr: 1950+ – це довідковий корпус французької лексичної мережі (RL-fr), де зібрані тексти з 1950 року;
- сучасний корпус, у якому представлені твори з 1980 року по теперішній час;
- корпус XX століття репрезентує корпус творів XX століття;
- повний корпус, який включає корпус усіх документів [3].

Попередньо визначені корпуси є загальними для всіх користувачів. Змінити попередньо визначений корпус неможливо, але його можна продублювати. Під час завантаження певного корпусу він стає придатним для використання із застосуванням інструментів Frantext. Можна дублювати і видаляти корпус, додавати тексти, редагувати назву та опис корпусу, шукати метадані корпусу для сортування та фільтрування творів.

Кілька слів про принципи роботи з Frantext. Перший етап – вибір корпусу роботи. Можна вибирати з усіх наявних текстів, одного або кількох авторів, творів або сукупність творів, один або кілька літературних жанрів, певний хронологічний розділ або поєднати кілька критеріїв. Дода-

вання текстів до корпусу здійснюється шляхом вибору метаданих із текстової бази даних Frantext. Тобто можна створити власний корпус за автором, датою, літературним жанром тощо. Особисті корпуси зберігаються в обліковому записі користувача, якщо він пройшов автентифікацію, в іншому разі – у браузері.

Другий етап – власне робота з корпусом. Принагідно відзначимо, що кожен пошуковий запит супроводжує Інтернет-довідка.

Frantext дає змогу виконувати різні типи пошуку: конкорданс, частота, суміжність тощо. Простий пошук дає змогу швидко шукати в текстах основного твору слово чи ряд слів, фразу, декілька варіантів написання в одному або кількох реченнях. Керований – дає можливість виконувати складні пошуки спрощеним способом із використанням випадних меню та поєднанням різної інформації (наприклад, форма + лема). Розширений пошук дає змогу проводити дослідження безпосередньо мовою CQL [3].

Наведемо приблизний, а отже, неповний перелік можливостей системи для здійснення більш складного пошуку: відмінкові форми дієслова, іменника чи прикметника; усічені форми; списки слововживань; вирази з множинним вибором в одному запиті; статистичні характеристики лексичних одиниць; вивчення словникового запасу у реченнях, що містять тільки конкретне слово; складні мовні явища, такі як кількісне визначення, займенникові конструкції, складні часи тощо.

Пошук такого роду стає можливим шляхом написання формальних граматики і складається з налаштованих правил. Ці граматики дають змогу здійснювати пошук довільно складних контекстів у корпусі. Також завдяки налаштованим грамацікам можна вказувати на словесні, прикметникові та субстантивні звороти. Під «граматикою» мається на увазі серія комбінованих пошуків. Можна продублювати заздалегідь визначену граматику, але не змінювати її. Заздалегідь визначені граматики є загальними для всіх користувачів. Граматики, які користувач створює для своїх пошукових запитів, є особистими та зберігаються у його браузері. Граматики корисні для розширеного пошуку та визначаються за допомогою мови, що відповідає певній платформі, і можуть містити списки та правила. Граматичні правила – це підмножини, які можна поєднувати між собою за допомогою логічних посилань.

Усі тексти корпусу класифікуються: вони позначені як частина мови або POS. Це означає, що кожному слову присвоюється граматичний тег: дієслово, прислівник, прикметник тощо. Оскільки будь-який граматичний тег має помилки, їх статистично більше буде у старих версіях текстів [3].

Морфосинтаксична анотація дає змогу розрізняти вживання слів. Саме позиція, узгодження і поєднання форм дають змогу визначити використання і вибрати найбільш відповідну граматичну категорію. У Frantext (<https://www.frantext.fr>), кожна форма пов'язана з категорією, тобто з унікальним граматичним тегом.

Для проведення діахронічних досліджень слід скористатися додатковим режимом пошуку, який полягає у використанні «флексії». У цьому разі пошук базується на лексиконах, у яких слово пов'язане з основною формою. Frantext (<https://www.frantext.fr>) дає можливість пошуку корпусу за допомогою трьох флексій: сучасної, середньовічної і флексії XVI–XVII століть. Останні дві присвоюють лемкові мітки, спираючись на лексикон LGeRM, адаптований для врахування графічних варіацій.

Вкладка «частотність» дає змогу розрахувати частоту слова чи регулярного виразу (за десятиліттями, століттями тощо) в особистому корпусі користувача. За допомогою встановленого таким чином обсягу роботи (твір, жанр, століття чи навіть весь корпус) можна з'ясувати частоту вживання слова, послідовності, співіснування слів або послідовностей слів. Вкладка «суміжність» дає змогу шукати збіг, одночасну появу двох або трьох послідовностей слова/слів, регулярних виразів або навіть граматики, а також переглядати їхній лівий та правий контексти. За допомогою цієї опції складається відсортований список слів в алфавітному порядку за зростанням або за спаданням частоти заданого слова. Вкладка «сусідство» дає змогу вивчити колокації слова, регулярного виразу, списку слів або граматики [3].

Можна створювати, редагувати та переглядати списки слів. Списки можуть містити окремі слова або послідовності слів, можуть створюватися за допомогою регулярних виразів або виразів CQL. Списки є особистими і зберігаються у браузері користувача. Заздалегідь визначений список можна продублювати, але змінювати його не можна. Попередньо визначені списки є загальними для всіх користувачів. Списки слів можуть бути використані повторно, зокрема для

проведення пошуку чи вивчення сусідства. Після відображення результатів пошуку в конкордансі або контексті можна уточнити список, використовуючи інструменти, які дають змогу сортувати результати, фільтрувати метадані або змінювати пошук за допомогою контекстного меню. Оскільки простий, допоміжний та розширений пошуки вимагають великої кількості комп'ютерних процедур для кожного запиту, кількість результатів обмежена максимум 100 000. Тобто ступінь складності пошуку залежить виключно від бажання дослідника. Після проведення дослідження можна завантажити результати. Вони кодуються відповідно до стандарту ISO 8859-1, сумісного з використанням основних систем (MS-Windows, Unix, Mac-OS) [3].

Отже, Frantext є унікальною базою не лише за репрезентативністю текстового матеріалу, а й за глибиною представлення різних його аспектів. Її використання вже виходить далеко за межі, у яких була впроваджена система. Як і очікувалося, вона переважно використовується спеціалістами-мовниками як документальне джерело для вивчення, аналізу, спостереження, дослідження текстів. Проте користуються нею й дослідники суміжних дисциплін для проведення соціологічних, історичних, бібліографічних, юридичних розвідок.

Розгляд структури текстуальної бази Frantext, детермінативних характеристик, обсягу, хронологічних меж, сфери використання, текстового наповнення свідчить про те, що вона неухильно розвивається, нарощується її ефективність, зростає поле її застосування, збільшується коло користувачів. Існування в межах одного ресурсу французьких і франкомовних корпусів з інструментами для їх використання у наукових дослідженнях мови або для швидкої та ефективної перевірки особливостей вживання незнайомого слова чи граматичної форми, ознайомлення з будовою і функціонуванням мови становить інтерес для франкомовної спільноти – всіх, хто вивчає і викладає її як рідну або як іноземну.

Предметом наших подальших розвідок буде огляд та порівняльний аналіз сучасних французьких корпусів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демська-Кульчицька О. Дещо про класифікацію текстових корпусів. *Наукові записки. Серія «Мовознавство»*. 2004. Т. 1. № 11. С. 153–157.
2. Жуковська В.В. Вступ до корпусної лінгвістики : навчальний посібник. 2013.
3. ATILF. Base textuelle Frantext (En ligne). ATILF-CNRS & Université de Lorraine. 1998–2020. URL: <https://www.frantext.fr/> (дата звернення: 17.10.2020).
4. TLFi: Trésor de la langue Française informatisé. URL: <http://www.atilf.fr/tlfi>, ATILF – CNRS & Université de Lorraine.
5. Montémont V., Manea L.L. L'évolution de Frantext: quelles modifications et quels usages pour Frantext 2? *XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, Nancy, 2013.

6. Bernard P., Dendien J., Lecomte J., Pierrel J.M. Les ressources de l'ATILF pour l'analyse lexicale et textuelle: TLFi, Frantext et le logiciel Stella. *Actes des 8e Journées Internationales d'Analyse Statistique des Données Textuelles JADT*. 2002. P. 137–149.
7. Bernard P., Lecomte J., Dendien J., & Pierrel J.M. Computerized linguistic resources of the research laboratory ATILF for lexical and textual analysis: Frantext, TLFi, and the software Stella. In LREC. 2002, May.
8. Pierrel J.M. Un ensemble de ressources de référence pour l'étude du français: TLFi, Frantext et le logiciel Stella. *Revue québécoise de linguistique*. 2006. Vol. 32. №. 1. P. 155–176.
9. Martin, É. Frantext la base de données textuelles du français. *Revue Roumaine de linguistique*. 1992. Vol. 37. №. 5-6. P. 331–340.
10. Petitjean, É., Benzitoun, C., Husson, B., & Ollinger, S. Allegro: une plateforme «couteau suisse» pour l'exploitation des ressources textuelles. 2019.

REFERENCES

1. Demska-Kulchyska O. (2004) Deshcho pro klasyfikatsiyu tekstovykh korpusiv [Something about the classification of text corpora]. *Naukovi zapysky. Seriya: Movoznavstvo*. Vol. 1. №. 11. P. 153–157.
2. Zhukovska, V.V. (2013). Vstup do korpusnoyi lnhvistyky: navchalnyy posibnyk [Introduction to corpus linguistics: textbook].
3. ATILF. Base textuelle Frantext (En ligne). ATILF-CNRS & Université de Lorraine. 1998-2020. Retrieved from <https://www.frantext.fr/> (17.10.2020).
4. TLFi : Trésor de la langue Française informatisé, <http://www.atilf.fr/tlfi>, ATILF – CNRS & Université de Lorraine.
5. Montémont, V., Manea, L. (2013). L. Lévolution de Frantext: quelles modifications et quels usages pour Frantext 2? *XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, Nancy.
6. Bernard, P., Dendien, J., Lecomte, J., & Pierrel, J.M. (2002). Les ressources de l'ATILF pour l'analyse lexicale et textuelle: TLFi, Frantext et le logiciel Stella. *Actes des 8e Journées Internationales d'Analyse Statistique des Données Textuelles JADT*, P. 137–149.
7. Bernard, P., Lecomte, J., Dendien, J., & Pierrel, J.M. (2002, May). Computerized linguistic resources of the research laboratory ATILF for lexical and textual analysis: Frantext, TLFi, and the software Stella. In LREC.
8. Pierrel, J. (2006). Un ensemble de ressources de référence pour l'étude du français : tlf, frantext et le logiciel stella. *Revue québécoise de linguistique*. Vol. 32. № 1. P. 155–176.
9. Martin, É. (1992). Frantext la base de données textuelles du français. *Revue Roumaine de linguistique*. Vol. 37. №. 5-6. P. 331–340.
10. Petitjean, É., Benzitoun, C., Husson, B., & Ollinger, S. (2019). Allegro: une plateforme «couteau suisse» pour l'exploitation des ressources textuelles.

АВТОСТЕРЕОТИПНІ РИСИ ПОЛЯКА В АНЕКДОТАХ (НА МАТЕРІАЛІ АНКЕТУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОЛЬЩІ)

Филипець О. З.

аспірант кафедри польської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-4161-408X

dyka.olya@gmail.com

Ключові слова:

*автостереотип поляка,
польська молодь, анкетування,
анекдот, мовна картина
світу.*

У статті здійснено аналіз автостереотипних рис поляка на основі анекдотів, зібраних шляхом анонімного анкетування студентів із різних регіонів Польщі. Респондентами стало 1195 студентів-філологів польських вищих навчальних закладів: Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Університету імені Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні, Університету Миколая Коперника в Торуні, Сілезького університету в Катовіцах, Ягеллонського університету в Кракові, Лодзького університету, Вроцлавського університету та Жешівського університету. Запропоноване дослідження передбачало зібрання відповідей на одне запитання анкети: Proszę napisać znane Pani/Panu dowcipy o Polakach. Усі виявлені в запропонованих студентами анекдотах риси залічено до різних аспектів позамовної дійсності: комунікаційно-психічного, психосупільного, культурного, фізичного та політичного. Простежено, що всі зібрані з анкет анекдоти про поляків є носіями негативних і позитивних автостереотипних рис. З'ясовано, що в межах психосупільного аспекту злодійство поляка домінує над лінивством та алкоголізмом. У світлі комунікаційно-психічного аспекту вміння давати собі раду чи знаходити вихід із кожної ситуації, відважність поляка домінують над жорстокістю та заздрістю. Крізь призму культурного аспекту в анекдотах часто експонується така автостереотипна риса, як відсталість. Фізичний аспект представлений однією автостереотипною рисою поляка – брудний. Зібраний матеріал дав змогу простежити, що експоновані автостереотипні риси увиразнюються шляхом протиставлення поляка і представників інших національностей у різних конфігураціях. Героями анекдотів здебільшого є представники класичної тріади національностей: поляк, німець, «русек». Зрідка в запропонованих студентами анекдотах як третій представник національності виступає американець, француз чи японець.

AUTOSTEREOTYPICAL FEATURES OF A POLE IN ANECDOTES (ON THE MATERIALS OF THE SURVEY OF STUDENT YOUTH IN POLAND)

Fylypets O. Z.

Postgraduate Student at the Department of Polish Philology

Ivan Franko National University of Lviv

University str., 1, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4161-408X

dyka.olya@gmail.com

Key words: *autostereotype of a Pole, Polish youth, questionnaire, anecdote, language picture of the world.*

The article analyzes the autostereotypical traits of a Pole on the basis of anecdotes collected by anonymous questionnaires of students from different regions of Poland. 1195 students of philology of Polish higher education institutions became the respondents: Adam Mickiewicz University in Poznań, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Nicolaus Copernicus University in Toruń, University of Silesia in Katowice, the Jagiellonian University in Kraków, the University of Wrocław, the University of Rzeszów and the University of Łódź. The proposed study provided for the collection of answers to one question of the questionnaire: *Proszę napisać znane Pani / Panu dowcipy o Polakach / Please write jokes you know about Poles.* All the features had found in the anecdotes suggested by the students are included in various aspects of extraverbal reality: communicative-mental, psycho-social, cultural, physical and political. It has been observed that all anecdotes about Poles collected from the questionnaires are carriers of negative and positive autostereotype traits. It has been found that in the psycho-social aspect, Polish theft dominates over laziness and alcoholism. In the light of the communication and mental aspect, the ability to cope with and find a way out of every situation, courage of a Pole dominate over cruelty and envy. The feature of backwardness is often exposed through the prism of the cultural aspect. The physical aspect is represented by one autostereotypical feature of the Pole – dirty. The collected material made it possible to trace that the exhibited autostereotypical features are expressed by contrasting the Pole and representatives of other nationalities in different configurations. The heroes of the anecdotes are mostly representatives of the classical triad of nationalities: Pole, German, “Rusek”. Occasionally, in the anecdotes suggested by students, an American, a Frenchman, or a Japanese appear as the third representative of nationality.

Вступ. Згідно з науковим інструментарієм польської етнолінгвістики стереотип – це «суб'єктивно детерміноване, спрощене, узагальнене уявлення про певний об'єкт, що містить відповідну оцінку і є інтерпретацією реальності» [8, с. 24]. Найповніше стереотипні уявлення виявляються в розмовній мові – т.зв. поточному типі раціональності, що становить «центр системи стилів польської мови» [7, с. 283]. Вважається, що серед трьох типів даних (система мови, анкета, текст) саме шляхом анкетування можна дослідити поточну мовну свідомість мовців, розуміння ними слів [7, с. 287]. Анкетування дає змогу проаналізувати актуальний стан знань мовців про навколишній світ і ступінь стабілізації виокремлених стереотипних уявлень в окресленій групі респондентів. Шляхом анкетування можна дослідити,

серед іншого, закріплені в мовній свідомості респондентів анекдоти. Анекдоти в розмовній мові, як уважає П. Каяк, руйнують повсякденні, колективні та політичні табу, спираються на стереотипи та їх поширюють. Такі стереотипи можна трактувати, як певні знання, що не завжди є негативними [15]. Як зауважують учені, «анекдоти – це стереотипогенний жанр, що є носієм стереотипів, і в якому відбувається гостре відокремлення увиразнених, загострених чи іноді доведених до абсурду стереотипних рис» [9, с. 128]. Наприклад, анекдоти про національності відображають важливі для лінгвокультурної спільноти авто- (про себе) і гетеростереотипні (про людей з-поза спільноти) риси. На прикладі праці про стереотип росіянина в сучасній польській мові доведено, що анекдоти про національності вважаються дуже придатним і

вдячним матеріалом для дослідження стереотипів [9, с. 128]. Д. Буттлер розрізняє три значення терміна «анекдот» (пол. *dowcip*): «1) усі засоби, що здатні передати комічну інтенцію творця; 2) усі форми свідомої мовної творчості жартівливого характеру; 3) чітко визначена, коротка текстова структура з постійною композицією, що завершується несподіваною кінцівкою» [13, с. 30]. Останнє визначення слова *anekdot* також відповідає дефініції цього терміна в «Словнику понять і текстів культури» (пор.: «короткий нарративний текст із непередбачуваним завершенням (висновком), що має на меті розвеселити адресанта» [22, с. 309]. Важливим є також факт, що цей словник уміщує значення слова *anekdot* (пол. *dowcip*) серед текстів культури [22, с. 309]. Однак міжмовна еквівалентність термінів «*dowcip*» та «анекдот» не є абсолютною. Польський термін «*dowcip*» уживається в ширшому значенні, ніж український відповідник «анекдот», адже охоплює, окрім «смішної історії (оповідання)», ще й «короткий вислів, що викликає сміх» [20]. Його український відповідник «анекдот» уживають на позначення «короткого жартівливого (здебільшого вигаданого) оповідання про яку-небудь смішну подію» [2]. Підтверджує цю тезу низка українських фольклористичних досліджень анекдотів, якими є короткі гумористичні чи сатиричні оповідання різного змісту [див. 1]. У запропонованій статті анекдотом вважаємо всі

форми мовної творчості студентів жартівливого характеру: короткі оповідання і вислови. Вважаємо, що анекдоти є носіями стереотипних рис крізь призму окремих аспектів¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню автостереотипу поляка шляхом анкетування в польському і українському мовознавстві присвячено низку праць [11; 21; 3; 4; 5]. Відомі також дослідження, у яких учені аналізували мовно-культурні образи об'єктів (зокрема, національностей) на матеріалі виокремлених з анкет анекдотів [9; 17; 16; 14]. Доцільність використання анекдотів про національності (зокрема, про поляка) на заняттях з польської культури як іноземної обґрунтував П. Каяк [15]. Про стереотип науковця на матеріалі польських анекдотів писала Д. Бжозовська [12]. У польському й українському мовознавстві бракує, однак, поглиблених анкетних досліджень автостереотипу поляка, що актуалізується в польських анекдотах, які побутують у мовній свідомості польських студентів із різних регіонів Польщі.

Мета дослідження – виявити автостереотипні риси поляка на матеріалі анекдотів, закріплених у мовній свідомості студентської молоді Польщі.

Матеріальну базу дослідження становлять 96 одиниць, серед яких і класичні за жанром «анекдоти», і мовні жарти довільної форми, зібрані шляхом проведення впродовж 2018–2019 років анонімного анкетування серед студентів університетів із різних регіонів Польщі. Респондентами стали 1195 студентів-філологів: Університету ім. Адама Міцкевича в Познані (140 студентів), Ягеллонського університету (117 студентів), Жешівського університету (197 студентів), Університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні (110 студентів), Університету Миколая Коперника в Торуні (166 студентів), Вроцлавського університету (140 студентів), Сілезького університету (128 студентів) та Лодзького університету (197 студентів). Кожна група студентів налічує понад 100 респондентів. Це свідчить про репрезентативність даних у кожному студентському середовищі [7]. На потреби цього дослідження аналізу піддаємо відповіді на одне запитання анкети: *Proszę napisać znane Pani/Panu dowcipy o Polakach*. Слід зазначити, що на це запитання відповіло лише 365 (30,5%) респондентів. Не відповіло – 830 (69,5%) анкетованих. Звідси можемо припустити, що респонденти не знають анекдотів про поляків.

Аналіз матеріалу. Відповідаючи на анкетне запитання, респонденти найчастіше лише вказують на тип анекдотів (без подальшого прикладу тексту), в яких героями виступає відома тріада національностей «поляк, німець, «русек»² «*Z cyklu*³ «*był sobie Niemiec, Rusek, Polak*» (78⁴) (В⁵, Ж, Т, Лб, П, К, Кр, Л). Як бачимо, часта згадка

¹ Термін «аспект» уживаємо вслід за вченими-етнолінгвістами в значенні «домени, виокремлені з визначеної точки зору» [18, с. 78]. Під час опису предмета суб'єкт бере до уваги певний напрям його розгляду, бік його інтерпретації. Таке значення терміна «аспект» накладається на поняття «перспективи», яке в категорійному апараті етнолінгвістики визначають як «сукупність властивостей семантичної структури слів». Учені наголошують, що тут ідеться «про сукупність аспектів (сторін) предмета (об'єкта), які мовці беруть до уваги в невідповідному порядку. Ці аспекти укладаються в певні конфігурації і творять своєрідний профіль поняття» [10, с. 112]. У польських етнолінгвістичних дослідженнях уживають термін «фасет» як взаємозамінний до «аспекту». Однак недоцільно отожднювати ці терміни, адже «фасет» означає «підкатегорію» чи «групу класів, що відповідають якійсь спільній характеристиці» [18, с. 78]. Набір фасетів є сталим, а набір аспектів зумовлений зібраним матеріалом.

² Д. Бжозовська стверджує, що такий уклад персонажів анекдотів про національності сформувався історично: під час Другої світової війни поляки контактували з німцями, а комуністичний період призвів до частих контактів із росіянами. Однак один із традиційних героїв анекдотів – «русек» не завжди є росіянином, адже «русеком» поляки називають також «усіх мешканців колишнього СРСР, незважаючи на національність» [23]. В одному зі словників польської мови при визначенні «русєка» як «особи, що походить із території колишнього СРСР» [6, с. 521] міститься кваліфікатор, що це «слово є поточним і виражає презирство та зневагу» [6, с. 521]. Інколи в анекдотах про національності фігурують також євреї чи американці [12, с. 600–601].

³ Усі студентські відповіді подаємо в оригіналі.

⁴ Цифра в дужках означає кількість однакових відповідей респондентів або актуалізацію в анекдотах аналізованій автостереотипної риси у відсотках.

⁵ Перелік скорочень уміщено під текстом статті.

про такий цикл анекдотів відображає канон польських анекдотів про національності, представниками яких є найближчі сусіди поляків. Студенти при цьому зрідка додають, які основні автостереотипні риси актуалізуються в таких анекдотах: *wszystkie dowcipy typu Niemiec, Polak, Rusek, które pokazują spryt, pazerność i prostotę myślenia Polaka (5) (B); jest wiele dowcipów o Polakach w kręgu dowcipów o początku «Polak, Niemiec i Rusek», gdzie Polak jest zawsze najbardziej ekstremalny (B); o Polaku, Rusku, Niemcu, gdzie Polak potrafi wypić najwięcej i nic mu nie jest (K)*. На думку респондентів, у таких анекдотах поляк уміє давати собі раду, екстремальний, жадібний, любить алкоголь, що характеризує його простий спосіб мислення.

Окрім згадки про популярну серію анекдотів із традиційними героями, студенти наводять низку прикладів текстів, у яких зображені автостереотипні риси поляка. Усі експоновані риси ми залічуємо до різних аспектів: комунікаційно-психічного, культурного, психосуспільного, фізичного та політичного.

Велику групу становлять анекдоти, у яких експліцитно відображається автостереотип поляка-зłodія (30,2%), що пов'язується із психосуспільним аспектом.

1. «Co jest dobrego w mroźnej pogodzie? – To, że Polacy trzymają ręce we własnych kieszeniach» (T).

2. «Dwóch kanibali smaży jedzenie nad ogniskiem. Jeden kanibal mówi do drugiego: – Trzymaj wyżej to mięso, to Polak, jeszcze ukradnie nam węgiel» (K).

3. «Co by się stało, gdyby Polaka przemieść na Saharę? – Przez pierwsze 7 lat nic, a potem zaczęłoby brakować piasku» (2) (Ж).

У двох анекдотах, запропонованих респондентами з Катовіц і Жешова, головними героями виступають традиційні представники трьох національностей – німець, поляк, «русек», серед яких поляк учиняє крадіжку: *«Pociągiem jedzie Polak, Niemiec i Rusek. Zakładają się, że przy zgaszonym na 10 sekund świetle uda im się ukraść współpodróżnym paski od spodni. Gdy nadeszła kolej Polaka, po włączonym ponownie świetle nastąpił komunikat, że muszą przerwać podróż, bo ukradziono lokomotywę» (K) й т. ін.⁶*

Пейоративна риса «зłodійство», що відсилає до психосуспільного аспекту, в деяких запропонованих респондентами анекдотах виявляється імпліцитно, наприклад:

⁶ «Komendant policji pojmał trzech więźniów, każdemu z nich w zamian za wyjście wolno polecił w czasie minuty rozbroić sejf. Pierwszy do zadania przystąpił Rosjanin, po upływie czasu i dźwięków uderzenia o sejf różnymi narzędziami, wyszedł z celi ze smutną miną sygnalizującą niepowodzenie. Niemiec postanowił wziąć dynamitu, jednak po wybuchu nic się nie stało. Przyszła kolej na Polaka, wszedł do celi. Po upływie minuty w dalszym ciągu nic nie słychać. Komendant otwiera celę i próbuje włączyć światło. Nie udaje się. Kątem oka widzi Polaka, który w rękę trzyma zarówno gotówkę z sejfu, jak i wykręconą żarówkę» (Ж).

1. «Dlaczego nie powinieneś potraćć Polaka jadącego na rowerze? *Możliwe, że to twój rower (9) (П, К, Ж, Т, Кр)*»;

2. «*Jak jesteś w Polsce, to uważaj, żebyś nie potracił roweru. – Dlaczego? – Bo to może być twój rower» (Л)*;

3. «*Jak nazywać Polaka bez rąk? – Godny zaufania (2)*» (Ж, Т).

Автостереотипна риса «зłodійство» віддзеркалюється також в анекдотах, головними героями яких є поляк та німець. У них фігурує також образ Польщі. Важливим компонентом такого типу анекдотів є крадіжка поляком транспортного засобу, наприклад, велосипеда чи автомобіля. Польські студенти вказують, що представлені ними анекдоти побутують серед німців. Наприклад, 7 разів у анкетних відповідях натрапляємо на анекдот типу: «*Jedź do Polski. Twój samochód już tam jest» (6) (niemiecki dowcip) (П, В, Ж, Л) або «Witamy w Polsce, twój samochód już tu jest!» (Niemcy o Polakach) (B)*.

Серед анкетних відповідей жешівських студентів виокремлюємо такі два анекдоти:

1. «*Niemiecki dowcip o Polakach. Was ist BMW für Polen – czym jest BMW dla Polaka? – Bpld Mein Wagen – Wkrótce moje auto» (Ж)*.

2. «*Kto pierwszy wynalazł rower? – Polak u Niemca na strychu» (Ж)*.

Слід зауважити, що географічне розташування польських міст відповідно до кордону з Німеччиною не вплинуло на поширення анекдотів з персонажами поляка і німця у мовній свідомості респондентів, адже знаходимо такого типу анекдоти не лише серед студентів із Познані, Вроцлава, Лодзі, але й Жешова.

Наступна група анекдотів репрезентує алкоголізм (8,33%) поляків. Цю рису залічуємо до психосуспільного аспекту. Будова сюжету є традиційною, де представлені три національності: поляк, німець, «русек»/американець. Здебільшого поляк як головний герой анекдотів виступає переможцем у змаганнях, хто вип'є більше алкоголю. Наприклад, «*Zawody w picie wódki. Amerykanin, Rusek, Polak piją wódkę, kieliszek po kieliszku. Amerykanin odpada. Zostaje Polak i Rusek. Idą łeb w łeb. Rusek powoli wymięka. Nagle Polak woła: «Stop, stop. Sorry, muszę kończyć, bo umówiłem się na picie» (2) (Ж)*.

На два схожі сюжети анекдоту, що реалізує автостереотипну рису «алкоголізм», натрапляємо в жешівському і лодзькому середовищі. Кінцівка такого сюжету, окрім висвітлення любові до алкоголю, представляє також уміння поляків знаходити вихід із кожної ситуації:

1. «*Wchodzi do polskiego baru obcokrajowiec. Siada i mówi: – Dam 20 funtów temu, kto na raz wypije pół litra wódki, W barze nastala cisza, nikt*

nie ma odwagi się zgłosić, tylko jeden mężczyzna wychodzi chyłkiem z baru. Po 15 minutach wraca i mówi: – Zrobię to. Obcokrajowiec kupuje wódkę, Polak ją szybko wypija, bierze nagrodę od obcokrajowca. Obcokrajowiec jednak pyta. Czemu wyszedłeś z baru wcześniej? Polak odpowiada: Poszedłem do baru obok sprawdzić, czy mi się uda» (Ж);

2. «Polak złożył się z kimś, że wypije za raz całą butelkę wódki. Umówił się w pewnym barze o określonej porze, ale Polak się spóźnia. W końcu przychodzi i mówi. – Przepraszam, że spóźniłem się, ale byłem w barze obok, żeby sprawdzić, czy dam radę» (Л).

Один із респондентів наводить приклад модифікації вірша Владислава Белзи «Катехизм польської дитини», у якому також експонується алкоголізм поляків:

- « – Kto ty jesteś?
- Polak mały.
- Jaki znak twój?
- Trzy browary.
- Gdzie ty mieszkasz?
- Pod ławeczką.
- Czym się bronisz?
- Buteleczką» (Ж).

В одному з наведених нижче анекдотів спостерігаємо форми прояву чорного гумору із віддзеркаленням алкоголізму поляків: «Jaka jest różnica między polskim ślubem a pogrzebem? – Na pogrzebie jest o jednego pijanego mniej» (Ж).

Наступний анекдот зображує представників трьох національностей з урахуванням лексичних особливостей мовлення, а отже – у світлі культурного аспекту. Слід додати, що автостереотипний образ поляка в цьому анекдоті містить рису «любов до алкоголю», а отже, стосується також психосупільного аспекту. Текст анекдоту відображає, що в ментальному лексиконі поляків поширене слово *gorilka*, німців – *Слава Гітлеру!*, росіян – *здравствуйте*. З цими мовними маркерами польські студенти асоціюють німців та росіян. Наприклад, «*Idą Polak, Rusek, Niemiec przez las i nagle zatrzymał ich diabeł. Jeśli powiecie coś i przez 20 min. będzie słycać echo, to was puszcza. Pierwszy był Niemiec: – Hej, Hitler! Głos rozchodzi się 5 min. Następny był Rusek: – Zdrastwujcie! Głos rozchodził się 10 min. Ostatni był Polak: – Wódka. – Gdzie? Rozchodziło się 2 godziny»* (Ж).

⁷ Як бачимо, японець виступає лише в одному гумористичному тексті. Виявлено ще один текст, де віддзеркалено стереотипи Японії та Польщі: «*Czym różni się Japonia od Polski? Wo Japonia to kwiat kwitnącej wiśni. A Polska to kwiat kwitnącej lipy*» (Т). Слід додати, що слово *lipa* респонденти вживають у непряму значенні як «брехня, шахрайство». Про проблему значення слів *lipa/luna, lipny/lunowii* у польській і російській мовах писав М. Скаржинський [див. 19, с. 195–204].

Закріплені в мовній свідомості студентів анекдоти увиразнюють автостереотипні риси «відважність» (8,3%) і «вміння давати собі раду чи знаходити вихід із кожної ситуації» (13,5%). Ці риси реалізують критерій комунікаційних здібностей і залежать від моральних якостей людини, а отже, стосуються комунікаційно-психічного аспекту позаумовної дійсності. Однакові сюжети з'являються в текстах анекдотів, запропонованих, наприклад, респондентами з Познані, Вроцлава, Торуня, Кракова: «*W balonie podróżują Polak, Francuz i Niemiec. Przewoźnik mówi Francuzowi, że teraz jest moda na wyskakiwanie z balonu. Francuz wyskoczył. Następnie przewoźnik mówi, że teraz wyskakuje się z balonu ku chwale ojczyzny i przodków. Niemiec wyskoczył. Później przewoźnik próbuje przekonać Polaka, ale mu się nie udaje. W końcu mówi do niego: – Nie wyskoczysz. Na co Polak: – Ja nie wyskoczę? I wyskoczył*» (4) (В, Т, Кр).

Відважний поляк, який не боїться духів, зображений у такому анекдоті: «*Polak, Niemiec i Rusek chcieli zostać na noc w pewnym hotelu. Obsługa poinformowała ich, że straszy tu duch «Zielone oczko». – To nic, my się nie boimy. Jest północ. Do pokoju Niemca przychodzi duch: – Jestem duch «Zielone oczko». Niemiec się przestraszył i uciekł. Tak samo było z Ruskiem. Przychodzi duch do pokoju Polaka i mówi: – Jestem duch «Zielone oczko». Polak na to: – Jak ci zaraz przywalę, to będziesz miał fioletowe»* (Ж).

У низці анекдотів експонується автостереотип поляка як лінивої (10,41%) людини. Цю виявлену рису вміщуємо в межах психосупільного аспекту. Наводимо нижче тексти анекдоту, де одночасно виявляються автостереотипні й гетеростереотипні уявлення польських студентів. Можна припустити, що в першому прикладі характерною рисою польки є лінощі, а росіянина – злодійство: «*Co urodzi się ze związku Polki z Rosjaninem? – Dziecko zbyt leniwe, żeby kraść* (9) (В, Ж, Т)».

Натомість у другому прикладі актуалізується гетеростереотипна модель японця як працьовитого, а полякові приписується автостереотипна риса «лінивий»: «*Co robi Japończyk⁷, by otrzymać podwyżkę? – Pracuje jeszcze lepiej. – Co robi Polak, by otrzymać podwyżkę? – Strajkuje»* (Ж).

У чотирьох студентських середовищах – Познань, Лодзь, Катовіце, Жешів – побутує анекдот, крізь призму якого відображаються лінивість і відсталість (13,5%) поляків: «*Do wkręcania żarówek potrzeba trzech Polaków – 2 do trzymania drabiny i jednego do trzymania żarówki*» (4) (П, Л, К, Ж). Експоновані риси в цьому анекдоті можуть бути складниками психосупільного і культурного аспекту.

Автостереотипний образ поляка в анекдотах характеризується рисою «зздрість» (3,1%), що

пов'язує сприйняття поляка кризь призму комунікаційно-психічного аспекту. Сюжет анекдотів, що засвідчують таку рису, розгортається навколо трьох національностей у різних конфігураціях. Здебільшого заздрість поляка проявляється щодо сусіда:

1. «*Polak, Czech i Niemiec złowili złotą rybkę. Obiecała, że jeśli ją wypuszczą, to spełni po jednym życzeniu każdego z nich. Czech poprosił o najlepszy samochód, Niemiec poprosił o lepszy samochód od sąsiadów. A Polak prosił o to, żeby sąsiadom te samochody się zepsuły*» (Т);

2. «*Co powie amerykański sąsiad sąsiadowi, który ma piękną krowę? – Masz super krowę! A co powie polski sąsiad sąsiadowi? – Aby Ci ta krowa zdechła*» (К).

Існування у студентській мовній свідомості автостереотипу поляка як недолугого і відсталого засвідчує запропонований торунськими і люблінськими респондентами текст анекдоту: «*Dostał Polak 2 kule i zastał zamknięty w pokoju bez drzwi i okien, bez żadnego wyposażenia, został poproszony o zrobienie z nimi coś niemożliwego. Jedną zgubił, drugą zepsuł*» (2) (Т, Лб).

Відсталість поляка експонується й у запропонованому студентом з Торуня анекдоті: «*Diabeł zamknął Polaka, Niemca i Ruska w osobnych pokojach na cały rok i każdy z nich miał otrzymać roczne zapasy tego, czego sobie życzą. Za rok Niemiec miał wielkie zapasy piwa, Rusek miał dużo seksu, a Polak leżąc na podłodze błagał o zapalniczkę do papierosów*» (Т).

В одному анекдоті експонується неосвіченість, недолугість і відсталість поляків. Виявлені риси відображають культурний аспект, складовою частиною якого є інтелігентність у широкому розумінні. Наприклад, «*Czemu Chrystus nie urodził się w Polsce? – Nikt nie mógł znaleźć 3 mędrców i dziewicy*» (2) (Л, Ж). Жорстокість⁸ (7,3%) поляків у відношенні один до одного, а також відсталість поляка віддзеркалюється в запропонованому студентами з Жешова, Торуня, Катовіц анекдоті: «*Jak ściągnąć jednorękiego Polaka z drzewa? – Potachać do niego*» (3) (Ж, Т, К). Виявлені на основі цього анекдоту риси поляка залічуємо до культурного і комунікаційно-психічного аспектів.

Основою для жартів в одному з анекдотів є фонетичні особливості сілезького діалекту польської мови (культурний аспект). У цьому анекдоті віддзеркалюється також нелюбов до осіб, що походять з-поза Сілезії (комунікаційно-психічний аспект). Цю рису простежимо

⁸ Жорстокість поляків віддзеркалено в анекдоті, що у відповідях респондентів трапляється 4 рази: «*Jak zatrzymać polską kawalerię – Wyłączyć karuzelę*» (4) (В, Ж).

на основі слова *gorol*, яке в Сілезії вживають в етноцентричному значенні «гірша людина», яка не проживає в цій місцевості. Наприклад, «*Przyjechał Polak na Śląsk. Po jakimś czasie pisze list do domu: – Oni wszystko mówią na G. Zwierzę to Gowiydź, Gybuntag! – A na ciebie jak mówią? – Gorol!*» (К). Варто наголосити, що цей гумористичний текст запропоновано респондентом із Катовіц, отже, місце проживання детермінує побутування локальних анекдотів.

В анкетному корпусі анекдотів 6 разів з'явився приклад, що висміює таку автостереотипну рису поляка, як «брудний» (6,25%). Ця риса відображає сприйняття поляками самих себе кризь призму фізичного аспекту: «*Gdzie schować pieniądze tak, by Polak nie znalazł? – Pod mydłem*» (6) (Ж, В).

Серед виявлених анекдотів натрапляємо на політичний, де діалог між президентами Польщі і Росії відображає ставлення поляків до Росії. Так, російський президент висміює економічну ситуацію в Польщі і стверджує про спад ВВП, натомість польський президент передбачає, що Китай захопив Росію: «*2100 rok, spotykają się w zaświatach prezydent Polski i prezydent Rosji, przeglądają obecne informacje ze świata. Prezydent Rosji mówi: Zobacz, w Polsce PKB drastycznie spada. Na to prezydent Polski: «A zobacz to! Zamieszki na granicy polsko-chińskiej»* (Лб).

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу зібраних шляхом анкетування анекдотів виокремлюємо риси і відповідні їм аспекти позамовної дійсності, кризь призму яких польські студенти висміюють представників своєї національності: комунікаційно-психічний, політичний, фізичний, культурний, психосупільний. Усі зібрані з анкет анекдоти є носіями певних автостереотипних рис. Найчастіше (Додаток 1) польські студенти висміюють риси, що належать до психосупільного аспекту, де *злодійство* (30,2%) поляків переважає над *лінивістю* (10,41%), *алкоголізмом* (8,33%). У комунікаційно-психічному аспекті позитивні автостереотипні риси поляка домінують над негативними: *вміння давати собі раду/знаходити вихід із ситуації* (13,5%), *відважність* (8,3%) частіше експонуються в анекдотах, ніж *жорстокість* (7,3%), *заздрість* (3,1%). Автостереотипні уявлення студентів про поляка формуються також на основі анекдотів, що віддзеркалюють риси з культурного аспекту, наприклад, *недолугість/відсталість* (13,5%). Фізичний аспект представлений однією автостереотипною рисою – *брудний* (6,25%). Простежено, що виявлені риси здебільшого увиразнюються шляхом протиставлення поляка і представників інших національностей, наприклад, класичної тріади поляка, німця, «русєка», чи зрідка як третій представник виступає француз, американець або японець.

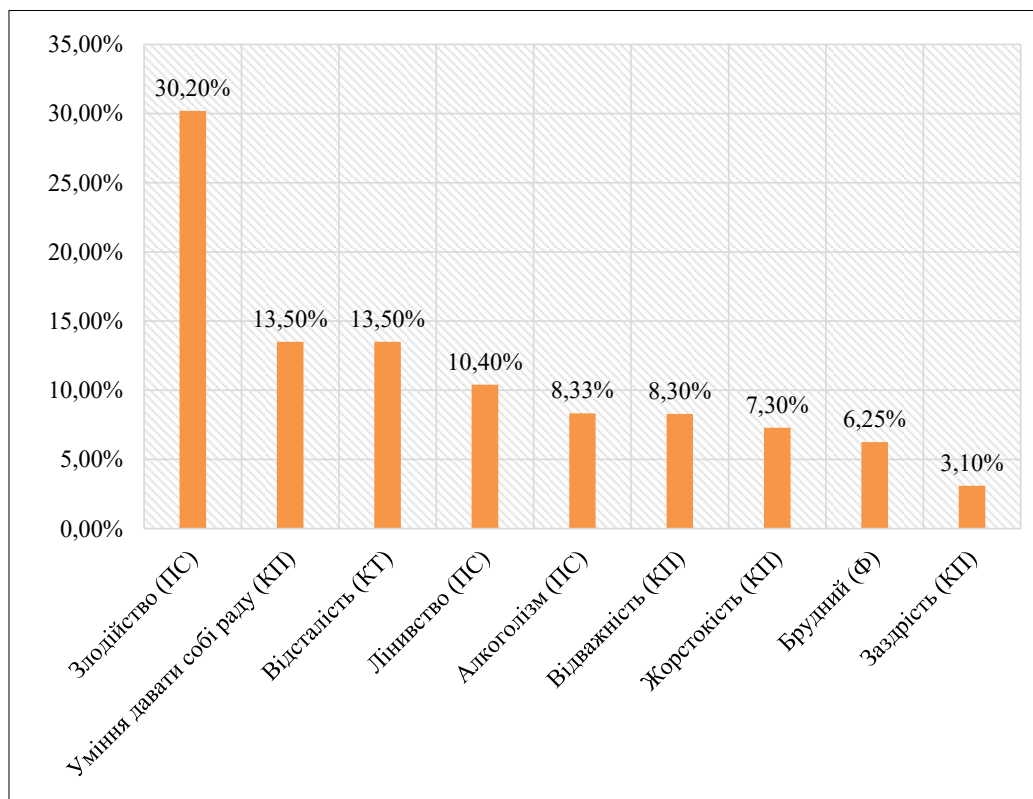

Рис. 1. Автостереотипні риси поляка в анекдотах

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

В – Вроцлав
 Ж – Жешув
 К – Катовіце
 Кр – Краків
 Л – Лодзь
 Лб – Люблін
 П – Познань
 Т – Торунь
 КП – комунікаційно-психічний аспект
 ПС – психосупільний аспект
 КТ – культурний аспект
 Ф – фізичний аспект

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко М. Види, жанри фольклору. Анекдот. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/folklorystyka2.htm> (дата звернення: 05.11.2020).
2. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/anekdot> (дата звернення: 05.11.2020).
3. Филипець О. Автостереотип поляка і гетеростереотип українця у середовищі торунських студентів. *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców łwowskich i toruńskich* / pod red. M. Gębki-Wolak, A. Krawczuk. Toruń, 2019. S. 217–234.
4. Филипець О. Етностереотипні уявлення про поляка та українця серед студентів Жешівського університету (крізь призму асоціацій із предметами). *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*. Gorzów, 2019. № 3. S. 155–165.
5. Филипець О. Способи категоризації етноніма поляк у «інтерпретаціях» студентів Сілезького університету. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. № 14 (1). С. 42–48.
6. Bańsko M. *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa, 2000. Т. 2.

7. Bartmiński J. Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* / pod red. I. Bielińskiej-Gardziel, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, J. Szadury. Lublin, 2014. S. 279–308.
8. Bartmiński J. Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna. *Język a kultura* / pod red. A. Dąbrowskiej. Wrocław, 2008. T. 20. S. 15–33.
9. Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U. Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie. *Etnolingwistyka*. Lublin, 2002. № 14. S. 105–152.
10. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. *Językowy obraz świata* / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin, 1999. S. 103–120.
11. Bartmiński J. Wybrane koncepty w świetle danych ankietowych: Europa, Europejczyk, ojczyzna, Polska, Polak, świat, Wschód, Zachód. *Polskie wartości w europejskiej aksjospherze* / pod red. S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, M. Nowosad- Bakalarczyk, S. Wasiuty. Lublin, 2014. S. 248–308.
12. Brzozowska D. Zmienność i trwałość stereotypów w dowcipach – na przykładzie tekstów o naukowcach. *70 współczesnej polszczyzny. Zjawiska. Procesy. Tendencje* / pod red. A. Dunin-Dutkowskiej, A. Małycki. Lublin, 2013. S. 603–614.
13. Buttler D. Polski dowcip językowy. Warszawa, 1968.
14. Jakubiak E. Stereotyp Żyda w dowcipach przełomu XIX/XX wieku. *Etnolingwistyka*. Lublin, 2003. № 15. S. 128–138.
15. Kajak P. Polak i inne chłopaki. Dowcipy w nauczaniu kultury polskiej jako obcej. URL: <http://kms.polsl.pl/prv/spnjo1/referaty/kajak.pdf> (data звернення: 22.10.2020).
16. Kozinowa A., Potapowa O. Stereotypy językowe w dowcipach rosyjskich. *Etnolingwistyka*. Lublin, 2002. № 14. S. 69–92.
17. Krawczuk A. Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich). *Postscriptum Polonistyczne*. Katowice, 2008. № 1 (1). S. 147–170.
18. Niebrzegowska-Bartmińska S. Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3.* / pod red. I. Bielińskiej-Gardziel, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, J. Szadury. Lublin, 2014. S. 71–102.
19. Skarżyński M. Rosyjskie *луна, липовый* i polskie *lipa, lipny*. *LingVaria*. Kraków, 2015. № 1 (19). S. 195–204.
20. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dowcip%20.html> (data звернення: 05.11.2020).
21. Szadura J.Z badań nad autostereotypem Polaka: kryteria polskości. *Nazwy wartości: studia leksykalno-semantyczne* / pod red. J. Bartmińskiego, M. Mazurkiewicz-Brzozowskiej. Lublin, 1993. S. 239–256.
22. Szczęsna E. Słownik pojęć i tekstów kultury. Warszawa, 2002.
23. Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=83040&id_znaczenia=5206979 (data звернення: 05.11.2020).

REFERENCES

1. Dmytrenko M. Vydy, zhanry folkloru. Anekdod. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/folklorystyka2.htm> (data zvernennya: 05.11.2020).
2. Slovnyk ukrayinskoyi movy. URL: <http://sum.in.ua/s/anedkod> (data zvernennya: 05.11.2020).
3. Fylypec O. (2019) Avtostereotyp polyaka i geterostereotyp ukrayincyia u seredovyshhi torunskykh studentiv. M. Gębka-Wolak, A. Krawczuk (eds). *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców lwowskich i toruńskich*. Toruń. P. 217–234.
4. Fylypec O. (2019) Etnostereotypni uyavlennya pro polyaka ta ukrayincyia sered studentiv Zheshivs'kogo universytetu (kriz' pryzmu asociacij iz predmetamy). *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*. Gorzów. Vol. 3. P. 155–165.
5. Fylypec O. (2020) Sposoby kategoryzacyi etnonima polyak u «interpretacyax» studentiv Silezkogo universytetu. *Zakarpats'ki filologichni studiyi*. Uzhgorod. Vol. 14 (1). P. 42–48.
6. Bańsko M. Inny słownik języka polskiego. T. 2. / Mirosław Bańsko. Warszawa, 2000.
7. Bartmiński J. (2014) Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (eds). *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Lublin. P. 279–308.
8. Bartmiński J. (2008) Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna. A. Dąbrowska (eds). *Język a kultura* Wrocław. T. 20. P. 15–33.
9. Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U. (2002) Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie. *Etnolingwistyka*. Lublin. Vol. 14. P. 105–152.

10. Bartmiński J. (1999) Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. J. Bartmiński (eds). *Językowy obraz świata*. Lublin. P. 103–120.
11. Bartmiński J. (2014) Wybrane koncepty w świetle danych ankietowych: Europa, Europejczyk, ojczyzna, Polska, Polak, świat, Wschód, Zachód. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta (eds). *Polskie wartości w europejskiej aksjiosferze*. Lublin. P. 248–308.
12. Brzozowska D. (2013) Zmienność i trwałość stereotypów w dowcipach – na przykładzie tekstów o naukowcach. A. Dunin-Dutkowska, A. Małycka (eds). *70 współczesnej polszczyzny. Zjawiska. Procesy. Tendencje*. Lublin. P. 603–614.
13. Buttler D. (1968) Polski dowcip językowy. Warszawa.
14. Jakubiak E. (2003) Stereotyp Żyda w dowcipach przełomu XIX/XX wieku. *Etnolingwistyka*. Lublin. Vol. 15. P. 128–138.
15. Kajak P. Polak i inne chłopaki. Dowcipy w nauczaniu kultury polskiej jako obcej. URL: <http://kms.polsl.pl/prv/spnjo1/referaty/kajak.pdf>.
16. Kozinowa A., Potapowa O. (2002) Stereotypy językowe w dowcipach rosyjskich. *Etnolingwistyka*. Lublin. Vol. 14. P. 69–92.
17. Krawczuk A. (2008) Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich). *Postscriptum Polonistyczne*. Katowice. Vol. 1 (1). P. 147–170.
18. Niebrzegowska-Bartmińska S. (2014) Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska- Bartmińska, J. Szadura (eds). *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3*. Lublin. P. 71–102.
19. Skarżyński M. Rosyjskie *лупа, липовый* i polskie *lipa, lipny*. *LingVaria*. Kraków, 2015. nr 1 (19). S. 195–204.
20. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dowcip%20.html>.
21. Szadura, J. (1993) Z badań nad autostereotypem Polaka: kryteria polskości. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (eds). *Nazwy wartości: studia leksykalno-semantyczne*. Lublin. P. 239–256.
22. Szczęśna E. (2002). Słownik pojęć i tekstów kultury. Warszawa.
23. Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=83040&id_znaczenia=5206979.

УДК [811.111+811.14'06]:373.611
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-20>

КОЛЬОРОНАЗВИ В НОМІНАТИВНІЙ СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ КОМПЗИТИВ

Філатова К. О.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри перекладу
Приазовський державний технічний університет
вул. Університетська, 7, Маріуполь, Донецька область, Україна
orcid.org/0000-0002-9437-4382
katerinaf19853008@gmail.com*

Ключові слова: базисні пропозиціональні схеми, кольороназви, номінативні одиниці, домен, когнітивні засади, символічне значення, номінативна структура.

У статті описано трьохетапну процедуру порівняльного лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами в англійській та українській мовах. Зокрема, надано перелік операцій, застосованих на кожному етапі лінгвокогнітивного аналізу колоративних композитів двох мов. У статті узагальнено результати лінгвокогнітивного аналізу англійських композитів із кольороназвами black, white, red, green, yellow, blue, brown, gray, purple, pink, orange та українських композитів із колоративами білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, блакитний, голубий, коричневий, сірий, рожевий.

У дослідженні детально описано послідовні кроки, виконані під час порівняльного аналізу композитів з основними колоративами в англійській та українській мовах. Серед них: визначено типовість таких номінативних одиниць для складу досліджуваних мов; з'ясовано схожість і розбіжності у промінантності кольороконцептів у складі композитів англійської та української мов, що дозволило визначити особливості кольорів у концептуальних картинах світу двох народів; встановлено схожість та відмінності в доменах предметних сутностей, наділених колірною ознакою; порівняно залученість базисних пропозиціональних схем до номінативних процесів англійської та української мов; встановлено типи номінативних процесів, характерних для творення композитів досліджуваних мов; з'ясовано спільні та ідіотетичні когнітивні засади словотвору двох мов; визначено схожість та відмінності в символічних значеннях кольороконцептів у складі номінативної структури композитів англійської та української мов, які віддзеркалюють особливості англійськомовних та україномовних картин світу.

У висновках продемонстровано результати порівняльного лінгвокогнітивного аналізу композитів англійської мови з кольороназвами black, white, red, green, yellow, blue, brown, gray, purple, pink, orange та композитів української мови із колоративами білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, блакитний, голубий, коричневий, сірий, рожевий і, відповідно, визначено спільні та відмінні риси, характерні для словотворчих процесів досліджуваних мов. У висновках також зазначено перспективу подальших розвідок у цьому напрямку.

COLOR-TERMS IN NOMINATIVE STRUCTURE OF ENGLISH AND UKRAINIAN COMPOUNDS

Filatova K. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Translation
Pryazovskyi State Technical University
Universytetska str., 7, Mariupol, Donetsk region, Ukraine
orcid.org/ 0000-0002-9437-4382
katerinaf19853008@gmail.com*

Key words: *basic propositional schemas, colors, nominative units, domain, cognitive principles, symbolic meaning, nominative structure.*

The article describes the three-stage procedure of comparative cognitive linguistic analysis of compounds with color-terms in English and Ukrainian. In particular, the research provides the list of steps to be taken on each stage of cognitive linguistic analysis of compounds with color-terms of two languages. The article generalizes the results of cognitive linguistic analysis of English compounds with black, white, red, green, yellow, blue, brown, grey, purple, pink, orange color-terms and the results of cognitive linguistic analysis of Ukrainian compounds with білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, блакитний, голубий, коричневий, сірий, рожевий color-terms.

The research also describes the consecutive steps of comparative analysis of compounds with color-terms in English and Ukrainian. The compared aspects are the following: determination of the characteristic features of studied nominative units of two languages; identification of similarities and differences in salience of different basic color-concepts in the nominative structure of English and Ukrainian compounds, that allowed to determine the peculiarities of colors in conceptual models of world of two ethnic communities; determination of similarities and differences in salience of the ontological domains of «colored» objects; comparison of salience of different basic propositional schemas applied in naming processes in English and Ukrainian; identification of types of naming processes applied in coining of English and Ukrainian compounds thus pinpointing common and idioethnic cognitive principles of word-formation of studied languages; determination of similarities and differences in the foundations of symbolic meanings developed by different colors in nominative structure of English and Ukrainian compounds that reflect the peculiarities of English speaking and Ukrainian speaking models of world.

The conclusions summarize the results of comparative cognitive linguistic analysis of English compounds with black, white, red, green, yellow, blue, brown, gray, purple, pink, orange color-terms and Ukrainian compounds with білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, блакитний, голубий, коричневий, сірий, рожевий color-terms thus the research determines the similarities and differences in naming processes of studied languages and presents common and idioethnic features of two communities. The conclusions also provide the perspective of further cognitive linguistic research.

Постановка проблеми. Колористика завжди цікавила широкий прошарок дослідників по всьому світу, спонукаючи їх вивчати кольори та їх вплив на життя та світосприйняття людини [22; 23; 24; 25; 26; 27; 28]. Щодо кількості кольоро-назв у різних мовах світу й досі точаться дискусії, оскільки з плином часу з'являються як нові кольори, так і нові відтінки й тони. Не минула

тема кольоронайменувань і лінгвістів, які впритул досліджували кольороконцепти в різних мовах світу [12; 11; 2; 16; 21], й зокрема в англійській [11; 2; 3] та українській [14; 6; 7; 1; 13].

Однак кольороназви цікавили вчених не тільки як самостійні одиниці, а і як компоненти стійких сполучень, й зокрема композитів [4; 5; 15]. Отже, актуальним постає питання щодо альтернативних

способів творення номінативних одиниць, до складу яких входить та чи інша кольороназва, а особливо в неблизькопоріднених мовах.

Метою дослідження є знаходження спільних та відмінних рис у номінативних процесах творення колоративних композитів англійської та української мов. Наше дослідження націлено на виконання таких **завдань**: 1) застосування розробленої методики лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами в неблизькопоріднених мовах; 2) узагальнення відомостей щодо аналізу композитів з основними кольороназвами в англійській та українській мовах; 3) порівняння всіх груп композитів англійської та української мов з основними кольороназвами.

Об'єктом дослідження є композити з кольороназвами в англійській та українській мовах. **Предмет дослідження** – лінгвокогнітивне підґрунтя формування композитів із кольороназвами в досліджуваних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процедура порівняльного лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами в англійській та українській мовах складається із трьох етапів, кожен з яких має відповідні кроки. На першому етапі лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами проводиться аналіз композитів з окремою кольороназвою в досліджуваній мові, на другому – аналіз композитів зі всіма основними кольороназвами в досліджуваній мові, на третьому етапі – порівнюються результати аналізу композитів зі всіма кольороназвами в досліджуваних мовах [17, с. 74; 20, с. 94].

Перший та другий етапи лінгвокогнітивного аналізу колоративних композитів англійської [17, с. 84–127; 18] та української [17, с. 127–155; 19] мов детально викладено в зазначених публікаціях.

Наше дослідження зосереджує свою увагу на третьому – **порівняльному** – етапі лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами в англійській та українській мовах. У нашому дослідженні ми провели такий аналіз, що дало нам можливість: визначити типовість таких лексичних одиниць для складу досліджуваних мов; з'ясувати схожість і розбіжності в проміантності кольороконцептів у складі композитів двох мов, відповідно, визначити особливості кольорів у концептуальних картинах світу двох народів; установити схожість та відмінності в доменах предметних сутностей, наділених колірною ознакою; порівняти залученість базисних пропозиціональних схем до номінативних процесів англійської та української мов; установити тип номінативних процесів, характерних для творення композитів досліджуваних мов; з'ясувати спільні та ідіотнічні когнітивні засади словотвору двох мов;

визначити схожість та відмінності в символічних значеннях кольороконцептів у складі номінативної структури композитів англійської та української мов, які віддзеркалюють особливості англійськомовних та україномовних картин світу [17, с. 26–27, 78].

Композити з основними кольороназвами було відібрано із приблизно однакових за обсягом лексикографічних джерел англійської (*Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*) та української (*Великий тлумачний словник сучасної української мови*) мов. Такі номінативні одиниці виявились більш уживаними в англійській мові (740 одиниць) та вдвічі менш уживаними в українській мові (393 одиниці).

За проміантністю кольорів у складі композитів досліджуваних мов кольори було розподілено на центральні та периферійні. В англійській та українській мовах центральними, найчастіше уживаними кольороконцептами виявились «чорний», «білий» та «червоний». «Жовтий» в українській мові знаходиться на периферії-1, а в англійській – на периферії-2, оскільки є менш активним у цій мові. На периферії-1 в англійській мові знаходиться «зелений». Периферію-2 номінативного поля композитів в англійській та українській мовах займає «синій (блакитний, голубий)» колір, який знаходиться на четвертій позиції за ступенем своєї проміантності в англійській мові та є втричі менш уживаним в українській мові. Можна припустити, що проміантність «синього» в англійській мові та «жовтого» в українській мові є віддзеркаленням забарвлення природного середовища: в одному випадку – моря і неба, в іншому – сонця і степу. Однакову активність у двох мовах показує «сірий» колір, віднесений до Периферії-2. «Коричневий» і «рожевий» кольори займають у різних мовах місця на Периферії-2 та Периферії-3, оскільки демонструють різний ступінь проміантності.

У результаті дослідження було виявлено, що однакові кольори можуть демонструвати більшу частотність у номінативних процесах англійської мови в порівнянні з українською, та навпаки. У номінаціях української мови превалюють «чорний», «жовтий», «сірий» та «рожевий», а в номінаціях англійської – «червоний», «зелений», «синій (блакитний, голубий)» та «коричневий» кольори.

Композити з кольороназвами в англійській та українській мовах позначають вісім онтологічних доменів: ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. Як показало дослідження, композити з кольороназвами найчастіше називають тварину, рослину і людину як в англійській, так і в українській мовах. Дослідження також дозволило виявити домінування певного

кольору в онтологічних доменах номінативного поля англійських та українських композитів. В англійській та українській мовах у номінаціях онтологічних доменів превалюють такі кольори: *червона* (англ.), *чорна* (укр.) – ТВАРИНА; *чорна* (англ., укр.) – ЛЮДИНА; *червона* (англ.), *чорна* (укр.) – РОСЛИНА; *білий, синій* (англ.), *зелений, червоний* (укр.) – АРТЕФАКТ; *червоний* (англ.), *чорний, білий* (укр.) – ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ; *чорний* (англ., укр.) – ОДЯГ; *червона* (англ.), *чорна* (укр.) – ЇЖА; *зелене* (англ.), *чорне* (укр.) – МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ).

Як свідчать наші попередні дослідження [17, с. 84–127, с. 127–155; 18; 19], композити з кольороназвами англійської та української мов утворюються на різних кроках концептуальної деривації. «Композити, утворені на першому кроці, мають ономаціологічну модель, базовану на квалітативній пропозиціональній схемі «X (базис) є ТАКИЙ-колір (ознака)». Значення цих композитів є прямим: вони позначають певну онтологічну сутність, наділену тим чи іншим кольором. Пропозиціональна схема «X є ТАКИЙ-колір» може брати участь у подальшій концептуальній деривації як основа метонімічних та/або метафоричних процесів, у результаті яких перетворюється значення композита, супроводжуване зазвичай і перетвореннями його форми» [17, с. 186].

Найбільша кількість композитів із кольороназвами англійської мови утворюється на першому кроці деривації, вони мають прямі значення. В українській мові найбільша кількість композитів утворюється шляхом метонімічних зсувів. Метафоричні процеси утворення композитів із кольороназвами однаково характерні як для англійської, так і для української мов. Утворення композитів шляхом змішаних зсувів в обох мовах незначне.

«Метонімічні зсуви відбуваються на підставі базисних пропозиціональних схем: партитивності, каузації, власності, контактної дії, інклюзивності, локативності, темпоральності» [8; 9; 10]. У результаті дослідження виявлено, що партитивна схема найчастіше вживається в метонімічних зсувах під час творення композитів із кольороназвами обох мов. Високий ступінь залученості до номінативних процесів англійської та української мов демонструє також схема власності. Досить часто задіяною у творенні композитів англійської мови є також схема каузації та контактної дії, що практично не характерно для номінативних процесів української мови, в результаті яких таким способом утворюється незначна кількість композитів. В українській мові також часто в номінативних процесах задіяна схема інклюзивності на відміну від англійської мови. Буттєві схеми локативності й темпоральності є найменш задіяними в дериваційних процесах двох мов.

Метафоричні зсуви відбуваються на підставі базисної пропозиціональної схеми подібності. Такі зсуви досить часто відбуваються в англійській мові у творенні композитів із кольороназвами, що є менш характерним для української мови.

Проаналізовані дериваційні процеси англійської та української мов засвідчують, що найбільша кількість композитів із переносним значенням у цих мовах утворюється на другому дериваційному кроці. На третьому та четвертому кроках деривації утворюється незначна кількість композитів із кольоронаймаваннями в обох мовах, які мають переносне значення.

Дослідження показало, що композити із кольороназвами, які мають символічне значення, утворене від самого кольору, були виявлені в англійській та українській мовах приблизно в однаковій кількості. Однак кольороназви у своєму символічному значенні у складі композитів англійської та української мов демонструють різний ступінь уживаності. Так, найбільш уживаними кольороназвами із символічним значенням у складі композитів двох мов є «чорний», «білий» та «червоний»; в англійській мові можна також виділити «синій (блакитний, голубий)».

Висновки. У результаті порівняльного аналізу англійських та українських композитів із кольороназвами було виявлено їхні спільні та відмінні риси. Найчастіше вживаними в номінативних процесах обох мов виявились кольороконцепти *чорний, білий та червоний* за значного домінування *чорного* в англійській та українській мовах. Що стосується участі інших кольороконцептів у номінації композитів, то можна зазначити, що в англійській мові активно задіяні *синій (блакитний, голубий), зелений та коричневий* кольори, а в українській мові – *жовтий, сірий та рожевий. Фіолетовий та оранжевий* кольори не представлені у складі композитів української мови.

Аналізовані композити англійської та української мов представляють вісім онтологічних доменів: ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ/ТЕРИТОРІЯ, АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. В англійській мові найбільшою кількістю композитів позначений домен ТВАРИНА, в українській мові – домени ТВАРИНА та ЛЮДИНА. Композити з кольоронаймаваннями *чорний, червоний та білий* переважають за кількістю в усіх доменах.

Як показало дослідження, утворення композитів англійської та української мов відбувається на різних дериваційних кроках. В англійській мові найбільше композитів утворюється на першому кроці деривації, вони мають пряме значення. В українській мові найбільша кількість композитів утворюється на другому дериваційному кроці шляхом метонімії та має при цьому переносне значення. Композитів, утворених метонімічним

шляхом, в англійській мові трохи менше. Метафоричні та комплексні зсуви відбуваються в обох мовах в окремих випадках. Метонімічні зсуви у двох мовах найчастіше відбуваються на основі базисних пропозиціональних схем партитивності та власності, метафоричні зсуви – на підставі базисної пропозиціональної схеми подібності, в українській мові, в поодиноких випадках – базисної пропозиціональної схеми схожості/аналогії.

Композитів із кольороназвою – символною ознакою в українській мові за кількістю більше, аніж в англійській мові. *Чорний, білий та червоний* кольори мають найбільше символних значень у двох мовах, в англійській мові до них також долучається *синій (блакитний, голубий)*.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку може стати порівняльний лінгвокогнітивний аналіз на матеріалі інших мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І.М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1997. 21 с.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
3. Голубь Л.А. Сквозные мотивы языковой картины мира (на примере семантического поля «цвет» в английском и русском языках) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Москва, 2006. 25 с.
4. Деменчук О.В. Колоративна композиція у мовній картині світу української та англійської націй: досвід когнітивно-ономасіологічного аналізу. *Проблеми зіставної семантики* : зб. наук. статей / відп. ред. М.П. Кочерган. Київ : Київський державний лінгвістичний ун-т, 2001. Вип. 5. С. 85–89.
5. Деменчук О.В. Колоративна композиція в англійській мові: когнітивно-ономасіологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2003. 240 с.
6. Дзивак О.Н. Лексика на обозначение цвета в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Украинский язык». Киев, 1974. 34 с.
7. Дзивак О.М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові. *Українське мовознавство*. 1975. Вип. 3. С. 23–31.
8. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели и событийные схемы. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2009. № 837. С. 3–14.
9. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2010. Вип. 928. С. 6–20.
10. Жаботинская С.А. Генеративизм, когнитивизм и Семантика лингвальных сетей. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна* : зб. праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової. Київ : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 99–141.
11. Жирмунская М.Л. Словообразовательные потенции прилагательных цветообозначения в современных германских языках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1982. 25 с.
12. Кириченко А.Г. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов'янських мовах. *Питання українського мовознавства*. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. Кн. 4. С. 127–136.
13. Ковальова Т.В. Лексико-семантичні поля колоративів в українській поезії початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Харків, 1999. 19 с.
14. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 97–112.
15. Мелько Х.Б. Колоративна композиція в англійській та українській мовах: особливості номінації. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2015. № 3. С. 153–160.
16. Свєцинська (Філатова) К.О. Шляхи та чинники формування колірної концепції на матеріалі англійської, української та новогрецької мов. *Актуальні проблеми науки та освіти* : зб. матер. ХІІІ підсумк. наук.-практ. конф. викл. МДУ, Маріуполь, 4 лютого 2011 р. / ред. К.В. Балабанов. Маріуполь : МДУ, 2011. С. 314–316.
17. Філатова К.О. Кольороконцепти в номінативних моделях англійських, українських і новогрецьких композитів: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2018. 356 с.
18. Філатова К.О. Кольороконцепти в номінативних моделях англійських композитів: лінгвокогнітивний аналіз. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного ун-ту ім. Івана Франка. Серія: філологічні науки (мовознавство)* : зб. наук. праць. 2018. № 10. С. 145–149.

19. Філатова К.О. Лінгвокогнітивний аналіз композитів із кольороназвами в українській мові. *Науковий журнал ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Закарпатські філологічні студії». Серія: філологічні науки* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 12. С. 180–186.
20. Філатова К.О. Методика лінгвокогнітивного аналізу композитів із кольороназвами неблизькопоріднених мов : тези Міжнар. науково-техн. конф. «Університетська наука-2020» (Маріуполь, 20–21 травня 2020 р.) : в 4 т. ; ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь : ПДТУ, 2020. С. 94–95.
21. Флойд Л.А. Лінгвоментальна специфіка непрямих назв кольорів (на матеріалі іспанської, англійської, української, російської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2013. 187 с.
22. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution. Berkeley : Reed, 1969. 178 p.
23. Birren F. Color and Human Response. New York : Van Nostrand Reinhold Co., 1978. 141 p.
24. Casson R.W. Color shift: evolution of English color terms from brightness to hue. *Color Categories in Thought and Language* / eds. C.L. Hardin, L. Maffi. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. P. 224–239.
25. Gage J. Colour and culture: practice and meaning from antiquity to abstraction. Berkeley : University of California Press, 1999. 336 p.
26. Heider E.R. Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology*. Washington, 1972. № 93 (1). P. 10–20.
27. Wierzbicka A. The semantics of colour: A new paradigm. *Progress in Colour Studies* ; eds. C.P. Biggam, C.J. Kay. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2006. P. 1–24.
28. Wittgenstein L. Remarks on Colour / eds. G.E.M. Anscombe ; trans. L. McAlister, M. Schättle. Oxford : Basil Blackwell, 1977. 170 p.

REFERENCES

1. Babii I. M. (1997) Semantyka, struktura ta stylistychni funktsii nazv koloriv u suchasniy ukrainskiy movi [Semantics, structure and stylistic functions of color-terms in modern Ukrainian language] (PhD Thesis), Kyiv: Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.
2. Holubovska I. O. (2004) *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu* [Ethnic features of linguistic models of the world]. Kyiv: Lohos. (in Ukrainian)
3. Golub L. A. (2006) Skvoznye motyvy iazykovoy kartyny mira (na primere semanticheskogo polia "tsvet" v angliiskom i ukrainskom iazykakh) [Thorough motives of the linguistic model of the world (on the example of the semantic field "color" in English and Russian)] (PhD Thesis), Moscow: Moscow State Regional University.
4. Demenchuk O. V. (2001) Koloratyvna kompozyta u movniy kartyni svitu ukrainskoi ta anhliyskoi natsii: dosvid kohnityvno-onomasiolohichnoho analizu [Colorative compound in the linguistic model of the world of Ukrainian and English nations: cognitive-onomasiological analysis]. *Problems of comparative semantics*, vol. 5, pp. 85 – 89.
5. Demenchuk O. V. (2003) Koloratyvna kompozyta v anhliyskiy movi: kohnityvno- onomasiolohichniy aspekt [Colorative compound in English: cognitive-onomasiological aspect] (PhD Thesis), Kyiv : Kyiv National Linguistic University.
6. Dzivak O. N. (1974) Leksika na oboznachenie tsveta v sovremennom ukrainskom iazyke [Lexicon for nomination color-terms in modern Ukrainian language] (PhD Thesis), Kiev.
7. Dzivak O. M. (1975) Pro systemu nazv koloriv u suchasniy ukrainskiy literaturniy movi [The system of color names in the modern Ukrainian literary language]. *Ukrainian Linguistics*, vol. 3, pp. 23–31.
8. Zhabotinskaya S. A. (2009) Onomasiologicheskie modeli i sobytiynye skhemy [Onomasiological models and propositional schemes]. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin*, no. 837, pp. 3–14.
9. Zhabotinskaya S. A. (2010) Lingvokognitivnyi podkhod k analizu nominativnykh protsessov [Cognitive linguistic approach to the analysis of nominative processes]. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin*, vol. 928, pp. 6–20.
10. Zhabotinskaya S. A. (2018) Generativizm, kognitivizm i Semantika lingvalnykh setey [Generativism, Cognitivism, and the Semantics of Lingual Networks]. *Doctrina multiplex, veritas una. Uchen bahato, istyna odna*, pp. 99–141.
11. Zhirmunskaya M. L. (1982) Slovoobrazovatelnye potentsii prilagatelnykh tsvetooboznacheniya v sovremennykh germanskikh yazykakh [Derivative potencies of color-nomination adjectives in Modern Germanic languages] (PhD Thesis), Moskva.
12. Kyrychenko A. H. (1960) Do semantychnoi kharakterystyky nazv koloriv u skhidnoslovianskykh movakh [Semantic characteristics of color names in East Slavic languages]. *Ukrainian linguistics issues*, no. 4, pp. 127–136.

13. Kovalova T. V. (1999) Leksyko-semantychni polia koloratyviv v ukrainskii poezii na pochatku XX st. [Lexico-semantic fields of the coloratives in Ukrainian poetry of the beginning of the 20th century] (PhD Thesis), Kharkiv: G. S. Scovoroda Kharkiv State Pedagogical University.
14. Krytenko A. P. (1967) Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi [Semantic structure of color names in Ukrainian language]. *Linguistics*, no. 4, pp. 97–112.
15. Melko Kh. B. (2015) Koloratyvna kompozyta v angliiskii ta ukrainskii movakh: osoblyvosti nominatsii [Colorative compound in English and Ukrainian: peculiarities of the nomination]. *I. Franko Drohobych State Pedagogical University Bulletin (Linguistics)*, no. 3, pp. 153–60.
16. Svetsynska (Filatova) K. O. (2011) Shliakhy ta chynnyky formuvannia kolirnoho kontsepta na materialy angliiskoi, ukrainskoi ta novohretskoi mov [Ways and factors of color concept formation in English, Ukrainian and Modern Greek languages]. Proceedings of the *Aktualni problemy nauky ta osvity: XIII pidsumkova naukovo-praktychna konferentsia vykladachiv (Ukraine, Mariupol, February 4, 2011)* (eds. Balabanov K. V.), Mariupol: Mariupol State University, pp. 314–316.
17. Filatova K. O. (2018) Kolorokontsepty v nominativnykh modeliakh anhliiskikh, ukrainskikh i novohretskikh kompozytiv: linhvokohnityvnyi aspekt [Color-concepts in naming models of English, Ukrainian and Modern Greek compounds: a cognitive linguistic aspect] (PhD Thesis), Kyiv: Borys Hrinchenko Kyiv University.
18. Filatova K. O. (2018) Kolorokontsepty v nominativnykh modeliakh anhliiskikh kompozytiv: linhvokohnityvnyi analiz [Color-concepts in naming models of English compounds: a cognitive linguistic analysis]. *I. Franko Drohobych State Pedagogical University Bulletin (Linguistics)*, no. 10, pp. 145–149.
19. Filatova K. O. (2019) Linhvokohnityvnyi analiz kompozytiv iz koloronazvamy v ukrainskii movi [Cognitive linguistic analysis of compounds with color-terms in Ukrainian]. *Transcarpathian philological studies*, vol. 12, pp. 180–186.
20. Filatova K. O. (2020) Metodyka linhvokohnityvnoho analizu kompozytiv iz koloronazvamy neblizkosporidnenykh mov [Methodology of cognitive linguistic analysis of compounds with color-terms of non-cognate languages]. Proceedings of the *Universytetska nauka-2020: mizhnarodna naukovo-tekhnichna konferentsia (Ukraine, Mariupol, May 20-21, 2020)*, Mariupol: Pryazovskyi State Technical University, pp. 94–95.
21. Floid L. A. (2013) Linhvomentalna spetsyfika nepriamykh nazv koloriv (na materialy ispaniskoi, anhliiskoi, ukrainskoi, rosiiskoi mov) [Mental linguistic specificity of indirect color names (on the material of Spanish, English, Ukrainian, Russian languages)] (PhD Thesis), Odesa: K. D. Ushynskiyi South Ukrainian National Pedagogical University.
22. Berlin B., Kay P. (1969) Basic colour terms: their universality and evolution. Berkeley: Reed.
23. Birren F. (1978) Color and Human Response. New York: Van Nostrand Reinhold Co.
24. Casson R. W. (1997) Color shift: evolution of English color terms from brightness to hue. *Color Categories in Thought and Language*, pp. 224–239.
25. Gage J. (1999) Colour and culture: practice and meaning from antiquity to abstraction. Berkeley: University of California Press.
26. Heider E. R. (1972) Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology*, no. 93(1), pp. 10–20.
27. Wierzbicka A. (2006) The semantics of colour: A new paradigm. *Progress in Colour Studies*, pp. 1–24.
28. Wittgenstein L. (1977) Remarks on Colour. Oxford: Basil Blackwell.

ДИНАМІКА ОСОБОВИХ ІМЕН РАДЕХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Христіанінова Р. О.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Омельковець Р. С.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0001-6608-7901
omelkovets.ruslana@eenu.edu.ua*

Ключові слова: антропонім, іменник, онім, чоловіче ім'я, жіноче ім'я, частотні імена, рідковживані імена, поодинокі імена.

У статті на матеріалі антропонімікону Радеківського району Львівської області простежено динаміку чоловічих та жіночих імен з 1970 р. до 2020 р. Окреслено склад жіночого та чоловічого іменника зазначеного району, здійснено його якісний та кількісний аналіз, зокрема визначено частотні, маловживані та поодинокі імена на шести зрізах, кожен з яких охоплює десятиріччя, що дало змогу визначити найуживаніші імена в кожному десятиріччі і впродовж шістдесяти років загалом, стрижень стабільних імен, зміни в наборі найуживаніших імен, збереження класичних і появу нових імен, частотність уживання онімів. Указано причини, що впливали на оновлення й розширення асортименту найуживаніших імен.

Упродовж останніх десятиріччь ХХ ст. (з 1970 р. до 2000 р.) у чоловічому та жіночому антропоніміконі Радеківського району Львівської області засвідчено відносну консервативність у виборі імен для хлопчиків і дівчаток та своєрідну певну прерогативу, що її надають деяким іменам. Новонароджених називають переважно в честь дідусів, батьків, бабусь, матерів та інших шанованих членів родини. Для цього періоду характерний постійний і компактний набір лексем, який складається виключно з традиційних, рекомендованих церковними святцями календарних імен. Спостережено значну концентрацію імен, тобто невелика кількість їх охоплює більшу частину новонароджених.

У ХХІ ст. ситуація вибору імен змінилася. З початку століття спостережено значне оновлення й розширення асортименту як чоловічих, так і жіночих імен. Установлено, що на перший план під час називання народжених дітей у цей період виходять індивідуальні уподобання батьків, а основним мотивом іменування стає мода на імена, яка дала поштовх до формування вузького кола ультрамодних чоловічих та жіночих імен і виведення з обігу багатьох традиційних антропонімів, що змістилися з центральної в периферійну зону іменника. До найяскравіших новин в антропонімії цього часу уналежнюємо численні запозичення та багатокомпонентні лексеми, що набули документальної сили.

**PERSONAL NAMES DYNAMICS:
CASE STUDY OF RADEKHIV DISTRICT OF LVIV REGION**

Khrystianinova R. O.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Movies
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Omelkovets R. S.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
Lesya Ukrainka Volyn National University
Voli ave., 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6608-7901
omelkovets.ruslana@eenu.edu.ua*

Key words: *anthroponym, noun, onym, male name, female name, frequent names, commonly used names, unique names.*

The article considers the issue of male and female names dynamics on the anthroponymic material of the Radekhiv district, Lviv region, within the period of 1970–2020. The study has revealed the specific weight of each of these statistic groups in the highlighted periods. The research findings have provided grounds to determine the most commonly used names in the studied fifty-year period, the core of stable names, changes in the set of commonly used names, the preservation of classic and the emergence of new names, the frequency of onyms use in six sections. The article substantiates the reasons that influenced the update and expansion of the commonly used names range. The analysis of the changes that occurred in the period from 1970 to 2020 in the male and female anthroponymicon of Radekhiv district of Lviv region shows that there existed noticeable conservatism in the choice of names for boys and girls and predisposition to some names. A constant and compact set of names is characteristic of this period. In addition, the study has revealed a significant concentration of names – a small number of them were given to most newborns. Such phenomenon as standardization has become widespread. But, since the beginning of the 21st century, we have recorded the renewal and expansion of the range of both male and female names. The traditional names were in their majority in the anthroponymic system of Radekhiv district of Lviv region until 2000. But family traditions are organically connected with the individual preferences and fashion for names. This factor has become the main motivator of choosing a name and stimulated the formation of a narrowed group of trendy male and female names and caused the withdrawal from circulation of many anthroponyms that occupied positions in the peripheral part of the noun.

The situation with choosing names has significantly changed in the 21st century. The most striking innovations in the anthroponymy of this time are, without any doubt, numerous borrowings, multi-component tokens that have gained documentary power.

Постановка проблеми. Цінним елементом культури будь-якого народу є власні імена. Вони здавна привертали увагу представників різних наук. Основоположник антропоніміки в Україні Іван Франко у праці «Причинки до української ономастики» наголошував на тому, що особові назви є матеріалом дослідження як для філолога, так і для історика та етнографа [1, с. 391]. Але українська ономастична лексика, яку можна розглядати крізь призму історії українського народу, – це насамперед об'єкт уваги мовознавців, адже будь-яке ім'я – це слово. Отже, ім'я як знак, на основі якого індивідуалізують та ідентифікують особу, вивчають переважно як мовне явище в його лінгвістичному та історичному розвитку [2, с. 129].

Мотиви іменування бувають різні. У них захований спосіб мислення народу, його психологія й погляди на світ. Основним мотивом вибору імені для немовлят вважають родинну традицію надання синові імені батька або діда. З одного боку, це давній звичай обов'язкового продовження хлопчиками батьківського роду, адже в такий спосіб зберігається пам'ять про рідних, а з іншого – родинні традиції впливають на певну консервацію іменника, стримують вплив свіжих імен і, отже, не сприяють збагаченню іменного репертуару. Проти родинної традиції в іменуванні виступають деякі вчені, котрі досліджують зв'язок особових імен із характером людини. Мотивація їхнього ставлення поринає в галузь психології. Наприклад, професор Б.Ю. Хигір наголошує, що давати синам ім'я на честь батьків, скажімо, на честь батька, небажано, оскільки це може спровокувати розвиток негативних рис характеру, зокрема неврівноваженості, дратівливості тощо [3].

З позиції філософії імена характеризує визначний учений, філософ П.А. Флоренський [4]. Важливе місце, на його думку, посідає запозичення імен: імена запозичують, перекладають, вони підлягають аррадикації, морфологічним змінам – і так набувають нового вигляду, в більшості випадків дуже далекого від первинного.

У наш час вибір імені є юридично вільним і в усіх випадках залежить винятково від волі найменувачів, тобто батьків. Основні фактори, які посприяли популярності того чи того імені у ХХ столітті:

- милозвучність імені (батьки дають дитині приємне, милозвучне ім'я, яке подобається (суб'єктивний фактор));

- релігійний фактор (вибираючи ім'я, користуються церковним календарем і називають дитину іменем того святого, на день якого дитина з'явилася на світ;

- збереження сімейних традицій (найменування новонародженого на честь батька, дідуся, близького родича;

- «фактор моди», який «підносить» те чи те ім'я в певний період.

Дослідження антропонімії – важлива і цікава проблема сучасного мовознавства, яка потребує всебічного мовознавчого студіювання. Натепер вивчено склад і динаміку імен протягом значного часового проміжку на антропонімічному матеріалі окремих регіонів України: Буковини (Л.В. Кракалія, Л.В. Чувашова), Лемківщини (С.С. Панцьо), Одещини (Ю.О. Карпенко, О.Ю. Касім, О.Ю. Медведєва, Л.П. Зайчикова, С.Л. Брайченко), Волині (І.Д. Скорук), Закарпаття (П.П. Чучка, Л.О. Белей), Тернопілля (Г.В. Бачинська, Н.О. Свистун), Донеччини (Г.В. Кравченко, Т.В. Буга), Кропивницького (О.В. Черноус) тощо. Однак імена певних регіонів усе ще мало досліджені. На думку П.П. Чучки, успішне вивчення національного іменника неможливе без докладного аналізу регіональних антропонімічних систем та їхніх структурних елементів так само, як неможливе успішне дослідження загальнонаціональної мовної системи без належного вивчення діалектів [5, с. 14]. Дотепер поза увагою мовознавців був антропонімікон Радехівського району Львівської області, тому вивчення його складу та динаміки вкрай *актуальне*.

Метою статті є аналіз жіночих та чоловічих імен указанного району в динаміці за період із 1970 р. до 2020 р. *Завдання* дослідження полягає в тому, щоб окреслити склад жіночого та чоловічого іменника Радехівського району Львівської області, здійснити його якісний та кількісний аналіз, зокрема визначити частотні, маловживані та поодинокі імена. *Матеріалом* дослідження послуговували чоловічі та жіночі імена жителів Радехівського району Львівської області. У межах указанного хронологічного періоду розмежовано 6 десятирічних зрізів.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою роботи слугували дані Головного управління статистики у Львівській області.

Поставлена мета та специфіка досліджуваного матеріалу зумовили застосування дослідницьких методів, які відповідають лінгвістичному і специфічно антропонімічному аспектам: *описового, статистичного, зіставного й експериментального*.

За розмежування імен на частотні й рідковживані ми користуємося реальними цифрами, які орієнтовані на відносні, а не на абсолютні величини кількості носіїв. Так, з певною долею умовності, імена, рівень активності яких перевищує або становить 1,0%, ми кваліфікуємо як частотні, решту імен (до 1,0%) – як рідковживані. Це спрощує методіку опису антропонімічного матеріалу, робить її логічнішою і стрункішою, забезпечує якість виявлення динаміки досліджуваних іменників.

Частотність окремого імені, виражена у відсотках, – це доля новонароджених із таким іменем відносно всіх новонароджених відповідної статі впродовж визначеного зрізу. Частотність імені визначаємо як відношення кількості новонароджених, що дістали таке ім'я, до загальної кількості новонароджених цієї статі, прийнятої за 100%.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи динаміку чоловічого та жіночого антропонімікону Радеківського району Львівської області впродовж досліджуваного періоду, виокремимо такі основні її риси:

1) відносну консервативність у виборі імен для хлопчиків і дівчаток (період із 1970 р. до 2000 р. характеризується відносно постійним і компактним набором імен);

2) своєрідну прерогативу деяких імен (окремі імена протягом усього аналізованого періоду залишаються в списку найчастотніших);

3) значну концентрацію імен (невелика кількість їх охоплює переважну більшість новонароджених);

Водночас наголосимо, що попри названі тенденції, що забезпечують стабільність імен, з початку XXI ст. все-таки фіксуємо оновлення й розширення асортименту як чоловічих, так і жіночих імен.

1. Чоловічий іменник

У 1970 р. як найбільш частотне чоловіче ім'я зафіксовано онім *Володимир* (14,9%), друге місце за вживаністю посідає онім *Василь* (11,9%), третє місце розподілили між собою імена *Андрій* та *Ігор* (9,8%). Трохи поступаються зазначеним оніми *Роман* (7,7%) та *Іван* (5,6%). А імена *Юрій* (4,1%), *Микола*, *Олег*, *Петро* (3,6%), *Богдан*, *Тарас* (2,6%), *Михайло*, *Степан*, *Григорій* (2,1%), *Йосиф*, *Олександр*, *Сергій*, *Ростислав*, *Ярослав*, *Орест* (1,5%) та *Віктор* (1%) вживані значно рідше, хоча так само зараховані до частотних на досліджуваній території, оскільки набирають більше 1%. Рідковживаними чоловічими іменами в 1970 р. в Радеківському районі можна вважати такі: *Віталій*, *Костянтин*, *Леонід*, *Любомир*, *Павло*, *Жорж* та *Альберт*, вони набирають менше ніж по 1%.

У 1980 р. значної переорієнтації поглядів на чоловічі імена не відбулося, адже пріоритетним так і залишилося ім'я *Володимир* (17,5%), проте другу позицію посідають уже імена *Андрій* (12,7%) і *Роман* (10,8%), частотність використання яких зросла відповідно на 2,9% і 3,1%. Онім *Ігор* залишився на третьому місці, хоча частотність його вживання знизилася на 2% і становить 7,8%. Із другого на третє місце змістився онім *Василь*, який втратив 4,1%, частотність його використання в цей період така сама, як і імені *Ігор*. Фіксуємо й деякі інші імена, частотність яких зросла порівняно з попереднім періодом,

зокрема це *Юрій* – 6% проти 4,1%, *Олег* – 4,8% проти 3,6%, *Михайло* – 3% проти 2,1%, *Сергій* – 2,4% проти 1,5%, *Олександр* – 1,8% проти 1,5%, *Віктор* – 1,2% проти 1,0%; натомість частотність використання окремих онімів зменшилась: *Микола* – 3% проти 3,6%, *Іван* – 2,4% проти 5,6%, *Степан* – 1,8% проти 2,1%, *Тарас* – 1,8% проти 2,6%, *Петро* – 1,8% проти 3,6%, *Ярослав* – 1,2% проти 1,5%. До шеругу рідковживаних перейшли частотні в попередньому періоді імена *Богдан*, *Григорій*, *Йосиф*, *Ростислав* та *Орест*, водночас до списку частотних у 1980 р. увіходять імена *Віталій* (3%) і *Любомир* (1,8%), які в попередньому періоді були рідковживаними.

У 1990 р. зростає популярність оніма *Василь*, частотність уживання якого тепер становить 13,2% проти 11,9% в 1970 р. та 7,8% в 1980 р. Цей онім посідає за вживаністю перше місце з-поміж усіх інших. Друге місце продовжує утримувати ім'я *Андрій* (11,4%), хоч воно й утратило 1,3% порівняно з 1980 р. Рідше почали називати хлопчиків ім'ям *Володимир* (9,6%), котре раніше було найчастотнішим, натомість набуває популярності рідковживане в попередні два періоди ім'я *Назарій* (9,6%). Обидва названі оніми посідають третю сходинку в рейтингу популярності. Зростає порівняно з минулими періодами частота вживання імен *Тарас* (7% проти 1,8% в 1980 р. та 2,6% в 1970 р.) і *Михайло* (3,5% проти 3% в 1980 р. та 2,1% в 1970 р.). Знову набувають популярності такі імена, як: *Іван* (3,5%), яке втратило в частоті використання в 1980 р. порівняно з 1970 р. (частотність була відповідно 2,4% і 5,6%); *Богдан* (4,4%), *Йосиф* (2,6%), котрі в 1970 р. набирали відповідно 2,6% і 1,5%, а в 1980 р. перейшли до низки рідковживаних. На рівні попереднього періоду залишається частотність використання імені *Степан* (1,8%). Трохи рідше в 1990 р. називають хлопчиків онімом *Віталій*, який увійшов до частотних у 1980 р., тепер частотність цього оніма становить 2,6% проти 3% у попередній період. Натомість спадає популярність імен *Роман* (7% проти 10,8% в 1980 р. та 7,7% в 1970 р.), *Олег* (3,5% проти 4,8% в 1980 р. та 3,6% в 1970 р.), *Ігор* (2,6% проти 7,8% в 1980 р. та 9,8% в 1970 р.), *Юрій* (2,6% проти 6,0% у 1980 р. і 4,1% в 1970 р.), *Микола* (1,8% проти 3% у 1980 р. і 3,6% в 1970 р.). У 1990 р. потрапляють до низки частотних імена *Артем*, *Дмитро* і *Максим*, відсоток використання кожного з них становить 1,8. До рідковживаних у цей період імен зараховуємо оніми *Віктор*, *Любомир*, *Олександр*, *Петро*, *Сергій*, *Ярослав* (частотність кожного менше ніж 1%).

У 2000 р. ім'я *Володимир* знову набирає популярності та повертається на перше місце за частотністю використання, яка становить 9,5%. Другу позицію посідає ім'я *Богдан* (7,4%), котре

збільшило свою популярність на 3% порівняно з попереднім періодом, а третю – *Назарій і Андрій* (6,3%), що втратили в частотності відповідно на 3,3% та 5,1% порівняно з 1990 р. Продовжує зростати популярність імен *Максим* (5,3% проти 1,8% в 1990 р.), *Юрій* (5,3% проти 2,6% в 1990 р.), *Олег* (5,3% проти 3,5% в 1990 р.), *Іван* (4,2% проти 3,5% в 1990 р.), *Дмитро* (2,1% проти 1,8% в 1990 р.), *Віталій* (3,2% проти 2,6% в 1990 р.), *Микола* (2,1% проти 1,8% в 1990 р.). Повертаються до низки частотних імена *Віктор* та *Олександр* (4,2%), *Сергій* (2,1%), *Любомир* (4,2%), які в попередньому періоді перейшли до розряду рідковживаних. Натомість декотрі імена втрачають популярність, їх використовують для називання хлопчиків рідше, ніж у попередніх періодах, зокрема це *Роман* (3,2% проти 7,0% у 1990 р.), *Василь* (3,2% проти 13,2% в 1990 р.), *Тарас* (3,2% проти 7,0% у 1990 р.). Водночас до списку частотних у 2000 р. увіходять рідковживані в попередніх періодах імена *Вадим* і *Владислав* (3,2%), *Євген* і *Денис* (2,1%). До рідковживаних потрапляє популярне в попередні періоди ім'я *Михайло* (менше ніж 1% в 2000 р. проти 2,1% в 1970 р., 3,0% в 1980 р., 3,5% в 1990 р.).

2010 р. став переломним у називанні осіб чоловічої статі. Найуживанішим тепер є ім'я *Максим*, яке стрімко набирало популярності з 1990 р. (1,8% в 1990 р., 5,3% в 2000 р., 11,8% в 2010 р.). Значно зросла популярність імені *Владислав* (10,3% проти 3,2% у 2000 р.), воно тепер піднялося на друге місце в рейтингу популярності. На третьому місці онім *Богдан*, який хоч і додав 1,8% популярності (8,8% проти 7,4% в 2000 р.), але змістився на щабель нижче. Набирають також популярності імена *Олександр* (1,5% в 1970 р., 1,8% в 1980 р., 4,2% в 2000 р., 7,4% в 2010 р.), *Денис* (2,1% в 2000 р., 4,4% в 2010 р.), *Сергій* (1,5% в 1970 р., 2,4% в 1980 р., 2,1% в 2000 р., 4,4% в 2010 р.). Частотними залишаються оніми *Віталій* (3,0% в 1980 р., 2,6% в 1990 р., 3,2% в 2000 р., 2,2% в 2010 р.), *Юрій* (4,1% в 1970 р., 6,0% в 1980 р., 2,6% в 1990 р., 5,3% в 2000 р., 2,2% в 2010 р.), *Михайло* (2,1% в 1970 р., 3,0% в 1980 р., 3,5% в 1990 р., 2,2% в 2010 р.). До списку частотних увіходять рідковживані в попередні періоди оніми *Остан* (5,9%), *Артур*, *Станіслав*, *Ілля* та *Олексій* (2,2%). Натомість значно втрачають у рейтингу популярності імена *Володимир* (14,9% в 1970 р., 17,5% в 1980 р., 9,6% в 1990 р., 9,5% в 2000 р., 2,2% в 2010 р.) та *Назарій* (9,6% в 1990 р., 6,3% в 2000 р., 2,2% в 2010 р.), а оніми *Андрій*, *Вадим*, *Василь*, *Віктор*, *Дмитро*, *Євген*, *Іван*, *Любомир*, *Микола*, *Олег*, *Роман*, *Тарас* стають у 2010 р. рідковживаними.

Подружні пари, шукаючи щось унікальне, нове, свіже, бажаючи назвати дитину нетрадиційним, рідкісним іменем, звертаються до запо-

зичень або ж шукають якісь особливі оніми. Їх надходження не заважає існуванню традиційних імен. На думку вчених, «наявність тих та інших в антропоніміконі шліфує нові імена, які асимілюються з іменними системами сучасної мови» [6, с. 21]. Б. Антоненко-Давидович розцінює захоплення іменами іншомовного народу як своєрідну моду, якоюсь мірою схожу «з так званим стилізмом», і покладає великі надії на широке використання українських імен [7, с. 61]. Зокрема, злам ХХ–ХХІ ст. ознаменувався появою в антропоніміконі району милозвучного слов'янського імені *Яромир*, запозичених *Давид*, *Зеновій*, *Сільвестр*, *Маркіян*, зміною форми деяких традиційних імен – *Назар* змінюється на *Назарій*, а *Арсен* набирає форми *Арсеній*.

Крім того, варто зазначити, що в статусі рідковживаних до нового тисячоліття перейшли лексеми слов'янського походження *Всеволод*, *Мирослав*, *Ростислав*, *Святослав*, *Ярослав*. Доволі низьку їх популярність О.В. Суперанська пояснює багатовіковим при звичаєм до того, що імена не повинні щось означати, що «вони створені з елементів запозичених слів» [8, с. 115]. Проте дані дослідження А.А. Белецького прогноують розширення популярності цих імен у майбутньому «через відсутність заперечень із точки зору звукової форми» [9, с. 26].

У 2020 р. найпоширенішими іменами хлопчиків стають *Денис*, *Захар*, *Матвій*, *Олексій*, *Станіслав*. А оніми *Василь*, *Михайло*, *Іван*, *Мартин*, *Микола*, *Нестор*, *Остан*, *Ростислав* уналежнюємо до рідковживаних.

Група одиничних імен упродовж 1970–2020 рр. укомплектована 49-ю лексемами. У 1970 р. та 1980 р. всього по одному разу були зафіксовані оніми *Віталій*, *Альберт*, *Жорж*, *Костянтин*, *Леонід*, *Павло*. У 1980 р. наведене коло одиничних чоловічих онімів розширюється іменами *Анатолій*, *Богдан*, *Григорій*, *Дмитро*, *Євген*, *Зеновій*, *Ілля*, *Мар'ян*, *Мирослав*, *Олексій*, *Ростислав*, *Сільвестр*. 1990 р. змінює пріоритети – одиничними постають імена *Віктор*, *Любомир*, *Олександр*, *Петро*, *Станіслав*, *Ярослав*. Серед одиничних залишається і *Євген*. У 2000 р. поодинокі трапляються чоловічі оніми: *Антон*, *Маркіян*, *Олексій*, *Орест*, *Павло*, *Станіслав*, *Яромир*, *Ярослав*. У 2010 р. та 2020 р. до одиничних онімів, якими називали немовлят-хлопчиків, зараховуємо: *Арсеній*, *Артем*, *Василь*, *Віктор*, *Гнат*, *Давид*, *Данило*, *Дмитро*, *Євген*, *Захарій*, *Іван*, *Любомир*, *Микола*, *Ярема*.

Варто також зазначити, що аналіз досліджуваного угруповання засвідчив поодинокі використання лексем, які є традиційними для іменників сучасних європейських мов і ультратрадиційними в Україні – *Даніель* (замість узвичаєного для українців *Данило*), *Сільвестр*.

Отже, в 1970–2010 рр. для йменування народжених хлопчиків у Радехівському районі найчастіше вибирали імена: *Володимир, Андрій, Ігор, Василь, Роман, Михайло*. Серед рідковживаних фіксуємо: *Федір, Олексій, Євген, Любомир та Маркіян*. Упродовж останнього десятиліття динаміка онімів значно змінилася, і вже у 2020 р. найпоширенішими іменами хлопчиків стали *Олексій, Денис, Станіслав, Матвій, Захар*.

2. Жіночий іменник

У 1970 р. в Радехівському районі найпоширенішим жіночим ім'ям було *Оксана* (14,0%). У попередньому десятиріччі воно було найуживанішим лише в м. Луцьку [10, с. 83]. На нашу думку, зростання питомої ваги цього імені вмотивоване модою, яка в різні періоди виявляється по-різному і стрімко піднімає на чільні місця в іменнику то ті, то ті імена. Другу позицію посідає онім *Марія* (11,1%), а третю – *Галина* (9,9%). До групи поширених жіночих імен, крім названих, у цей період належать також: *Любов* (8,8%), *Наталія* (8,2%), *Ірина* (7%), *Надія* (6,4%), *Леся* (5,8%), *Ольга, Світлана* (5,3%), *Ганна* (4,1%), *Тетяна, Мирослава* (1,8%), *Вікторія, Зоряна, Руслана, Віра* (1,2%). До одиничних жіночих імен, використовуваних у 1970 р., зараховуємо такі: *Анжела, Валентина, Зеновія, Іванна, Інна, Катерина, Людмила, Маріанна, Оріся, Раїса*.

У 1980 р. відбувається перерозподіл частотності використання жіночих імен та зміна їхніх позицій на шкалі популярності. На першому місці тепер фіксуємо онім *Наталія* (17,5%), який у попередньому періоді посідав лише п'яту позицію. Онім *Галина*, хоч і втратив 0,7%, проте піднявся на щабель вище та опинився на другому місці, яке він поділяє з іменем *Надія* з такими самими відсотками (9,2%). Як бачимо, популярність останнього зросла на 2,8%. Третє місце посідають оніми *Марія та Ірина* (8,3%), перший втратив 2,8% і змістився на позицію нижче, а другий додав 1,3% та піднявся на кілька щаблів. Найпопулярніше в попередньому періоді ім'я *Оксана* втратило 7,2% та разом з іменем *Леся* посідає четверту позицію, обидва імені мають по 5,8%. До частотних у розгляданий період уналежнюємо також оніми *Ольга* (4,2%), *Людмила, Тетяна* (3,3%), *Мирослава* (2,5%), *Вікторія, Юлія, Любов, Інна, Світлана, Олена, Валентина* (1,7%). Причому деякі з них – *Людмила, Юлія, Інна, Олена, Валентина* – у 1970 р. були рідковживаними. Натомість частотні в попередній період оніми *Ганна, Зоряна, Руслана* і *Віра* змістилися до низки рідковживаних імен. Крім названих, у 1980 р. в Радехівському районі зафіксовані ще й такі одинично вживані імена: *Алла, Валентина, Василина, Емілія, Маргарита, Лариса, Олеся* (варіант імені *Леся*), *Павла, Уляна, Христина, Ярослава*.

У 1990 р. ситуація з іменуванням народжених дівчаток знову змінюється. Онім *Наталія* утримує свою першість на шкалі популярності – 9,3%, із таким самим відсотком повертається на перше місце найпопулярніше в 1970 р. жіноче ім'я *Оксана*. Так само на друге місце повертається ім'я *Марія* (7,6%). Стають модними рідковживані раніше імена *Василина* й *Мар'яна* (6,8%), *Христина* (5,9%); перші два посідають третю сходинку, а третє – четверту. Крім названих, частотними жіночими іменами в цей період зафіксовані: *Ольга* (5,1%), яке протягом трьох періодів зберігає свою популярність майже на одному рівні (5,3% в 1970 р., 4,2% в 1980 р., 5,1% в 1990 р.); повертають свою популярність імена *Ганна* (4,1% в 1970 р., 4,2% в 1990 р.) та *Віра* (1,2% в 1970 р., 1,7% в 1990 р.); залишаються популярними імена *Надія* (6,4% в 1970 р., 9,2% в 1980 р., 4,2% в 1990 р.), *Ірина* (7% в 1970 р., 8,3% в 1980 р., 3,4% в 1990 р.), *Вікторія* (1,2% в 1970 р., 1,7% в 1980 р., 2,5% в 1990 р.), *Світлана* (5,3% в 1970 р., 1,7% в 1980 р. і 1990 р.); набирають популярності оніми *Юлія та Олена* (1,7% в 1980 р., 4,2% в 1990 р.); часто використовуваними стають рідковживані протягом двох попередніх періодів імена *Катерина* (2,5%), *Іванна та Адріана* (1,7%); досить поширене в попередні періоди ім'я *Леся* зазнає фонетичних змін і набуває форми *Олеся* (3,4%); онім *Галина*, залишаючись серед частотних, у 1990 р. значно втратив свою популярність порівняно з попередніми двома періодами (9,9% в 1970 р., 9,2% в 1980 р., 1,7% в 1990 р.). Як одиничні в цей період фіксуємо імена: *Богдана, Злата, Зоряна, Євгенія, Інна, Леся, Любов, Маріанна, Орислава, Роксолана, Руслана, Соломія, Софія, Тетяна*.

У 2000 р. зберігають свою популярність імена *Марія* (11%) та *Наталія* (8,8%), які утримують перше і третє місця, як і в попередньому періоді. Пріоритетними жіночими іменами стають рідковживані в попередні три періоди оніми *Діана* (9,9%, посідає друге місце на шкалі популярності), *Соломія* (4,4%), *Марта та Анастасія* (3,3%), *Дарія* і *Роксолана* (2,2%). Зберігають свою популярність імена *Ірина* (7% в 1970 р., 8,3% в 1980 р., 3,4% в 1990 р., 7,8% у 2000 р.), *Ольга* (5,3% в 1970 р., 4,2% в 1980 р., 5,1% в 1990 р., 5,5% у 2000 р.), *Олеся* (3,4% в 1990 р., 3,3% у 2000 р.), *Катерина* (2,5% в 1990 р., 3,3% у 2000 р.), *Іванна* (1,7% в 1990 р., 2,2% у 2000 р.). Стабільно зростає частотність використання імен *Вікторія* (1,2% в 1970 р., 1,7% в 1980 р., 2,5% в 1990 р., 5,5% у 2000 р.), *Юлія* (1,7% в 1980 р., 4,2% в 1990 р., 4,4% у 2000 р.). Знову стають модними оніми *Тетяна* (1,8% в 1970 р., 3,3% в 1980 р., 4,4% у 2000 р.) і *Людмила* (3,3% в 1980 р., 2,2% у 2000 р.). Натомість онім *Христина*, залишаючись серед частотних, значно втратив у своїй популярності

(5,9% в 1990 р., 2,2% у 2000 р.). До поодиноких імен цього періоду вналежнюємо такі: *Аліна, Вероніка, Віра, Зоряна, Іванна, Ілона, Каріна, Лілія, Олена, Оріся, Сніжана, Уляна, Яна*.

У 2010 р. продовжує зростати популярність імен *Вікторія* та *Анастасія* (вони тепер піднімаються на першу позицію – 7,6%), *Тетяна* (друге місце – 6,3%). З таким самим відсотком на другому місці фіксуємо раніше рідковживаний онім *Яна*. Третю сходинку посідають імена *Вероніка, Дарина, Марія, Марта, Олена, Соломія, Христина, Юлія* (3,8%), а на четвертому місці – оніми *Аліна, Анна, Валентина, Ірина, Наталія, Оксана, Олеся* (2,5%). Причому онім *Марта*, який увійшов до низки частотних лише у 2000 р., продовжує набирати популярності (3,8% у 2010 р. проти 3,3% у 2000 р.), повертаються до частовживаних популярне в 1970–1990 рр. імена *Оксана* (14,0% в 1970 р., 5,8% в 1980 р., 9,3% в 1990 р., 2,5% у 2010 р.) та *Олена* (1,7% в 1980 р., 4,2% в 1990 р., 3,8% у 2010 р.). Зберігають свою популярність імена *Олеся* (3,4% в 1990 р., 3,3% в 2000 р., 2,5% у 2010 р.), *Соломія* (4,4% в 2000 р., 3,8% у 2010 р.), *Христина* (5,9% в 1990 р., 2,2% в 2000 р., 3,8% у 2010 р.), *Юлія* (1,7% в 1980 р., 4,2% в 1990 р., 4,4% у 2000 р., 3,8% у 2010 р.). Натомість падає частотність використання онімів *Марія* (3,8% у 2010 р. проти 11,1% в 1970 р., 8,3% в 1980 р., 7,6% в 1990 р., 11,0% у 2000 р.), *Наталія* (2,5% у 2010 р. проти 8,2% в 1970 р., 17,5% в 1980 р., 9,3% в 1990 р., 8,8% у 2000 р.), *Ірина* (2,5% у 2010 р. проти 7,0% в 1970 р., 8,3% в 1980 р., 3,4% в 1990 р., 7,8% у 2000 р.). Стають частотними рідковживані в попередні періоди імена *Валентина, Аліна, Вероніка*. Частотне в 1970 р. та в 1990 р. ім'я *Ганна* знову стає популярним, але змінює свою форму на *Анна*, онім *Дарія*, що став частотним у 2000 р., змінює свою форму на звичнішу для українців *Дарина*. Як поодинокі трапляються також жіночі імена *Альбіна, Анна-Марія, Василина, Віталіна, Владислава, Діана, Єва, Ілона, Інна, Лідія, Лілія, Мілена, Олександра, Роксолана, Софія, Таїсія, Уляна, Ярина* (похідне від *Ірина*). Відзначимо, що використання подвійного імені *Анна-Марія*, яке є найпопулярнішим з-поміж подвійних імен в Україні, простежуємо лише у 2010 р. Як зазначає Міністерство юстиції України, подвійним іменем українці часто «прикрашали» дівчат.

У 2020 р. в Радехівському районі було зафіксовано такі жіночі імена: *Анастасія, Ангеліна, Анна, Валерія, Вероніка, Вікторія, Дарина, Емілія, Ірина, Маргарита, Мілена, Оксана, Соломія, Христина, Юлія, Юстина, Яна*. У цьому році деякі батьки назвали своїх дівчаток незвичними для українців іменами – *Адріана, Аеліна, Аріна, Домініка, Емілі, Еріка*. Ці імена вносять цікаве розмаїття в антропонімікон району.

Отже, впродовж 1970–2020 рр. у найменуванні народжених дівчаток помітне повернення українців до своїх традицій та звичаїв. У жіночому іменнікові Радехівського району більшість становлять українські традиційні імена, які активно функціонували впродовж століття. Це дає підстави говорити про власне український іменник району. До найуживаніших жіночих імен уналежнюємо такі: *Оксана, Марія, Наталія, Ірина, Вікторія*. Рідковживаних жіночих імен небагато, до них зараховуємо такі як *Зеновія, Маргарита, Раїса, Таїсія*. Зафіксовано вживання старослов'янських жіночих імен *Зоряна, Людмила, Орислава*. Трапляються слов'янські жіночі імена, які походять від чоловічих: *Мирослава*, що має слов'янські корені та є жіночою формою чоловічого імені *Мирослав, Ярослава* – жіночий варіант імені *Ярослав*. З початку XXI ст. значно покращується позиція старих канонічних імен, як-от: *Анастасія, Дарія, Марія*. Ю. Карпенко називає цю особливість основною тенденцією розвитку сучасного загальноукраїнського іменника [11, с. 18].

Вибираючи імена для дівчат, батьки найчастіше керуються не стільки релігійними установами чи родинними традиціями, скільки модою, «в якій виявляється суспільний, а не індивідуальний смак» [12, с. 18]. Це зумовлює швидшу зміну лідерів жіночого іменника порівняно з чоловічим.

Стабільне функціонування одних канонічних імен і повернення до вжитку інших нині зумовлене дією двох чинників – традиції та моди. На думку П. Чучки, родинні традиції «за ступенем актуальності в наші дні, а великою мірою і в минулі десятиліття, ... треба поставити на перше місце» [5, с. 48]. Найтипівішим виявом цього чинника слід вважати найменування новонароджених на честь прабабусь, бабусь, матерів та інших шанованих членів родини. Цей мотив утримує на провідних позиціях в іменнику оніми *Ганна, Галина, Марія, Наталія, Надія, Оксана, Любов, Ірина, Ольга, Леся*.

Стрімке зростання популярності імен *Аліна, Вікторія, Діана, Соломія* та *Юлія* зумовлене антропонімічною модою. Механізм дії цього чинника іноді пояснити нелегко. «Як і всяка мода, мода в надаванні імен є досить примхливою, і не завжди вдається встановити її рушійні сили» [13, с. 39].

Викладений матеріал дає підстави стверджувати, що жіночий іменник більш схильний до змін, ніж чоловічий. Його межі розширюються за рахунок як давніх слов'янських композитів, так й імен західного штибу.

Вивчення часової динаміки особових імен мешканців Радехівського району Львівської області дає змогу не лише констатувати своєрідність та національну самобутність іменника, а й виявити всю складність функціонування особових імен в антропонімічній системі.

Висновки. Суцільне дослідження особових імен Радехівського району Львівської області, що охоплює доволі тривалий період (1970–2020 рр.), висвітлює загальні закономірності іменної динаміки й основні тенденції розвитку досліджуваної антропосистеми. Результати дослідження свідчать, що в українських системах діють як загальні тенденції розвитку іменників, як-от різка зміна частотності імен і якісного складу іменників у періоди, пов'язані зі зміною суспільно-політичного устрою, так і суто специфічні для обстежуваного часу й території.

Антропонімікон Радехівського району Львівської області з 1970 р. до 2000 р. демонструє відносну консервативність у виборі імен для народжених хлопчиків і дівчаток та своєрідну прерогативу, що надавалася деяким іменам у ті чи ті десятиріччя. Для цих десятиріччів характерний постійний і компактний набір онімів, що складається виключно з традиційних, рекомендованих

церковними святцями календарних імен, а також значна їх концентрація. Основні позиції в рейтингові популярності посідають чоловічі імена *Володимир, Василь, Андрій* та жіночі імена *Оксана, Марія, Наталія*.

У XXI ст. ситуація вибору імен змінилася. Відміна обов'язковості церковних святців негайно позначилася на архаїзації значної частини онімів, що стали непопулярними. Зрештою, отримавши свободу у виборі імен для своїх дітей, найменувачі спричинили цілу антропонімічну повінь. До найяскравіших новин в антропонімії цього часу, безперечно, належать численні запозичення, багатокомпонентні лексеми, що набули документальної сили.

Динаміка сучасного українського іменника потребує фронтального дослідження, оскільки дуже важливо виявити причини й тенденції, що зумовлюють динаміку особових імен на різних хронологічних зрізах, що й становитиме перспективу подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І.Я. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 36. 488 с.
2. Свистун Н.О. Особові імена як знаки ідентифікації та індивідуалізації особи: теорія досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 128–130.
3. Хигир Б.Ю. Язык тела, имени и даты рождения, или Популярная психология и физиогномика. Москва : Астрель, 2010. 619 с.
4. Флоренский П.А. Имена. Москва : ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Фолио, 1998. 912 с.
5. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород : УжДУ, 2008. 672 с.
6. Брайченко С.Л. Непопулярні чоловічі особові імена мешканців Одещини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2016. Вип. 60. С. 19–21.
7. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо і як треба говорити. Нью-Йорк ; Філадельфія, 1980. 241 с.
8. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. Москва : Наука, 1969. 207 с.
9. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания : (ономастика). Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1972. 209 с.
10. Скорук І.Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; НАН України ; Інститут української мови. Київ, 1999. 180 с.
11. Карпенко Ю.О. Динаміка українських особових імен. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 356–359. С. 285–289.
12. Буга Т.В. Динаміка частотного десятка жіночих імен Донеччини впродовж 1890–2000-х років. *Актуальні проблеми філології та перекладознавстві*. 2013. Вип. 6 (1). С. 11–21.
13. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена) : конспект лекцій. Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. 101 с.

REFERENCES

1. Franko, I.Ia. (1982). *Zibrannia tvoriv u 50 tt.* [The collected works are in 50 vol.] Vol. 36. Kyiv : Naukova dumka. 488 p.
2. Svystun, N.O. (2016). Osobovi imena yak znaky identyfikatsii ta individualizatsii osoby: teoriia doslidzhen [Personal names as signs of identification and individualization of the person: research theory]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*. Series "Philological". Issue 61. Pp. 128–130.
3. Khyhyr, B.Iu. (2010). Yazyk tela, ymeny u daty rozhdnyia, yly Populiarnaia psykhohohyia y fyzyohnomyka [Language of the body, name and date of birth, or Popular psychology and physiognomy]. Moscow : Astrel. 619 p.
4. Florenskyi, P.A. (1998). Ymena [Names]. Moscow: EXMO-Press, Kharkiv : Folis. 912 p.
5. Chuchka, P.P. (2008). Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod : UzhDU. 672 p.

6. Braichenko, S.L. (2016). Npopuliarni cholovichi osobovi imena meshkantsiv Odeshchyny [Unpopular male personal names of the inhabitants of Odessa region]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological*, Issue 60. Pp. 19–21.
7. Antonenko-Davydovych, B. (1980). Yak my hovorymo i yak treba hovoryty [How we speak and how to speak]. New York, Philadelphia. 241 p.
8. Superanskaia, A.V. (1969). Struktura ymeny sobstvennoho. Fonologiya i morfologiya [The structure of the proper name. Phonology and morphology]. Moscow : Nauka. 207 p.
9. Beletskyi, A.A. (1972). Leksykologhyia y teoryia yazykoznyania : (onomastyka) [Lexicology and theory of linguistics: (onomastics)]. Kiev: Izdatel'stvo Kiyevskogo universiteta. 209 p.
10. Skoruk, I.D. (1999). Dynamika antroponimikonu m. Lutska v XX st. [Dynamics of the anthroponymicon of Lutsk in the XX century] : dis. ... cand. philol. nauk : 10.02.01 / NAN Ukrayiny; Instytut ukrayinskoyi movy. Kyiv. 180 p.
11. Karpenko, Yu.O. (2007). Dynamika ukrainskykh osobovykh imen [Dynamics of Ukrainian personal names]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology*. Issue 356–359. Chernivtsi : Ruta. Pp. 285–289.
12. Buha, T.V. (2013). Dynamika chastotnoho desiatka zhinochykh imen Donechchyny vprodovzh 1890–2000-kh rokiv [Dynamics of the frequency ten female names of Donetsk region during the 1890–2000]. *Actual problems of philology and translation studies*. Issue 6 (1). Pp. 11–21.
13. Chuchka, P.P. (1970). Antroponimiia Zakarpattia (Vstup ta imena) : konspekt leksii [Anthroponymy of Transcarpathia (Introduction and names): lecture notes]. Uzhhorod : Vydavnytstvo Uzhhorods'koho universytetu. 101 p.

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК [821.11(71)-311.6:2-175.2]”19”М.Ондатже
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-22>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АПОКАЛІПТИЧНОГО СВІТУ В РОМАНІ МАЙКЛА ОНДАТЖЕ «АНГЛІЙСЬКИЙ ПАЦІЄНТ»

Бандровська О. Т.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри світової літератури
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-0027-2802
olga.bandrovaska@lnu.edu.ua*

Хома В. І.

*аспірант, асистент кафедри англійської філології
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-6028-7264
vasylina.khoma@lnu.edu.ua*

Ключові слова:
*постапокаліпсис,
постмодернізм, війна,
ідентичність, пам'ять,
травма, Майкл Ондатже,
«Англійський пацієнт».*

Постапокаліптична література вирізняється з-поміж інших художніх феноменів зверненням до специфічної теми – в якому світі та якому стані опиниться людство після глобальної катастрофи. Роман «Англійський пацієнт» сучасного канадського письменника Майкла Ондатже, який є постмодерністським історіографічним романом, звертається до комплексу проблем, пов'язаних із трансгресивним характером Другої світової війни та її наслідками. Репрезентовані в романі фізичні і психологічні травми війни, пам'ять про катастрофічні події та людські переживання дають підстави віднести роман М. Ондатже до літератури постапокаліпсису, яка на сьогодні є самостійним художнім феноменом. Доводиться, що в романі «Англійський пацієнт» М. Ондатже постапокаліптична проблематика є невід'ємною від постмодерністської поезики твору. Тому фрагментарність та нелінійність оповіді, бінарні структури простору (закритий простір вілли – відкритий простір пустелі) і часу (розрізнення/нерозрізнення минулого і теперішнього), невизначеність ідентичності та неоднозначність механізмів індивідуальної пам'яті персонажів є постмодерністськими поетологічними характеристиками твору. У статті окреслено художні параметри постапокаліптичного світу роману: своєрідність часопросторової організації твору та ідентичності персонажів. Показано, що проблемний комплекс пам'ять–спогад–травма є вагомим складником сучасної постапокаліптичної літератури. Наголошується, що в романі всі сюжетні лінії персонажів є варіаціями інтерпретації понять ідентичності, пам'яті і травми в добу постапокаліпсису. На прикладі центрального персонажа досліджено, як його часткова амнезія акцентує втрату ідентичності: немає імені, національності, чіткого минулого, а значить теперішнього і майбутнього. Отже, М. Ондатже на прикладі свого персонажа подає масштабний аналіз постапокаліптичної травми, яка є одночасно і фізичною, і душевною. Підсумовується, що «Англійський пацієнт» М. Ондатже як роман про постапокаліпсис сприяв формуванню традиції постапокаліптичної літератури в канадській літературі.

THE REPRESENTATION OF THE POST-APOCALYPTIC WORLD IN MICHAEL ONDAATJE'S NOVEL "THE ENGLISH PATIENT"

Bandrovska O. T.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of World Literature
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0027-2802
olga.bandrovska@lnu.edu.ua*

Khoma V. I.

*Postgraduate Student,
Assistant at the Department of English Philology
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6028-7264
vasylina.khoma@lnu.edu.ua*

Key words: *post-apocalypse, postmodernism, war, identity, memory, trauma, Michael Ondaatje, "The English Patient".*

In the postwar fiction, World War II is associated with the apocalypse or, in other words, with a catastrophe on a planetary scale. Michael Ondaatje, one of the leading writers of contemporary Canada, member of the Order of Canada and a winner of the Booker Prize in 1992, recreated its destructive impact on human destiny in the novel "The English Patient". The representation of the physical and psychological traumas of the war, the memory of catastrophic events and human experiences provide grounds to attribute M. Ondaatje's novel to the literature of the post-apocalypse. Despite its short history, post-apocalyptic fiction has already become an independent artistic phenomenon. The main motive of this literature – the world after the global catastrophe – is close to the postmodern worldview of the "end of history". Thus, the aim of the article is to study the artistic parameters of the post-apocalyptic world in M. Ondaatje's novel "The English Patient", first of all, the post-apocalyptic space-time relation and postmodernist poetics of identity, memory and trauma as components of contemporary post-apocalyptic fiction. In the novel, the post-apocalyptic issue is an integral to the postmodernist poetics, namely, the fragmentary and non-linearity of the narration, the binary structures of space (closed space of the villa – open space of the desert) and time (distinguishability/indistinguishability of past and present), the uncertainty of identity and ambiguity of the mechanisms of individual memory of the characters. It is emphasized that in the novel all the characters' storylines serve the variations of the interpretation of identity, memory and trauma in the post-apocalyptic era. On the example of the central character, it is investigated how Almasly's partial amnesia stresses the loss of identity: he lacks name, nationality, clear past, and therefore present and future. Thus, by deeply exploring his character, M. Ondaatje gives a large-scale analysis of post-apocalyptic trauma, which is both physical and mental at the same time. It is concluded that M. Ondaatje's "The English Patient" as a novel about the post-apocalypse greatly contributes to the formation of the post-apocalyptic tradition in Canadian literature.

Вступ. Соціальні, політичні та військові потрясіння, які людство переживало впродовж ХХ століття і на початку ХХІ століття, породжували характерне кризове світосприйняття. Найбільш руйнівною подією минулого століття стала Друга світова війна, битви і звірства якої сприяли посиленню апокаліптичних настроїв. У художній літературі комплекс проблем, пов'язаних з трансгресивним характером війни, драматичними змінами в індивідуальному житті людей і колективним травматичним досвідом, посідає одне із центральних місць. Ця війна в художній культурі повоєнного часу асоціюється з апокаліпсисом, тобто катастрофою планетарного масштабу.

Майкл Ондатже, один з провідних письменників сучасної Канади, володар ордену Канади та лауреат Букерівської премії 1992 року, в романі «Англійський пацієнт» назвав Другу світову війну «останньою середньовічною війною» [11, с. 69] і відтворив її тотально деструктивний вплив на долю людини. Оприявлені у творі фізичні і психологічні травми війни, пам'ять про катастрофічні події та шокуючі людські переживання дають підстави віднести роман М. Ондатже до літератури постапокаліпсису.

Апокаліптичні та постапокаліптичні мотиви в художній літературі простежуються впродовж усіх періодів розвитку християнської культури, актуалізуючи мотив кінця людської історії. Поняття «Апокаліпсис» (Одкровення) співвідносять із останньою книгою Біблії – «Одкровенням» Святого апостола Іоанна Богослова. В первісному біблійному сенсі це поняття означає «розкриття» того, «що повинно статися невдовзі... бо час близький» [3, глава 1]. Загадкові та незвичні картини видін та напруженість оповіді апелюють до уяви і бажання кожної людини зрозуміти, що в майбутньому буде зі світом. Невипадково поняття «Апокаліпсис» грецького походження, є синонімом майбутньої глобальної катастрофи. Одним із найбільш яскравих прикладів апокаліптичного сюжету кінця світу виступає поезія Джорджа Г. Байрона «Темрява» (1816). Англійський поет-романтик трансформує ідею християнського апокаліпсису: якщо за Біблією людина має сподіватися на «нове небо і нову землю» – «І сказав Той, Хто сидить на престолі: ось, творю все нове» [3, глава 21], то в «Темряві» відтворено стан людини, приреченої на смерть, і будь-яка надія на майбутнє відсутня.

У ХХ–ХХІ століттях апокаліптична і постапокаліптична тема є однією з провідних в антиутопічній літературі (О. Гакслі, Дж. Орвел), у творах соціальної фантастики, де тематизуються наслідки ядерних та екологічних катастроф та експериментів (К. Воннегут «Колиска для кицьки» (1963), С. Кінг «Протистояння» (1978)), а також у кінематографі та комп'ютерних іграх.

Роман «Англійський пацієнт» М. Ондатже, який є постмодерністським історіографічним романом, розглядає тему постапокаліпсису крізь актуальний проблемний комплекс, у центрі якого особистісна і національна ідентичність людини, пам'ять і травма. Письменник показує світ, який поділився на «до» і «після». В цьому він суголосний із німецьким філософом Теодором Адорно, якому належить теза: «Освенцим довів, що культура зазнала краху» [1, с. 374]. Згадка у фіналі роману про ядерні атаки на японські міста Хіросіма і Нагасакі лише увиразнює постапокаліптичний зміст роману. Тому **метою статті** є визначення художніх параметрів постапокаліптичного світу в романі М. Ондатже «Англійський пацієнт», передусім постапокаліптичного часопростору твору та постмодерністської поетики ідентичності, пам'яті і травми як складників сучасної постапокаліптичної літератури.

Методологія дослідження. Постапокаліптична література вирізняється з-поміж інших художніх феноменів зверненням до специфічної теми – в якому світі та якому стані опиниться людство після глобальної катастрофи, викликаной чи то війною, чи то екологічною кризою, чи загрожуватиме людській цивілізації знищення, якими будуть стосунки між людьми та як зміниться ідентичність людини. В останні десятиліття ці питання стають предметом ретельного аналізу в сфері гуманітарних наук і, зокрема, літературознавства. В інтердисциплінарному дослідженні Терези Геффернан «Постапокаліптична культура: модернізм, постмодернізм та роман ХХ століття» (2008) наголошено, що впродовж останнього століття ідея апокаліпсису-одкровення як організуючого принципу художнього твору поступово втрачає своє первісне значення, у якому присутня ідея порятунку для людства. «Якщо модерністи на початку ХХ століття вже висловлювали сумніви щодо наративів про майбутнє, демонтуючи віру в значущий фінал, – пише Т. Геффернан, – то постмодерністи були ще більше афектовані подіями середини сторіччя. Голокості (нацистські табори смерті, Хіросіма, Нагасакі, фашизм і радянський Гулаг) підривають віру в апокаліптичні наративи Історії, Нації і Людини. Ці події, що сталися у серці європейської цивілізації, не можуть бути розміщені у спокутній західній історії прогресу та апокаліптичній моделі катастрофи, що веде до оновлення» [8, с. 224]. Іншими словами, історичні події Другої світової війни своїми знущаннями над природою людини порушили траєкторію святого Одкровення і змінили смислові акценти поняття «постапокаліпсис», забравши надію на «нове життя» і розгорнули вектор осмислення в минуле.

Для дослідження постапокаліптичної проблематики в художній літературі важливим є аналіз

постапокаліптичних репрезентацій з погляду співвідношення постапокаліпсису та історії. У монографії Джеймса Бергера «Після кінця: Представлення постапокаліпсису» (1999) послідовно розглянуто, як «історичні катастрофи надаються репрезентації в апокаліптичній термінології», а також як «конгруентні ідеї апокаліпсису і травми спричиняють власне стирання з пам'яті, які надалі потрібно відновлювати за допомогою слідів, залишків та примар» [7, с. 19].

Поняття «постапокаліпсис» фігурує як предмет дослідження в багатьох філософських працях і часто пов'язане з історіографічним або соціологічним аспектами проблеми «кінця історії». Автором терміна «кінець історії» [6, с. 588] є американський філософ-неоконсерватор Френсіс Фукуяма, а його книга «Кінець історії та остання людина», що, як і роман «Англійський пацієнт», вийшла 1992 року, набула широкого наукового резонансу. У розумінні Фр. Фукуяма «кінець історії» не означає завершення розгортання історичних подій як таких, радше йдеться про вичерпаність традиційного поняття «історія» та його евристичного потенціалу.

Отже, питання апокаліпсису в Новітній історії виявляється пов'язаним з головними напрямками філософської думки і позначає одні з найгостріших проблем сучасності: пошук нових способів інтерпретації історії та окреслення подальших шляхів цивілізації в постіндустріальну епоху.

У канадській літературній традиції апокаліптичне письмо знаходить своєрідний вияв, оскільки впродовж історії Канади на її території геополітичні апокаліпсиси, такі як світові війни, не відбувались. Саме тому, на думку Джозефа Пеша, апокаліптичне мислення не було особливо потужним у Канаді. Тим не менш, дослідник зазначає, що «наслідки апокаліпсису є сильно відчутними в країні», хоча стверджувати, що існує унікальна канадська традиція апокаліптичного письма, він не наважується [12, с. 133].

Незважаючи на той факт, що роман М. Ондатже «Англійський пацієнт» є найбільш дослідженим у творчості письменника, вчені не акцентують увагу на поетологічних рисах постапокаліптичної літератури в цьому творі. Переважно роман М. Ондатже розглядають як зразок постмодерністської літератури, наголошуючи на особливостях історизму, репрезентації травматичної свідомості людини, проблематиці ідентичності та Іншого. Зокрема, Амбрін Харбе наголошує, що «Ондатже обрамовує історії персонажів дійсними історичними подіями, але водночас його метою є розкриття неписаних, прихованих, ігнорованих історій маргінальних персонажів» [10, с. 110–111]. Аналіз твору з погляду поєднання історії та вигадки приводить дослідницю до проб-

леми інтертекстуальності, адже цей твір вирізняє велика кількість та обсяг інтертекстів.

Систематизація інтертекстуальних виявів роману, проведена російським дослідником П. Єжовим, дає підстави виділити в «Англійському пацієнті» біблійні (Новий Завіт), історичні («Історія» Геродота) та літературні (роман Р. Кіплінга «Кім») претексти, що допомагають краще зрозуміти образну систему твору. На думку дослідника, «кіплінгівський» інтертекст репрезентує ідею мультикультуралізму у творі М. Ондатже та розширює можливості дослідження цього роману з погляду постколоніальних студій [4, с. 172].

Одним із найбільш важливих аспектів, на які звертають увагу дослідники творчості М. Ондатже, виступає проблема «Іншого». Зокрема, Стефані Хілгер у статті «Англійський пацієнт і перепис історії» звертається до західної традиції інтерпретації «Іншого». З погляду дослідниці, концепція «Іншого» представлена героями твору в їхніх спробах реконструювати власну ідентичність: автор розмиває межу між вигадкою та історією, щоб ускладнити одночасно сприйняття власного «Я» людини й «Іншого» [9, с. 10]. Також С. Хілгер стверджує, що фізичне каліцтво головного героя є метонімічним зображенням Другої світової війни та постколоніальної свідомості. Так само, як герої роману намагаються зрозуміти таємницю «англійського» пацієнта, Ондатже веде читачів на пошук розуміння жорстокої та фрагментованої реальності.

В українському літературознавстві до творчості М. Ондатже неодноразово зверталася Наталія Овчаренко, знавець історії канадської літератури. У статті «Транскультурний дискурс: мандрівка до канадської ідентичності» дослідниця окреслює параметри ідентичності в романній творчості М. Ондатже, наголошуючи, що його творам властива поліфонія, що відповідає «поліфонії» канадського «мозаїчного» суспільства: «мультикультурна парадигма канадського суспільства, що корелює із постколоніальним художньо-естетичним полем, зумовила психологічні установки канадців, водночас фрагментуючи їхнє суспільство з погляду його багатоетнічності і позиціонує його як органічну єдність, яку, за всієї різноманітності, поєднує спільна належність до американського континенту, спільної держави. На цій дихотомії і вибудовується специфічний тип канадської ідентичності» [5, с. 86].

Аналіз вибіркового праць, присвячених творчості М. Ондатже, передусім його роману «Англійський пацієнт», підтверджує, що багатоаспектні дослідження ідентичності, травми та історичного дискурсу в романі «Англійський пацієнт» створюють значну основу для нової в українському літературознавстві візії цього твору як

постапокаліптичного роману. Застосування як методологічної основи культурних студій (cultural studies), студій ідентичності (identity studies) та травми (trauma studies) в поєднанні із технікою «уважного читання» (close reading) дає підстави не лише глибше зрозуміти проблематику цього твору, а й наголосити на актуальності постапокаліптичної традиції для сучасної канадської літератури.

Результати дослідження. Однією з найважливіших характеристик постапокаліптичного світу в художній літературі є місце події. На загал, локація для постапокаліптичного світу – це світ, який був спустошений глобальною катастрофою. Варіації події – пандемія, ядерна війна чи масштабне стихійне лихо, з обов'язковою умовою – потенційною здатністю перервати еволюційний процес або знищити цивілізацію. Своєрідність часової організації твору постапокаліптичної літератури полягає у поєднанні двох часових пластів – минулого і сьогодення: минуле постає кризь спогад, а його взаємодія з теперішнім часто є травматичною емоцією, що увиразнює проблемний комплекс «пам'ять – спогад – травма».

Серед основних тем постапокаліптичної літератури знаходиться тема перевизначення власного «Я» людиною в нових реаліях, яка безпосередньо пов'язана з переглядом системи цінностей та моральності, їхнього призначення та ролі у постапокаліптичному світі. Важливою є тема виживання, яка охоплює протистояння та конфлікти між центральними персонажами твору, а також проблематизує наслідки глобальної катастрофи і змагання за придатність вижити в постапокаліптичному світі як на рівні індивідуальної долі, так і на рівні змагання між цивілізаціями.

У романі «Англійський пацієнт» М. Ондатже постапокаліптична проблематика є невід'ємною від постмодерністської поетики твору. Як стверджує індійська дослідниця А. Харбе, «постмодерністські прийоми, такі як перервність оповіді, мінінаративи, фрагментована сюжетна лінія, децентрований та дегуманізований суб'єкт, відсутність єдиної істини, множинність ідентичностей формують тло в «Англійському пацієнті» М. Ондатже» [10, с. 120].

Передусім постмодерністський світогляд автора знаходить вияв у фрагментарній композиції та відмові від лінійної оповіді. Для автора минуле і теперішнє мають однаково велике значення: теперішнє життя персонажів оповідається і пояснюється кризь призму минулих особистих трагедій. Тому просторово-часова організація роману є максимально ускладненою. Дія «Англійського пацієнта» відбувається в багатьох локаціях: основним локусом теперішнього є зруйнована бомбардуванням вілла Сан-Джироламо неподалік від Флоренції, де персонажі роману знаходять

притулок, намагаючись відновити реальність життя після катастрофічних подій Другої світової війни; локусом минулого є північно-африканська пустеля, де також розгорталась подія цієї війни. Час дії роману охоплює невеликий з історичного погляду час – період кінця війни і переходу до мирного життя, насичений спогадами про травматичне минуле, яке ще насправді не стало минулим, адже існує в спогадах кожного з персонажів як живе теперішнє.

Усі центральні персонажі твору – Хана, Кіп, Караваджо та «англійський» пацієнт – шукають місце забуття пережитого, опиняючись на зруйнованій віллі і намагаючись відновити для себе реальність світу і впоратись із травматичним досвідом. Наприклад, Караваджо вважає, що стосунки між Ханною, Кіпом і ним самим можуть забезпечити їм порятунок від спогадів війни. Порівняно з іншими персонажами «англійський» пацієнт не потрапляє в рівні умови, оскільки його скалічене обгоріле тіло зробило його фізично нездатним робити вибір, зокрема, покинути віллу.

Усі жителі вілли виживають, апокаліптичний кінець світу є чимось більшим для них, ніж просто фізичним явищем. Пристосовування до нової, невизначеної реальності, у якій вони опинились після апокаліпсису, вимагає певного роду переорієнтації. Караваджо, приміром, намагається «відшукати правду через інших» [11, с. 177], і знаходить досвід Іншого в історіях «англійського» пацієнта. Кіп, як видається, пізнає себе в раціональності: «За роки війни... (Кіп) зрозумів, що єдиною безпекою є він сам» [11, с. 218]. Кіп «переборює свій страх», «що би не йшло за ним услід, завжди є рішення та світло» [11, с. 126], світло, яке не може побачити навіть Хана. Проте він усе ще не вірить в ідею порядку та цивілізації, апокаліпсис являється йому у снах: «Він бачить вулиці Азії у вогні» [11, с. 282]. Як і Алмаші, він втратив усе, що любив та цінував, і зараз «Кіп виглядає відстороненим від світу» [11, с. 282]. Його спроби віднайти новий сенс зазнають поразки. Як наслідок, Кіп стає Кірплом знову, повертаючись до старої версії світу та самого себе.

У романі «Англійський пацієнт» вілла не представляє ні Батьківщину, ні дім героїв; це просто місце, де вони можуть тимчасово знайти притулок і спокій, уникати своїх проблем: «Їх захищав той простий факт, що вілла здавалася руїною. Але вони почувались тут у безпеці, наполовину дорослі і наполовину діти. Виходячи з того, що сталося з ними під час війни, вони придумали власні правила» [11, с. 15]. Персонажі не ставлять питання про те, що відбулося під час війни та як повертатися додому. Тут вони не повинні дотримуватись соціальних норм та етикету. Натомість вони зберігають мовчання, грають на фортепіано,

думають і читають, щоб уникнути війни та свого минулого: «Що б Полізіано міг подумати про цей стіл 1945 року, про двох чоловіків та жінку за фортеціано та про війну, яка майже закінчилася, і гармати в їхній мокрій яскравості, коли блискавка проскакувала в кімнату, наповнювала все кольором і тінню, як це робилося зараз кожні півхвилини, по всій долині тріщав грім, а музика антифональна, коли я беру цукор до чаю... Чи знаєте ви слова?» [11, с. 64]. Місце події вілли стає розгорнутою метафорою загальної кризи того часу, коли «навколо них навряд чи існує світ» [11, с. 40]. Важливо, що в романі постійно відбувається зміщення перспективи, закритий простір вілли чергується з безмежним, відкритим простором пустелі, який можна вважати ідеальним локусом постапокаліптичної літератури.

Одяг – ще один аспект зовнішньої форми постапокаліпсису. Постапокаліптичний одяг не завжди є виразний, але має деякі спільні риси: вбрання часто є потертим та зношеним, оскільки персонажі мають лише одну зміну одягу через втрати, яких вони зазнали внаслідок катастрофічної події. Відсутність одягу в «англійського» пацієнта є максимальним виявом долі людини у постапокаліптичному світі і свідчить про його тотальну втрату ідентичності. Обпалена до кісток шкіра підкреслює глибокі душевні та фізичні рани, спричинені війною. Усе, що він може вдягнути, – це простирадла, у які загорнене тіло, а одежею для нього стала дубильна кислота, «і тепер вона перетворилася на тверду захисну кірку поверх пошкодженої шкіри» [11, с. 53]. Караваджо також зазнав неабияких травм і був змушений ховати перебинтовані руки, що «вдень здаються сірими» [11, с. 59], в кишені старого пальта.

Подібно до одягу «інструменти» та інші фізичні об'єкти, такі як зброя, засоби оборони чи нападу, поряд зі ставленням персонажів до цих предметів (ступінь, до якого ці предмети шануються, зберігаються, захищаються тощо) характеризують постапокаліптичний світ. Типовою ознакою цих інструментів, що увиразнює належність до літератури постапокаліпсису, є те, що вони є технологічно регресивними реліквіями попереднього світу. Тож можна стверджувати, що введені до художнього твору фізичні елементи зовнішньої форми є візуальними підказками постапокаліптичного сюжету.

Поряд із часопростором роману М. Ондатже «Англійський пацієнт» має ознаки постапокаліптичного сюжету: його основоположним мотивом виступає мотив смерті, пов'язаний з мотивом пам'яті та її втрати. Забування минулого, втрата пам'яті – це також смерть. Мотив забуття, усвідомлення неможливості фіксування в пам'яті подібних травматичних актів стають важливими

складниками філософської думки другої половини ХХ століття. Німецький культуролог Алейда Ассман, досліджуючи індивідуальну, колективну, політичну і культурну пам'ять, стверджує, що, незважаючи на ефемерність та ненадійність індивідуальної пам'яті, саме завдяки їй людина стає людиною, і пам'ять необхідна для формування власної ідентичності, втім потрібен певний імпульс для пробудження спогадів [2, с. 20].

У романі М. Ондатже всі сюжетні лінії персонажів є варіацією інтерпретації понять ідентичності, пам'яті і травми в добу постапокаліпсису. Це історія Хани, двадцятилітньої канадської медсестри, яка після загибелі коханого чоловіка, канадського офіцера, вважає, що всі люди приречені на смерть. Це також історія індійця Кіпа, Кірпала Сінгха, який служить у британському саперному підрозділі, має відчуття спільноти з європейцями, але шокований ядерними бомбардуваннями Хіросіми, відновлює свою національну ідентичність, повернувшись на Батьківщину.

Однак центрує роман сюжетна лінія «англійського» пацієнта, тіло якого після падіння літака перетворюється на суцільну обгорілу рану, а від болю він втрачає пам'ять і не знає, хто він такий. В історії цього персонажа автор доводить сутність окреслених понять до меж витривалості, адже ідентифікувати персонажа не можна ані фізично, ані ментально. Його індивідуальна ідентичність спочатку визначається його британським мовленням, так він стає «англійським» пацієнтом, але виявляється, що він має центральноевропейське походження. Герой виявляється угорським графом Ласло Алмаші, дослідником пустелі і картографом, який перебуває в пограничному стані – між життям і смертю, між минулим і теперішнім. Часткова амнезія Алмаші наголошує втрату ідентичності: немає імені, національності, чіткого минулого, а значить теперішнього і майбутнього. М. Ондатже, на наш погляд, на прикладі свого персонажа подає масштабний аналіз постапокаліптичної травми, яка є і фізичною, і душевною одночасно.

Війна мала величезний культурний вплив, і жорстокості, засвідчені під час війни, травмували багатьох і зробили можливість самознищення людства реальнішою, ніж будь-коли раніше. Під час «холодної війни» розповсюдження ядерної зброї та можливість взаємного гарантованого знищення загрожували негайним завершенням історії людства, після чого оновлення не буде. Ці реалії викликали різний ступінь тривоги в людей та впливали на культурну постапокаліптичну уяву.

В «Англійському пацієнті» автор також звертається до події, яка чітко маніфестує можливість ядерного знищення людства. Наприкінці роману згадка про атомні бомби, скинуті на Хіросіму та

Нагасакі, сигналізує початок постапокаліптичної доби. Важливо, що ця руйнівна подія постає з погляду та реакції Кіпа: «Заплющуючи очі, сапер бачить азіатські вулиці, охоплені вогнем» [11, с. 279]. Він відчуває себе зрадженим та розчарованим у справі, якій присвятив усього себе: «Чим я займався всі ці останні роки? Відрізаю і знешкоджую кінцівки диявола. Для чого? Щоб усе закінчилось *так?*» [11, с. 287]. Він обурюється «сморідом тріумфу» [11, с. 288] і розриває стосунки з усіма європейцями та північно-американцями, коли кричить: «Американець, француз, мені байдуже. Коли ти починаєш кидати бомби на людей із смаглявою шкірою, стаєш англієм» [11, с. 288]. Це свідчить про кінець його служби в колоніальній британській армії і про постколоніальні відносини після війни. Караваджо, знаючи, що Кіп має рацію, також зауважує расовий аспект ядерних бомб у коментарі: «Вони б ніколи не скинули таку бомбу на білих людей» [11, с. 288]. Для Кіпа, як і для самого М. Ондадже, через його складну ідентичність громадянина Канади, але представника Сходу за народженням, апокаліпсис настає там, де їхнє життя повинно було розпочатися: «Він зробив крок убік від маленьких бомб у своїй кар'єрі і крок уперед до бомби, що здавалося, була більша за місто» [11, с. 289]. Можна стверджувати, що в романі бомбардування японських міст позначає певний історичний момент, який є переходом не лише до

постапокаліптичного періоду, а й до реалій постколоніального світу з його протистоянням Сходу і Заходу. І варто наголосити, що М. Ондадже знає, як подолати суперечності майбутнього світового порядку, коли говорить у романі: «Ми – спільні історії» [11, с. 261].

Висновки. Постапокаліптика, незважаючи на свою недовгу історію, вже встигла перетворитися на самостійний художній феномен. Основний мотив цієї літератури – світ після глобальної катастрофи – є близьким до постмодерністського світовідчуття «кінця історії». У романі «Англійський пацієнт» подано історії людей, що вижили у Другій світовій війні, а також фізичну, моральну та духовну складність виживання в постапокаліптичному світі. Аналіз травм війни, що стали обов'язковим елементом індивідуальної і колективної пам'яті наступних поколінь, відповідає вибраним автором засобам постмодерністської поетики – фрагментарності та лінійності оповіді, бінарним структурам простору (закритий простір вілли – відкритий простір пустелі) і часу (розрізнення/не розрізнення минулого і теперішнього), невизначеності ідентичності та неоднозначності механізмів індивідуальної пам'яті персонажів. Тому можна стверджувати, що «Англійський пацієнт» М. Ондадже як роман про постапокаліпсис сприяв формуванню традиції постапокаліптичної літератури в канадській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т.В. Негативная диалектика. Москва : Научный мир, 2003. 374 с.
2. Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. Москва : НЛО, 2014. 324 с.
3. Біблія. Одкровення Св. Іоанна Богослова / переклад УПЦ КП. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/odkrovennya-svyatoho-ioana-bohoslova-apokalipsys/#> (дата звернення: 01.11.2020).
4. Ежов П.С. Художественное своеобразие прозы Майкла Ондаатже: эволюция творчества : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Новгород, 2003. 208 с.
5. Овчаренко Н.Ф. Транскультурний дискурс: мандрівка до канадської ідентичності – Постколоніалізм. Генерації. Культура. Київ : Laurus, 2016. 331 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва : АСТ, 2007. 588 с.
7. Berger J. After the End: Representations of Post-apocalypse. Minneapolis : U of Minnesota Press, 1999. 278 p.
8. Heffernan T. Post-Apocalyptic Culture: Modernism, Postmodernism, and the Twentieth-Century Novel. Toronto : University of Toronto Press, 2008. 224 p.
9. Hillger A. Not Needing All the Words: Michael Ondaatje's Literature of Silence. Montreal : McGill-Queen's Press, 2006. 280 p.
10. Kharbe A. Postmodern Traits in Michael Ondaatje's "The English Patient". 2016. Vol. 2, Issue 9. ISSN: 2395-6968. URL: http://www.epitomejournals.com/VolumeArticles/FullTextPDF/162_Research_Paper.pdf (дата звернення: 01.11.2020).
11. Ondaatje M. "The English Patient". London : Bloomsbury, 2004. 321 p.
12. Pesch J. Post-Apocalyptic War Histories: Michael Ondaatje's "The English Patient". *Ariel. A review of international English literature*. Vol. 28, No. 2. 1997. Pp. 117–139.

REFERENCES

1. Adorno, T. (2013). *Negativnaya dialektika* [Negative dialectics]. Moskva: Scientific world, 322 p. [in Russian].
2. Assman, A. (2014). *Dlinnaya ten' proshlogo. Memorial'naya kul'tura i istoricheskaya politika* [Long shadow of the past. Memorial culture and historical politics]. Moskva: UFO, 324 p. [in Russian].
3. The Bible. *Odkrovennyya Sv. Ioanna Bogoslova* [Revelation of St. John Theologian]. Translation UZZ KP. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/odkrovennyya-svyatoho-ioana-bohoslova-apokalipsys/#> [in Ukrainian].
4. Ezhov, P. (2003). *Khudozhestvennoye svoyeobraziye prozy Maykla Ondaatzhe: evolyutsiya tvorchestva* [The artistic originality of the prose of Michael Ondaatje: the evolution of creativity] (PhD Thesis), Novgorod, 208 p. [in Russian].
5. Ovcharenko, N. (2016). *Transkul'turny'j dy'skurs: mandrivkadokanads'koyi identy'chnosti – Postkolonializm. Generaciyi. Kultura* [Transcultural discourse: a journey to Canadian identity – Postcolonialism. Generations. Culture]. Kyiv: Laurus, 331 p. [in Ukrainian].
6. Fukuyama, F. (2007). *Konets istorii i posledniy chelovek* [End of history and the last person]. Moskva : AST, 588 p. [in Russian].
7. Berger, J. (1999). *After the End: Representations of Post-apocalypse*. Minneapolis : U of Minnesota Press, 278 p. [in English].
8. Heffernan, T. (2008). *Post-Apocalyptic Culture: Modernism, Postmodernism, and the Twentieth-Century Novel*. Toronto: University of Toronto Press, 224 p. [in English].
9. Hillger, A. (2006). *Not Needing All the Words: Michael Ondaatje's Literature of Silence*. Montreal: McGill-Queen's Press, 280 p. [in English].
10. Kharbe, A. (2016). Postmodern Traits in Michael Ondaatje's "The English Patient". Vol. 2, Issue 9. ISSN: 2395-6968. URL: http://www.epitomejournals.com/VolumeArticles/FullTextPDF/162_Research_Paper.pdf [in English].
11. Ondaatje, M. (2004). "The English Patient". London: Bloomsbury, 321 p. [in English].
12. Pesch, J. (1997). Post-Apocalyptic War Histories: Michael Ondaatje's "The English Patient". *Ariel. A review of international English literature*. Vol. 28, No. 2. Pp. 117–139 [in English].

УДК 821.161.2-3.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-23>

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОТВОРЕННЯ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Білоус Б. П.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики
Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, Житомир, Україна
orcid.org/0000-0001-6108-5827
bilousbogdan07@gmail.com*

Ключові слова: жанр,
жанротворення,
середньовічна література,
символіка, алегорія,
Київська Русь.

Мета і завдання статті – запропонувати новий підхід до принципів жанротворення в українській літературі доби Київської Русі. Суть такого підходу полягає у тому, щоб розглядати давні жанри як спосіб висловлювання (за Ф. Сосюром). Літературні жанри періоду Київської Русі раніше переважно поділялися на церковні і світські, первинні і синкретичні. Ми пропонуємо застосувати до диференціації жанрів принцип, який спирається на характер висловлювання. За висловом писемним виділяємо такі жанри, як: азбуковник, літопис (хронограф, хроніка), епістоля, послання, «книга», «чтеніє», «описаніє», афоризм. За висловом усним такі як: бесіда, діалог, молитва, повість, повчання, похвала, «слово», сказання, «толкованіє». Ще один принцип диференціації жанрів – віднесеність їх до предмета зображення, який і визначає його специфіку: житіє, видіння, «історія», ходіння, чудо. Часом на характер жанру вказує назва твору, яка пояснює або предмет зображення, або його ідейне спрямування, або наративну форму; серед тих назв є такі, що запозичені зі Святого Письма, що виражають метафоричний смисл середньовічної символіки та алегоризму. Фольклорні жанри ми не відносимо до жанрів літературних, оскільки вони мають інший культурний код. Фольклорні жанри функціонували паралельно до книжності, іноді проникаючи у сферу літературну, додаючи до писемних творів свої семантично-художні елементи. Естетика, онтологія, прагматика, типологія давньоукраїнських жанрів історично зумовлені, покликані до життя певними суспільно-політичними та естетичними чинниками та потребами, тісно пов'язані із характером та виявом естетичних цінностей середньовічної епохи, визначаються ними і становлять певну систему сприймання і відтворення світу, а отже, і систему жанрів, які забезпечували духовне, культурне життя давньої пори.

TO THE QUESTION OF FEATURES IN LITERATURE OF KIEV RUS PERIOD

Bilous B. P.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theoretical and Applied Linguistics
Zhytomyr Polytechnic State University
Chudnivska str., 103, Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6108-5827
bilousbogdan07@gmail.com*

Key words: *genre, genre creation, medieval literature, symbolics, allegory, Kyiv Rus.*

Aim and task of the article – to offer the new going near principles of genre creativity in Ukrainian literature of Kyiv Rus. Essence of such approach consists in that, to examine old genres as method of expression (F. Sossyur). The literary genres of period of Kyiv Rus before were mainly divided into church and society, primary and syncretism. We suggest to apply to differentiation of genres principle that leans against character of expression. After expression writing distinguish such genres: azbukovnik, chronicle (chronograph, chronicle), epistolia, message, “book”, “chtenie”, “opusanie”, aphorism. After expression verbal: conversation, dialogue, prayer, story, discipling, praise, “word”, conversation. Another principle of differentiation of genres – attribute them to the article of image, that determines his specific: life, vision, “history”, circulation, miracle. Sometimes the name of work, that explains or the article of image, specifies on character of genre, or him ideological aspiration, or narrative form; among those names there are such that is adopted from Holy Scriptures, that express metaphorical sense of medieval symbolics and allegory. Folklore genres we do not attribute to the genres literary, as they have other cultural code. Folklore genres functioned in parallel to the book, sometimes getting to the sphere literary, adding the semantically-artistic elements to writing works. Aesthetics, ontology, pragmatic, typology of old Ukrainian genres, is historically predefined, called to living by certain social and political and aesthetic factors and necessities, closely constrained with character and display of aesthetic values of medieval epoch, determined by them and present the certain system of perception and recreation of the world, and consequently and system of genres that provided spiritual, cultural life of old pore.

Постановка проблеми. У наукових концепціях XIX–XX ст. щодо літературних жанрів періоду Київської Русі найчастіше застосовувався принцип розподілу їх на церковні і світські, первинні й синкретичні. На наш погляд, диференціація «церковні/світські» більшою мірою відображає їх функційне призначення, виходить з ідеологічних передумов (такий підхід особливо часто використовувався в епоху «войовничого атеїзму», коли «церковне» засуджувалося, а елементи «світського» всіляко вишукувалися й акцентувалися як «прогресивне» явище). Так, частина давніх жанрів обслуговувала релігійний культ, церковний обряд, і в цьому була їх специфіка. Суто світських жанрів тоді практично не було, навіть літописи були пронизані державно-християнською доктриною, а такі пам’ятки, як «Слово про Ігорів похід», також виражали релігійні погляди і помисли – язичницькі.

Щодо «первинних/синкретичних» жанрів, то і такий поділ досить умовний і далеко не відображає параметри жанрового діапазону літератури у період первинного нагромадження текстів. Принцип такого підходу очевидний – від простого до складного у жанротворчості. Але ж літературна ситуація Київської Русі полягає у тому, що засвоювалися «готові» жанри візантійсько-болгарського зразка, їх навряд чи можна вважати первинними, як і не можна заперечувати процесу жанрової градації або появи таких творів, у яких помітні прикмети різноманітних тогочасних жанрів. Очевидно, тут необхідний інший підхід, який би спирався на характер вислову.

У період зародження вітчизняної медієвістики (40–60-і рр. XIX ст.) звернення до давньої літератури визначалося ранньонародницькою та романтичною настановою, тому увагу привертати лише окремі літературні явища, а жанрова специфіка

практично не аналізувалася, не було спроб реконструювати систему давньоукраїнських жанрів. Праці М. Максимовича, І. Вагилевича, Я. Головацького, М. Костомарова, П. Куліша були тільки першими спробами осмислити літературну спадщину минулого і дати характеристику деяким писемним пам'яткам давнини.

Під кінець XIX ст. помітно і принципово змінюються методологічні засади у висвітленні історії української літератури, зокрема її найдавнішого періоду. О. Огоновський своєю «Історією літератури руської» подає лише своєрідну інвентаризацію старовинних творів, а не укладає їх у певну жанрову систему; його жанрова модель – ще неповна, не досить оброблена. Концепція жанротворення у висвітленні І. Франка спирається на широкий діапазон літературного розвою в XI–XIII ст. і доводить творчу спроможність давнього письменства. Послугуючись переважно культурно-історичним методом, учений зумів подати значно ширшу картину літературного життя Русі, заповнив її багатьма «творчими одиницями», що дало змогу вперше більш-менш повно окреслити жанровий склад літератури цього часу. Концепція М. Грушевського спиралася на пізні народництво та історико-філологічний підхід до давніх пам'яток. Внаслідок цього в його «Історії української літератури» було запропоновано деталізовану реконструкцію системи давньоукраїнських жанрів як оригінального явища, що було зумовлене низкою історичних та естетико-культурних обставин. Дослідник дав характеристику складної природи колоритних жанрових утворень на староруському ґрунті. З концепцією М. Грушевського багато в чому перегукується методологія дослідження давнього письменства М. Возняка, котрий висвітлив жанрове розмаїття Київської Русі з погляду самобутності, суспільно-політичної інтегрованості, естетичної вартості пам'яток. С. Єфремов у вивченні давньої літератури проводив передусім соціологічний принцип, подавав «історію ідей», тому й не відтворив розгорнутої жанрової картини на початковому етапі розвитку літератури, вважаючи, що більшість творів була запозичена і призначалися вони для обслуговування церковних потреб. Загальнолітературна концепція С. Єфремова не надавала особливого значення тому всьому масивові давніх творів, які постали на ідейному ґрунті християнства, а вихоплювала лише окремі з них, що мали «народний» колорит і спрямування.

Синтетичні праці, дослідження з медієвістики, публікація літературних текстів у XX ст. не тільки значно доповнили наукові уявлення про становлення давніх жанрів в українському письменстві, а й запропонували низку концепцій у прочитанні і тлумаченні літературної спадщини минулого. Її

вивчення велося кількома шляхами: 1) осмислення давніх жанрів у контексті формування і розвитку стилів у давній літературі (М. Гнатишак, Д. Чижевський); 2) з'ясування жанрової системи в основному крізь призму соціологічних орієнтирів, котрі вбачалися у давніх творах періоду Київської Русі («Історії» української літератури); 3) співвіднесення давніх жанрів і стилів із загальноєвропейськими художніми явищами, уведення їх у світовий літературний контекст (В. Яременко, П. Білоус, Ю. Ісиченко, О. Пахльовська, О. Сліпушко).

Мета і завдання статті – запропонувати новий підхід до визначення принципів жанротворення в українській літературі доби Київської Русі. Суть такого підходу полягає в тому, щоб розглядати давні жанри як спосіб висловлювання.

Виклад основного матеріалу. Будь-який літературний твір – це мовлення, основною одиницею якого є *висловлювання*. Ф. де Сосюр вважав, що висловлювання – це «індивідуальний акт волі і розуму, де слід розрізняти: 1) комбінації, у яких мовець застосовує мовний код, аби висловити власну думку; 2) психофізичний механізм, який дозволяє йому унааявити ці комбінації» [6, с. 26]. Жанрова форма висловлювання конкретизує спосіб і спрямованість висловлювання. Окрім того, вона забезпечує цілісність висловлювання, про що вів мову М. Бахтін: «Ця завершена цілісність висловлювання, яка забезпечує можливість відповіді (або відносного розуміння), визначається трьома моментами (чи факторами), нерозривно пов'язаними в органічному цілому висловлювання: 1) предметно-сисловою вичерпністю; 2) мовним замислом або мовною волею мовця; 3) типовими композиційно-жанровими формами завершення» [2, с. 269].

Жанр постає як організована певним чином словесна форма, характер якої залежить від способу вислову. У межах знакових систем, які стосуються словесності, є два такі способи: вислів усний і вислів писемний. І хоча література – це виключно писемна форма словесної творчості, проте за часів Київської Русі ще відчувається вплив форм усної словесності на літературу, що виявляє себе як у жанрово-стильових особливостях творів, так і в їхніх назвах. Отже, пропонується перший рівень диференціації жанрів, пов'язаний із способом висловлювання.

За *висловом писемним* можемо назвати такі жанри:

- *азбуковник* («Азбучна молитва», віршовий твір, акростих, що відтворює слов'янську азбуку);
- *літопис, хронограф, хроніка* (один із магістральних жанрів у давній літературі);
- *епістоля* («Епістоля Ісуса Христа про неділю» – перекладний апокриф, але у формі письмового послання);

– *попослання* (визначальною тут є не стільки форма, скільки зміст та адресованість тексту, наприклад, попослання Кліма Смолятича);

– *книга* (жанрова домінанта – форма книги, тобто текст, укладений як книга, наприклад, «Книга Паломник» Добрині Ядрейковича);

– *«чтеніє»* – твори, що призначені для читання («Чтеніє о житті і о погубленні блаженних страсто-терпців Бориса та Гліба» Нестора);

– *«описаніє»* («начертаніє») – «Описаніє подвигов Георгія Побідоносця»;

– *афоризми* («Пчела», «Мудрість Меандра», «Перенесіє» Єфрема Сірина).

За висловом усним:

– *бесіда* («Бесіда про святині Царгорода», «Бесіди на Євангеліє», «Бесіда трьох святих»);

– *«двоєсловіє»* (*діалог*) – «Вопрошаніє Кирикове», «Вопроси Варфоломієві до Богородиці»;

– *молитва* (літературний варіант – «Моленіє» Данила Заточника);

– *повість* (під такою назвою значиться чимало давніх творів, проте їхньою жанровою домінантою є манера вислову – *розповідь*);

– *повчання* (здебільшого як усне вираження настанов – «Повчання про шкоду пияцтва» Мойсея, повчання Кліма Смолятича, Георгія Зарубського, Луки Жидяти);

– *похвала* (очевидно, первісний варіант жанру – усне проголошення похвали – «Похвальне слово Ользі», «Похвала князю Ростиславу Мстиславовичу»);

– *«речь»* (у значенні «слово»; назва із таким значенням трапляється досить часто як у перекладних, так і в оригінальних творах);

– *сказання* («Сказання про Бориса та Гліба», «Сказання про вбивство в Орді князя Михайла Чернігівського та його боярина Федора», «Сказання про чорноризький чин» Кирила Турівського та ін.);

– *«толкованіє»* («Толкованіє на попослання апостола Павла», «Толкованіє на Апокаліпсис», «Толкованія на Псалтир» тощо).

Деякі з названих жанрів можуть бути віднесені як до однієї, так і до іншої групи – наприклад, повчання, похвала, «Толкованіє», діалог, оскільки за способом вислову вони однаковою мірою можуть реалізуватися (або взаємопереходити) і в усному, і в письмовому варіанті.

Але для давньоукраїнської літератури визначення жанрів за способом вислову не вичерпує різноманітності жанрових форм, тому тут варто застосувати ще один принцип – віднесеності їх до предмета зображення, який ніби «програмує» специфіку жанру:

– *житіє* (перекладні й оригінальні житія); жанрові варіанти (різновиди) – *мартирії* («Мученіє Варвари», «Мученіє Дмитрія Солунського», «Мученіє Микити», «Мученіє Федора Стратилата» та ін.; *патерики* (Азбучно-Єрусалимський,

Єгипетський, Римський, Синайський, Скитський, Києво-Печерський); *пам'ять* («Пам'ять і похвала князю Володимирі»); *«страсть»*.

– *видіння* («позорище») – «Видіння Ісайї»;

– *«історія»* («Історія Іудейської війни»);

– *ходіння* (Житіє і хоженіє Данила, Руської землі ігумена), «Ходіння Агапія в рай», «Ходіння Богородиці по муках»);

– *чудо* («Чудо Георгія про змія», розповіді про чудеса, що мають самостійне нарративне значення (із «Повісті минулих літ», «Повісті про Варлаама та Іосафа», «Сказання про Євстафія Плакиду», «Повісті про Акіра Премудрого», «Девгенієвих діянь», «Фізіолога», «Слова про рахманів», «Києво-Печерського патерика» тощо).

Назва жанру у давньоукраїнській літературі має велике значення. Часто вона є своєрідним ключем розуміння специфіки жанру, його призначення та мистецької орієнтації. У письменстві Київської Русі трапляються не лише жанрові мононазви, а й маємо чимало прикладів «подвійних» назв, тобто до загальної назви входить декілька компонентів, якими визначається або предмет, або спрямування, або форма вислову того чи іншого твору. Наприклад: «Сказання і бесіда премудра», «Повість і писаніє», «Житіє і хоженіє», «Пам'ять і похвала», «Слово і сказання», «Поклон і благословіння», «Повість про житіє», «Житіє і діяння», «Житіє і чудеса», «Посланіє і істолкованіє» тощо. Таке називання творів дає підставу вести мову про прагнення автора (авторів) скерувати увагу читача на певний тип реценції пропонованого твору, задекларувати не так його жанр, як предмети зображення. У таких творах можна помітити синкретизм оповідних форм, що засвідчує нерозвинутість, нерозгалуженість жанрів і стилів того часу.

Середрозмаїття пам'яток періоду Київської Русі зринають назви творів, жанр яких можна визначити як пряме запозичення зі Святого Письма: «глава», «завіт», «діяння», «одкровення», «книга» («Заповіти дванадцяти апостолів», «Одкровення Варуха», «Одкровення Мефодія Патарського», «Книга Паломник» та ін.). Схоже, що автори «підганяли» назву під зміст або навпаки, і так з'являлися літературні відгалуження від священного тексту; назва підкреслювала і генетичний зв'язок з ним, і значущість новотвору.

У ті часи письменники і переписувачі текстів охоче практикували метафоричні назви в дусі середньовічної символіки та алегоризму: «вертоград», «вінець», «пчела», «ізмарагд», «цвітослов», «брашно духовне», «златоструй», «златослов», «златоуст», «златая цепь», «торжественник» тощо. Немає потреби відносити такі твори (серед них переважають збірники, складені з різних за змістом і стилем текстів) до певних жанрів. Немає потреби й кваліфікувати їх як жанрово синкретичні літературні явища. У межах збірника

можна виділяти певні жанрові форми або розглядати принципи його укладання. Назва збірника здебільшого не була жанровим атрибутом, а скоріше його образним визначенням.

Проблематичним видається твердження деяких дослідників про те, що жанрова картина літератури періоду Київської Русі доповнювалася фольклорними жанрами, зокрема ліричними й драматичними [1; 5; 4]. Слушно було б вести мову про елементи фольклору в давній літературі, проникнення яких у текстуру візантійських традицій стало неминучим на києворуському ґрунті [3]. Фольклорні жанри функціонували паралельно до книжності, яка не мала і не могла мати «всенародного» характеру, бо літературні твори оберталися здебільшого у вузькому колі тодішньої світської та церковної інтелігенції. У Київській Русі домінувала тенденція окремішності в побутуванні літературних і фольклорних жанрів, і так тривало не одне століття, аж поки візантійський тип літературної творчості не був витіснений фольклорним та новоєвропейським.

Досі говорилося переважно про *типологію* (класифікацію, систематизацію) давньоукраїнських жанрів періоду їх становлення. Вона заснована на виявленні та абстрагуванні подібних прикмет, характерних для певної групи художніх творів. Ті прикмети стосуються як їхнього змісту, так і форми, а також відображають динаміку їх становлення та історичної еволюції.

Варто сказати і про *онтологію* давньоукраїнських жанрів. Як уже зазначалося, вони історично зумовлені, покликані до життя певними суспільно-політичними та естетичними чинниками і потребами. Водночас це означає, що кожен давній жанр увібрав у себе як історичний досвід запозичених форм, так і набутий досвід києворуського функціонування. У ньому знайшли своє відображення прикмети часу, виявившись у тематиці, художній ідеології, телеології (перспективі)

тексту, у принципах моделювання картини світу. «У жанрах, – підкреслював М. Бахтін, – протягом століть їх життя нагромаджуються форми бачення й осмислення певних сторін світу» [2, с. 264].

Естетика давньоукраїнського жанру тісно пов'язана із загальним тлом естетичних цінностей епохи, визначається ними та являє собою певну систему сприймання і відчуття світу; кожен жанр – взагалі складна система засобів і прийомів «оволодіння дійсністю», своєрідний тип художнього мислення в межах свідомо прийнятих естетичних координат.

Прагматика давніх жанрів залежала не тільки від функційної прив'язаності до сфери обслуговування церковного життя, релігійного культу, а й була спрямована на задоволення естетичних, пізнавальних, виховних потреб читача. Ефективність жанру, його корисність у тодішньому культурному житті прямо пов'язана з рівнем художньої майстерності, з оволодінням письменником законами жанру. Тому творче «обживання» жанру у ті часи стимулювало вдосконалення літературного письма митця, а вільне володіння формою сприяло досягненню у літературі помітних здобутків.

Висновки. Бурхливий процес жанротворення в період Київської Русі великою мірою визначив шляхи розвитку жанрової системи давньої української літератури. Жанровий склад письменства найдавнішого часу характеризується первинним нагромадженням текстів, їхнім структуруванням за соціальною значущістю та естетичними пріоритетами. Втрата якоїсь кількості писемних пам'яток, втрата протографів (маємо переважно лише списки пізнішого часу) призвела до зрозумілих труднощів у реконструкції системи жанрів києворуського періоду, проте й наявний матеріал дає змогу простежити, окреслити визначальні тенденції становлення жанрової системи давньої української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрианова-Перетц В.П. Древнерусская литература и фольклор. Ленинград : Наука, 1974. 171 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Изд. 2-е. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
3. Білоус П.В. Давньоукраїнська література і фольклор: проблема художнього коду. *Слово і час*. 2002. № 12. С. 29–35.
4. Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн. Кн. 1. Львів, 1992. 696 с.
5. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. 360 с.
6. Фердінан де Сосюр. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.

REFERENCES

1. Adrianova-Perets, V.P. (1974). Drevneruska literature i folklore [Ancient literature and folklore]. Leningrad: Nauka, P. 171.
2. Bahtin, M.M. (1986). Etuka slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. Vol. 2. Moskva : Art. P. 445.
3. Bilous, P.V. (2002). Davnyoruska literatura I folklor: problema hydozhnyogo kodu [Ancient Rus literature and folklore: problem of main code]. *Slovo I Chas*. No. 12. P. 29–35.
4. Voznyak, M.S. (1992). Istoria ukrainskoyi literatyru: u 2 kn. [History of Ukrainian literature: in 2 Vol]. Vol. 2. P. 696.
5. Lihachov, D.S. (1979). Poetika drevnerusskoi literatyru [Poetics of old Rus literature]. Nayka. P. 360.
6. Ferdinand de Sosyur (1998). Kurs zagalnoyi lingvistiku [General linguistics course]. Osnovu. P. 324.

НАРАТУВАННЯ ГОЛОКОСТУ В ПОВІСТІ Є. ГУЦАЛА «СПВУЧА КОЛИСКА З ВЕРБОЛОЗУ»

Горбач Н. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-7743-9845
horbachnathalia@gmail.com*

Ключові слова:

*автобіографізм, оповідь,
наратор, окупаційні фрески,
автор, читач.*

У статті проаналізовано повість письменника-шістдесятника Є. Гуцала крізь призму оповідної організації зображення Голокосту в ній. Суспільні зміни, які передували написанню твору, та авторський підхід щодо зображення подій Другої світової війни дали можливість художньо реалізувати в повісті якісно нову концепцію окупаційної дійсності, зокрема акцентувати долю цивільного населення, національні виміри Катастрофи, показати її травматичну дію не тільки на жертв, яких персоналізовано, але й на свідків тих подій, що особливо підкреслюється реакціями дитячої психіки. До ознак, які вирізняють повість із-поміж творів узвичаєного в літературі попереднього періоду «переможного» наративу війни, відносимо й авторський інтерес до сторінок локальної історії. Увага Є. Гуцала до його малої батьківщини – села Овечачого та інших населених пунктів Вінниччини – розширює просторові уявлення читача про межі Голокосту на території України.

Авторське жанрове визначення твору як окупаційних фресок та залучення наратора-дитини розглядається у статті як чинник фрагментування тексту повісті на окремі оповідання і новели, яким властива «самовільна» лінійна організація в сюжеті. Поєднання під час репрезентації подій Голокосту дієгетичної і вторинної недієгетичної нарації, що вводить «голоси» персонажів із світу дорослих, сприяє наповненню оповідного простору як діями, почуттями, емоціями головного героя, так і обставинами зовнішнього світу, позначеного загальним катастрофізмом.

Автобіографічний досвід переживання воєнного лихоліття сприяв чуттєвому відтворенню художньої дійсності. Проте автор, урахувавши особливості психоемоційного розвитку підліткової аудиторії, якій адресовано твір, уникає вербалізації найдраматичніших її сторінок. Говорячи ж про зраду, колабораціонізм місцевого населення, Є. Гуцало дбає про художнє й етичне «урівноваження» ганебних сторінок минулого прикладами жертвності інших персонажів повісті, які виходять із гуманістичних, позанаціональних та позарелігійних міркувань. Авторська позиція не висловлюється в повісті безпосередньо, але письменник реалізує себе як суб'єкта через добір реалій суспільно-політичного життя, автобіографічного матеріалу, образів другорядних персонажів, ускладнення нарації життєвим досвідом зрілої людини.

THE HOLOCAUST IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF THE NOVEL “THE MELODIOUS WILLOW CRADLE” BY YE. HUTSALO

Horbach N. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Literature
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7743-9845
horbachnathalia@gmail.com*

Key words: *autobiographism, story, narrator, occupation themed frescos, author, reader.*

The purpose of this study is to analyse the novel by the writer of the sixties Ye. Hutsalo through the prism of the narrative representation of the Holocaust in it. The social transformations that preceded the publication of the novel along with the author's approach to the literary representation of World War II made it possible to realize the new concept of the reality of military occupation, with an added emphasis on the fate of the civil population and the national dimensions of the Catastrophe, whose impact on the personalized victims and the witnesses of those events was shown with the great insight, especially, into the children's' psyche. Another feature that makes the novel different from the common «victorious» narrative of the literature of the previous period is the author's interest in local history. The close attention paid by Ye. Hutsalo to his small homeland, the village of Ovecachyi and other localities in Vinnytsia Oblast, enables his readers to expand their understanding of the spatiality of the Holocaust in Ukraine.

The author defined the genre of his novel as the occupation themed frescos. This factor in addition to using a child narrator can be considered crucial for the fragmentation of the novel. It splits into separate stories and novellas characterized by a self-willed linear narrative structure in the plot. The combination of diegetic and secondary non-diegetic narration in the Holocaust-related chapters introduces the voices of the adult characters and fills the narrative space with the main character's actions, feelings and emotions as well as the circumstances of the outside world in the grip of catastrophe.

The writer's own war time experience contributed to the vivid and emotional literary representation of reality. Nonetheless, the author takes into account psycho-emotional characteristics of the adolescents, who are the target readers of the book, to avoid verbalizing its most dramatic pages. When depicting treason and collaborationism of the local populace, Ye. Hutsalo tries to show examples of self-denial and generosity of those characters who are guided by humanistic, extra-national and extra-religious principles as a counterbalance to the shameful pages in the history of the Second World War. Although the author does not state his position directly, he expresses himself through the selection of socio-political realities, autobiographical material, the portraits of minor characters and the complexity of narration, increased by adding the adult experience.

Належність прозаїка, поета, публіциста Євгена Гуцала до літературного покоління шістдесятників визначається передусім його естетичною опозицією до радянського канону. На щастя, письменника оминула доля багатьох представників його покоління – Ю. Бадзьо, І. Дзюби, М. Коцюбинської, В. Мороза, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса та ін. Є. Гуцало не був політичним в'язнем чи дисидентом, але, сформувавшись як

письменник у межах соцреалістичних нормативів, своєю творчістю зумів заперечити офіційний догматизм у літературі. Уже самі назви його перших прозових збірок – «Люди серед людей» (1962), «Яблука з осіннього саду» (1964), «Скупана в любистку» (1965), «Олень Август» (1965), «Пролетіли коні» (1966), «Хустина шовку зеленого» (1966), «З горіха зерня» (1966), «Родинне вогнище» (1968) – засвідчують дистанціювання

від «виробничої», тематики, потяг до індивідуальної творчої свободи, неперехідних мистецьких цінностей і життєвої філософії, базованої на загальнолюдських надбаннях.

Привнесені шістдесятництвом нові аксіологічні, онтологічні, ідеологічні настанови, попри існування в радянську добу більших чи менших самообмежень, знаходять вияв в оповіданнях, новелах, повістях письменника різної тематичної спрямованості. Дитяча проза, твори сільської і навіть військової сюжетики автора позначені ліризмом, філософською глибиною, поглибленим психологізмом, увагою до розмаїття характерів, станів людської душі, духовного досвіду, народним світоглядом, поетизацією сільського побуту, переживанням краси природи. Не випадково твори Є. Гуцала про Другу Світову війну та повоєнні роки «Мертва зона» (1967), «Родинне вогнище» (1968), «Сільські вчителі» (1971), «Шкільний хліб» (1973) стали новим словом в українській літературі тієї доби, змістивши акцент із героїки батальних сцен на показ катастрофічної суті війни очима цивільного населення. Власний досвід Є. Гуцала як «дитини війни» зумовив і те, що «воєнна тема звучить у нього особливо пронизливо, розгортаючи й проблему пам'яті як намагання не дозволити дистанції часу зруйнувати переконливу достовірність, і проблему травми, переживання котрої попри все не руйнує в людині людське», й «переструктурування внутрішнього світу, позначеного хаосом недавніх воєнних подій і розбалансованістю повоєнного часу» [12, с. 20].

Зміною художньої парадигми в зображенні війни позначена й повість «Співуча колиска з верболозу» (1991), що є предметом нашої уваги. Вона неодноразово ставала об'єктом літературознавчих студій У. Баран, І. Бойцун, І. Глової, Л. Громик, О. Єременко, Т. Качак, Н. Мафтин, Л. Тарнашинської та ін. при дослідженні дитячої та військової тематики, жанрової специфіки, поетики, проблематики творчості автора. Проте заявлений у темі нашого дослідження аспект не аналізувався, що дає підстави говорити про доцільність його розгляду.

Тема винищення євреїв у книзі Є. Гуцала «Співуча колиска з верболозу», яка охоплює період весни й літа одного з окупаційних років, не наскрізна і становить близько двадцятої всього тексту. Проте такий обсяг не завадив порушенню відразу кількох важливих в історичній і художній площинах аспектів. У зв'язку із цим важливим бачиться аналіз оповідної структури повісті «Співуча колиска з верболозу» в частині її наратування Голокосту, що й становить мету нашого дослідження. Для її реалізації необхідним вбачається акцентування жанрової специфіки, сюжетно-композиційної організації, типів нарації та наратора

у творі, зокрема автобіографічного досвіду переживання війни, взаємозв'язок наратора з іншими внутрішньотекстовими наративними інстанціями.

На переакцентування візії війни в повісті вказує вже авторське жанрове визначення, що міститься в підзаголовку – «окупаційні фрески». На час написання це був чи не єдиний твір в українській літературі (2015 року з'явився «окупаційний роман» Г. Гусейнова «Одіссея Шкіпера та Чугайстра») з подібною жанровою дефініцією, що в центр уваги поставив долю українського населення на захоплених німецькою армією територіях. Увага до теми окупації, яка на початку 90-х рр. ХХ ст. була ще табуйованою, зумовлювала й відхід від канонічно-героїчних сценаріїв Другої Світової війни. О. Стяжкіна, аналізуючи міф «Великої Вітчизняної війни», головною причиною замовчування проблем окупаційного періоду вважає неспівпадання офіційного і приватних наративів: «Родинні перекази, уривчасті, позначені як зонами умовчання, так і зонами відчайдушного проговорення, демонстрували абсолютну невписаність буденного досвіду окупації в межі, що їх пропонував радянський дискурс. Історії про «поганих своїх», «добрих чужих», про тортури, що їх зазнавали не тільки від гестапо, але й від сусідів, спогади про страх, безпорадність, про тягар персонального вибору, про зраду, про неготовність померти, про голод, безнадію, безправ'я та несправедливість, про життя, яке тривало, не вписувались в ідеологічний порядок роздумів про «всенародний опір окупанту», здавались «неправильними» і навіть небезпечними, а тому, залишаючись у родинному колі, у пам'яті, у незаданих питаннях, усе ж витіснялись на периферію свідомості. Знання про «не таку» окупацію наче було, але наче й не було» [11, с. 74].

Термін «фрески» зі сфери монументального живопису налаштовує читача, з одного боку, на чуттєво-емоційне сприйняття окупаційної реальності, а з іншого – вказує на множинність її картин (повість складається з 39 оповідань та новел). Інтермедіальна настанова на графічну передачу зафіксованих у пам'яті зорових картин минулого суголосна з авторською «акварельною технікою слово-живопису» [12, с. 29], «образотворчими прийомами й інтенціями Є. Гуцала – увагою до предметно-пластичного багатства природного й соціального світу, його насиченості мальовничими просторовими формами, світловими ефектами й колористичними маркерами» [1, с. 37–38].

Тема Голокосту тривалий час була однією із замовчуваних у межах радянського як історичного, так і художнього наративів Другої Світової війни [3]. І лише суспільні зміни 1990-х рр. інтенсифікували та якісно змінили українсько-єврейський діалог загалом і розробку теми Катастрофи

зокрема. Повість же Є. Гуцала локальними історіями долі єврейського населення Вінниччини, яка з другої половини липня 1941 р. по березень 1944 р. перебувала під німецькою окупацією, була покликана розширити уявлення читача початку 90-х рр. минулого століття про просторові межі Голокосту на території України [детальніше про це: 2]. Так, за даними Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», перший масовий розстріл євреїв відбувся у Вінниці 19 вересня 1941 р., а вже до 1 травня 1942 р. було вбито майже все єврейське населення міста: з 5779 осіб, які проживали там до війни, живими залишилися лише 800. Усього на території Вінницької області за час окупації вбито понад 150 тисяч євреїв, зокрема, понад 13000 переселених туди з Бесарабії та Північної Буковини. Для виконання цього ізувірського плану окупаційною владою на Вінниччині було створено не менше 126 гетто й таборів, а сьогодні дослідники налічують близько 300 місць масових розстрілів і поховань [10].

Місцем художньої дії повісті стає село Овечаче – реальний населений пункт (нині село Дружне Калинівського району) на Вінниччині. Його вибір зумовлений автобіографічною обставиною: в цьому селі проживала бабуся Є. Гуцала по батькові, у якої родина майбутнього письменника – мати з трьома дітьми – перебула майже всю війну і про що автор також згадував в автобіографічному оповіданні «Дорога з дитинства» [4, с. 106]. Закономірно, що й прототипом баби Ликори у творі стала бабуся автора.

Жителі Овечачого, за повістю, знають про загибель євреїв не лише у своєму селі, але і за його межами. Спершу автор говорить про це наче принагідно: у тітки Марії на базарі в Новій Греблі поліцай хоче задурно відібрати хустку, а тому звинувачує жінку, що свій товар та зняла з убитої єврейки [3, с. 105]; дівчина Фрося, за якою упадає поліцай Корній Потуга, відмовляється від подарованої ним блузки, бо небезпідставно вважає свого залицяльника учасником єврейського погрому в Турбові [5, с. 135]. Це створює ефект інформаційної проникності теми «остаточного вирішення єврейського питання» серед населення і хоч не викликає прямої внутрішньої реакції головного героя, але готує і його, і читача до сприйняття подальших емоційно більш загострених епізодів – розділів «Сліпа» й «Чорні очі в сусідчиному вікні».

Попри «самовільну» лінійну організацію сюжету, в якому чергуються не завжди пов'язані між собою події з життя героя, але такі, що справили на нього незабутнє враження, ці розділи розташовуються за висхідною емоційною значущістю. Головний герой присутній у них і як суб'єкт оповіді, і як об'єкт історій, що оповідаються. Але перший розділ демонструє поєднання первинної

дієгетичної та вторинної недієгетичної, за типологією В. Шміта [13, с. 80–88], нарацій, коли головний герой переповідає почуте від нежданого нічного гостя Христі (тут він присутній лише як суб'єкт вставної оповіді, об'єктами якої є інші персонажі).

Христя – подруга дитинства баби Ликори, котра колись разом із батьками виїхала до Турбова, – приходить виконати доручення свого сусіда Гершка Лейбовича. Він – вправний майстер-чоботар, якому Ликора замовила чоботи на смерть, – не встиг виконати обіцяного через єврейський погром у Турбові, а тому повернув жінці матеріали на взуття. Те, що розповідь про антиєврейські заходи в її селі Христя починає не з історії Гершкової родини, а характеризує ситуацію загалом, опосередковано свідчить про масштабність злочину, який шокував жінку: «В суботу... В суботу поліція понаїжджала на возах і на конях... І німці... Німці в машині сиділи, а поліцаї ходили й загадували. Поліцаї і турбівські, і всякі позбиралися. Поліцаї ходили по жидах – і все гребли в їхніх хатах» [5, с. 157].

У роки війни Турбів був районним центром (нині селище в Липовецькому районі) Вінниччини, у якій поряд із представниками інших національностей компактно проживали і євреї, кількісно посідаючи друге місце після українців [7, с. 206]. Є. Гуцало не говорить про кількість жертв серед єврейського населення, але підрахунки сучасних дослідників дають можливість уявити розмах кровопролиття: у тодішньому Турбівському районі було знищено 2682 особи єврейської національності, з яких безпосередньо у Турбові – 97 осіб [6].

Для того, щоб персоналізувати історію жертв, автор в оповідь Христі вкладає й конкретні їх імена – старого Іцка, Клари і її сина Зями і, звичайно ж, Гершка Лейбовича. У короткій, але місткій характеристиці розкривається його сутність не лише як майстра своєї справи, але і як людини: «Пошиє (взуття – *Н. Г.*) на живого – як дзвіночки, а що вже на покійнику – як лаврські дзвони. Майстер, ніхто лихого слова не сказав про Гершка Лейбовича й не скаже... Бачиш як? Уся його рідня з білим світом прощалася, про Бога згадують, а він тебе не забув. Оддай, каже, отій овечачській Ликорі, аби злецько не думала про мене, бо це її товар... Всіх забрали...» [5, с. 160].

Створення емотивного простору художнього тексту в цьому розділі досягається через афективне мовлення Христі з лексичними й синтаксичними повторами, неповними реченнями, на невербальному рівні – широким вживанням трикрапки як найбільш багатозначного і багатofункційного розділового знака. Передачі високої емоційної і психологічної напруги також слугують номінації емоцій та станів жінки

(«це не скімлення й не дряпання по шибці, ... це Христя плаче на покуті», «заходиться невтішним плачем», «хоче сказати щось, та лише булькає в горлі, та лише зіпає широко розтуленим ротом», «зойк уже не такий гострий та страшний, в горлі харчать слова», «сухий, з хрипами, голос гасне в Христиному горлі, наче вогонь, лише дихання рветься з грудей – й опадає, рветься – й опадає» [5, с. 157]). Проте чи не найгостріше емоціогенність обстановки підкреслює така деталь: Христя сліпа від народження, відтак усього, що відбувалося з євреями Турбова, вона не могла бачити, але навіть слухових вражень вистачає для того, щоб жінку від спогадів здолав напад «падучої» – епілепсії: «Христя ... несподівано падає на долівку. Якись корчі корчать її довге худе тіло, вона зіпає ногами, смикає руками, б'ється головою, а біля неї лежить вузол і мертва пташка. Сама Христя схожа на цю пташку» [5, с. 159].

Ставлення головного героя повісті до почутого про погром виражається в безпосередній формі особистого переживання: *від страху* («Незнайоме слово – погром – зловісно падає в глуху тишу сонної хати... Я не знаю, що таке погром, але слово остуджує мою свідомість раптовим холодом криги» [5, с. 156]), *через дитячу цікавість* («Краєчок рядна я натягую на одне вухо, бо страшно слухати, а друге вухо все-таки виставляю, бо хочеться чути» [5, с. 158]), *до оніричної реакції психіки на збудливо-тривожний стан юного героя* («Сон-марення сповиває мої памороки, чуються якісь лементи, молитви, бачаться старі бородаті обличчя, зведені до неба благальні руки, іржуть коні, лякають батоги, постріли лунають...» [5, с. 161]). У такий спосіб автор через реакцію дитячої психіки показує руйнівний вплив війни як травматичного фактору.

Є. Гуцало не цурається говорити в контексті теми війни про такі ганебні сторінки окупаційної історії, як злочини місцевої поліції проти цивільного населення, їхню участь у каральних операціях німців. Але з іншого боку, він у художньому розумінні «урівноважує» їх самовідданими спробами односельців порятувати безневинних жертв, про що і йдеться в розділі «Чорні очі в сусідчиному вікні». Тут головний герой виступає дієгетичним наратором, а отже, оповідь більшою мірою зосереджується на його особистості: діях, переживаннях, почуттях, емоціях, викликаних обставинами зовнішнього життя.

Відкривається розділ метафоричним описом бурі, яку дитяча свідомість опоетизовує і одивнює: «Буря налітає перед досвітком – і заглядає у вікно вогнем блискавок... Хата наче корчиться в мерехтливому потоці. Блискавки гаснуть – і хата сліпне в темряві... У світлі блискавок за вікном видно, як під вітром дерева киплять-бунтують

зеленим шумливим листям, як молодий осокір гнеться низько, вигинаючись луком, ось-ось зірветься з землі – й полетить у безвість бурі.

Я засинаю під грізні вигуки нічної грози, і вві сні мені мариться, що я лечу на тому вигнутому луком осокорі, лечу понад землю, а в мене за плечима спалахують блискавки, мов крила» [5, с. 170]. Але порівняння звуків вітру й військової техніки («вітер висвистує, шумить, гуркотить надворі. Наче отой німецький літак, який ганявся за тіткою Секлетою та за її червоню коровою» [5, с. 170]) свідчить, що війна стала частиною повсякдення дитини.

Прикметно, що й подальше розгортання дії відбувається в ліричній площині, фіксує здивування дитини перед світом природи й людей. Зачудуванням і трепетним страхом супроводжуються розмірковування наратора про чорні очі, побачені у вікні сусідки Срулихи: «Обличчя нічийого не видно, самі лише очі некліпкові – наче зі старої, дуже давньої ікони, яка зчорніла й струхлявіла від своєї ветхості... Може, це нічна передранкова буря: натрощила, наламала, та ще й оті чорні очі занесла в Срулишину хату?» [5, с. 171]. Теплим гумором сповнені розумування дитини про появу чорноокого Марка в тітки Срулихи:

– Дитинка знайшлася у Срулихи, – нарешті каже баба Ликора.

– Знайшлася дитинка? – торопію. – І вже дивиться у вікно? А де ж вона знайшлася? Від бурі?

– Ага, від бурі... І зразу величенька...

– Але ж у Срулихи нема чоловіка. На фронті!

– А, не тямий ти, помовч.

– А вона... Срулиха... – шукаю слова й не можу знайти їх, – знає, що в неї знайшлась дитинка? І вже величенька? [5, с. 172].

Тон оповіді змінюється в епізоді, коли на пошуки врятованого після погрому єврейського хлопчика Марка приходять Павло Голоха. Усвідомлюючи особливості психоемоційного розвитку читацької аудиторії (повість адресована дітям старшого шкільного віку), автор прагнув, щоб опис трагічних подій, з одного боку, був придатним для формування їхнього емоційного інтелекту й емпатії, а з іншого – не перевантажував і не травмував дитячу психіку натуралістичністю насильства. З цією метою оповідь наратора фрагментується і він говорить тільки про те, що «встиг» побачити: «Розпелехана сусідка б'ється розлюченою птахою перед Павлом Голохою, а той крутить головою, рятуєчись від її пазюристих рук. Зрештою, відводить ліву руку – й навідліт б'є Срулиху, що вона, шкпертаючись, падає на спориш... Я ще бачу, як Павло Голоха тягне чорнявого Марка до груші... І – більше нічого не бачу, бо баба Ликора смикає мене за лікоть, аж я спотикаюся» [5, с. 175].

Трансльована в такий спосіб оповідь дає можливість найтрагічніший її момент не візуалізувати вербально, проте, й не спрощувати, не примітивізувати проблему на догоду психологічно «комфортному» читанню, а передати з допомогою звукових образів. Експресивізації ситуації сприяє і заміна інтроспективної нарації, коли оповідь розгортається паралельно протіканню подій, ретроспективною, до якої вдається наратор, збагачений життєвим досвідом, із певної часової дистанції: «Та навіть затуленими вухами я чую ще один постріл і пронизливий жіночий лемент, який б'ється над нашим кутком, над усім Овечачим. Наче кричить сама земля. Наче від страшного болю кричать небеса над селом...

Світ розпачливо лементує у моїх вухах, горе плаче голосом невтішної Срулихи. Ми тікаємо, а не можемо втекти, горе та біда не відстають від нас, вони тікають разом з нами – й не відстають» [5, с. 176].

Рефлексійний характер цих рядків, показ війни як епохальної катастрофи, що втручається в життя і пам'ять дитини, захист цінності людського життя актуалізують образ зверненого до своїх спогадів про воєнне дитинство дорослого автора.

У наративі повісті позиція Є. Гуцала прямо не висловлюється, але вона позначається на доборі матеріалу для реалізації автобіографічної концепції дитинства. Зовнішній світ, реалії суспільно-політичного життя 1930–1940-х рр. ХХ ст., образи другорядних персонажів, що постають крізь призму сприймання, світобачення й розуміння головного героя, не лише стають засобом його характеротворення, але й дають можливість письменникові реалізувати себе як суб'єкта.

Безіменний герой твору безперечно належить до створеної Є. Гуцалом галереї образів дітей-«підранків», які «генерують у творах письменника імпульс т. зв. другого прочитання війни, коли погляд на світ «дитинними очима» повертає дійсності реальні пропорції, спотворені ідеологією, війною, політичними протистояннями» [8, с. 55]. Через ранній дитячий вік він не може

збагнути невідворотність страждань, які несе війна, тому це дає авторові право реалізувати вітальні інтенції твору відповідно до дитячого світосприйняття через синтез реального і міфічного, з хаосу і болю війни «вичаклувати», за словами Н. Мафтин, «непроминальний космос українського білого світу, проти якого безсилий Чорнобог, бо в ньому перемагає любов» [9, с. 305].

Отже, оповідь автобіографічного наратора повісті «Співуча колиска з верболозу» деміфологізує узвичаєний радянською літературою наратив війни, показуючи її прояви і наслідки на окупованих територіях. Фрагментація оповіді, зумовлена жанровою специфікою твору, поєднання дієгетичної і вторинної недієгетичної нарацій забезпечує його сюжетно-композиційну наповненість. Розповідь хлопчика про події, безпосереднім учасником або свідком яких він був сам, справляє враження правдивості, достовірності описаного, інтимізує атмосферу твору. Але оскільки герой Є. Гуцала з огляду на вік не може претендувати на роль всезнаючого, всюдисущого і всевидячого наратора, який здатен одноосібно формувати об'єкт оповіді й художній світ твору, тому змістова концепція автора репрезентується і за рахунок ієрархічно впорядкованих «голосів» другорядних персонажів. Переломлені крізь призму свідомості головного героя, вони складають поліфонію дорослого світу, деструктивність якого поглиблює Друга Світова війна. Голокост у її контексті постає як гуманітарна трагедія, що призвела до тяжких демографічних втрат, зруйнувала сім'ї і усталений спосіб існування, деформувала національний склад населення України. Твір Є. Гуцала засвідчує, що травматична дія Голокосту, попри його чітку національну спрямованість, поширювалася на усіх тих, хто не міг залишитися байдужим до горя інших і виявляв незалежно від національності приклади людяності в нелюдяний час. Тож перспективу подальших досліджень повісті «Співуча колиска з верболозу» вбачаємо в можливості його розгляду в контексті студій травми та пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайко О. Кінематографічна візуалізація простору в малій прозі Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 36–46.
2. Горбач Н. Пам'яттєвий простір Голокосту в сучасній українській прозі. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2019. Вип. 13. С. 102–109.
3. Горбач Н. Художня антропологія творів про Голокост: досвід української радянської літератури. *Голокост: художні виміри української прози* / за заг. ред. І. Павленко. Дніпро : Український інститут вивчення Голокосту «Ткума». 2019. С. 19–39.
4. Гуцало Є. Дорога з дитинства. Пролетіли коні : оповідання. Київ : Веселка, 1966. С. 106–112.
5. Гуцало Є. Співуча колиска з верболозу : окупаційні фрески. Київ : Веселка, 1991. 284 с.
6. Ковтун, Л. Тоталітарний та диктаторський режим : конспект уроку. URL: http://www.holocaust.kiev.ua/Files/Obse/kovt_urok_total.pdf.
7. Кононенко В. Динаміка змін та структура єврейського населення Поділля в 1940–1980-х роках ХХ століття. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2012. Вип. 17. С. 204–216.

8. Кумкова О. Творчість Євгена Гуцала в контексті українського прозового шістдесятництва: проблема характеру літературного персонажа. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 274. С. 53–56.
9. Мафтин Н. «Магічний» реалізм прози Євгена Гуцала. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2(34). С. 304–314.
10. Місця пам'яті. Вінницька область. URL: <http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/places-of-memory-vinnytsia-oblast>.
11. Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 71–99.
12. Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. До 80-річчя Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 18–36.
13. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

REFERENCES

1. Brayko, O. (2017). Kinematografichna vizualizatsiya prostoru v maliy prozi Yevhena Hutsala [Cinematographic Visualization of Space in Short Prose of Yevhen Hutsalo]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 1, 36–46 [in Ukrainian].
2. Horbach, N. (2019). Pamyattyevyyu prostir Holokostu v suchasniy ukrayinskiy prozi [The Space of Holocaust Remembrance in Modern Ukrainian Prose]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist – Literatures of the World: Poetics, Mentality and Spirituality: Scientific Journal* (Vols.13), (pp. 102–109). Kryvyu Rih [in Ukrainian].
3. Horbach N. (2019). Khudozhnya antropohiya tvoriv pro Holokost: dosvid ukrayinskoyi radyanskoyi literatury [Literary Anthropology of Holocaust Fiction: The Practice of the Ukrainian Soviet Literature]. *Holokost: khudozhni vymiry ukrayinskoyi prozy – Literary Dimensions of Ukrainian Prose* (pp. 19–39). Dnipro : Ukrayinskyy instytut vyvchennya Holokostu «Tkuma» [in Ukrainian].
4. Hutsalo, Y. (106–112). Doroha z dytynstva [The Road from Childhood]. *Proletily koni – The Horses Have Flown By* (pp. 106–112). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
5. Hutsalo, Y. (1991). *Spivucha kolyska z verbolozu: okupatsiyni fresky [The Melodious Willow Cradle: Occupation Themed Frescos]*. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
6. Kovtun, L. Totalitarnyy ta dyktatorsky rezhym [The Totalitarian Regime and Dictatorship]. (n. d/). [holocaust.kiev.ua/Files/Obse/kovt_urok_total.pdf](http://www.holocaust.kiev.ua/Files/Obse/kovt_urok_total.pdf). URL: http://www.holocaust.kiev.ua/Files/Obse/kovt_urok_total.pdf
7. Kononenko, V. (2012). Dynamika zmin ta struktura yevreyskoho naselennya Podillya v 1940–1980-kh rokakh XX stolittya [Dynamics and Structure of Jewish Population of Podillia in the 1940-1980s of the 20th Century]. *Ukrayina XX stolittya: kultura, ideolohiya, polityka – Ukraine XX c.: Culture, Ideology, Policy* (Vols. 17), (pp. 204–216) [in Ukrainian].
8. Kumkova, O. (2014). Tvorchist Yevhena Hutsala v konteksti ukrayinskoho prozovoho shistdesyatnytstva: problema kharakteru literaturnoho personazha [Literary Works of Yevhen Hutsalo in the Context of the Ukrainian Prose of the Sixties: The Problem of Fictional Character]. *Kultura narodov Prychornomorya – The Culture of the Black Sea Peoples*, 274, 53–56 [in Ukrainian].
9. Maftyn, N. (2016). «Mahichnyy» realizm prozy Yevhena Hutsala [«Magic» Realism of Yevhen Hutsalo's Prose]. *Prykarpatsky visnyk NTSH Slovo – Precarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word*. 2 (34), 304–314.
10. Mistsya pamyati. Vinnytska oblast [Sites of Memory. Vinnytsia Oblast]. (n. d/). <http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/places-of-memory-vinnytsia-oblast>. URL: <http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/places-of-memory-vinnytsia-oblast>
11. Styazhkina, O. (2016). Dyskurs okupatsiyi yak mekhanizm osmyslennya rosiyskoyi ahresiyi proty Ukrayiny [The Discourse on Occupation as a Mechanism of Comprehension of the Russian Aggression against Ukraine]. *Novi storinky istoriyi Donbasu – New pages of Donbass History*, 25. 71–99.
12. Tarnashynska, L. (2017). Antropohichni praktyky povsyakdennya: lyudyna yak psykholohichna tsilisnist. Do 80-ricchya Yevhena Hutsala [The Anthropology of Everyday Life: A Person as a Psychological Whole. On the Occasion of Yevhen Hutsalo's 80th Anniversary]. *Slovo i Chas – Word and Time*. 1, 18–36.
13. Shmid, V. (2003). *Narratolohyya [Narratology]*. Moskva: Yazyky slavyanskoy kultury [in Russian].

УДК [821.161.1+821.161.2]
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-25>

**«ПРИМИ МОЙ БРАТСКИЙ ПОЦЕЛУЙ»
(ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ ПОЕЗІЙ
Д. ФАЛЬКІВСЬКОГО ТА М. ГУМІЛЬОВА)**

Крижановська О. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури та російського мовознавства
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
пл. Гоголя, 1, Старобільськ, Луганська область, Україна
orcid.org/0000-0001-9840-270X
overnik16@gmail.com*

Ключові слова: гуманізм,
ліричний герой, поезії,
типологічні сходження,
світогляд.

У статті з'ясовано, що схожий життєвий досвід М. Гумільова та Д. Фальківського сприяв появі таких поезій, які демонструють типологічну близькість авторів. Поети були учасниками Першої світової (М. Гумільов) та громадянської (Д. Фальківський) війн, революційних подій, були свідками численних людських страждань, на собі відчували жахи руйнації старого світу. Багато творів українського поета репрезентують його досвід участі у чекістських розправах 1920–1923 рр. у лавах Надзвичайної Комісії Білорусії. М. Гумільов займав протилежну до Д. Фальківського ідеологічну позицію. У серпні 1921 р. російського поета було розстріляно за участь у контрреволюційній змові. М. Гумільов в одному з останніх творів «Заблукалий трамвай» створює образ ката, який забере його життя. У статті з'ясовано, що у творах Д. Фальківського із циклу «Минуле» представлено сповідь ліричного героя-чекіста, котрого бентежить каяття перед тими, кого він стратив. Автор статті довела, що герой, якого відтворено у творі Д. Фальківського «А він стояв тоді понуро», має багато спільного з особистістю М. Гумільова. Російський поет так само, як і герой згаданої поезії, достойно прийняв смерть і попросив перед стратою докурити. Ситуацію, яку відтворює Д. Фальківський, можна змодельовати як таку, що передає почуття й тих чекістів, які стратили М. Гумільова. Типологічну близькість виявляють поезії Д. Фальківського «В степу коса збиває роси» та «Війна» М. Гумільова. Образ жєнця в цих творах виступає одним зі складників метафоричного втілення не тільки війни, але й взагалі насильства. У творі російського поета «Війна» воїни-жнивці, вбиваючи, виконують свою буденну роботу. У цьому тексті велике значення має релігійно-філософський план, який сприяє ствердженню авторський ідеї гуманізму, поет закликає воїнів бути братами своїм ворогам. Ця думка є провідною й у творах Д. Фальківського, у яких на перший план виходить каяття ліричного героя-чекіста. Почуття провини перед його жертвами зумовлюється авторським гуманізмом, безмежною любов'ю до людини, через яку він за вимушених обставин переступає, зраджуючи власну душу.

**“RECEIVE THIS KISS FROM A FRIEND”
(TYPOLOGICAL CONVERGENCES OF POEMS
BY D. FALKIVSKY AND N. GUMILEV)**

Kryzhanovska O. O.

Ph.D. in Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of World Literature and Russian Linguistics

Luhansk Taras Shevchenko National University

Gogol sq., 1, Starobilsk, Luhansk Region, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9840-270X

overnik16@gmail.com

Key words: *humanism, lyrical hero, poetry, typological ascents, worldview.*

The article reveals that the similar life experience of N. Gumilev and D. Falkivsky contributed to the emergence of such poems that demonstrate the typological similarity of the authors. The poets were participants in the First World War (N. Gumilev) and the Civil War (D. Falkivsky), revolutionary events, witnessed numerous human sufferings, and felt the horrors of the destruction of the old world. Many works of the Ukrainian poet reproduce his experience of participation in the Chekist massacres of 1920–1923 in the ranks of the Extraordinary Commission of Belarus. N. Gumilev took the opposite ideological position to D. Falkivsky. In August 1921, N. Gumilev was shot for participating in a counter-revolutionary conspiracy. N. Gumilev in one of his last works “Lost Tram” creates the image of an executioner who will take his life. The article reveals that D. Falkivsky’s works from the “Past” cycle present the confession of a lyrical Chekist hero who is confused by remorse, because he is the executioner who executed such personalities as N. Gumilev and many others. The author of the article proved that the hero, who is recreated in the work of D. Falkivsky “And he stood then gloomily”, has much in common with the personality of N. Gumilev. The Russian poet, as well as the hero of the mentioned poetry, accepted death with dignity and asked to smoke before the execution. The author of the article proved that the situation recreated by D. Falkivsky can be modeled as conveying the feelings of those Chekists who executed N. Gumilev. The article clarifies that the typological similarity is revealed by the poems of D. Falkivsky “In the steppe the scythe knocks down the dew” and “War” by N. Gumilev. The image of the reaper in these works is one of the components of the allegorical depiction not only of war but also of violence in general. In the work of the Russian poet “War”, the reapers perform their daily work by killing other people. In this text the religious and philosophical basis is of great importance. It helps to understand the author’s idea of humanism, the poet urges soldiers to be brothers to their enemies. This idea is leading in the works of D. Falkivsky, in which the repentance of the lyrical hero, who is Chekist, comes to the fore. The feeling of guilt towards his victims is conditioned by the author’s humanism, boundless love for the person. The author violates his own principles under forced circumstances, betraying his own soul.

Творчість митців літературної групи «Ланка»-МАРС привертає увагу сучасного літературознавства. Художній досвід Є. Плужника, В. Підмогильного, Т. Осьмачки, Б. Антоненко-Давидовича, Г. Косинки розглянуто в багатьох наукових розвідках. Незважаючи на те, що поезії «ланчанина» Д. Фальківського є однією з яскравих сторінок історії української літератури, його

творчість все ще залишається поза увагою науковців. Загальну характеристику творчості митця представлено у дослідженнях Ю. Коваліва та В. Дмитренко. Водночас сьогодні існує нагальна потреба у детальному вивченні художньої спадщини Д. Фальківського, у дослідженні типологічних сходжень і генетичних зв’язків його поезій зі світовою літературою та із творчістю окремих

митців. На нашу думку, на увагу заслуговує вивчення типологічних сходжень поезій Д. Фальківського та М. Гумільова, яке дозволить побачити спільність і своєрідність художніх пошуків митців. Все це зумовлює актуальність нашої статті, мета якої полягає у вивченні типологічних сходжень творів поетів.

Долі та схожий життєвий досвід Д. Фальківського та М. Гумільова сприяли появі таких поезій, що демонструють типологічну близькість авторів. Значна частина їхнього життя припала на перші роки ХХ ст. Поети були учасниками Першої світової (М. Гумільов) і Громадянської (Д. Фальківський) війн, революційних подій, були свідками численних людських страждань, на собі відчули жахи руйнації старого світу.

Багато творів українського поета відтворюють його досвід участі у чекістських розправах 1920–1923 рр. у лавах Надзвичайної Комісії Білорусії (поезії з циклу «Минуле», збірки «На пожаращі»). Д. Фальківський ніколи не приховував цих сторінок життя, хоча «уникав у розповідях спинятися над цим докладно» [1, с. 211]. Ліричний герой цих поезій, на думку В. Дмитренко, – «роздвоєна, самотня особистість, змушена вибирати між моральними цінностями, які є важливим складником особистісного “Я”, та реаліями навколишнього життя. Немоżliвість віднайти гармонійні стосунки із суспільством призводить до розщеплення психіки. Через спогади ліричний герой відтворює критичні ситуації свого життя, його пам'ять відтворює жакливі картини минулого <...> Особливою драматичністю наповнені твори Д. Фальківського, у яких постає протиборство життя та смерті, найчастіше пов'язане з подіями громадянської війни, у яких він брав участь у лавах НКБ» [2]. М. Гумільов займав протилежну до Д. Фальківського ідеологічну позицію. У серпні 1921 р. (саме тоді український поет служив у ЧК) його було розстріляно за участь у контрреволюційній змові. Сам поет, немов відчуваючи власну долю, неодноразово писав про передчасну смерть (поезії «Смерть», «Вибір», «Я і Ви», «Мої читачі»), а в одному з останніх творів «Заблукалий трамвай» створює образ ката, який забере його життя:

В красной рубашке, с лицом, как вымя,
Голову срезал палач и мне,
Она лежала вместе с другими
Здесь, в ящичке скользком, на самом дне
[3, с. 298].

У творах Д. Фальківського представлено сповідь ліричного героя-чекіста, котрого бентежить каяття перед тими, кого він стратив. Поет відтворював драматичні миті, які не дозволяли йому забути минуле. Він «ставив себе на місце жертви, яка “подумати тільки – душу має!”», пробував гля-

нути на світ її очима, – зазначає Ю. Ковалів. – Його совість не знає спокою від тіней колись ним же розстріляних людей <...> “І в мене ж кров – не як у риби”, – вигукнув Д. Фальківський, але підлеглий дисциплінарного статуту, він, як і ліричний герой, не міг не виконати жорстокого наказу» [4, с. 23]. Каяттям ліричного героя перед своїми жертвами наповнені поезії з циклу «Минуле». У творі «А він стояв тоді понуро» автор зображує чоловіка, котрий перед смертю просить у чекіста докурити. Це людина, яка достойно, з покірністю та байдужістю приймає власну смерть:

А він стояв тоді понуро;
І руки зв'язані іззаду...
І тільки місяць коло муру
Скликав сестер своїх на раду.
В очах байдужість і покура...

І тихо:

– Дайте докурити. –

А ще за мить – лицем у гору [5, с. 50]

Тут доречно привести спогади про те, як повівся М. Гумільов перед стратою. «Смерть поет прийняв гідно, – пише В. Полушин. – Працівник ЧК Дзержібашев (який сам був розстріляний у 1924 р.) відкрито захоплювався мужністю поета на допитах. Таємний інформатор ЧК поет Сергій Бобров розповів Г. Іванову: “Знаєте, шикарно помер. Я чув з перших вуст. Посміхався, докурив цигарку <...> Навіть на хлопців з особливого відділу справив враження <...> Мало хто так помирає» [6]. Тобто ситуацію, яку відтворює Д. Фальківський, можна змоделювати як таку, що передає й почуття тих чекістів, які стратили М. Гумільова:

Тряслися руки...

А за стіною степ широкий.

Пустіть.

Та я ж чекіст...

Ах, муки!.. [5, с. 50]

Б. Антоненко-Давидович у передмові до виданої у Братиславі книги Д. Фальківського «Ранені дні» точно відтворює почуття автора-чекіста під час виконання вироку: «Мусиш убивати невідому тобі людину, провини якої ти сам і не знаєш, але тобі сказано, що то ворог, – і ти мусиш вірити і вбити... Але ворог, тепер уже безборонний, приречений на страту, – теж людина. Він, як і чекіст <...> має те, що притаманно людині, має душу, яка зараз, після короткого вдару пострілу, покине безвільне мертве тіло» [1, с. 211].

Поезії Д. Фальківського «В степу коса збиває роси» та «Війна» М. Гумільова виявляють типологічну близькість. Образ жєнца пов'язаний із метафоричною репрезентацією не тільки війни, але й узагалі насильства. Поезію М. Гумільова «Війна» присвячено подіям Першої світової війни, у якій поет брав добровільну участь. Цикл поезій про війну є своєрідним втіленням ідеалів поета.

Саме за жорстких і страшних умов війни повною мірою змогла проявитися його сила духу. «Війна, – пише Ю. Зобнін, – була в очах Гумільова своєрідним очисним вогнем <...> витягає справжню, первісно-невинну людську душу, з якої він увійде в “оновлений світ”. На думку Гумільова, під кулями <...> людина знаходить всю велич і радість свого існування, відчуває справжню цінність простих людських почуттів: кохання, ненависті, дружби, скорботи» [7]. Під час війни М. Гумільов двічі був нагороджений Георгіївським хрестом і Орденом Святого Станіслава. Військові події стали основою для багатьох його поезій, які викликають протилежну оцінку дослідників. Одні бачать у них творчість наївного «співака війни». «Звичайно, в роки Першої світової війни, – пише А. Давидсон, – все ж були люди, які бачили події більш тверезо і мудро, ніж Гумільов <...> Нагадаю слова, сказані мені про нього Анною Андріївною Ахматовою: “Який він політик? Наївна була людина”. До того ж – а можливо, в цьому і криється головне пояснення – він з дитинства звик бачити в собі воїна» [8, с. 195]. Інші дослідники звертають увагу на те, що Перша світова війна для поета уособлює християнські цінності, що є важливою складовою частиною авторського світогляду. Сучасник М. Гумільова Г. Чулков підкреслював: «Нелицемірно сприймають війну як таку, війну як “лицарське і благородне” діло, а не як необхідне, але завжди жахливе зло, лише люди такого душевного ладу, який зовсім не співзвучний новому життю, нової культурі, новій релігійній свідомості. Гумільов один з них. Він навіть не підозрює можливість рефлексії в справі війни <...> Тут щирість, твердість, безпосередність, яким позаздрить, мабуть, і самий переконаний з німецьких воїнів <...> Поезій, присвячених війні, небагато в книгах поета, але до всього в цьому світі він підходить, як воїн, якого на час відпустили з табору, щоб він відпочив» [9, с. 451–452].

У поезії «Війна» поет, поєднуючи побутовий і релігійно-філософський плани, зображує трагічні події війни як звичну працю. Воїни – це жінці, «подвиг сеющие и славу жнущие» на полях битв, де гавкає собака-кулемет і дзижчать бджоли-шрапнелі. Похідне життя поет порівнює із життям мирного села «в самый благостный из вечеров». Війна, смерть, трагедії з’єднуються з розумінням обов’язку перед людьми, із почуттям святої, угодної Богові справи. За плечима християнського війська – «серафимы ясны и крылаты», які уособлюють праведність їхньої справи. Сенс життя ліричного героя й авторську світоглядну позицію представлено у фіналі твору. Ці рядки, позбавлені тогочасного ура-патріотичного пафосу, є також проявом християнських переконань М. Гумільова:

Но тому, О Господи, и силы
И победы царской час даруй,
Кто поверженному скажет: «Милый,
Вот, прими мой братский поцелуй!» [3, с. 172]

У поезії Д. Фальківського «В степу коса збиває роси» ліричний герой порівнює свою справу з роботою жнивців. На початку твору поет зображує «дівчат із серпами», що «у смерть іграють з колосками» [5, с. 43]. Ліричний герой, дивлячись на колос, питає: «Чи думав він, що буде мертвий?». Колосся хліба складається у снопи, які автор називає «безкровними жертвами» [5, с. 43]. Герой співчуває невинним волошкам, яких жнивці не мають часу обминати, він немов заздрить дівчатам, котрі не відчувають болю свого колосся:

Добро дівчатам із серпами:
Їх жертви плакати не вміють... [5, с. 43]

Автор, звертаючись до паралелізму, відтворює почуття ліричного героя, який, немов жнець, мусить косити «в ім’я майбутнього врожаю». Він із жахом розуміє, що:

Жертви душу
– Подумать тільки – душу мають... [5, с. 43]

Волошки у творі уособлюють випадкові жертви, котрі потрапляють під серпи, так само, як і під час кривавих революційних розправ гинуть невинні люди, потрапляючи під кривавий терор:

І стане гірко-гірко в серці:
А може, й тут волошки сині?
Та чи ж побачиш в буйнім герці,
Де винуваті, де невинні? [5, с. 43]

Поет підкреслює, що простота смертельного вироку робить страту буденною, знецінює життя.

А так – усе до болю просто...
Рука пером сім раз чирикне,
І вийде слово просте: «Розстріл».
(Папір німий... мовчить... не крикне).
А потім прийде сіра північ,
І в камері задзвонить тиша...
А там... «Ноган» розбудить півнів...
Земля в крові...

І «він» – не дише [5, с. 43].

Отже, творчість А. Фальківського та М. Гумільова виявляє типологічне сходження у створенні образу ката-чекіста й у зображенні жнивців, які демонструють особливості авторського світогляду. У поезії «Заблукалий трамвай» М. Гумільов, немов передбачаючи власну трагічну долю, створює образ ката, що забере у нього життя. У творі російського поета «Війна» воїни-жнивці, вбиваючи, виконують свою буденну роботу так само, як і ліричний герой-чекіст поезій Д. Фальківського. У цьому тексті велике значення має релігійно-філософський план, який сприяє ствердженню авторській ідеї гуманізму. Підтвердженням цієї думки є фінал поезії, у якому М. Гумільов

закликає воїнів до милосердя та допомоги пере-
моженим, закликає їх бути братами своїм воро-
гам. Ця думка є провідною й у творах Д. Фаль-
ківського зі циклу «Минуле», у яких на перший
план виходить каяття ліричного героя-чекіста.
Почуття провини перед його жертвами зумов-
люється авторським гуманізмом, безмежною

любов'ю до людини, через яку він за вимуше-
них обставин переступає, зраджуючи власну
душу. Отже, результати нашої роботи – це
тільки перше наближення до вивчення типоло-
гічних сходжень творів поетів. Перспективним
вважаємо компаративне дослідження інших
поезій Д. Фальківського та М. Гумільова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войноровський Б. Подумати тільки – душу має! *Фальківський Д. Ранені дні*. Братислава : Словацьке педагогічне товариство; Пряшів : Відділ української літератури, 1969. С. 210–220.
2. Дмитренко В. Основні мотиви творчості Дмитра Фальківського. URL: <https://dspace.pdaa.edu.ua/bitstream>. (дата звернення 21.10.2020)
3. Гумилёв Н. Сочинения : в 3 т. Т. 1. Москва : Художественная литература, 1991. 590 с.
4. Ковалів Ю. «На перехрещених скрижалях». *Фальківський Д. Поезії*. Київ : Радянський письменник, 1989. С. 5 – 26.
5. Фальківський Д. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1989. 175 с.
6. Полушин В. Смерть прийняв достойно. URL: <https://gumilev.ru/biography/24/> (дата звернення 21.10.2020).
7. Зобнин Ю. Стихи Гумилева, посвященные мировой войне 1914–1918 годов (военный цикл). URL: <https://gumilev.ru/about/100> (дата звернення 21.10.2020).
8. Давидсон А. Муза странствий Николая Гумилёва. Москва : Наука, 1992. 319 с.
9. Чулков Г. Поэт-воин. *Н.С. Гумилёв: pro et contra*. Санкт-Петербург : РХГИ, 1995. С. 451–454.

REFERENCES

1. Voinorovskyi, B. (1969) Podumat tilky – dushu maie! [Just think – he has a soul!]. *Falkivskiy D. Raneni dni*. Bratislava: Slovak Pedagogical Society; Presov: Department of Ukrainian Literature. P. 210–220. [in Ukrainian].
2. Dmytrenko, V. Osnovni motyvy tvorchoosti Dmytra Falkivskoho [The main motives of Dmytro Falkivsky's work]. URL : <https://dspace.pdaa.edu.ua/bitstream>. [in Ukrainian].
3. Gumilyov, N. (1991). Sochineniya [Works]. Vol. 1. Moscow: Hudozhestvennaya literatura. [in Russian].
4. Kovaliv, Yu. (1989). Na perekhreshchenykh skryzhaliakh [On crossed tablets]. P. 5–26 [in Ukrainian]. *Falkivskiy D. Poezii*. Kyiv : Radianskyi pysmennyk.
5. Falkivskiy, D. (1989). Poezii [Poetry]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
6. Polushin, V. Smert prynal dostojno [Death accepted with dignity]. URL: <https://gumilev.ru/biography/24/> [in Russian].
7. Zobnin, Yu. Stihi Gumileva, posvyashchennye mirovoj vojne 1914–1918 godov (voennyj cikl) [Gumilyov's poems dedicated to the World War 1914-1918 (military cycle)]. URL: <https://gumilev.ru/about/100> [in Russian].
8. Davidson, A. (1992) Muza stranstvij Nikolaya Gumilyova [The muse of Nikolai Gumilyov's wanderings]. Moscow : Science. [in Russian].
9. Chulkov, G. (1995) Poet-voin [Poet-warrior]. *N.S. Gumilyov : pro et contra*. Sankt-Petersburg : RHGI. P. 451–454. [in Russian].

КОНЦЕПЦІЇ ЖАНРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІРИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ

Назарець В. М.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та літератури
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
вул. Степана Дем'янчука, 4, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0003-4980-5937
azarets1@rambler.ru*

Миرونюк В. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
вул. Степана Дем'янчука, 4, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0002-7746-0959
miro7677@gmail.com*

Ключові слова: *лірика, ліричні жанри, жанрові класифікації, жанрова специфіка, жанрові ознаки.*

У статті досліджено основні концепції жанрової організації лірики в літературознавстві ХХ ст. Установлено, що на сучасному етапі розвитку літературознавства однією з найбільш актуальних є проблема теоретичного осмислення жанрової природи ліричного твору, розроблення принципів класифікації ліричних жанрів.

На основі опрацювання фахової літератури з аналізованої проблеми з'ясовано дискусійність не лише питання визначення чітких критеріїв жанрового виокремлення типів ліричних творів, а й проблеми функціонування в ліриці такої цілком усталеної теоретичної категорії, як жанр. Проблематичність чіткої жанрової ідентифікації ліричних творів полягає й у тому, що дослідницькі уявлення про них не є сталими, а історично змінними – не лише через ускладнення парадигми їхньої теоретичної рецепції, але, насамперед, з огляду на історичну рухомість категорії жанру, специфіку його комунікативних настанов та естетичних стратегій, внутрішніх смислових взаємозв'язків між елементами його художньої структури та тематичної спрямованості.

Унаслідок вивчення художньої практики поетів ХІХ–ХХ ст. спостережено використання авторською індивідуальністю, попри теоретичні аргументи прибічників концепції жанрової атрофії лірики та, відповідно, авторитарний диктат жанрових вимог, певних жанрових стратегій, що полягають у модифікації відповідно до власних творчих настанов усталених канонів жанрового мислення. Простежено відродження з огляду на зміну теоретичної парадигми літературознавства останніх десятиліть активного інтересу до теорії ліричного жанру, характеру та форм його художньої трансформації в минулій та сьогоденній поетичній практиці. Сучасними літературознавцями розроблено шість основних концепцій, які зумовлюють жанрову специфіку художнього твору особливостями його: 1) форми, 2) змісту, 3) змістово-формальної єдності, 4) історичної генези, 5) літературного функціонування, 6) феноменології сприйняття.

Найбільш усталеною сьогодні концепцією класифікації ліричних творів визнано концепцію їх тематичної класифікації (за характером проблематики, що домінує у творі) та диференціації за ознакою специфіки форми зображення, яку запропонував ще у 70-х роках ХХ ст. відомий російський літературознавець Г. Поспелов. У концепції передбачено розмежування таких п'яти типів лірики: 1) медитативної, 2) медитативно-зображальної, 3) описово-зображальної, 4) «персональної», 5) розповідної. Зазначено, що у цій концепції не відображено жанрової специфіки художньої організації ліричного твору.

CONCEPTS OF LYRIC POETRY GENRE ORGANIZATION IN LITERARY CRITICISM OF THE XX CENTURY

Nazarets V. M.

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language and Literature
Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities
Stepan Demyanchuk str., 4, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4980-5937
nazarets1@rambler.ru*

Mironyuk V. M.

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities
Stepan Demyanchuk str., 4, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7746-0959
miron7677@gmail.com*

Key words: *lyrics, lyrical genres, genre classifications, genre specificity, genre features.*

The article examines the basic concepts of lyrics genre organization in literary criticism of the XX century. It is established that at the present stage of development of literary criticism one of the most relevant is the problem of theoretical understanding of the genre nature of the lyrical work, the development of principles for the classification of lyrical genres.

Based on the study of professional literature on the analyzed problem not only the question of defining clear criteria for genre separation of types of lyrical works, but also the problem of functioning in lyric poetry of such a well-established theoretical category as genre has been clarified. The problem of clear genre identification of lyrical works is that researchers ideas about them are not stable, but historically variable – not only because of the complexity of the paradigm of their theoretical reception, but primarily because of the historical mobility of the genre, the specificity of its communicative guidelines and aesthetic strategies, internal semantic relationships between elements of its artistic structure and thematic focus.

As a result of studying the artistic practice of poets of the XIX–XX centuries the use of authorial individuality, despite the theoretical arguments of supporters of the concept of genre atrophy of lyrics and, accordingly, the authoritarian dictate of genre requirements, certain genre strategies, consisting in modification in accordance with their own creative guidelines established canons of genre thinking is observed. Revival in view of the change of the theoretical paradigm of literary criticism of the last decades of active interest in the theory of lyrical genre, character and forms of its artistic transformation in the past and present poetic practice is traced. Modern literary critics have developed six basic concepts that determine the genre specificity of a work of art by such features: 1) form, 2) content, 3) semantic-formal unity, 4) historical genesis, 5) literary functioning, 6) phenomenology of perception.

The most established concept of classification of lyrical works today is the concept of their thematic classification (by the nature of the issues that dominate the work) and differentiation on the basis of the specific form of the image, proposed in the 70s of the twentieth century by the famous Russian literary critic G. Pospelov. The concept provides for the delimitation of the following five types of poetry: 1) meditative, 2) meditative-figurative, 3) narrative-figurative, 4) «character's» 5) narrative. It is noted that this concept does not reflect the genre specifics of the artistic organization of the lyrical work.

Постановка проблеми. Питання про природу та специфіку ліричного жанру – це складова частина спектру вагомих і водночас найбільш дискусійних питань сучасного літературознавства. Про нагальність цього питання дає підстави стверджувати не лише нерозробленість чітких критеріїв жанрового виокремлення тих або інших типів ліричних творів, а й загалом дискусійність питання про правомірність використання такої, здавалося б, цілком установленої категорії, як жанр у ліриці [6, с. 10].

Окремі дослідники (Ю. Тинянов, Б. Ейхенбаум, В. Шкловський, В. Жирмунський, Г. Поспелов, Л. Тимофєєв, С. Бройтман, Н. Тмарченко, В. Тюпа, О. Зирянов та ін.) констатують посилення інтересу до проблеми жанру в сучасному літературознавстві і набуття ними методологічної значущості у дослідженні твору як цілісної системи.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити концепції жанрової організації лірики в сучасному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу. Із періоду античності й упродовж наступних літературних епох у площині розроблення принципів ліричного жанроутворення детермінантами жанрової диференціації ліричних творів виступали дві домінуючі, достатньо чітко означені тенденції: тенденція визначення жанру ліричного твору за характером виявлених у ньому авторських емоцій (авторської чи емоційної модальності, або пафосу) та тенденція визначення жанру твору за типом тематики (життєвої події, факту, обставин, які стали приводом для написання твору) [6, с. 11]. Шляхом формування у процесі історичного розвитку ці тенденції поступово стали визначальними, а в період XVII–XVIII ст., тобто в епоху панування класицизму, набули статусу нормативних із погляду жанроутворення.

Жанрове «обличчя» ліричних творів романтиків зазнало таких значних змін, що з ініціативи одного з найбільш авторитетних на той час теоретиків літератури В. Белінського в літературному середовищі набув поширення вислів про «відмирання», «атрофію» ліричних жанрів.

Утім, концепцію жанрової атрофії не було визнано визначальною ні в українському, ні в зарубіжному літературознавстві. Натомість упродовж XX ст. вчені розробили значну кількість концепцій, у яких не заперечено, а навпаки, доведено жанрову природу художнього твору, втім, по-різному визначено її сутність. Найбільш відомими з таких концепцій є концепції, у яких жанрова специфіка художнього твору детермінована особливостями його: 1) форми, 2) змісту, 3) змістовно-формальної єдності, 4) історичного генезису, 5) літературного функціонування, 6) феноменології його сприйняття.

1. Формалістична концепція жанру. Підґрунтям формалістичної концепції жанру слугують праці представників формальної школи

літературознавства 1920-х років, насамперед теоретичні розвідки Б. Томашевського, В. Шкловського, Ю. Тинянова. На думку цих науковців, жанрову специфіку літературного твору зумовлюють передусім його формальні, структурно-композиційні особливості. Так, Б. Томашевський окреслював жанр твору за допомогою уведеного ним поняття домінанти: «Ознаки жанру, тобто прийоми, які організують композиційно твір, є прийомами домінантними, тобто такими, що підпорядковують собі решту, необхідну для створення художнього цілого. Такий домінуючий, превалюючий прийом іноді називають домінантою. Сукупність домінант і є основним моментом в утворенні жанру» [9, с. 207]. Схожі думки висловлював В. Шкловський, який уважав жанр усталеною, повторюваною комбінацією тих або інших композиційних одиниць та стильових мотивів.

2. Змістовна концепція жанру. Сутність змістовної концепції жанру полягає у регламентації в статусі основних чинників жанротворення не формальних, а змістових, проблемно-тематичних чинників художнього твору.

Найбільш послідовним прихильником змістовної концепції жанру був відомий радянський літературознавець Г. Поспелов, який підкреслював, що «родові та жанрові властивості творів – це не властивості їхньої форми, що виражає зміст, це типологічні властивості самого їхнього художнього змісту» [7, с. 206]. У контексті побудови власної типології жанрів Г. Поспелов розмежував поняття «жанрового змісту» і «жанрової форми». Сутність поняття «жанровий зміст» він тлумачив як «історично повторюваний аспект проблематики творів художньої словесності» [8, с. 166] і розрізняв чотири зумовлені історично різновиди жанрового змісту: міфологічний, етологічний, національно-історичний, романтичний.

Змістовна концепція жанру набула статусу «офіційної» у сфері радянського літературознавства, її активно підтримували багато вчених-теоретиків.

3. Змістовно-формальна концепція жанру. На відміну від прихильників двох попередніх жанрових концепцій, які підкреслювали домінування формальних або змістовних чинників жанротворення, представники змістовно-формальної теорії намагалися їх урівноважити. Так, відомий літературознавець І. Кузьмичов у науковій розвідці «Літературне перехрестя», присвяченій типології жанрів у їх історичному розвитку, головним чинником, що впливає на жанроутворення, називає «методологію художнього мислення». Цю категорію він трактує як «історично сформований і самою епохою зумовлений творчий метод», за допомогою якого «жанрові форми підпорядковують відповідним естетичним запитам сьогодення» [4, с. 119].

Специфіку жанрової організації твору представники цієї концепції (Д. Благой, І. Стеблева та ін.) схильні вбачати безпосередньо у характері зв'язків між формальними та змістовними компонентами твору, що призводить до інтерпретації жанру як своєрідного інструменту «зчеплення» змісту та форми.

4. Генетична концепція жанру. Суттєвим недоліком трьох попередніх концепцій жанру є те, що всі вони переважно відзначаються намаганням окреслити жанр як певне статичне утворення, без урахування динаміки змін останнього у процесі його історичної трансформації. Теоретичні аспекти жанроутворення в площині його історичного генезису було розроблено у працях відомих учених О. Фрейденберг, В. Проппа, Д. Лихачова, М. Бахтіна, Є. Мелетинського та ін.

5. Функційна концепція жанру. За словами Т. Боровської, «за генетичного підходу до жанру залишається невирішеним питання про розвиток жанрів та їх функціонування: чому одні жанри переважають на певній фазі літературного розвитку, а потім йдуть на периферію, «вмирають», щоб поступитися місцем іншим (а іноді знову відроджуються)» [2, с. 31].

Осмилення функційної концепції жанру представлено у наукових студіях Н. Лейдермана, Л. Суботіна, С. Баранова, О. Казаркіна, С. Страшнова. Названі дослідники інтерпретували категорію жанру як інструмент мікромоделювання. Найбільш чітко тезу про мікромоделюючу роль жанру обґрунтовано у теоретичних працях Н. Лейдермана. Як він сам зауважував, «ще в середині 70-х років мною було висунуто ідею про те, що жанр забезпечує конструктивну єдність твору, він «відповідає» за організацію всіх його «будівельних» елементів у модель світу. Звідси формулювання: жанр – це система принципів і способів художньої завершеності, тобто організації твору в цілісний образ світу (модель світу, «мікро-Всесвіт»), у якому втілено естетичну концепцію людини і світу» [5, с. 7–8]. У контексті побудови власної жанрової класифікації вчений пропонує виділяти такі структурно-семантичні параметри: жанровий зміст, форму і сприйняття.

6. Феноменологічна концепція жанру. Феноменологічна концепція – одна з найсучасніших жанрових концепцій, яку водночас можна вважати логічним продовженням ідей функційного підходу до інтерпретації жанрової специфіки художнього твору. Найбільш послідовним теоретиком та прихильником феноменологічної жанрової концепції є О. Зирянов, який формулює основні її методологічні засади так: «По-перше, жанр не слід трактувати як виконання теоретичного апріорі якоїсь наперед визначеної абстрактної сутності, жанр – це насамперед явище,

зумовлене конкретно-історичними зрушеннями художньої свідомості, продукт літературної еволюції, що неминуче вимагає від дослідника (історика чи теоретика літератури) обов'язкового виходу у сферу історичної поетики. По-друге, жанр існує і виявляє себе не в узагальненій жанровій моделі (певному абстрактному інваріанті), а в «суті життя твору» (термін-метафора М.М. Бахтіна), інакше – у різноманітті індивідуальних жанрових форм. А це вже в обов'язковому порядку підводить до трактування жанру як необхідної основи, ціннісно-естетичної запоруки виникнення, розгортання та завершення художньої цілісності, як неодмінної категорії художнього мислення і, ширше, феноменології художньої свідомості, зрештою – як найважливішого чинника літературної еволюції» [3, с. 12].

У контексті феноменологічного осмилення жанрової природи твору особливого значення набуває аналіз авторських жанрових інтенцій і особливо рефлексій (авторської феноменології жанру), а також специфіки читацької жанрової рецепції.

Питання жанрології впродовж ХХ ст. було предметом наукових пошуків представників англо-американського та західноєвропейського літературознавства. Так, якщо, за спостереженнями дослідників, у першій половині ХХ ст. у західній жанрології домінуючими були проблеми пошуку теоретичних аргументів для чіткої диференціації основних літературних родів (епос, лірика, драматургія) та систематизації належних до кожного з них жанрів, то з другої половини ХХ ст. набули пріоритетності саме жанрові проблеми, інтерпретовані у площині і літературних, і міждисциплінарних аспектів їх вияву. Як зауважує дослідник західної жанрології Т. Бовсунівська, «провідними тенденціями інтерпретації жанру стали пробахтинська (Ц. Тодоров, К. Емерсон, Г.С. Морсон та ін.), типологічна, переважно з гегельянським підґрунтям (М. Адамс, Х. Дуброу та ін.), неаристотелівська, формалістична за своєю сутністю (Е. Олсон, Чиказька школа, Ж. Женетт та ін.), психологічна, різноманітна у розгалуженнях (П. ван Тігем, П. Гернаді та ін.), структуралістська (Дж. Каллер, Р. Уеллек, О. Воррен та ін.) тощо» [1, с. 64–65].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У статті досліджено основні концепції жанрової диференціації ліричних творів, детерміновані особливостями їхньої: 1) форми, 2) змісту, 3) змістовно-формальної єдності, 4) історичного генезису, 5) літературного функціонування, 6) феноменології їхнього сприйняття.

Подальшого дослідження очікують питання системно-цілісного аналізу жанрової природи ліричного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т.В. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник. Київ : Київський університет, 2009. 519 с.
2. Боровская А.А. Жанровые трансформации в русской поэзии первой трети XX века : дис. ... докт. филолог. наук : 10.01.01. Астрахань, 2009. 527 с.
3. Зырянов О.В. Прологомены в феноменологическую теорию жанра. *Жанрологический сборник*. 2004. Вып. 1. С. 12–16.
4. Кузьмичев И.К. Литературные перекрестки (Типология жанров, их историческая судьба). Горький : Волго-Вятское книжное издательство, 1983. 208 с.
5. Лейдерман Н.Л. Проблема жанра в модернизме и авангарде. (Испытание жанра или испытание жанром?). *Русская литература XX–XXI веков: направления и течения*. 2006. Вып. 9. С. 3–33.
6. Назарець В.М. Жанрові модифікації української адресованої лірики. Рівне : О. Зень, 2014. 384 с.
7. Пospelов Г.Н. Вопросы методологии и поэтики. Москва : Московский университет, 1983. 206 с.
8. Пospelов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. Москва : Просвещение, 1972. 272 с.
9. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

REFERENCES

1. Bovsunivska T.V. (2009), [Theory of literary genres: genre paradigm of the modern foreign novel] *Teoriya literaturnykh zhanriv: zhanrova paradygma suchasnoho zarubizhnogo romanu: pidruchnyk*. K. : «Kyivskyj universytet» [in Ukrainian].
2. Borovskaya A.A. (2009), [Genre transformations in Russian poetry of the first third of the 20th century] *Zhanrovyie transformatsii v russkoy poezii pervoy treti XX veka*. Astrahan. [in Russian].
3. Zyryanov O.V. (2004), [Prolegomena to the phenomenological genre theory] *Prologomeny v fenomenologicheskuyu teoriyu zhanra. Zhanrologicheskyy sbornik*. Vypusk 1. Elets: EGU imeni I. A. Bunina, 2004. S. 12–16. [in Russian].
4. Kuzmichev I.K. (1983), [Literary Crossroads] *Literaturnye perekrestki (Tipologiya zhanrov, ih istoricheskaya sudba)*. Gorkiy: Volgo-Vyatskoe knizhnoe izdatelstvo [in Russian].
5. Leyderman N.L. (2006), [Genre problems of the modernism and vanguard] *Problema zhanra v modernizme i avangarde. (Ispytanie zhanra ili ispytanie zhanrom?)*. *Russkaya literatura XX–XXI vekov: napravleniya i techeniya*. Izdatelstvo Uralskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 2006. Vyp. 9. S. 3–33. [in Russian].
6. Nazarets V.M. (2014), [Genre Modifications of Ukrainian Addressed Lyric Poetry] *Zhanrovi modifikatsii ukrainskoi adresovanoi liryky*. Rivne : O. Zen [in Ukrainian].
7. Pospelov G.N. (1983), [Problems of methodology and poetics] *Voprosy metodologii i poetiki*. M. : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
8. Pospelov G.N. (1972), [Problems of historical development of literature] *Problemy istoricheskogo razvitiya literatury*. M. : Prosveschenie. [in Russian].
9. Tomashevskiy B.V. (1999), [Theory of Literature. Poetics] *Teoriya literatury. Poetika : uchebnoe. posobie*. M. : Aspekt Press. [in Russian].

UDC 821.161.2-93.09:305
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-27>

DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN MASHUP PROSE VS. AMERICAN AND EUROPEAN TRADITION

Nikolova O. O.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of German Philology and Translation
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2327-1941
anikolova@ukr.net*

Kravchenko Ya. P.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German Philology and Translation
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Key words: *mashup, cultural tradition, national peculiarity, intertextuality, simulacriziation.*

The article is devoted to studying the popular cultural phenomenon of the XXI century – mashup (the distinctive characteristics: synthesis of a well-known text/historical context and elements of the mass culture, comical modus, simulacriziation, absurdity, orientation toward the annihilation of canons). Attention is focused on determining the national peculiarities of the modern Ukrainian mashup prose by making a comparison with the achievements of the world literature in this field of art. The analysis of the available Ukrainian research works on the issue makes it possible to justify the topicality of the problem, whereas the implementation of comparative methodology allows specifying the distinctive features of the novels “Iz s’omoho dna” by Y. Bakalets, Y. Yarish and “Nechuy. Nemov. Nebach” by P. Yatsenko in comparison with the world tradition: a reference to emblematic events and figures of the national history, depiction of the struggle for national values, tragic and ideologically didactic nature, intelligence, the tendency for “humanizing monsters”, attention to female characters, and peculiar simulacriziation. The literary value and originality of the Ukrainian mashup have been proved. The Ukrainian authors’ novels are, on the one hand, similar to the samples of the American and European mashup created according to the scheme “historical figure + monsters”, but on the other hand, they reveal their own distinctive characteristics: they depict well-known events and figures of the Ukrainian history and culture emphasizing the importance of fighting for national values; they have a tragic and ideologically didactic nature along with complex intertext; they picture excessively anthropomorphic infernals; they give a special role to female characters and motives of substitution/pretense/irrecognition in the style of postmodern simulacriziation. The Ukrainian-language mashup prose convincingly confirms there is a tendency towards a peculiar transformation which traditions of the foreign culture undergo following the demands of the Ukrainian society in the XXI century.

СПЕЦИФІКА УКРАЇНОМОВНОЇ МЕШАП-ПРОЗИ (НА ТЛІ АМЕРИКАНО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ)

Ніколова О. О.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри німецької філології і перекладу
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-2327-1941
anikolova@ukr.net*

Кравченко Я. П.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології і перекладу
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Ключові слова: мешап, культурна традиція, національна специфіка, інтертекстальність, симулякризація.

Статтю присвячено вивченню популярного культурного феномену ХХІ ст. – мешапу (провідні риси: синтез відомого тексту/історичного контексту з елементами масової культури, комічний модус, симулякризація, абсурд, настанова на руйнування канонів). Увага зосереджена на визначенні національних особливостей сучасної україномовної мешап-прози шляхом співставлення з досягненнями європейської та американської літератури. Аналіз стану вивчення цього питання у вітчизняній науці дає змогу аргументувати актуальність проблеми, а використання порівняльної методології – чітко визначити специфічні риси романів «Із сьомого дна» Я. Бакалець, Я. Яріша та «Нечуй. Немов. Небач» П. Яценка на тлі зарубіжної традиції: звернення до знакових подій та постатей національної історії, зображення боротьби за національні цінності, трагічний та ідеологічно-дидактичний характер, інтелектуальність, тенденція до «олюднення монстрів», увага до жіночих образів, специфічна симулякризація. Доведено художню цінність і самобутність україномовного мешапу. Романи Я. Бакалець, Я. Яріша та П. Яценка, з одного боку, подібні до американо-європейських зразків мешапу, створених за схемою «історична особистість + монстри», а з іншого – виразно демонструють специфіку: змальовують події та постаті відомих особистостей української історії, культури, акцентуючи на важливості боротьби за національні цінності, мають трагічний та ідеологічно-дидактичний характер, складний інтертекст, зображують надмірно антропоморфних інферналів, особливу роль відводять жіночим образам, мотивам підміни/удавання/невпізнання в душі постмодерністської симулякризації. Україномовна мешап-проза переконливо засвідчує тенденцію оригінальної трансформації традицій зарубіжної культури відповідно до потреб українського суспільства ХХІ ст.

Cross-genism is one of the tendencies in the cultural development of the XXI century. Its vivid implementation is mashup, which means “mix”, “shake”. The term was first employed to characterize the novel “Pride and Prejudice and Zombies” by S. Grahame-Smith [1, p. 12].

At present there are two main mashup “schemes” in literature and cinematography: “classic text + monsters” and “historical figure + monsters” [2, p. 22]. The examples

of the former scheme implementation are “Sense and Sensibility and Sea Monsters” and “Android Karenina” by B. H. Winters, “Pride and Prejudice and Zombies: Dawn of the Dreadfuls” by S. Hockensmith, etc. The implementation of the latter scheme is represented in “Abraham Lincoln, Vampire Hunter” by S. Grahame-Smith, “Queen Victoria: Demon Hunter” A. E. Moorat, and others.

The distinctive characteristics of the phenomenon are as follows: synthesis of a well-known text/historical context and elements of the mass culture (zombie horror, mysticism, cryptohistory, etc.), comical modus, simulacrazation, absurdity, orientation toward the annihilation of canons, and others. According to researchers, the sources of mashup lie in the overall feeling of crisis, chaos of the world, understanding of tradition depletion, and distrust for “the official history” [3-4]. There are two approaches to evaluating the mashup: denial of its esthetic value and positive assessment of how a well-known plot is integrated into “the social context of the time” [5].

The Ukrainian humanitarian space is also engaged in following the specified cross-genre trends. The national literature is gradually adopting the popular genre of novels while the scientific community is getting involved in professional discussions [7-9]. A thorough analysis of the Russian mashup is being conducted by I. Chorny [10]. A. Hurduz has attempted to cover the issue of the Ukrainian mashup prose as a sporadic phenomenon (the novel “Iz s’omoho dna” by Y. Bakalets and Y. Yarish) in comparison with the world tradition: it has been pointed out that there is a potential risk for the Ukrainian literature to “borrow excessively...the literary patterns, in particular, those from the West” [7, p. 101].

Having, however, such a new sample of mashup prose as the screen novel “Nechuy. Nemov. Nebach” by P. Yatsenko (2017), we can confirm that the researcher’s fears have not proved to be right: the literary work by P. Yatsenko undoubtedly demonstrates that the Ukrainian literature of the XXI century has a distinct line of its own. It opens up new opportunities for comparative studies aimed at determining general development trends typical of the Ukrainian mashup which can be viewed as an original modern art phenomenon.

The Ukrainian Russian-language and Ukrainian-language mashup represent different variants of foreign pattern transformations. The former is created according to the scheme “classic text + monsters”, whereas the latter uses the scheme “historical figure + monsters”. The former is not associated with the national cultural tradition while the latter, on the contrary, offers an original perspective on the events of Ukraine’s past as well as on the country’s outstanding historical and cultural figures.

Y. Bakalets and Y. Yarish’s novel describes the period of the Ruin, events in which Vygovskyi, Briukhovetsky, Somko, and others participate along with different evil spirits. In P. Yatsenko’s screen novel, the action takes place in the late XIX – early XX century. The main characters are I. Nechui-Levytsky, P. Kulish, T. Shevchenko and others, on the one hand, and chimerical creatures (Galician ghouls, Immortal Players), on the other hand. In this novel,

the mashup features seamlessly blend in with the characteristics of alternative biography.

The Ukrainian-language mashup prose demonstrates a great number of peculiar features that make it stand out against the world tradition.

Firstly, it has tragic rather than comical emotional coloring: the foreign mashup shows the ironic modus of perceiving the literary classics and “official” history, thus entertaining the reader with the help of an absurd mix of “high-flown” and “low-flown” techniques. In contrast, the Ukrainian mashup brings up memories of the hard times in the history of the Ukrainian people, makes the reader think about the issues related both to the past and to the future of the Ukrainian nation.

The novel “Iz s’omoho dna” depicts the images of the Ukrainian people’s sufferings: “...infernal cries of the dying, women’s lamentations, children’s weeping...The hell itself is perplexed by such a carnage. So much blood there is that it has already soaked through the earth and is dropping onto your heads!” (...*pekel’ni kryky konayuchykh, zhinoche holosinnya, dytyachyy plach...Same peklo dyvom dyvuyet’sya vid takoyi boyni. Krovi stil’ky, shcho vzhe prosochylasya kriz’ vsyu zemlyu y kapaye vam na holovy!*) [11, p. 223-224]. The devil shows the future of Ukraine: Ukrainian mothers are crying and lands are being depleted. “Moscow warriors were treading upon Cossack roads and from the other direction Polish hussars were riding astride” (...*Moskovs’ki ratnyky svoymy chobit’my toptaly kozats’ki dorohy, z inshoho boku verkhy yikhaly pol’s’ki husary.*) [11, p. 384]. But it is not the fate destined for Ukraine by God’s will: “There was Ukraine which was strong, independent, and well-off. It had survived the hard times, broken free from the Moscow and Polish chains, and risen from its knees. By its side there was the Cossack spirit, Christian faith, and bygone glory. The Ukrainian land had flourished and there was no better state in the world” (...*Tam bula Ukrayina syl’na, vil’na, zamozhna. Vona perezhyla strashne lykholittya, vyrvalasya z moskovs’kykh ta pol’s’kykh kaydaniv ta vstala z kolin. Stoyav bilya neyi dukh kozats’kyy, vira Khrystova, slava mynula. Rozkvitla zemlya ukrayins’ka, i ne bulo krashchoyi derzhavy na sviti*) [11, p. 385].

P. Yatsenko’s screen novel pictures suppression of the Ukrainian language, describes representatives of the Chorna Sotnia, and reflects a severe fight for national cultural values. Emblematic is already the phrase proclaimed at the secret meeting of the Ukrainian artists: “Beasts have become human and the people are becoming the nation” (*Zviri staly lyud’my, a narod stane natsiyeyu*) [12, p. 121].

Secondly, the Ukrainian-language mashup prose has an ideologically didactic nature (aimed at establishing the national idea and certain moral

principles), which is absolutely at odds with the total postmodern scepticism characteristic of the world tradition. Devil Nedolia's numerous maxims (of religious content!) are quite symbolic. "Look for a sin neither in books nor even in us, but in yourselves" (Shukayte hrikh ne v knyzi y navit' ne v nas, a v samykh sobi) [11, p. 27]. "God gives each person a choice, whom to obey, and everything depends only on yourself, on how strong your spirit is" (Boh daye kozhniy lyudyni vybir, koho slukhatysya, i vse zalezhyt' til'ky vid tebe, naskil'ky syl'nyy tviy dukh) [11, p. 69].

The text of P. Yatsenko's novel openly conveys a message glorifying the Ukrainian language and literature: his characters give their full support to the national cultural heritage defending it from the forces that want to destroy it (from the Archeological Committee – a secret service of the Empire).

Thirdly, the Ukrainian mashup prose does not target the mass audience (unlike the American and European prose does), but rather at the intellectual reader who is familiar with the best literary products. I. Chorny pays attention to that when analyzing the intertext of the Russian-language "Sherlock Holmes..." [10]. It concerns the Ukrainian novels as well. The authors of "Iz s'omoho dna" make the reader remember not only "The Divine Comedy" but also numerous plots typical of the literary demonology; the motive of the mechanical heart relates P. Yatsenko's screen novel to T. Pollard's "The Minutes of the Lazarus Club", a depiction of writers' secret meetings – to a Masonic novel; a walking stick handle of a gentleman from the West which is shaped as a chimpanzee's head is reminiscent of a puddle-shaped cane handle belonging to Bulgakov's Woland.

Fourthly, in contrast to most American and European samples of the mashup, Ukrainian-language novels do not picture culture heroes as fighters against infernals: they play another role, which is fighting for national values. And though there is no avoiding interaction with creatures from the other world, the real antagonists are people, enemies of the Ukrainian people, rather than fictional monsters.

Fifthly, images of fantastic beings undergo substantial transformation (excessively grotesque humanization). Nedolia's description of the hell proves that the inferno has quite worldly customs (there is slander, envy, careerism, etc.). The devil not only uses the human body as a disguise, he begins to feel and think like a human being. "Without realizing it himself, I began to transform into a human being! I longed for home coziness, I came to love working, I even conceived a desire to have a child" (Sam toho ne usvidomlyuyuchy, ya pochav peretvoryuvatsya na lyudynu! Ya khotiv domashn'oho zatyshku, ya polyubyyv robotu, navit' zakhativ zavesty dytnu). [11, p. 264]. Ghouls are depicted as common people

with thin hair and "red meaty faces of average vendors", "the clothes on them looked clumsy, like jackets on seals" (chervonymy m'yasnymy oblychchamy torhovtsiv seredn'oyi ruky, odyah na nykh lezhav nezhrabno, nache pidzhaky na tyulenyakh) [12, p. 20]. They constantly drink and play cards. Three Immortal Players (possibly, an allusion to the three tsars), on the contrary, are dressed opulently, in good taste. The fantastic creatures are vividly nationalized: there are both "Galician" ghouls from Lviv and well-known characters of the Ukrainian folklore – forest dwellers, werewolves, and others.

Sixthly, female characters are worth special attention as well. It is typical for the foreign mashup to picture the images of strong women (the heroines of classic novels, historical figures) who courageously fight against the dark forces (for example, J. Austen's characters or Queen Victoria). The authors of the Ukrainian-language mashup prose also give great significance to women. However, those women do not get involved in a fight with infernals, but take an active part in quite "male" activities. Nedolia is pleasantly surprised by Kateryna's desire to accompany him: "This is a real woman, wife! She is ready to follow her husband to the ends of the earth, share all his hardships and misfortunes" (Otshe spravzhnya zhinka, druzhyna! Vona hotova za svoym muzhem khoch na kray svitu pity, rozdilyty z nym usi yoho trudnoshchi y bidy) [11, p. 331]. Natalia rides in the saddle like a man, "has quite liberal views, in particular, concerning love and gender equality" (... maye dosyt' vil'ni pohlyady, zokrema, na kokhannya ta rivnist' stately) [12, p. 69]. "We call for the women's right to get educated on an equal footing with men!... We can work on equal terms with men! A woman need to provide for herself and her children without any assistance, and she should not depend on any man!" (My vystupayemo za pravo zhinky otrymuvaty osvitu na rivni z cholovikamy! ... My mozhemo pratsyuvaty na rivni z cholovikamy! Zhinka povynna zabezpechuvaty sebe ta svoiykh ditey sama, i v ts'omu ne buty zaleznoyu vid cholovika!) [12, p. 91]. Both novels have a motive of a woman dressing into men's clothing: Kateryna gets dressed like as a Cossack and Natalia, like as a hussar.

Finally, emphasis must be made on the issue of simulacrazation. The ironic attitude to literary traditions and "great history", inherent in the foreign mashup, determines its carnival code. In contrast, the Ukrainian works seem to follow the masquerade tradition to demonstrate the discrepancy between what is real and what is seen (see the difference between carnival and masquerade styles): there reigns an atmosphere of play where travesty, metamorphosis, disguise, pretense/irrecognition (devils pretend to be human beings, Satan dresses up as a woman, a mechanical thing hides behind a living creature,

writers disguise themselves with animal masks, etc.). The reality turns into an illusion whereas the illusion claims to be the truth.

To sum up, the Ukrainian authors' novels are, on the one hand, similar to the samples of the American and European mashup created according to the scheme "historical figure + monsters", but on the other hand, they reveal their distinctive characteristics: they depict well-known events and figures of the Ukrainian history and culture emphasizing the importance of fighting for national

values; they have a tragic and ideologically didactic nature along with complex intertext; they picture excessively anthropomorphic infernals; they give a special role to female characters and to motives of substitution / pretense / irrecognition in the style of postmodern simulacration. The Ukrainian-language mashup prose convincingly confirms there is a tendency towards a peculiar transformation which traditions of the foreign culture undergo in accordance with the demands of the Ukrainian society in the XXI century.

BIBLIOGRAPHY

1. Cohen A. Mr. Darcy Woos Elizabeth Bennet While Zombies Attack. *New York Times*. 2009. 14 April. P. 12.
2. Сараскина Л. Мэшап-компиляции и мэшап-экранизации как мозговой штурм классических романов. *Наука телевидения*. 2016. № 4. С. 22–48.
3. Murphy J. Remix Culture and the Literary Mashup. *Alluvium*. 2013. № 2. P. 25. URL: <http://dx.doi.org/10.7766/alluvium.v2.2.02>.
4. Невский Б. Литературный сэконд-хенд. Мэшап – дитя нового века. *Мир фантастики*. 2011. № 10. URL: <http://www.mirf.ru/Articles/art4953.htm>.
5. Сапронова В. Литературный мешап: за или против? *Вестник Московского государственного университета печати*. 2011. № 8. С. 60–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturnyy-meshap-za-ili-protiv>.
6. Гурдуз А. Мешап-проза: історія гри з історією. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки*. 2013. Вип. 4. С. 44–48.
7. Гурдуз А. Історія, міф і гра в романі Ярослави Бакалець і Ярослава Яріша «Із сьомого дна». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 2. С. 101–108.
8. Філоненко С. Джейн Остін, зомбі та гігантські восьминоги: пригоди класики в мешап-романах. *Мільйон історій: поетика пригод в літературі та медіа*. Бердянськ : Бердянський державний педагогічний університет, 2016. С. 168.
9. Орлова О. Мешап: відвертий непотріб чи нове слово в літературі? URL: <https://uamodna.com/articles/mashup-vidvertuyu-nerotrib-chy-nove-slovo-v-literaturi/>.
10. Черный И. Жанровая специфика романа Г. Л. Олди «Шерлок Холмс против марсиан». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 1152. С. 285–292.
11. Бакалець Я., Яріш Я. Із сьомого дна. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 237 с.
12. Яценко П. Нечуй. Немов. Небач. Львів : Піраміда, 2017. 148 с.

REFERENCES

1. Cohen A. (2009) Mr. Darcy Woos Elizabeth Bennet While Zombies Attack. *New York Times*, 14 April. P. 12.
2. Saraskina L. (2016) Mashup kompilyatsii i mashup ekranizatsii kak mozgovoy shturm klassicheskikh romanov [Mashup Compilation and Mashup of Screening as Brainstorming of Classic Novels]. *Nauka televideniya*. № 4. P. 22–38.
3. Murphy J. (2013) Remix Culture and the Literary Mashup. *Alluvium*. Vol. 2. P. 25. <http://dx.doi.org/10.7766/alluvium.v2.2.02>.
4. Nevskiy B. (2011) Literaturnyi sekond-khand. Mashup – ditya novogo veka [Literary Second-Hand. Mashup Is a Child of the New Century]. *Mir fantastiki*. № 10. <http://www.mirf.ru/Articles/art4953.htm>.
5. Saponova V. (2011) Literaturnyi mashup: za ili protiv? [Literary Mashup: For or against?]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta pechati*. № 8. P. 60-5. <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturnyy-meshap-za-ili-protiv>.
6. Hurduz A. (2013) Istoriya, mif i hra v romani Yaroslavy Bakalets' i Yaroslava Yarisha "Iz s'omoho dna" [History, Myth and Game in the Novel by Yaroslava Bakalets and Yaroslav Yarish "From the Seventh Bottom"]. *Visnyk Luhans'koho Natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 2. P. 101–108.
7. Hurduz A. (2013) Mashup-proza: istoriya hry z istoriyeyu [Mashup Prose: History of the Game with History]. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Filolohichni nauky*. № 4. P. 44–48.

8. Filonenko S. (2016) Dzheyn Ostin, zombi ta hihants'ki vos'mynohy: pryhody klasyky v mash-up romanakh [Jane Austen, Zombies and Giant Octopus: Classic Adventure in Mash-up Novels]. *Milyon istoriy: poetyka pryhod u literaturi ta media*. Berdyansk : Berdyanskyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet. P. 168.
9. Orlova O. (2011) Mashup: vidvertiy nepotrib chy nove slovo v literaturi? [Mashup: An Outbound Nonsense or a New Word in Literature?]. <https://uamodna.com/articles/mashup-vidvertiy-nepotrib-chy-nove-slovo-v-literaturi/>.
10. Chornyi I. (2015) Zhanrovaya spetsifika romana G. L. Oldi "Sherlok Kholms protiv marsian [Genre specificity of H. L. Oldies Novel "Sherlock Holmes vs. the Martians"]. *Visnyk Kharkivskoho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina. Ser. : Filolohiya. Vol. 1152*. P. 285–292.
11. Bakalets Y., Yarish Y. (2013) *Iz somoho dna [From the Seventh Bottom]*. Kharkiv : Klub Simeynoho Dozvillya. 237 p.
12. Yatsenko P. (2017) *Nechuy. Nemov. Nebach*. Lviv: Piramida. 148 p.

УДК 821.161.2:82.32
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-28>

ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ КАЗОК М. ЖУКА

Романова К. В.

*аспірантка кафедри української літератури
філологічного факультету*

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-6908-6664
romanovakv@ukr.net*

Ключові слова: *казка, жанр, казка-притча, казка-анекдот, казка- новела, комунікація, референція.*

У статті розглядаються особливості жанрових форм у казках Михайла Жука. Вказано на жанрово-видові особливості казок та їх специфіку за характером комунікативної інтенції до цільової аудиторії. Виявлено синкретичні або змішані жанрові форми: казки-притчі, казки- байки, казки-анекдоти, казки-новели та з'ясовано, як відповідає референції до потенційного читача наповнення поетики казки семантичними кодами анекдоту, байки, притчі, новели. Серед функційно-тематичних різновидів казок М. Жука відзначено наявність пізнавальних, морально- дидактичних та пригодницько-розважальних творів. З огляду на дидактичну функцію казки, згідно з якою вона має ознайомити читача із загальновідомими нормами моралі, автор створює низку повчально- дидактичних творів, а саме: «Правда та неправда», «Неслухнянко», «Добро» та ін. Такі казки, як зазначено у статті, мають виразну виховну інтенцію- повідомлення, а також націлені на зображення та розкриття норм поведінки героїв чи її критику. Розглянуто особливість двоадресних казок М. Жука, яка полягає в поєднанні поетикальних ознак комунікативного посилу до дитини-читача з інтенціями висловлювання, спрямованими на дорослу аудиторію. Такі казки призначені дітям і, як правило, не переходять у категорію «казок для дорослих». Вказано на ремарочні комплекси, які виступають у ролі дидактичного елемента і служать засобом зближення та налагодження комунікативно-референтних відносин автора та реципієнта. Тому читачеві навіюється авторитетне (компетентне) ставлення автора до певної проблеми, наратор претендує на роль референтної групи і виступає зразком для наслідування в процесі формування поглядів та поведінки реципієнта. У казках-притчах («Спляча красуня», «Ма-зол-ке», «Про доброго короля Пустилихо») спосіб і характер дидактичної настанови створюють умови для комунікації із дитячою аудиторією молодшого віку. Кількашаровий тип висловлювання у казках двоадресного спрямування надає ознак художньої умовності, зокрема, алегоричності, яку здатні інтерпретувати читачі дорослого віку.

GENRE SYNCRETISM OF M. ZHUK'S FAIRY TALES

Romanova K. V.

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature
of the Faculty of Philology*

Odessa I. I. Mechnikov National University

Dvoryanska str., 2, Odessa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6908-6664

romanovakv@ukr.net

Key words: *fairy tale, genre, fairy tale-parable, fairy-tale-anecdote, fairy-tale-short story, communication, reference.*

The article considers the peculiarities of genre forms in the fairy tales of Mikhail Zhuk. The genre-species features of fairy tales and their specificity by the nature of the communicative message to the target audience are indicated. Syncretic or mixed genre forms are revealed: fairy tales-parables, fairy-tales-fables, fairy tales-anecdotes, fairy-tales-short stories and it is found out how the reference to the potential reader of filling the poetics of fairy tales with semantic codes of anecdotes, fables, parables, short stories corresponds. Among the functional and thematic varieties of M. Zhuk's fairy tales, the presence of cognitive, moral-didactic and adventure-entertaining works is noted. Given the didactic function of the tale, according to which it should acquaint the reader with the well-known norms of morality, the author creates a number of instructive and didactic works, namely: "Truth and Falsehood", "Disobedient", "Good soul" and others. Such tales, as mentioned in the article, have a clear educational intention-message, as well as aimed at depicting and revealing the norms of behavior of the characters or its criticism. The peculiarity of M. Zhuk's two-address fairy tales is considered, which consists in the combination of poetic features of the communicative message to the child-reader with the intentions of expression aimed at the adult audience. Such fairy tales are intended for children and, as a rule, do not fall into the category of "fairy tales for adults". The remarking complexes are indicated, which act as a didactic element and serve as a means of rapprochement and establishment of communicative-reference relations between the author and the recipient. Therefore, the author's authoritative attitude to a certain problem is suggested to the reader, the narrator claims the role of a reference group and acts as a role model in the process of forming the views and behavior of the recipient. In fairy tales-parables ("Sleeping Beauty", "Ma-zol-ke", "About the good king "Pustylikho") the way and character of didactic instruction create conditions for communication with children's audience of younger age. The multi-layered type of utterance in bi-address fairy tales gives signs of artistic conventionality, in particular, allegory, which can be interpreted by adult readers.

Постановка проблеми. Творчість Михайла Жука-письменника багатогранна та унікальна, однак варто наголосити, що тривалий час до літературної спадщини автора не проявляли належної уваги. І лише в останні десятиліття літературні твори митця повертаються в поле зору дослідників, зокрема, Ярослав Поліщук, Агнешка Матусяк та Людмила Соколюк указують на високий рівень літературної майстерності автора, а Одеський літературний музей після дев'яносторічної перерви видає книгу М. Жука, у якій містяться не лише опубліковані раніше твори, а й уперше публікує низку раніше не відомих казок цього автора, що

збереглися в архівах музею. Саме ці казки й стали об'єктом нашого дослідження.

Авторські казки Михайла Жука характеризуються наявністю жанрових різновидів, що диференціюються на основі проблематики, принципів побудови сюжету, сфери побутування, комунікативних стратегій висловлювання, ідейної спрямованості та референтності до адресата. За структурними ознаками сюжету його казки містять ознаки кумулятивної, авантурної, легендарної, анекдотичної чи гумористичної та сатиричної оповідей. Відповідно до семантики вони можуть укладатись у три умовні групи: чарівні казки, казки про

тварин, побутові казки, у межах яких знаходимо жанрово-видові різновиди. Аналізуючи проблематику авторської казки, будемо спиратися на спостереження Н. Тамарченко, Л. Брауде, Ю. Ярмиша, Л. Дерези, В. Кизиловой, Г. Сабат щодо співвідношення літературної та фольклорної казок, сюжетно-образної структури, жанрово-стильових особливостей, а також на окремі дослідження авторських казок.

Мета статті. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати міжжанрові особливості казок М. Жука та їх специфіку за характером комунікативної інтенції до цільової аудиторії; виявити синкретичні або змішані жанрові форми: казки-притчі, казки-байки, казки-анекдоти, казки-новели та з'ясувати, як відповідає референції до потенційного читача наповнення поетики казки семантичними кодами анекдоту, байки, притчі, новели.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літературна казка є одним з найбільш динамічних жанрів, що зумовлено постійною референцією до традиції літературних версій казки і тих міжжанрових різновидів, які набули популярності у літературі нового часу. Така мінливість є однією з причин відсутності однозначного жанрового визначення казки у літературознавчих працях та чіткої її класифікації.

Одним з найбільш уживаних є визначення Л. Брауде: «Літературна казка – це авторський, художній прозаїчний або віршований твір, заснований або на фольклорних джерелах, або цілком оригінальний; твір переважно фантастичний, чародійний, що змальовує неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і в окремих випадках орієнтований на дітей; твір, у якому неймовірне чудо відіграє роль сюжетотвірного фактора, служить вихідною основою характеристики персонажів» [1, с. 284]. Літературознавець та автор казок для дітей Ю. Ярмиш називає літературною казкою твір, у якому в чарівно-фантастичному або алегоричному розвитку подій і, як правило, оригінальних образах та сюжетах у прозі, віршах та драматургії розв'язуються морально-етичні та естетичні проблеми [2, с. 28]. Базуючись на спостереженні дослідників, візьмемо також до уваги визначення В. Кизиловой, що слугуватиме основою розуміння феномена літературної казки. Дослідниця називає літературною казкою «художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами (цитатами, ремінісценціями, алюзіями тощо)» [3, с. 37].

Авторську назву «казка» поширюємо на короткі нарративні твори, у яких спостерігається зрощення кількох жанрових і видових ознак,

таких як: новелістична казка, казка-анекдот, казка-притча, казка-легенда, казка-сценка та ін. Серед функційно-тематичних різновидів казок М. Жука відзначаємо морально-дидактичні та пригодницько-розважальні твори. З огляду на дидактичну функцію казки, згідно з якою вона має ознайомити читача із загальновідомими нормами моралі, автор створює низку повчально-дидактичних творів, а саме «Правда та неправда», «Неслухнянко», «Добро» та ін. Такі казки мають виразну виховну інтенцію-повідомлення, а також націлені на зображення та розкриття норм поведінки героїв чи її критику. Зміст пригодницько-розважальних казок побудований на захопливих подіях, що стають причиною незвичайних, а іноді й фантастичних пригод. Подібні ознаки властиві казці «Про Тхора-Тхорища», яка є літературною обробкою народної казки із кумулятивним типом побудови сюжету.

Розглядаючи специфіку жанрових форм казок М. Жука у тематичному аспекті, спираємось на дослідження Володимира Проппа тематичних видів казок: казки про тварин, кумулятивні, побутові, новелістичні, небилиці, докучливі [4, с. 46–82] та (з огляду на комунікативні стратегії) морально-дидактичні, пригодницько-розважальні й пізнавальні. Варто також взяти до уваги класифікацію на основі адресації до цільової аудиторії, адже однією з рис модерної авторської казки М. Жука є двоадресність, яку Н. Копистянська визначає як таку, що «має подвійного адресата: дітей і дорослих, оскільки може сприйматися на рівні фабульному та на рівні філософському» [5, с. 88].

Наприклад, казки «Спляча красуня», «Слабий на очі», «Про доброго короля Пустилихо» та «Клопіт» мають яскраво виражений політичний підтекст з ознаками сатири, що розширює комунікативну стратегію висловлювання, яке спрямоване не лише на аудиторію молодшого віку (слухача), а й дорослого читача (того, хто аудилізує – вголос читає текст для дитини). Аналізуючи специфіку (своєрідність) казки автора за ознакою комунікативно-референтної спрямованості, можемо виокремити такі категорії:

- казки для дітей молодшого віку («Дрімалики малайцям»);
- казки для дітей старшого віку («Три глечики», «Про Тхора-Тхорища», «Кораблики», «Війна», «Водичка Молодничка», «Музики», «Циган і Чорт», «Старість», «Дядько та Дідько», «Добра душа», «Пшик», «Сливи», «Ох», «Неслухнянко» призначені як для самостійного прочитання дітьми старшого віку, так і для дорослих);
- двоадресні казки («Спляча красуня», «Ма-зол-ке», «Добро», «Клопіт», «Про доброго короля Пустилихо», «Ме»), що за особливостями

поетики виявляють спрямованість на реципієнта як дитячого, так і дорослого віку.

Особливість двоадресних казок М. Жука полягає в поєднанні поетикальних ознак комунікативної інтенції до дитини-читача з інтенціями висловлювання, спрямованими на дорослу аудиторію. Такі казки призначені дітям і, як правило, не переходять у категорію «казок для дорослих». Автор майстерно поєднує цікаву для дитячого реципієнта розповідь із зрозумілою дорослому читачу іронією.

Пропонуємо розглянути таку особливість на прикладі казки-притчі «Спляча красуня». В основу сюжету покладено історію про дівчину, яка триста років спала, зачарована злим чарівником, події відбуваються «під лісом», а суб'єктами драматичної дії на рівні з людьми (дівчиною і мисливим) виступають птахи та звірі. Закохані у красу сплячої дівчини мешканці лісу намагаються визначитись стосовно неї. Спершу це роблять горобці: « – Вона буде нашою! – сказав найстарший горобець і надувся. – Вона давно наша, – ствердила горобчиха, крутнувши хвостиком» [6, с. 377]. Горобців прогнали ворони й почали вважати дівчину своєю, натомість їх зміг прогнати ведмідь, і ситуація із «привласненням» повторилась. Зрештою, красуню побачив мисливий, що прогнав ведмедя, побудував будинок і наважився пробудити дівчину від сну, однак наратор акцентує увагу на тому, що останній теж називає дівчину своєю без її згоди: « – Вставай, красуне... Я добрий. Я тебе, як рідний, люблю! Я хатку побудував, я ведмедя прогнав. Ти тепер моя. Вставай!» [6, с. 379].

Повторювання подібних ланок-епізодів нагадує кумулятивну казку для дітей, такий прийом використовується автором з метою зацікавити слухача.

Сюжет казки «Спляча красуня» доповнюється розмовами тварин із відповідною для них артикуляцією, наприклад, мова горобців та ворон підсилюється вигуками: «Цвірінь, цвірінь, чик-чаки...», «Кра! Вра! Бра! Мра!», що також має розважити та привернути увагу дитини-слухача. Однак, аналізуючи фабулу твору, специфіку нарації (представлення подій та вчинків героїв у їх причинно-наслідкових зв'язках), спостерігаємо розширення комунікативної спрямованості на реципієнта старшого віку, зазвичай, як вже зазначалося, ним стає той, хто читає вголос казку для дитини. Так, казка «Спляча красуня» має присвяту: «Присвячую Григорію Холодному» – українському вченому, сучаснику автора, жертві більшовицького терору, що конкретизує сприйняття дорослого читача. Окрім цього, елемент присвяти є ознакою притчевості казки і вказує на жанрову модифікацію твору. Вже в його назві алегорично завуальовано образ Української Держави. Називаючи її «Сплячою красу-

нею», наратор використовує прийом алегоризації образної сфери, що свідчить про збагачення казки дидактичними ознаками притчі (варто зазначити, що, окрім назви, з відомою однойменною казкою твір має небагато спільного). Кумулятивний сюжет твору, що складається з чисельних «привласнень» героїні твору, переривається епізодом, у якому дівчина прокинулася, саме він служить кульмінацією твору: «Дівчина послухала усіх і сказала: – Коли я спала, то і горобці, і ворони, і ведмідь, і ти, мисливий, казали, як хотіли, а тепер я скажу, що я своя, а не ваша. Встала дівчина і пішла в люде» [6, с. 379]. Відповідно до ознак притчевого висловлювання у цьому епізоді проявляється імперативність повчань, авторитетність однозначно безапеляційних суджень. Абстрактна героїня постає як «... носій і джерело авторитетних переконань, що і створює наративну цілісність твору» [7, с. 35].

Наратор зазначає, що героїня проспала триста років, що теж містить алюзію до історичного минулого України. Завершуючи твір, наратор пролонгує установку на продовження кумулятивної казкової дійсності і поза текстом: «А мисливий накинувся на ведмедика, ведмедик на ворон, ворони на горобців – таке зчинилося! Почали ганятися одне за одним, а може, й досі ганяються, коли не притомилися або не порозумнішали. Остання фраза виявляється свого роду відгадкою та підтверджує гіпотезу читача про приховане порівняння: Красуня ж дівчина була Україна» [6, с. 379]. У цій казці наявне нетипове для цього жанру завершення, адже «спляча красуня» не залишається з мисливим, який її врятував від ведмедя і пробудив від сну, а оголошує себе «своєю» і йде з лісу. Упродовж усього твору дівчина знаходиться напередодні важливих змін, а покидаючи топос лісу, змінює ключові установки існування в майбутньому. Такий елемент сюжету виконує дидактичну функцію і слугує певним моральним імперативом. Алегорична назва, присвята, характер оповіді та розв'язка твору свідчать про набуття казкою жанрово-стильових особливостей притчі і вказують на повчально-алегоричну модальність твору, пов'язану з призначенням двоадресному читачеві.

Проаналізуємо більш детально новелістичні казки-анекдоти М. Жука, звертаючи увагу на спосіб нарації, динаміку сюжетної будови та хронотоп.

Казка «Сливи» відзначається відсутністю чарівного елементу та героїв-тварин. Побутовий характер сюжету органічно проявляється на тлі анекдоту. Аналізуючи жанрові ознаки анекдоту у цих казках, ми маємо на увазі такі його ознаки, як:

- лаконічний та переважно діалогізований сюжет з претензією на достовірність;
- випадково-ситуативна подія основа твору;

– наявність елемента сміхового катарсису та анекдотичного пуанту;

– дотепний, часто несподіваний чи парадоксальний фінал [7, с. 41].

Основні події твору окреслюються часопроторовими межами подорожі у сусіднє село. Герой казки, Макар, вирушає в гості до свого товариша Мірошника. Характеризуючи героя твору, автор використовує притаманні йому як живописцю художньо-образні описові прийоми візуалізації.

Візуалізація образності проявляється завдяки палітрі кольорів та відтінків: «Одягнений так, як і слід у свято, – в чистеньке та новеньке. Навіть голова й лице, ніби жовточком помальовані: виблискують» [6, с. 415]. Художній опис зовнішності героя наближено до портретного. Наступний елемент характеристики героя закладений в імені. Наратор зазначає, що це саме той Макар, про якого кажуть, «що він телят далеко ганяє», вказуючи на його належність до умовних персонажів розмовних жанрів (зокрема, анекдоту та прислів'я). Такий прийом, окрім відсилання до фольклорних першоджерел, може слугувати для знайомства та наближення (умовної ідентифікації) героя й читача, адже в уяві читача постає задалегідь сформований образ.

В експозиції цієї невелістичної казки-анекдоту є пейзажна замальовка, що, окрім прямої функції ознайомлення реципієнта з часом та місцем дії, створює ліричний настрій. Цікаво, що в зав'язці з'являється незаявлений більше в тексті неозначений субстантивованій суб'єкт уяви: «А по траві хтось ходє, ситий, мовчазний, задоволений», – він може сприйматися як своєрідний образ природної гармонії, екзистенційного феномена добробуту. За його допомогою наратор вдається передати відчуття повного задоволення від насиченого природними дарами серпневого дня. Внаслідок нагнітання літньої спеки, під час подорожі, наростає напруга у внутрішньому стані героя та проявляє себе голос порожнього шлунка як вияв докорів сумління. Адже подорож не дала очікуваного результату, товариша- Мірошника не виявилось вдома, а тому і омріяних гостинців, до яких «скупенький Макар» готувався задалегідь і «...ще вчора з вечора нічого не їв» [6, с. 415]. Характерні ознаки анекдотичної парадоксальної ситуації проявляються в епізоді, коли зголоднілому героєві на зворотному шляху доводиться задовольнити свій шлунок брудними сливами, які він сам напередодні викинув, обмастивши багнукою, щоб не дістались «гулящій людині, волоцюзі якому-небудь, з тих анциболів, що по дорогах гуляються» [6, с. 416]. У творі подекуди розпізнаємо формальні ознаки драматургічної сценки, що написана у формі діалогу (реплік).

До розмови, окрім «внутрішнього голосу», долучається Баба та горобці, однак головним «співбесідником» залишається голос природних інстинктів, зокрема, голоду. У цьому епізоді вбачаємо кульмінаційний момент твору: природні людські потреби вступають у суперечку з інтенціями жадібного господаря. Такий елемент є типовим для анекдотичної ситуації, в основі якої – ефект парадоксу. У висловлюванні ж розпізнається дидактична інтенція: природні інстинкти перемагають розумові міркування господаря.

Домінантною у побутових казках М. Жука «Сливи» та «Ме» є тема господаря та його жадібності. Висловлювання у подібних казках виявляє риторичне спрямування, у них засуджується та висміюється певна риса характеру, і це завершує подальша дидактична настанова. Сюжет казки з ознаками анекдотичної ситуації та її сприйняття – «Ме» містить антитезу. Жанрові коди анекдоту у творі прослідковуємо на рівні сюжету та способу нарації. В основі казки історія про сумлінного господаря та хитрого ледачого сусіда. На подібні сюжети натрапляємо як в українських фольклорних джерелах, так і в авторських казках. Зазвичай для сюжету про ледачого й працюючого героя характерне використання прийому алегорії, що вказує на ознаки байки або наближеної до неї притчі. Однак персонажами казки «Ме» є реальні люди, це вказує на подібність до побутової казки-анекдоту. Зав'язці передують експозиція, яка містить елементи пейзажної замальовки. Так, автор вважає за необхідне конкретизувати розташування сусідніх будинків, які належать героям твору: «Як стати лицем до схід сонця, то праворуч буде хата Грицька- Пасічника, а ліворуч Панаса-Цигана – через дорогу», – протилежність розташування яких підкреслює контрастність порівнюваних образів. Варто звернути увагу на ономастичні аспекти твору, адже наратор уникає опису персонажів, натомість додає до імен характерні прикладки, «пасічник» та «циган», які вказують на певні усталені риси поведінки. Роз'яснюється семантика імені другого персонажа: «Циганом же Панаса прозвали за його звичку вічно щось циганити. Колись він мав справжнє прізвище, та про це всі давно забули, як забув і сам Панас» [6, с. 418]. Власні назви в такому разі зумовлені авторською ідеєю та виконують стилістичну й образотворчу функції. Це зумовлене художнім задумом, жанром, а отже, інтенцією висловлювання та стилем поезики твору, що виявляє побутовий характер сюжету невелістичної казки-анекдоту.

Із розвитком подій реципієнт дізнається про народження у Панаса-Цигана дитини й кумівські стосунки із сусідом Пасічником. У кульмінаційному епізоді твору властиве анекдоту представлення унікального курйозного випадку набуває характеру

випадкового збігу обставин, що свідчить про «взаємодію індивідуальних ініціатив» [7, с. 41]. Розв'язка дії зумовлена не певним порядком, устроєм світу, а суб'єктивним баченням двох різних героїв. Спекулюючи бажанням дитини, Циган декілька разів отримує у подарунок мед, однак у зв'язку із надмірним нахабством останнього: «Як тільки у Панааса кінчався мед, то він ішов до кума і починав знову оповідати, що дитина кричить все Ме, та й Ме» [6, с. 419], Грицько-Пасічник наважеться йому відмовити. При цьому він будує свої репліки за зразком фрази-прохання (у якій Циган не вимовляє останній звук у слові «мед»). Розраховуючи, що кум здогадається, Пасічник також не вимовляє деякі звуки у фразі-відмові. Кумедності ситуації додає прийом гри з читачем, він полягає у фонетичному шифруванні смислу та розпізнанні семантики фрази: «Д-ку-до-чо-мам!» одночасно виконує функцію анекдотичного пуанту – неочікуваного перетворення ситуації внаслідок зміни точки зору [7, с. 42]. Ця ситуація також може служити і розв'язкою твору, адже спекулятивна фраза «Ме» отримала відповідну реакцію.

Спостерігаючи новелістичні елементи у сюжетній будові казок-анекдотів «Сливи» та «Ме», ми беремо до уваги такі характерні ознаки новели, як: стислість розповіді, обмеженість часопросторових меж, наявність композиційного осередку (переломного моменту), сюжетну одностійність та зведення до мінімуму кількості персонажів [8, с. 127–134].

Варто звернути увагу на особливий спосіб мовлення в казках М. Жука. У висловлюванні виявляють себе декілька видів мовлення: мова наратора, репліки персонажів і невластива пряма мова передається ніби від імені автора, у мові якого проявляє себе голос дійової особи. У цьому проявляється двоплановість висловлювання: передається внутрішнє мовлення персонажа, його думки, настрої, озвучені автором. Такий прийом наближує мову твору до діалогів та ремарок автора у драматичному роді літератури.

Іншою характеристикою мови наратора вва-

жаємо його всеохоплююче бачення ситуації: такий наратор виступає мудрим знавцем ситуації і передає свої знання реципієнту. Подібні ремарки часто є короткими уточнюючими позасюжетними елементами і не відволікають реципієнта від фабульної складової частини твору. Вони, умовно кажучи, створюють обставини для формування у наратора та читача спільного способу бачення подій, покладених в основу художнього твору.

Ремарочні комплекси виступають у ролі дидактичного елемента і служать засобом зближення та налагодження комунікативно-референтних відносин автора та реципієнта. Отже, читачеві навіюється авторитетне (компетентне) ставлення автора до певної проблеми, наратор претендує на роль референтної групи й виступає зразком для наслідування в процесі формування поглядів та поведінки реципієнта.

Висновки. Модерна авторська казка М. Жука представлена не лише «чистими», традиційними, але й синкретичними або змішаними жанровими формами: казками-притчами (серед яких, зокрема, «Спляча красуня»), казками-анекдотами – «Ме», казками-новелами, такими як розглянутий у цій розвідці твір «Сливи». Також можна виявити не розглянуті у статті казки-байки, казки-оповідання, казки-сценки. У казках-притчах («Спляча красуня», «Ма-зол-ке», «Про доброго короля Пустилихо») спосіб і характер дидактичної настанови створюють умови для комунікації із дитячою аудиторією молодшого віку. Кількашаровий тип висловлювання у казках двоадресного спрямування надає образам ознак художньої умовності, зокрема, алегоричності, яку здатні інтерпретувати читачі дорослого віку. Наявність читацького досвіду (життєвого і літературного) дозволяє виявити також ситуативні комічні парадокси у неспівпадінні індивідуальних ракурсів бачення героїв у казках-анекдотах М. Жука («Ме», «Сливи», «Добра душа»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Брауде Л.Ю. К истории понятия «литературная сказка». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка.* 1977. Т. 36. № 3.
2. Ярмиш Ю.Ф. У світі казки: літературно-критичний нарис. Київ: Радян. письменник, 1975. 145 с.
3. Кизилова В.В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навчальний методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
4. Пропп В. Фольклор и действительность. Жанровый состав русского фольклора. Москва: Наука. С. 46–82.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів: Паїс. 2005. 88 с.
6. Жук М.І. Казки. Дім князя Гагаріна: збірник наукових статей і публікацій. Одеський літературний музей. Вип. 6. Частина 1. Одеса: Сімекс-прінт, 2011. 424 с.
7. Теория литературных жанров: учебное пособие для студентов / под ред. Н.Д. Тмарченко. Москва: Издательский центр «Академия», 2011. 256 с.
8. Денисюк І. Поетика новели. *Жовтень*. Львів. 1969. № 10. С. 127–134.

9. Давидюк В.Ф. Доісторичне поле української казки. Концепції і рецепції. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. С. 4–45.
10. Дереза Л.В. Російська літературна казка п. пол. XIX ст. у системі жанрів романтизму : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2005. 39 с.
11. Сабат Г.П. Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.06; 10.01.01. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 32 с.

REFERENCES

1. Braude, L.Ju. (1997). *K istorii ponjatija "literaturnaja skazka"* [On the history of the concept of "literary tale"] [in Russian].
2. Davydjuk, V.F. (2007). *Doistorychne pole ukrai'ns'koi' kazky* [Prehistoric field of Ukrainian fairy tales]. Luc'k: "Tverdynja" [in Ukrainian].
3. Denysiuk, I. (1969). *Poetyka Novely* [Poetics of short stories]. Zhovten. Lviv [in Ukrainian].
4. Dereza, L.V. (2005) *Rosijs'ka literaturna kazka p. pol. XIX st. v systemi zhanriv romantyzmu: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: spec.* [Russian literary tale of the first half of the XIX century in the system of genres of romanticism: abstract of the dissertation of the doctor of philological sciences] (Phd Thesis) Simferopol': Tavrijs'kyj nacional'nyj universytet im. V.I. Vernads'kogo [in Ukrainian].
5. Zhuk, M. (2011). *Fairy tales, Dim kniazia Haharina : zbirnyk naukovykh statei i publikatsii* [House of Prince Gagarin: Collection of scientific articles and publications]. Vol. 6, No. 1. Odesa [in Ukrainian].
6. Kopystianska, N. (2005). *Zhanr. Zhanrova Systema U Prostori Literaturoznavstva* [Genre. Genre System and Spaces of Literary Knowledge]. Lviv : Pais [in Ukrainian].
7. Kyzylova, V.V. (2015). *Ukrai'ns'ka literatura dlja ditej ta junactva: novitnij dyskurs: navch.-metod. posibnyk dlja stud. vyshhyh navch. zakl.* [Ukrainian literature for children and youth: the latest discourse]. Starobil's'k: Vyd-vo DZ "Lugans'kyj nacional'nyj universytet im. T. Shevchenka" [in Ukrainian].
8. Propp, V. (1976). *Folklor Y Deistvytelnost / Zhanrovyi Sostav Russkoho Folkloru* [Folklore and reality / Genre composition of Russian folklore] Moskva : Nauka [in Russian].
9. Sabat, G. (2009). *Kazky Ivana Franka jak estetyko-poetykal'na systema* [Tales of Ivan Franko as an aesthetic and poetic system] (Phd Thesis). Kyiv: Universytet im. T. Shkvchenka [in Ukrainian].
10. Tamarchenko, N.D. (2011). *Teoryia lyteraturnykh zhanrov* [Theory of literary genres] [in Russian].
11. Jarmysh, Ju.F. (1975). *U sviti kazky: literaturno-krytychnyj narys* [In the world of fairy tales: literary-critical essay] Kyiv : Radjan. Pys'mennyk [in Ukrainian].

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ТИПОЛОГІЯ ДРУЖНЬОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ В. ЧЕРЧИЛЛЯ (НА ОСНОВІ ЛИСТУВАННЯ З Г. ВЕЛЛСОМ ТА Б. ШОУ)

Семенюк О. Б.

старший викладач кафедри романо-германських мов

Національна академія Служби безпеки України

вул. Максимовича, 22, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-6986-0656

sem_ob@ukr.net

Ключові слова: *епістолярій,
жанрові модифікації,
стильова парадигма,
адресатно-рецептивний
зв'язок.*

У статті розглядається дружнє листування відомого британського політичного діяча В. Черчилля з письменниками Г. Веллсом та Б. Шоу. Об'єктом нашого дослідження стали приватні кореспонденції політика й публіциста, що зберігаються в архівах Великобританії, які ще досі не відомі широкому загалові. Ураховуючи «суб'єктивне начало», оголений психологічний світ особистості письменника, авторка статті виділяє оригінальну манеру В. Черчилля зображувати в приватному листуванні образ адресата та життєві обставини завдяки яскраво вираженій особистісній візії будь-якої життєвої ситуації, наповнюючи епістолярні діалоги добрим гумором і прихованим сарказмом. На основі проведеного аналізу приватного епістолярію В. Черчилля схарактеризовано головні жанрові та стильові домінанти, які можуть бути ключовими чинниками для визначення типологічних форм письменницьких кореспонденцій. Результати дослідження доводять, що це, зокрема, поява різних міжжанрових зрощень у межах одного жанру; взаєморецепція (адресатно-рецептивний зв'язок) між дописувачами; суб'єктивна спрямованість та індивідуальна стильова парадигма адресанта. Визначальними рисами епістолярних діалогів В. Черчилля з його «співрозмовниками на відстані» Б. Шоу та Г. Веллсом є іронія, у якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом, емоційна критика на адресу реципієнта, полеміка між адресатом та адресантом, тонкий гумор тощо. Власне виокремлені жанрові та стильові домінанти, а також головні риси проаналізованих епістолярних діалогів, на думку авторки статті, спричинили появу таких жанрових модифікацій листів В. Черчилля: лист-концепція; лист – авторитетна заява; лист-замальовка (етюд); лист – портрет адресата; лист-рецензія; лист-дискусія тощо. Авторка статті доповнює також зміст поняття епістолярного діалогу та визначає жанрові форми дружнього епістолярію письменника. Запропоновані жанрові модифікації дружнього епістолярію В. Черчилля можуть бути предметом для подальших розвідок у цьому напрямі.

GENRE-STYLE TYPOLOGY OF WINSTON CHURCHILL'S FRIENDLY EPISTOLARY (CORRESPONDENCE WITH H. G. WELLS & G. B. SHAW)

Semeniuk O. B.

Lecturer at the Department of Romano-Germanic Languages

National Academy of the Security Service of Ukraine

Maksymovycha str., 22, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6986-0656

sem_ob@ukr.net

Key words: *epistolary; genre modifications; style paradigm; addressee's receptive bond.*

The article deals with friendly (personal) correspondence of Winston Churchill, an outstanding British statesman, with writers: Herbert Wells and Bernard Shaw. The object of the research has become private letters of W. Churchill, a politician and a publicist, which are preserved in archives of Great Britain and are still unknown to public. The author of the paper emphasizes Winston Churchill's authentic manner of describing the character of the addressee and details due to his own expressive vision of any life situation, taking into account the «subjective inception», the naked psychological world of the writer's personality, while filling these epistolary dialogues with subtle humor and hidden sarcasm. Owing to the conducted analysis of W. Churchill's private epistolary the main genre and style dominants have been characterized which may serve as the key factors for determining types and forms of the writers' correspondences.

The results of the study clearly indicate the emerging intra-genre convergences within an epistolary genre; mutual reception between correspondents; subjectivity and the writer's individual style paradigm as well. The significant features of the epistolary dialogues between Winston Churchill and his epistolary communicators, R. Wells and B. Shaw, have been identified as following: an irony combining satirical pathos with skepticism; emotional critique of the recipient; the polemic between correspondents; telling subtle jokes etc. The researcher argues that the highlighted genre and style dominants as well as the major features of the analyzed epistolary dialogues have resulted in emerging of the new genre-style modifications such as a concept letter; a letter of dictum; a letter-sketch; a letter of the character of the addressee; a letter of review, a letter of discussion and so on. Moreover, the author bridges the gap in the concept of the «epistolary dialogue» and also determines the genre forms of the writer's friendly epistolary. Thus, the suggested genre modifications of the writer's friendly epistolary may contribute to future research in this field.

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина відомого політичного діяча Великої Британії, оратора й публіциста Вінстона Черчилля, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури, заслуговує комплексного дослідження, оскільки лапідарним стилем його листів захоплюються й нині, а приватні та ділові кореспонденції митця мають не лише історичну, а й естетичну цінність. З огляду на те, що приватне листування Черчилля досі розглядалося науковцями здебільшого лише як коментар до його публіцистичної творчості та політичної діяльності, у наші дні виникла гостра потреба в осмисленні жанрово-стильової своєрідності епістолярної спадщини британського політика.

Дослідження такого явища в літературі, як епістолярій митця, завжди викликало жваве обговорення чи полеміку у вітчизняних і зарубіжних літературознавчих працях. За останні десятиліття з'явилася низка наукових студій Л. Вашків, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, А. Ільків, J. Rose, R. Langworth та ін., присвячених дослідженню письменницького епістолярію. Заслуговує уваги дослідження А. Ільків щодо природи епістолярію письменника «як метажанру, як цілісної позародової структури», що дасть змогу літературознавцям відкривати в епістолярному тексті нові смислові площини, жанрово-стильові модифікації листа як жанрові нарощення, що призводять до виникнення «жанру в жанрі» [1, с. 97].

Аналізуючи епістолярій українських письменників другої половини ХХ ст., Г. Мазоха у своїй розвідці вказала на тенденції, які призвели до розмивання жанрових меж, виникнення їх нових утворень, що не вкладаються в канонічні межі дефініцій. У масиві епістолярію українських письменників – в'язнів постсталінських десятиліть дослідниця виокремлює такі жанрові модифікації, як лист-есе, лист-щоденник, лист-рецензія, лист-дискусія, лист-сповідь [2, с. 16].

Отже, нині маємо новий підхід до вивчення епістолярної спадщини митця. Ураховуючи «суб'єктивне начало», оголений психологічний світ особистості автора, ставимо за **мету статті** визначити функційні міжжанрові та стильові модифікації дружнього епістолярію В. Черчилля. **Джерельною базою** нашої розвідки стали приватні кореспонденції політика й публіциста, що зберігаються в архівах Великобританії. Вони досі не відомі широкому загалові.

Серед епістолярію В. Черчилля виокремлюються листи, у яких відчувається особливе ставлення автора до адресата (адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами), де визріває портрет адресата, чіткі риси його особистості та світогляду. Це стосується як суспільно-громадської діяльності, так і приватного життя епістолярного комуніканта.

Ще до Другої світової війни Черчилль листовно спілкувався з широким колом осіб, із якими у нього були тісні політичні або дружні зв'язки. Серед кореспондентів відомого політика – члени парламентських партій, учені, актори, письменники і «соціалістична інтелігенція». Представником останньої був і співвітчизник – письменник-фантаст Герберт Веллс, творчістю якого захоплювався Черчилль. Веллс та Черчилль знали особисто один одного й розпочали тривале листування ще в 1901 р. Видавець Веллса надіслав на той час молодому державному діячу копію книги футурологічних прогнозів фантаста *«Передбачення реакції механічного та наукового прогресу на людське життя та думки»*. Черчилль, щойно обраний депутатом від Консервативної партії, відповів письменнику листом на восьми сторінках: «Я читаю усе, що ви пишете», додавши, що книга містить багато чого, з чим він погоджується, хоча, на його думку, Веллс «занадто багато покладає віри в уряд із боку експертів (спеціалістів)» [3, с. 171].

Цей лист написаний у форматі критичного нариса, фрагменти якого надають аргументи для підтвердження авторської думки й оцінки ситуації. До такого жанру публіцистики, як проблемна стаття, зверталася О. Сніжко, проводячи комплексне дослідження жанрів публіцистичних творів Володимира Винниченка. Дослідниця ствер-

джує, що такий різновид статті характеризується чіткою системою аргументації (конкретні факти, яскраві приклади), точністю наведених даних, послідовністю викладу думок [4, с. 239].

Зауважимо, що Г. Веллс є одним із засновників ретрофутуризму (англ. *Retrofuturism*) – «термін, що позначає уявлення про майбутнє, які існували в минулому та їх наслідування в сучасності» [5]. У його творах зображуються фантазії на тему науки і техніки майбутнього, підкріплені тогочасними науковими знаннями. Проте футуристичні погляди письменника-фантаста не збігалися з натхненною вірою Черчилля у велику Британську імперію. У листі від 17 листопада 1901 р. Черчилль розкритикував технократичні погляди Веллса щодо уряду, демонструючи, «що він не є ще одним неосвіченим схоластом, неуком, котрого той зневажає» [6, с. 150]. Основним протиріччям між двома митцями було те, що Веллс припускав у своїй теорії, що прихід нової технології супроводжуватиметься одночасним поліпшенням людської природи. Для Веллса «це природа звіра, яка все вирішує». Черчилль натомість відстоював свою думку афористичними заявами: *You may teach a dog all kinds of tricks ...but you can't improve the breed of the dog in a hurry* («Ви можете навчити собаку всіляким трюкам ... але ви не можете поспіхом удосконалити породу собаки») [6, с. 147]. Черчилль стверджував, що суспільство не зміниться так швидко, як припускає Веллс.

Лист-концепція (система поглядів, визначальний задум) як один із різновидів листа, що розкриває погляди або ідеї, і, з іншого боку, лист-відповідь адресанта, що звучить антитезою – розвінчання і критика цих футурологічних ідей. Думки Веллса щодо місця людини в суспільстві викликали обурення та осуд Черчилля, який у кореспонденції запропонував власну концепцію ролі політика в суспільстві. Лист-відповідь щодо викладених футуристичних прогнозів Веллса також узагальнює принциповий підхід Черчилля до проблеми, яка хвилюватиме політиків і науковців упродовж прийдешніх десятиліть: *«Знання експерта – це обмежені знання: і абсолютна неосвіченість простої людини, яка знає лише те, що болить, є безпечнішим путівником, аніж будь-який сильний напрям спеціалізованого персонажа. Чому ви припускаєте, що всі, окрім лікарів, інженерів тощо, є трутнями чи гіршими за них? Чи власне уряд не являє собою мистецтво чи науку? Щоб керувати людьми, тлумачити складні питання простим людям, ... примирити протилежні інтереси, розглядати надзвичайні ситуації, чи самі ці речі не варті уваги та праці впродовж усього життя? Отже, я промовляю від імені домініону (влади) усіх фахівців (особливо військових фахівців), добрий Бог визволить*

нас (від лукавого) [6, с. 148] (тут і далі переклад наш. – О. С.).

У відповідь Веллс висловив подяку Черчиллю за його чудову критику та додав поблажливо: «Домінуюча нація, що прийде, у моєму понятті має складатися з освічених, не лише (технічно) підготовлених людей, і у вашому літанію (молебні), коли мова зайшла про «мрії а ля спеціалістів», я також найсердечніше присідаю до вас у «Бог визволить нас» (молитві)... Насправді, я не вважаю, що ви, ті, хто збирається у великих замських будинках, усвідомлюєте темп розвитку справ» [7, с. 98].

Незважаючи на політичні розбіжності, у Черчилля з Веллсом зав'язалися дружні стосунки, ідентифіковані також і в епістолярних діалогах. Обидва митці захоплено мріяли про майбутнє. Веллс називав Черчилля «надзвичайно цікавою та привітною особою», хто так само, як і він, вірив у те, «що великий вир світів та нові розколи обов'язково з'являться в найближчі кілька років» [7, с. 98]. У думках Черчилля теж виникали фантазії про майбутнє, з якими він щедро ділився зі своїм товаришем-футуристом.

Лист-подяка Черчиллю від Веллса за блискучу епістолярну критику книги *A Modern Utopia* («Сучасна утопія»), яка отримала схвальний відгук у адресата. Свій відгук про книгу Черчилль виклав у листі до Веллса від 9 жовтня 1906 р. Вдаючись до жартівливого підтексту, Черчилль тактовно вказав на недоліки твору, одним з яких є, на думку рецензента, відсутність цікавого сюжету: «Я завжди готовий з'їсти ваше сало, але мені потрібно теж і варення» [6, с. 148].

Черчилль, як і Веллс, також захоплювався науковою фантастикою і неодноразово робив спроби втілити свій задум у цьому жанрі (роман «Саврола» і ретроспективна розповідь *Dream*). І у своїх листах до письменника-фантаста він вдається до нового жанру – фентезі (фантазія), у якому змальовує своє бачення життя в майбутньому. Фентезі (англ. fantasy) – це «література уяви, яка дає змогу досліджувати основні загадки життя, не обмежуючи себе розмірами твору та часопростором» [8].

Світ вигаданої держави-республіки, що розташована на віддаленій планеті Сонячної системи, у романі Веллса «Сучасна утопія» протиставляється іншому світу держави, яку уявив Черчилль. У листі до письменника-фантаста від 9 жовтня 1906 р. він теж назвав її «утопією», маючи на увазі еволюцію суспільства: «Я впевнений, що якщо бачення чудової Утопії, яка підбадьорює серця та запалює уяву трудящих, повинна коли-небудь утілитися у реальність, це буде шляхом розвитку модифікації та вдосконалення наявної конкурентної організації суспільства; і я вважаю, що мобілізований і активний сьогодні лібералізм буде

головним і необхідним фактором у цій благородній еволюції» [3, с. 172].

Із листування Черчилля з Веллсом можна розпізнати схожі елементи у відтворенні уявного світу: подорожі у часі, паралельні світи. Однак Веллс зображує цей світ, керований voluntary noblemen (добровільними аристократами), так звані самураями, використовуючи гіперболізовані образи, міфічних героїв, тоді як Черчилль відтворює світ, не ідеалізуючи його, за допомогою підтексту, застерігає від наслідків дій управління. Черчилль у листі від 9 жовтня 1906 р. висловлює своє захоплення майстерністю Веллса відображати нереальні світи як реальні: «Вам, без сумніву, вдалося створити рай на землі; але я завжди боявся, що рай може стати похмурим місцем у довгостроковій перспективі. Тим не менше у Ваших творах так багато того, що стимулює мою уяву, що я перед Вами у великому боргу, не кажучи вже про Вашу теперішню любов'язність та доброту. Особливо я захоплююся Вашою майстерністю та мужністю, з якими обговорювалися питання шлюбу та популяції» [3, с. 172].

Листи-портрети адресата. У листах Черчилля до Веллса простежуються спільні риси, притаманні обом комунікантам: невгамовна самовпевненість, нетерпимість до слави та широта мислення. Лист-портрет адресата проходить певну еволюцію. Із листів Черчилля постає образ «енергійного сучасного філософа», якому Черчилль приписував багато заслуг, зокрема його дар провидиця, хто зміг передбачити за два десятки років раніше жахи сучасної війни і «застерегти сучасне людство про повернення до хаосу» [9, с. 25]. Для Черчилля жива уява Веллса та прогнози на майбутнє були набагато важливішими, ніж політичні розбіжності. Обидва не лише захоплювалися професійними якостями один одного, а й літературними здобутками. Так, Черчилль неодноразово захоплено відгукувався про творчість Веллса. У 1931 р. він написав: «Машина часу» – той дивовижний філософський роман не є негідним, щоб спостерігати на відстані, але тим не менше у шлейфі «Мандрів Гуллівера», – вигукнув я з радістю. Потім я прочитав усі його книги. Я міг би скласти з них іспит. Одна ціла довга полиця в моїй маленькій бібліотеці заповнена його повним виданням. Тут і розваги, і витівки. Ось пропозиції щодо замовлення та дизайну. Ось проникливі ідеї миру та війни. Ось пророцтва майбутнього, чимало з яких ми пережили, щоб перевірити і витримати» [10, с. 173].

Ентузіазм Черчилля у цьому панегірику впродовж кількох абзаців, передає ментальні та стильові спорідненості обох митців. Черчилль в особі Веллса знайшов не лише епістолярного співрозмовника, а й споріднену душу.

Як і настрої адресантів, їхні погляди на деякі політичні питання (зокрема, захоплення Веллса більшовицькими ідеями та зневага до Британської імперії тощо) відобразилися на специфіці й тональності листового спілкування. Згодом полеміка у листах почала загострюватися. На тлі дискусій та емоційного напруження відбуваються зміни у жанровій специфіці листів, кореспонденції наповнюються образливими звинуваченнями та сарказмом щодо адресата. Шквал емоцій супроводжує кореспонденції Веллса до Черчилля, написані у 1930-ті роки, коли життя в Європі було неспокойне. В одному з листів цього періоду Веллс зауважив, що ідеї Черчилля обмежуються *«пригодами політичного життя Британії»*, бо йому *«не вистачало широти мислення і наукової чи літературної компетенції»* [9, с. 29]. Веллс дошкуляв Черчиллю за те, що той запозичив ідею реконструкції танків із його творів. І також залишив критичні коментарі про *«те, як завдяки своїй настирливості вийшов на передній план і став національним символом»* [9, с. 28]. За словами Веллса, Черчилль був *«романтичним мілітаристом»*, що підтримував дух британців під час війни, але в мирний час був небезпечним, тому що *«будучи далеким від Гіпократа, він дійсно вірив у його власні абсурдні ідеї»*. Насамкінець письменник-фантаст додав, що *«Черчилль зараз відіграв свою роль і під час кризи в Греції втратив голову»* [9, с. 29].

Лист – авторитетна заява (dictum з лат. «гостра заява»), сповнений емоційної критики на адресу реципієнта, написаний незадовго до смерті Веллса у 1946 р., звучить як епіграма. Натомість Черчилль віддав шану письменнику, написавши одразу ж після його смерті слова, які стали епітафією: «Мало хто з першокласних письменників більш послідовно піддавався настроям національних подій та соціальної системи, у яку вони потрапили. Усе менше почуватися у великому боргу перед його широкою толерантністю та чудовими хитросплетіннями» [9, с. 30]. Це послання звучить як останній акорд вдячності приятелю і творчому співрозмовнику.

Листування В. Черчилля із Б. Шоу також вирізняється оригінальною манерою зображення образу адресата й новими жанровими модифікаціями; їхнє листування насичене добрим гумором і прихованим сарказмом.

До того ж їхні неординарні стосунки стали приводом для відомого апокрифічного листового анекдоту. Якось Б. Шоу надіслав В. Черчиллю два квитки в подарунок і супровідний *лист-запрошення* на прем'єру своєї вистави. У листі стисло написав: *«Приходьте самі і візьміть із собою друга, якщо він у вас є»*. На що Черчилль нібито відповів: *«Не маю можливості прийти на*

прем'єру, можна мені прийти наступного вечора, якщо вистава відбудеться?» [9, с. 31]. Хоча цей жарт обидва кореспонденти пізніше заперечували, добродушне кепкування в кореспонденціях було властиве обом адресантам.

Легка насмішка та приховане глузування в листах переростають у полеміку між епістолярними комуни кантами, і це набуває іншого стильового забарвлення. Характер листування передає цілу гаму відтінків комічного: іронію, пародію чи сарказм. Це найпомітніше проявляється у *листах – портретах адресата*, коли адресант намагається висміяти певні риси характеру чи вчинки реципієнта, що викликають осуд, несхвалення чи роздратування.

В. Черчилль любив театр і захоплювався драматургією Б. Шоу. Послідовник і учень Ібсена, Шоу розвинув «нову драму» – панораму ідей. У листах до Черчилля постає образ адресата, що переживає психологічні колізії. Це цікавий полеміст і сатирик з інтелектуально-аналітичним підходом до подій, філософським осягненням дійсності. Визначальною рисою такого полемічного діалогу в листах до Черчилля, у його публічних виступах і приватних розмовах зі своїм творчим соратником є іронія, у якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом, що ставить під сумнів розумність соціального устрою і реальність прогресу.

Натомість у приватному листуванні й у публічних виступах Черчилль неодноразово критикував політичні погляди Б. Шоу. У своїх біографічних нарисах «Великі сучасники» Черчилль присвятив Бернарду Шоу окрему статтю і назвав його «найяскравішим сучасним письменником Англії» [11, с. 43]. Проте цей образ в уяві Черчилля викликав не лише захоплення. Політик і публіцист порівнював Б. Шоу з *«вулканом, що випускав дим, електричні спалахи, кип'яток, грязюку та попіл. Окрім усієї цієї «екстравагантної маячні» інколи з'являється шматок чистого золота, виплавленого з вогнів істини»* [9, с. 31]. Зображуючи образ адресата у листі, адресант поступово переходив від характеристики особистих якостей Б. Шоу до наділення особи письменника, як у казці, рисами природних явищ, уособлення та порівняння, гіперболізації, що змушувало адресата відповідно реагувати. Стиль Б. Шоу – тяжіння до неприхованого жаргонного жарту, а також використання підтексту – імпував Черчиллю, котрий не був байдужий до тонкого гумору і сам удавався у своїх посланнях до символізму та інтертекстуальності.

Б. Шоу, зі свого боку, не виказував образи за дошкульні висловлення Черчилля на його адресу стосовно «сліпого політичного пароксизму». У цьому простежується ставлення до Черчилля не лише як до цікавого співрозмовника, з котрим можна було відкрито подискутувати на філософські

теми, а й оцінка його хисту як критика. Епістолярні співрозмовники часто обмінювалися думками про творчість, надсилаючи при цьому свої твори. Так з'являлися *листи-рецензії* з коментарями від адресата. 1928 р. Б. Шоу надіслав Черчиллю свій *magnum opus* (довершений твір) «Посібник із соціалізму та капіталізму для розумної жінки». Згодом Черчилль висловив своє задоволення від прочитання твору, написавши у листі від 2 вересня 1928 р.: «*Я зрадів, коли отримав вашу книгу, і дуже зворушений Вашою люб'язністю, підписаним мені примірником. Мене захоплює Ваш простий брутальний стиль та ставлення. Я впевнений, що він принесе лише користь для бездумної самовдоволеної заможної особи*» [12, с. 1331]. Тактовно натякаючи на те, що твір не є досконалим і що ідеї твору не збігаються з поглядами Черчилля, адресант завершує лист стримано, не виказуючи відкритого протистояння. Ніби продовжуючи у такій же манері, Б. Шоу у листі до В. Черчилля (1934 р.) схвально відгукнувся про роман політика «Мальборо» як «*дуже гарний матеріал для читання [але] місцями сильно пошкоджений [надлишком] «маколейзмів*» [13]. Б. Шоу у листі висловлював протест проти «маколейзму» (політики впровадження освітніх реформ у британських колоніях), підбурюючи В. Черчилля «*спрямувати його другий том в історичне русло, відповідно до сучасної ситуації*» [13]. Революційні настрої завжди переслідували Б. Шоу, а його гострі заяви і підтримка комуністичного руху викликали обурення у В. Черчилля. Схожі літературні вподобання і водночас значні вагання-метаморфози всупереч політичним розбіжностям врешті-решт взяли гору і позначилися на тональності епістолярного діалогу з тяжінням до гострої полеміки. У своїх есе і серії листів цього періоду (1944 р.) Б. Шоу називав Черчилля мілітаристом, стверджуючи, що «*пан Черчилль – дивна неприємна сполука аристократа і янки (житель нової Англії). Його відверта антинімецька сварливість є значно популярнішою, ніж моральне белькотання його побожних колег. Він – самовдоволений та веселий юнкер (шляхтич)*» [9, с. 31]. Листовна полеміка – поширений жанр в епістолярних діалогах В. Черчилля з колегами та друзями, насичена сатиричними вкрапленнями та добродушним гумором. Інколи це свого роду *політична дискусія у листах*, адресованих не лише одній особі, а й широкому загалові (у пресі, публічних виступах). Як і в драматургії Б. Шоу, дискусія переходить у полеміку між адресантами і виходить за межі епістолярного діалогу, переростає у публічні дебати, опубліковані у пресі *A Debate on the Principles of Socialism; Winston Churchill vs. Bernard Shaw* («Дебати про принципи соціалізму; Вінстон Черчилль проти Бернарда Шоу») (1924 р.). Черчилль звинувачував правлячу лейбористську партію у варваризмі, соціалістичному шахрайстві

і попереджав суспільство про те, що утопічні ідеї соціалістів: егоїзм, пошуки себе, свого ідеалу зробили неможливим їх здійснення» [14, с. 24].

Черчилль уважав Шоу найвизначнішим майстром епістолярного стилю. Письменник, на думку політика й публіциста, умів бути і патетичним в одних ситуаціях, насмішкуватим і жартівливим – в інших, проте водночас став «жертвою його власного хисту – парадоксу» [10, с. 32]. У 1929 р. Черчилль написав: «Ми всі, безумовно, стали кращими, маючи серед нас блязня» [9, с. 34].

Жарти загалом притаманні листуванню Черчилля з друзями, з близькими колегами-однодумцями та письменниками, зокрема з Веллсом і Шоу. Проте інколи їхні стосунки переповнювала взаємна неприязнь через різні політичні погляди. Наприклад, проаналізуємо уривок із *листа-відгуку* В. Черчилля, надісланого Б. Шоу у 1937 р., у якому адресант схвально відгукнувся про творчість письменника. Б. Шоу подякував В. Черчиллю за другий схвальний нарис про нього у збірці «Великі сучасники» (1929 р.): «*Це, безумовно, варто прочитати сьогодні – Черчилль тут найкраще виявив свою майстерність*» [10, с. 34]. Б. Шоу сподобалося, але В. Черчилль порівняв «Червоний прапор» (гімн Лейбористської партії) з «*похоронним маршем мавпи*». Б. Шоу запротестував і надіслав відповідь, що гімн «Червоний прапор» насправді був «*похоронним маршем смаженого вугра*» [11, с. 43]. Удала словесна гра, вмиле жонгливання жартами властиве обом комунікантам. Письменники все активніше створюють нові оригінальні метафори, порівняння, перифрази, специфічні комічні моделі на лексичному, фразеологічному, морфологічному та синтаксичному рівнях, збагачуючи різноманітними відтінками комічні властивості слова й досягаючи значної експресії у змалюванні характерів і ситуацій.

Упродовж останніх років життя Б. Шоу вони зберігали теплі товариські зв'язки, їхні листи передають щирість і мудрість адресантів, кореспонденції позбавленні формалізму та офіціозу. У 1946 р. В. Черчилль надіслав вітальню телеграму своєму другу-ювіляру Б. Шоу з нагоди його 90-річчя й отримав зворушливу відповідь: «Ви ніколи не були справжнім Торі (представником партії). Дуже велика енергія автора і художника і солдатський вишкіл зробили Вас феноменом» [15, с. 253].

Не менш зворушливим були слова вдячності прикутого до ліжка недужого Шоу, коли Черчилль зі своєю дружиною надіслали йому троянди. На знак їхньої дружби автор надіслав письменнику свій останній твір – автобіографічні нариси *Sixteen Self-Sketches* («Шістнадцять замальовок про себе», 1949 р.), у якому описав Черчилля як свого суперника, разом із твором він додав *записку-послання*,

підтверджуючи їх спорідненість у властивій йому манері неприхованої іронії: «Нас обох віднесли до класу невігласів» [14, с. 31], натякаючи на те, що вони обидва не мали ступеня ні Оксфорда, ні Кембриджа. Проте обидва отримали Нобелівську премію з літератури.

Надсилаючи *лист-подяку* у відповідь на подарунок від Б. Шоу, збірку його останніх автобіографічних нарисів, Черчилль написав у стриманому тоні: «Мій шановний Бернарде Шоу, щиро дякую за лист і за Ваші «Етюди про себе». Це велика радість отримати такий твір та ще більша радість – дізнатися про Ваше одужання. Дозвольте мені віддячити Вас як тільки може автор, надіславши Вам ці кілька етюдів – «замальовок про себе», зовсім іншого персонажа. Можливо, вони переконують Вас зайнятися малюванням як хобі» [15, с. 562].

Висновки. Епістолярні діалоги В. Черчилля з Г. Веллсом та з Б. Шоу тривали десятиліттями. На основі проведеного аналізу цих діалогів схарактеризовано головні жанрові та стильові доміанти,

які можуть бути ключовими чинниками для визначення типологічних форм письменницьких кореспонденцій В. Черчилля. Це, зокрема, поява різних міжжанрових зрощень у межах одного жанру; адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами; суб'єктивна спрямованість та індивідуальна стильова парадигма адресанта. Визначальними рисами епістолярних діалогів В. Черчилля з його «співрозмовниками на відстані» Б. Шоу та Г. Веллсом є: іронія, у якій сатиричний пафос поєднується зі скепсисом, емоційна критика на адресу реципієнта, полеміка між адресатом та адресантом, тонкий гумор тощо. Власне виокремлені жанрові та стильові доміанти, а також головні риси проаналізованих епістолярних діалогів спричинили появу таких жанрових модифікацій листів В. Черчилля: лист-концепція; лист – авторитетна заява; лист-замальовка (етюд); лист – портрет адресата; лист-рецензія; лист-дискусія тощо. Тож, жанрово-стильові особливості приватного епістолярію Вінстона Черчилля можуть бути предметом для подальших розвідок у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільків А.В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2006. 372 с.
2. Мазоха Г.С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX століття: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 36 с.
3. Toye R. The Great Educator of Unlikely People. In: R. Backhouse & T. Nishizawa (Eds.). *No Wealth but Life*. Cambridge University Press. 2012. P. 161–188.
4. Сніжко О. Жанрова система публіцистичних текстів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Вип. 26. С. 237–240.
5. What is Retrofuturism? URL: <https://theretrofuturist.com/what-is-retrofuturism> (Last accessed: 15.10.2020).
6. Toye, R., H.G. Wells and Winston Churchill: A Reassessment In S. McLean (ed.), *H.G. Wells: Interdisciplinary Essays*. 2008. P. 147–161. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
7. Churchill, R., Winston S. Churchill. *Companion*. 1969. Vol. II, pt. 1 (1901-1907). Boston: Houghton Mifflin Company.
8. Lotha G. Fantasy. *Ap*. 30, 2020. URL: <https://www.britannica.com/art/fantasy-narrative-genre> (Last accessed: 12.10.2020).
9. Weidhorn, M. A Harmony of Interests: Exploration in the Minds of Sir Winston Churchill. Fairleigh Dickinson University Press, 1992. 192 p.
10. Alkon, P. Winston Churchill's imagination. Associated University Presses. 2010. 210 p.
11. Churchill, W. *Great Contemporaries*. Odhams Press Limited. 1941. 340 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.209041> (Last accessed: 28.10.2020).
12. Churchill, R. *Winston S. Churchill. Companion*, Vol. V, pt.1. Boston: Houghton Mifflin Company, 1981. 1684 p.
13. Langworth R. Churchill and George Bernard Shaw: A Curious Dichotomy, a Fictitious Exchange. URL: <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/george-bernard-shaw/> (Last accessed: 2.10.2020).
14. Barfoot C.C. *Ritual Remembering: History, Myth and Politics in Anglo-Irish Drama*. Rodop, 1995. 204 p.
15. Churchill, R., Gilbert, M., *Winston S. Churchill: Never despair, 1945-1965*. Vol. 8. Boston: Houghton Mifflin. 1988. 1438 p.

REFERENCES

1. Ilkiv, Anna. (2006) *Intymnyi dyskurs pysmenytskoho epistolariyu drugoyi polovyny XIX – pochatku XX stoliti* [Intimate Discourse of the Writers Epistolary in the second half of XIX – the beginning of XX centuries] (In Ukrainian). Ivano-Frankivsk: Pholiant. 372 p.

2. Mazoha G.S. (2007) Zhanrovo-styl'ovi modyfikaciyi ukrayins'kogo pys'mennych'kogo epistolyariyu drugoyi polovyny' XX stolittya [Genre-Style modifications of the Ukrainian Writers Epistolary in the second half of XX century]. The abstract of the PhD thesis for degree in Philology: 10.01.01. Kiyiv. 36 p.
3. Toye, R. (2012). The Great Educator of Unlikely People. In. R. Backhouse & T. Nishizawa (Eds.). *No Wealth but Life* (pp. 161–188). Cambridge University Press.
4. Snizhko O. Zhanrova systema publicysty'chnyh tekstiv [Genre System of the Publicistic Texts]. *The Scientific Bulletin of the Uzhhorod University. Series: Social communications*, Vol. 26. P. 237–240.
5. What is Retrofuturism? URL: <https://theretrofuturist.com/what-is-retrofuturism> (Last accessed 15.10.2020).
6. Toye, R. (2008) H. G. Wells and Winston Churchill: A Reassessment In S. McLean (ed.), *H.G. Wells: Interdisciplinary Essays*.(pp.147-161). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
7. Churchill, R. (1969) *Winston S. Churchill. Companion. Vol. II, pt. 1 (1901–1907)* Boston : Houghton Mifflin Company.
8. Lotha G. Fantasy. Ap. 30, 2020. URL: <https://www.britannica.com/art/fantasy-narrative-genre> (Last accessed 12.10.2020).
9. Weidhorn, M. (1992) *A Harmony of Interests: Exploration in the Minds of Sir Winston Churchill*. Fairleigh Dickinson University Press. 192 p.
10. Alkon, P. (2010) *Winston Churchills imagination*. Associated University Presses. 210 p.
11. Churchill, W. (1941). *Great Contemporaries*. Odhams Press Limited. 340 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.209041> (Last accessed 28.10.2020).
12. Churchill, R. (1981) *Winston S. Churchill. Companion, Vol. V, pt.1*. Boston : Houghton Mifflin Company. 1684 p.
13. Langworth R. Churchill and George Bernard Shaw: A Curious Dichotomy, a Fictitious Exchange. URL: <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/george-bernard-shaw/> (Last accessed 2.10.2020).
14. Barfoot C.C. (1995) *Ritual Remembering: History, Myth and Politics in Anglo-Irish Drama*. Rodopi. 204 p.
15. Churchill, R., Gilbert. M. (1988) *Winston S. Churchill: Never despair, 1945-1965. Vol. 8*. Boston : Houghton Mifflin. 1438 p.

РЕЦЕПЦІЯ ВІРШОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ЯМБА ТА ХОРЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ЛІРИЦІ (СПЕЦИФІКА ОЦІННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ)

Фінчук Г. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Рівненський державний базовий медичний коледж
Рівненської медичної академії
вул. М. Карнаухова, 53, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0003-4338-7885
Albateur@rambler.ru*

Зубілевич М. І.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Рівненська медична академія
вул. М. Карнаухова, 53, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0003-4338-7885
marynazubilevych@gmail.com*

Ключові слова: віршознавча термінологія, поетологічна рецепція, лірика, ямб, хорей.

Наукову розвідку присвячено дослідженню специфіки оцінної ідентифікації поетологічних рефлексій віршознавчих термінів (ямба і хорей) в українській ліриці XIX–XX століть. До поетологічної лірики відносимо такі поетичні твори, які містять тематично декларовані авторські рефлексії та саморефлексії стосовно тих або тих психологічних аспектів формування та плину творчого процесу. Феномен поетології слід відокремлювати від спорідненого з ним, але у смисловому сенсі більш широкого поняття металітературності, яке має на увазі не лише виявлену в тексті художнього твору певну форму авторської творчої рефлексії, але й суто теоретичні роздуми письменника, оформлені у вигляді різноманітних коментарів, зауважень, статей літературознавчого характеру.

У статті проаналізовано та узагальнено два сюжетні типи авторської рефлексії віршознавчих термінів у текстах поетологічної лірики – цілісно-сюжетний та фрагментарно-сюжетний. З'ясовано, що в текстах першого типу авторська поетологічна рецепція реалізована або власне в контексті віршознавчої тематики, або в більш широкому контексті поетичної творчості загалом.

Переважна більшість проаналізованих поетологічних текстів відноситься до другого – фрагментарно-сюжетного типу. Семантична модель, за якою відбувається рецепція віршознавчих термінів у текстах цього типу, як правило, побудована у формі асоціативно-образного співвідношення їхніх семантичних ознак із предметно-тематичною сферою певної людської життєдіяльності. З'ясовано, що пріоритетними для подібних образно-асоціативних зіставлень у проаналізованих текстах поетологічної лірики виступають три предметно-тематичні сфери людської життєдіяльності: кохання, природне оточення людини, ситуативні деталі побутового життя.

Встановлено, що специфіка авторської оцінної ідентифікації віршознавчих термінів в українській поетологічній ліриці спрямована на: 1) рефлексії, пов'язані з особливостями метро-ритмічної структури двоскладових стоп; 2) асоціації на означення фонологічної та вербальної семантики двоскладових стоп; 3) рецепцію індивідуальної поетичної практики використання двоскладових стоп; 4) екзистенційно-ціннісні характеристики семантики двоскладових стоп.

THE RECEPTION OF POETIC TERMS IAMB AND TROCHEE IN UKRAINIAN POETIC LYRICS (SPECIFICS OF EVALUATIVE IDENTIFICATION)

Finchuk H. V.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Rivne State Basic Medical College
of the Rivne Medical Academy
M. Karnaukhova str., 53, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4338-788
Albateur@rambler.ru*

Zubilevich M. I.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Humanities Disciplines
Rivne Medical Academy
M. Karnaukhova str., 53, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4338-788
marynazubilevych@gmail.com*

Key words: *poetic terminology, poetic reception, lyrics, iamb, trochee.*

Scientific research is devoted to the study of the specifics of the evaluative identification of poetic reflections of poetic terms (iamb and trochee) in the Ukrainian lyric poetry of the XIX–XX centuries. Poetical lyrics includes such poetic works that contain thematically declared author's reflections and self-reflections on certain psychological aspects of the formation and course of the creative process. The phenomenon of poetology should be separated from the related, but in the semantic sense of the broader concept of literature, which implies not only to find out in the text of a work of art a certain form of authorial creative reflection, but also purely theoretical reflections of the writer articles of a literary nature.

The article analyzes and generalizes two plot types of author's reflection of poetic terms in the texts of poetic lyrics – integral-plot and fragmentary-plot. It was found that in the texts of the first type the author's poetic reception is realized either in the context of poetic themes, or in the broader context of poetic creativity in general.

The great majority of the analyzed poetic texts belongs to the second – fragmentary-plot type. The semantic model, according to which the reception of poetic terms in texts of this type takes place, is usually constructed in the form of an associative-figurative correlation of certain semantic features with the subject-thematic sphere of a certain human life. It was found that the priority for such image-associative comparisons in the analyzed texts of poetic lyrics are three subject-thematic spheres of human life: love, the natural environment of man, situational details of everyday life. It is established that the specifics of the author's evaluative identification of poetic terms in Ukrainian poetic lyric poetry are aimed at: 1) reflections related to the peculiarities of the metro-rhythmic structure of two-syllable feet; 2) associations to the definition of phonological and verbal semantics of two-syllable feet; 3) reception of individual poetic practice of using two-part feet; 4) existential-value characteristics of the semantics of two-syllable feet.

Постановка проблеми. Поряд із досвідом уже традиційного – теоретичного – осмислення питань версифікаційної техніки та віршознавчої термінології в сучасному літературознавстві стверджується новий, досить перспективний і цікавий науковий напрям, пов'язаний із дослідженням практики так званих поетологічних рефлексій

митців стосовно тих або тих аспектів поезики літературно-художнього твору. Широкий спектр питань поетологічної тематики художнього твору вже давно став предметом традиційного інтересу російських (Д. Сегал, В. Тюпа, Д. Бак, с. Бройтман, К. Штайн, М. Хатямова та ін.), західноєвропейських й англо-американських (Х. Вайнріх,

С. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффер, А. Вебер, В. Хінк та ін.) теоретиків літератури. Водночас в українському літературознавстві маємо лише поодинокі спроби цілісної теоретичної рецепції тих або тих аспектів дослідження поетологічного дискурсу (праці І. Лучука, О. Юферевої, Л. Артеменко тощо). «Однією із суттєвих ознак сучасного літературознавства, – зауважує О. Юферева, – є тенденція до осмислення літературного процесу і творчої діяльності крізь призму авторської свідомості із супутніми феноменами: мета-описом, авторефлексією, автореференцією тощо. На думку літературознавців, процеси творчого саморозкриття митця виходять на перший план, ферментують і структурують сучасну літературу, а їхнє дослідження прокладає шлях до розуміння індивідуальних текстових стратегій авторства» [2, с. 197].

Отже, **метою статті** є дослідження специфіки оцінної ідентифікації поетологічних рефлексій віршованих термінів (ямба і хорей) в українській ліриці ХІХ – ХХ століть.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, окремого теоретичного уточнення та узагальнення потребує термін «поетологічна лірика». Її доцільно було б класифікувати як окремий тематичний різновид лірики, об'єктом зображення якого виступають образно інтерпретовані автором у тексті твору питання, що стосуються загальних принципів та законів літературно-художньої творчості або специфіки їхнього практичного впровадження у власному поетичному досвіді.

Як констатують В.І. Тюпа та Д.П. Бак, самосвідомість літератури спрямована на «художнє завдання»: «це не рефлексія самопізнання, а рефлексія самовизначення <...> Осмислити роль творця у виникненні художнього цілого – ще не знайденого, але вже привабливо привідкритого духовному погляду автора, – у цьому і полягає творча функція літературної саморефлексії» [1, с. 5].

У процесі аналізу було спостережено застосування двох основних сюжетних типів авторської рефлексії віршованих термінів у текстах поетологічної лірики. Перший тип, який умовно можна назвати цілісно-сюжетним, передбачає введення до тексту твору більш або менш розгорнутої і предметно деталізованої сюжетної картини, тематично зв'язаної поетологічною рефлексією. Подібні тексти, що містять віршовані рецепції, в українській поетологічній ліриці кількісно не надто численні (І. Муратов «Ямбові»; І. Франко «Галицьким сонетистам»; Б.-І. Антонич «Будень», «Весілля»; І. Жиленко «Недуга»; М. Руденко «Як стати поетом»; Г. Світлична «Дівчинка Муза» та ін.).

Другий тип, який умовно може бути означений як фрагментарно-сюжетний, має вигляд епізодич-

них мотивно-сюжетних вкраплень авторських віршованих рецепцій у текст, який у цілому не маркований поетологічною тематикою. Зазвичай подібні вкраплення в таких творах мають форму асоціативно-образного співвідношення певних ознак віршованого твору з різними предметно-тематичними сферами людської життєдіяльності. Пріоритетними серед них, за нашими спостереженнями, є три предметно-тематичні сфери людської життєдіяльності: **кохання** (С. Гординський «З листів», С. Караванський «Дружині», Є. Маланюк «Парастас», Д. Павличко «Земля покрита білою габою» та ін.), **природне оточення людини** (В. Самійленко «Вже годі плакати...», І. Вирган «Осінні ямби», І. Муратов «Серпневі ямби», О. Забужко «Нічний трамвай» та ін.), **ситуативні деталі побутового життя** (А. Малишко «А зуби рвати? Насолода!», Л. Первомайський «Обирав я свою дорогу...», М. Руденко «Не нарікаймо на те, що вчинено...» та ін.).

Специфіка рецепції віршованих понять у текстах поетологічної лірики, крім окреслених типів їхнього сюжетно-тематичного вияву, реалізується також і в контексті певної художньої модальності, тобто авторської оцінної ідентифікації уживаних ним термінологічних номінацій.

Спектр різноманітних поетологічних ідентифікацій ямба і хорей, виявлених у корпусі досліджуваних віршованих текстів (попри певний схематизм подібних класифікацій), можна систематизувати за такими ознаками: 1) рефлексії, пов'язані з особливостями метро-ритмічної структури двоскладових стоп; 2) асоціації на означення фонологічної та вербальної семантики двоскладових стоп; 3) рецепція індивідуальної поетичної практики використання двоскладових стоп; 4) екзистенційно-ціннісні характеристики семантики двоскладових стоп.

1) Рефлексії, пов'язані з особливостями метро-ритмічної структури двоскладових стоп. Подібний тип рефлексій ґрунтується на асоціативному уподібненні метричної структури двоскладових розмірів таким життєвим процесам, які містять більш або менш чітко відстежувані ознаки ритмічної організації, зокрема:

– **людська хода:** Б.-І. Антонич «Пісня змагунів» (*Гімнастичний крок гуркотить на гризці, наче тарабан; це вистукуємо наш залізний ямб*), Є. Маланюк «Напис на книзі віршів» (*Важкі та мускулясті стопи Пруживий одбивають ямб*), М. Бажан «Спомин про Бернса» (*Прийдеших, неминучих літ, І крок, мов ямб, чітким дзвенінням Квадратний міряє граніт*), І. Муратов «Ямбові» (*Долає точність і наочність Твоїх карбованих рядків*);

– **рух у природі або техніці:** Б. Кравців «Чужиною» (*В ширинь безкраю степової стяги Вистукує*

дорогу клично ямб), М. Сингаївський «Як перші незабутні букварі...» (*І від чіткої, пружної ходи хитаються і ямби, і хорей*), «Спрага» (*Поїзди цокотять, наче ямби, над країною наших дум*), Яр Славутич «Мої слова, добірні й прості...» (*Мої струнки й суворі ямби Течуть ностальгією хвиль На бурі скелі й темні дамби*);

– **людська праця**: М. Рильський «Я і Київ» (*Тесать, рубати, будувать, Охоти теслям додаватъ Тузими приструнками ямба*), Ю. Клен «Попіл імперій» (*і скарано мене, як Прометей: цей ґрунт копає вже чимало літ лопата в ямба такт і такт хорей*);

– **фізіологічні процеси**, зокрема робота **серця**: Є. Маланюк «Як гірко пахнуть липи, що колись...» (*В ямбічний стукіт двох сердець...*), с. Гординський «З листів» (*І серце спіймане у мить Таку вдаряти хоче ямбом*); **пульсу**: с. Гординський «Глиб» (*Б'є пульсу гнівного ямбічний маятник*); **дихання**: Є. Маланюк «Мій ямб задиханий, моє горіння гнівне...», І. Драч «Пошта» (*Напиши лиш подихом, подиши Тим твоїм трояндовим, молодим, А я тобі ямбовим – сивий дим*); **кровообігу**: Б. Кравців «Майбутнє» (*Та б'ється кров твердого ямбу молотком*);

– **симетрія побудови, співвіднесена з порядком військовим**: А. Заграєнко «Призов» (*По-братньому зімкнулись ескадрони в чіткому і красивому строю бійців, що їхні ямби дзвінкотонні служили людству не в однім бою*), Д. Кремін «Щодня» (*Немов когорти римські, ямби...*), І. Драч «Останній міст полковника» (*Місячи порох чобітьми яловими, Незугарною рухливою скульптурою Виріс він перед рядами ямбовими*); **природним**: М. Руденко «Все розміряно та розписано...» (*І заселено ґришні лисини Під лінійку Сосновими ямбами. Ці дерева запрограмовані Ходять правильними колонами, – Як словесні рядки, Заримовані Віршотворцями*); **ментальним**: І. Світличний «Клясичний вірш» (*Гвардійська виправка ідеї. Парад римованих думок. Стопа в стопу, рядок в рядок Карбують ямби і хорей*), О. Жолдак «Речне слово» (*Ямбовані рядки і думи достеменні, Критичні іґрища любові й зненавид*);

– **ритмічний рахунок**: Ю. Клен «Попіл імперій» (*Біля шведської могили, де я сірим вечором гуляв, пан мені зустрівся милий, що на пальцях ямби скандував*), В. Квасновський «З мороку до світла» (*По ночах колисав я кволі рими, А ямби рахував, щоб не згубились*) або **недотримання його правил**: Г. Світлична «Дівчинка Муза» (*Говорила, що втратив розум Через неї один поет: Написав анапестом прозу Й хорейчний створив сонет*).

2) Асоціації на означення фонологічної та вербальної семантики двоскладових стоп. У даному типі рефлексій предметом асоціативного зближення є індивідуально інтерпретована в

поетичному творі звукова та словесна специфіка ямба або хорей. **Вербальна** специфіка пов'язана з авторськими образними асоціаціями між ямбом та співвіднесеними з ним засобами словесного вираження:

– **в індивідуальній поетичній практиці**: М. Драй-Хмара «Я світ увесь сприймаю оком...» (*Люблю слова... Епітет серед них – як напастъ: уродиться, де й не чекав, і тільки ямби та анапест потроху бережуть устав*), А. Малишко «Зерно» (*Ні, не ямбами, не хорейми Диха слово між масами*), І. Калинець «Полум'яні послі» (*Коли забракне слів і не рятують ямби, до тебе шлю послів – полум'яні троянди*), Л. Мельник «Майже епітафія» (*Йй колись приурочать оди безсловесних шедеврів ямби*), «Піввірш» (*Який там ямб! Слова напівживі*);

– **у персоніфікованих образах природної сфери**: М. Сингаївський «Іванова райдуга» (*І на причілку клен безтурботний лепетав до них своїм тристопним ямбом*), І. Андрусак «Троянда для Піночета» (*Осінь не плаче, в пазусі осінь має корону, лузає сім'я, плодить бацили, ходить по колу, лається ямбом*).

Фонологічна специфіка стосується насамперед суб'єктивно асоційованих характеристик звучання ямба й хорей, ідентифікованих за ознаками:

– **дзвінкості**: І. Франко «Епілог» (*П'ятистоповий ямб, мов з міді литий, Два з чотирьох, два – з трьох рядків куплети, Пов'язані в дзвінкі рифмові сплети*), І. Франко «Галицьким сонетистам» (*Штирнадцять віршів, но п'ятиямбових, І п'ять пар римів звучно-кристальових*), М. Бажан «Спомин про Бернса» (*І крок, мов ямб, чітким дзвенінням Квадратний міряє граніт*);

– **зв'язку з музикою**: Ю. Клен «Східняцьке фуріозо» (*коли я йшов сюди і в сірій торбі беріг ямбічну музику октав*), В. Базилевський «Нема поета, що сказав слова ці...» (*Та чути в ямбах гул маніфестацій і музику неосягнених сфер*);

– **зіставлення зі звуковою сферою природного оточення**: В. Комашков «Картинка» (*Ластівка розтягує свої хорей, кінчаючи жіночою римою, виспіває себе й місце для гніздечка під дахом*).

3) Рецепція індивідуальної поетичної практики використання двоскладових стоп. Така рецепція стосується оцінної характеристики двоскладових стоп стосовно їхнього використання у творчості того чи того поета або у власній творчості.

Характеристика поетичної практики **інших поетів** представлена творами: Бабая (Б. Нижанківського) «Невідома птиця» (*Клясичний ямб у Кленовім сонеті*), М. Бажана «Спомин про Бернса» (*Іде, осяяний видінням Прийдеших, неминучих літ, І крок, мов ямб, чітким дзвенінням Квадратний міряє граніт*), Л. Дмитерка

«Любили ямб співці великі» (*Любили ямб співці великі І шліфували, мов граніт*), Л. Забашти «Я радію, що маю свій унікальний сад...» (*Коли набридають ямби й верлібри Верхарна й Верлена, Я протоптую стежку до озера Тиші і Чистоти*), В. Базилевського «Хіба я не жив ще до нашої ери?...» (*вояк-волоцюга, бродяга, нетяга – вигупує ямбом мій брат Архілох*).

Образи **віршознавчої авторцепції** знаходимо в поетичних текстах: Б.-І. Антонича «Ніч» (*Не хочу більш писати віршів, складати ямби та трохеї*), «Весілля» (*Почалося так: упився я від перших власних строф похмілля... Так народились перші ямби*), «Будень» (*В годині п'ятій рано зірватись жваво з ліжка... Тепер на хвалу Богу складати прості ямби*), «Наївність» (*Що це кого цікавить, що я складаю ямби? Одне сказав я вам би: для Божої все слави*), В. Базилевського «Немов сундук, який забитий крамом...» (*голова забита рам'ям віршів, уривками, рядками, чаром звуків, протяжним гулом дактилічних рим, мінливих ритмів, ямбами дзвінкими, гекзаметрами, мотлохом метафор, уламками балад, елегій, стансів, ошматтями сонетів і поем*), П. Гірника «Мабуть, не скажуть: має власний голос...» (*Мабуть, не скажуть: має власний голос. Старенькі рими, вивірений ямб*).

4) Екзистенційно-ціннісні характеристики семантики двоскладових стоп. Рецепції такого роду передбачають оцінку ідентифікацію віршознавчих термінів у розрізі певного емоційного коду авторських почуттів, що виявлені в поетичному творі: Є. Маланюк «Сучасники» (*Ще молись, далекий брате, Серед Звенигородських піль. Ще не стомились карбувати В коштовних ямбах вічний біль*), «Ода до прийдешнього» (*І коли доба металним словом Збудить в серці переможний ямб*), «Ти не знала, що я – племінний...»

(*Божевільно клеочуть ямби – Аж тепер я тебе пізнав!*), О. Гончар «Ямб» (*Тебе, розхристаний мій ямб, Як дівчину, забуду*), С. Гординський «Два вірші на одну тему» (*Кидай латаття своє, верболози і знуджений ямб*), І. Муратов «Ямбові» (*Мій друже ямбе, ритм єдиний*), В. Гаврилюк «Яка нудьга...» (*Яка нудьга всі ці ямби, ямби і трохеї... і ваша метафоричність, і дактиль, і спондей*), В. Малишко «Тремтливність» (*Така крізь серце ніжність пророства, Нема для неї слів, немає жестів, Ні дактилів, хорейів, анапестів, Така велична і така проста*).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У статті окреслено теоретичні ознаки терміна «поетологічна лірика», узагальнено та досліджено основні типи оцінної авторської рефлексії віршознавчих термінів ямба та хорей на матеріалі української поетологічної лірики ХІХ – ХХ століть. Спостережено використання двох сюжетних типів авторської рефлексії віршознавчих термінів: цілісно-сюжетного та фрагментарно-сюжетного, відмінних за ступенем предметної деталізації поетологічної тематики. Тематично-оцінний спектр рецепції віршознавчих термінів ямба і хорей в українській поетологічній ліриці класифіковано за такими ознаками: 1) рефлексії, пов'язані з особливостями метро-ритмічної структури двоскладових стоп; 2) асоціації на означення фонологічної та вербальної семантики двоскладових стоп; 3) рецепція індивідуальної поетичної практики використання двоскладових стоп; 4) екзистенційно-ціннісні характеристики семантики двоскладових стоп.

Перспективи подальших досліджень теми стосуватимуться поглиблення та розширення спектру віршознавчих рецепцій, виявлених в українській поетологічній ліриці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тюпа В. И., Бак Д. П. Эволюция художественной рефлексии как проблема исторической поэтики. Кемерово: КемГУ, 1988. С. 4–15.
2. Юферева О. В. Поезія в системі метакатегорій. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2011. № 56. С. 197–201.

REFERENCES

1. Tyupa V.I., Buck D.P. Evolution of artistic reflection as a problem of historical poetics. Kemerovo : KemGu, 1988. S. 4–15.
2. Yufereva O.V. Poetry in the system of metacategories. *Bulletin of Zhytomyr State University. I. Franko*. 2011. № 56. S. 197–201.

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.91:7.045.5:801.81](=161.2)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-31>

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «СМЕРТЬ» В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Собора Ю. Б.

аспірант відділу української та зарубіжної фольклористики

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського

Національної академії наук України

вул. Грушевського, 4, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-9725-4813

yulitasubr@gmail.com

Ключові слова: фольклорний
концепт, концепт смерті,
прислів'я, приказки, фольклор.

Фольклорний концепт як стійка одиниця «ментальних і психологічних ресурсів фольклорної свідомості» (О. Кузьменко) часто стає предметом дослідження, водночас із позиції фольклористики питання артикуляції концепту «смерть» в українських пареміях залишається відкритим і вимагає широкого вивчення, тому метою статті є вивчення специфіки інтерпретації концепту «смерть» у творах малих жанрів українського фольклору, зокрема прислів'їв і приказок, що входять до різних виданих збірань, які містять записи прислів'їв і приказок, зроблені в різних регіонах України впродовж другої половини XIX–XX ст.

Аналіз творів малих фольклорних жанрів дає змогу стверджувати, що паремії надають амбівалентні характеристики смерті, фіксуючи її протиставлення життю, неминучість, закономірність, постійну близькість як загрозу та нагадування про майбутнє кожного, несподіваність смерті або відхід як результат тривалої важкої хвороби. Ставлення до неї також неоднозначне: з одного боку, смерть є дуже сумним і жахливим явищем, але з іншого – іноді пов'язана зі звільненням після довгого важкого життєвого шляху. У прислів'ях фіксуються різночасові уявлення про смерть як про антропоморфну істоту з вираженими гендерними ознаками (стара кістлява жінка в чорному або білому вбранні); як про дорогу, з якої немає вороття; про зв'язок смерті з народженням і весіллям як з обов'язковими ланками життєвої програми; думки про перехід, під час якого душа покидає тіло; про інобуття, яке залежить від того, як пройшло земне життя; про рай і пекло як нагороду або покарання. У творах малих фольклорних жанрів смерть асоціюється з дією або процесом (умирати, умерти, іти, гаснути, гинути тощо), предметами та явищами (земля, могила, яма, дошка, лопата, похорон, ладан, свічка тощо), з потойбіччям (пекло, рай, інший світ), інобуттям (тіло без тіні, тіло без душі) тощо.

THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF DEATH IN UKRAINIAN PAROEMIAS

Sobora Yu. B.

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian and Foreign Folklore
Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences Ukraine
Hrushevskoho str., 4, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9725-4813
yulitasubr@gmail.com*

Key words: *folklore concept, concept of death, proverbs, sayings, folklore.*

The article considers the essence of the notion of paroemia as a phenomenon of elucidating cognitive processes, defines the concept of the concept, folklore concept, studies the implementation of the concept of death in folk paroemias – proverbs and sayings. In addition, the article analyzes the spheres in which the most frequent and detailed interpretation of the image of death takes place, and the paroemias in which it is reflected.

It is important to note that there remain many issues related to the concept of death that have not been addressed. For instance, the problem of society's perception of death is still open and needs to be solved, therefore the relevance of the topic is quite significant. The aim of investigation is to discover the variety of interpretations of the concept of death in different Ukrainian small epic forms. Concepts have been created over centuries, and they concentrate all human life experience, thoughts, myths and ancient perceptions of the world in which people live. A person is accustomed to creating something new based on the previous knowledge and passing it on to the next generation in artistic, fictional, humorous or other unusual forms. It is widely known that the concept of death is one of the most popular and mysterious ones in folklore tradition. In Ukraine tradition, the concept of death reflects people's thoughts about life process and its ending, fantasies about world of the dead etc. Death is one of the most essential concepts in mythological vision of a human being which is opposite to life. Proverbs and various small folklore forms have preserved the form of its humanization (it is a very old bony woman, usually dressed in white), the basic colours (usually black and white), and human psychological attitudes towards it (death is considered an important but irreversible ontological level). Among other folklore genres and forms, proverbs have been the best way to concentrate all peculiarities of the concept of death. They also represent its ambivalence in the best way: on the one hand, death is a very sad and horrible phenomenon, but on the other hand – it is sometimes associated with freedom or release after a long hard life journey.

The relevance of this study is determined by the need to deepen the understanding of the paroemias that emerged in the period of syncretic art and are currently in active use.

The artistic reception of interpreting the concept “death” in proverbs and sayings has not yet been the subject of separate thorough scientific research, which adds novelty to the article.

Дослідженням явищ, які в сучасній гуманітаристиці зводяться до поняття «концепт», розпочинається чи не з античності, хоч сам термін виник набагато пізніше та увійшов у гуманітарний дискурс лише в минулому столітті. Особливо активно вивченням концептів науковці займаються від кінця ХХ ст. Для сучасного дослідження концептосфери мови та національної культури загалом

важливими є праці Є. Бартмінського, А. Белової, Е. Бенвеніста, А. Вежбицької, І. Голубовської, В. фон Гумбольдта, Ж. Дельоза, В. Іщенко, В. Карасика, Н. Ковальської, Т. Космеди, О. Кубрякової, В. Маслової, М. Некрутенко, О. Потебні, Т. Радзієвської, О. Селіванової, О. Тищенко та ін.

У сучасних студіях концепт пов'язується з поняттям культури та психічними процесами,

розглядається як одиниця родового й національного знання, як певний ідеальний об'єкт, утілення ментальної сутності, сукупність сталих образних уявлень про певний предмет чи явище, котрі побутують у звичайному середовищі.

Давно постало та плідно розглядається питання про концептосферу усної народної творчості. Певним чином підсумовуючи попередні роботи, О. Кузьменко сформулювала визначення фольклорного концепту як стійкої одиниці «ментальних і психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно вираженої через ядерне слово та низку інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей і різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний» [5, с. 1442]. Л. Мушкетик визначає фольклорний концепт як «синтез «життєвського» й «наукового» понять ... осмислений образ дійсності у свідомості людини, який має назву й групується на певних культурно обумовлених уявленнях людини про саму дійсність» [7, с. 177]. Саме цими визначеннями послуговуємося в дослідженні.

Варто зауважити, що з погляду семантики та семасіології на українському мовному ґрунті концепти *смерті* та його антипода – *життя* (воно, власне, є також її передумовою), були ретельно опрацьовані. Відомі розвідки С. Величка, А. Загнітка, В. Карасика, Н. Ковальської, А. Оганесян, Л. Суворової, Ю. Степанова, Л. Федорюк та ін. Можемо констатувати, що питання про специфіку інтерпретації смерті у фольклорних творах ставало об'єктом дослідження в роботах І. Коваль-Фучило, О. Микитенко, Л. Мушкетик, М. Пазяка, Н. Шумади та ін., присвячених вивченню різних жанрів української традиційної усної народної творчості (голосіння, балади, казки тощо). Проте з позиції фольклористики питання артикуляції концепту смерті в українських пареміях залишається відкритим і вимагає широкого вивчення, тому *метою* статті є вивчення специфіки інтерпретації концепту *смерть* у творах малих жанрів українського фольклору, що входять до різних виданих зібрань, які містять записи прислів'їв і приказок, зроблені впродовж другої половини 19–20 століть у різних регіонах України [9; 10; 11; 13].

Звернення саме до малих жанрів зумовлене тим, що паремії – це лаконічні тексти, де відбувається максимальна концентрація концептів, тобто вже зазначених сталих образних уявлень. На думку Н. Ковальської, паремія – це «мовне явище, яке відображає всі когнітивні процеси, пов'язані з досвідом та пізнавальною активністю особистості» [4, с. 417].

Серед паремій особливої уваги вимагають прислів'я та приказки, оскільки вони «є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого

досвіду, який дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію й політику» [14, с. 5], демонструють «процес мовної вдосконаленості людства, оскільки в одному реченні зосередилася вся когнітивна сутність людини: історія, досвід, пам'ять уявлення, світосприйняття, горе й радість, страждання й щастя» [4, с. 417].

В українській фольклористичі до сьогодні не з'ясоване питання про жанровий статус прислів'я та приказки: вони можуть розглядатися як єдиний жанр [8, с. 41] і як два самостійні жанри. Аналіз малих форм українського фольклору дає можливість погодитися з авторами словника наукової термінології «Східнослов'янський фольклор», які розмежують прислів'я та приказки й визначають їх так: 1) Прислів'я – це самостійно оформлене судження, що характеризується логічною завершеністю. У стислій формі прислів'я підсумовує спостереження життєвих явищ, визначає в них характерне й особливе, надає загальний висновок, який може бути застосований до характеристики аналогічних явищ або подій [3, с. 266]; 2) Приказка – образний вираз, елемент судження, що характеризує людину, її характер, явища природи та суспільного життя. Приказка – образне поняття, що дає зображеному певну оцінку виражену в експресивній формі» [3, с. 259].

Концепт *смерть*, закорінений у прислів'ях і приказках, є базовим у світоглядних знаннях українців. Він утілює всі уявлення про життя та його завершення, картини потойбіччя, перехід до нього та співіснування зі світом мертвих. У фольклорі смерть представлена як один із чільних складників міфологічної картини світу, протиставлений життю, момент переходу людини зі світу живих до світу мертвих, межа між цими світами, являє собою «головний зміст і характеристику того світу» [2, с. 487]. Смерть у народних уявленнях часто представлена як сон, наприклад, «Смерть спати вкладає – не прокинешся», як буття в іншій формі, тому «Його тіло не дасть більше тіні», прощання тіла з душею («Душа не пташка – не виженеш!»), «Смерть – розлука душі й тіла»).

В уявленні людей смерть є такою реальністю, як і життя, власне, вона є незаперечним складником людського буття: «Вечеря на столі, а смерть за плечима», «Гадка за морем, а смерть перед носом», «Смерть дорогу знайде», «Смерть вістки не посилає», «День за день, ніч за ніч, і ближче до смерті», «Думка за горами, а смерть за плечима», «Смерть – неминуча дорога».

Люди ніколи не применшували значущість смерті в потоці буття. Вона – константа, і ніщо не могло вплинути на її сценарій: «Скільки людей, стільки смертей», «Скільки не радіти, а смерті не минути», «Смерть нікого не міне», «Скільки не жити, а смерті не відбити».

Стверджуючи неминучість смерті, паремії говорять і про закономірність зміни поколінь (звідси імперативний характер прислів'я *«Не лізь поперед батька в пекло!»*, оскільки це – порушення усталених буттєвих норм), про неперервність життя як такого (*«Після нас не буде нас, будуть люде, та не ми»*).

Прислів'я пов'язують основні «етапи» індивідуального людського буття, ставлячи в один ряд народження, одруження та смерть, зберігаючи так рудименти анімістичних уявлень про перехідний характер цих моментів індивідуальної біографії людини: *«Людина тричі дивна буває: як родиться, жениться та вмирає»*, а вся різноманітність і різнобарвність життя вміщується в короткій формулі: *«Уродився, оженився, смерті вклонився»*. Принагідно зазначимо традиційну для народного міфопоетичного мислення ототожнення смерті та одруження. *«Смерть прийшла, з землею одружилася»*, *«Смерть прийшла, з землею повінчалася»*, *«Залишив удовицю, бо прийшла смерть, поклала в землицю»*.

Сприйняття смерті часто було достатньо спокійним: *«У веселу годину і смерть не страшна»*, *«День та ніч – доба геть, а до смерті ближче»*, *«І всяк помре, як смерть прийде»*, *«Двом смертям не бувати, а однієї ніяк не минути»*, *«У гурті й смерть не страшна»*. Правда, очікувана близька смерть уважалася тяжкою мукою. У народі говорили: *«Відома смерть страшна»*, *«Страшно не вмирати, а про смерть свою знати»*, *«Видима смерть страшна»*. Нерідко було так, що люди наділяли смерть своєрідною «функцією спокути»: *«Смерть усе виправить»*, *«Смерть горбатого вилікує»*, *«Смерть платить усі борги»*, *«Тільки-то й правда на світі, що смерть: вона знає, хто бідний, а хто багатий»*. Перетинаючи межу «того світу», людина, за традиційним народним уявленням, відчувала полегшення. Були також парадоксальні випадки, коли погрожування смертю сприймалися як звільнення від мук, карань тощо, наприклад: *«Горітимеш, болітимеш, смерті благатимеш»*, *«Боже, як прийде час умерти, не допусти довго лежати – кажи прийти смерті»*, *«Дай, боже, умерти, але не просити смерти»*.

Безперечно, в основному сприйняття смерті було все ж таки негативним. Вона означала крах усього, межу, руйнацію, фінал життя за найрізноманітніших обставин: *«А за мною молодого ходить смертонька з косою»*, *«Перед смертю не надихаєшся»*, *«Просимо смерти, а боїмося умерти»*. Однак варто зазначити, що деякі з наведених прислів'їв уже змінили своє значення, як про це говорить Н. Ковальська: *«З часом паремії змінювалися, відмирили старі й народжувалися нові зразки, відбувалося безперервне шліфування, розширення, звуження чи зміна значень, змінюва-*

лася їх семантика тощо» [4, с. 414]. Наприклад, прислів'я *«Перед смертю не надихаєшся»* сьогодні вживається не в сенсі відстрочення та небажаності смерті, а за асоціацією, скажімо, коли йдеться про те, що людина не встигне завершити справу вчасно. Інше прислів'я – *«Смерть горбатого вилікує»* – уживається, коли йдеться про сталість певних набутих негативних людських характеристик і неможливість їх позбавитися.

Іноді смерть сприймається як своєрідне моральне право людини на вибір, про що свідчать вислови на кшталт: *«Краще смерть храбра, ніж ганебна»*, *«Або смерть, або торба грошей»*, *«Краще вмерти стоячи, як жити на колінах»*.

Прислів'я передбачають різну посмертну долю, можливість повного щезнення або присутності в пам'яті живих залежно від того, як людина жила, тому імпліцитно виявляється думка, що гідне або негідне життя зумовлює й посмертне буття (*«Рада душа в рай, та гріхи не пускають»*, *«До Бога важкий шлях, а до пекла прямиєсенький»*), а тому й жити потрібно з оглядкою на неминучість смерті: *«Собаці собача смерть»*, *«Смерть злим, а добрим – вічна пам'ять»*, *«Яке життя – така і смерть»*, *«Смерть – підсумок життя»*. Хоч іноді вербалізується й думка, що *«Смерть усе змие»*, нівелює всі наслідки та результати життя. Важливо й те, що вмерти можна лише раз, жодних повторів, щоб будь-що виправити, не може бути: *«Двічі не вмирати»*, *«Одна мати народила, одну й смерть давала»*.

У народній свідомості смерть дає змогу виявити сутнісні буттєві моменти, передусім уявлення про справжній прояв природної рівності, оскільки за межами земного життя все, що розрізняло людей, виявляється несуттєвим: *«Тільки то й правда в світі, що смерть: вона не знає, хто бідний, а хто багатий»*, *«Як не живеш, а усе ж труни не минеш»*, *«Ми візьмем з собою штири дошки й землі трошки»*, *«Земля – наша мати: всіх зрівняє і помирить»*.

Концепт смерті невіддільно пов'язаний із певними образами уявленнями, метафорами, перифразами, що побутували в усній народній творчості. У фольклорній традиції смерть асоціюється з прахом, землею, глиною, наприклад: *«Хто зі смертю, то до ями, а хто живий, той із нами»*, *«Смерть обняла, землею покрила»*, *«Більше сажня землі ніякий пан не потребує»*, *«Вже землю топтати більше не буде»*. Водночас поширене уявлення про неї як про шлях, переміщення в одному напрямку: *«Смерть – неминуюча дорога»*, *«З ліску дождесся, а з піску ніколи»*, *«Ох уже йде путь, мені на світі не быть»*.

Для паремій притаманна антропоморфізація смерті. Персоніфікуючи смерть, українці уявляли її гендерно визначеною – це була особа жіночої

статі, котра мала жаский, кістлявий вигляд: «Смерть – зла баба», «Смерть кістлява уній-мала», «Думка ген-ген літає, а тітка-смерть за плечі хапає». Вона постійно в русі, асоціюється з певними діями: забирає, обнімає, приходить, вінчає із землею, стоїть за плечима тощо.

Смерть підсвідомо пов'язана з чорним кольором: це доводять численні психолінгвістичні експерименти на асоціативні ряди, а крім того, народна ритуалістика. Цей колір пов'язувався з ніччю, смертю, трауром, лихом, словом, усім, що так чи інакше пов'язано із завершенням життя. При цьому варто зазначити, що на живописних полотнах смерть зображалася у вигляді персонажа, удягненого в білі шати. Цей колір мав частково негативну конотацію: як і чорний, він асоціювався з трауром та образом смерті загалом, оскільки був кольором жалоби, адже відомо, що покійників одягали в біле та покривали саваном того ж кольору. Привиди та мерці, які, за свідченням билиць і бувальщин, увижаються людям, теж «одягнені» в біле. Ця колористика зберігається в пареміях: «Смерть білим снігом лягає», «Чорний як смерть», «Білий як смерть». У колористиці інших жанрів часто спостерігаємо чітку опозицію цих кольорів, наприклад, за спостереженням О. Микитенко, у традиційних плачах основою для протиставлення життя і смерті слугує дихотомія «чорне – біле», пов'язана з універсальним протиставленням «той» світ (чорний) і «цей» (білий) [6, с. 199].

Отже, концепт *смерть* – це концентрація людського досвіду й уявлень, пов'язаних із процесом завершення життя. З погляду фольклористики

концепт *смерть* демонструє складні когнітивні процеси навколо цього етапу буття. Смерть є одним із найбільш поширених образів народної традиції, що глибоко закоренився в пареміях, передусім у прислів'ях і приказках. У народній уяві збереглося персоніфіковане зображення смерті (стара кощава жінка, найчастіше вдягнена в біле), символічна колористика (найбільш характерними кольорами є чорний і білий), психологічна настанова (смерть сприймається як невіддільна, невідворотна частина людського буття). Паремії, на відміну від інших фольклорних жанрів, повно репрезентують амбівалентність образу смерті, як і двоякість ставлення до неї: з одного боку, це трагічне явище, з іншого – звільнення від земного тягара, вивільнення безсмертної душі тощо.

У пареміях уявлення про смерть передаються через дію або процес (умирати, умерти, гаснути, гинути), предмети та явища, що асоціюються зі смертю (земля, свічка, могила, дошка, лопата, похорон, ладан), з потойбіччям (пекло, рай), інобуттям (тіло без тіні, без душі) тощо.

Попри великий пласт опрацьованих творів і широкий спектр розвідок, дослідження паремійного здобутку залишається перспективною галуззю фольклористики. Це насамперед стосується проблеми інтерпретацій малих фольклорних форм, пов'язаних із фундаментальними онтологічними категоріями (життя, смерть, любов тощо), оскільки варіативність їх значень безпосередньо пов'язана з психологією людини, її життєвим досвідом, часом й обставинами, у яких вона функціонує тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близнюк О.О. Концепти життя і смерть: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2008. 214 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
3. Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии / редкол. : К.П. Кабашников (отв. ред.) и др. Мінськ : Наука і тэхніка, 1993. 478 с.
4. Ковальська Н.А. Паремії як засіб відображення когнітивних процесів. *Вісник Львівського університету* : збірник наукових праць. 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 412–418.
5. Кузьменко О. Фольклорний концепт: визначення терміна, структурні параметри та типи. *Народознавчі зошити*. 2018. № 6 (144). С. 1439–1447.
6. Микитенко О.О. К этнопоэтике фольклорного текста: цвет в украинском и балканославянском погребальном плаче. *Ethnolinguistica Slavica: К 90-летию академика Н.И. Толстого*. Москва : Индрик, 2013. С. 197–211.
7. Мушкетик Л.Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі української та угорської оповідальної традиції. Київ : ДСГ, 2010. 320 с.
8. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наукова думка, 1984. 201 с.
9. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру /. упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1990. 524 с.
10. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис ; упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
11. Українські прислів'я та приказки. Київ : Віват, 2017. 256 с.

12. Федорюк Л.В. Концепт смерть в українській когнітивно-мовній картині світу: структура, статика і динаміка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 2018. 22 с.
13. Шумада Н.С. Народ скаже, як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки / упор. та передм. Н.С. Шумада. Київ : Веселка, 1971. 229 с.

REFERENCES

1. Blyzniuk O. O. (2008) Kontsepty zhyttia i smert : lnhvokulturolohichniy aspect (na materialy paremiinoho fondu ukrainskoi ta italiiskoi mov) [Concepts of life and death: linguistic and cultural aspect (based on the paremy fund of Ukrainian and Italian languages)] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv National Linguistic University.
2. Voitovych V. M. (2002) Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology], Kyiv : Lybid.
3. Kabashnikov K. P. (ed) (1993) Vostochnoslavianskiy folklor: Slov. nauch. i nar. Terminologii [East Slavic folklore: Dictionary of scientific and folk terminology], Minsk: Navuka i tekhnika.
4. Kovalska N. A. (2004) Paremiy yak zasib vidobrazhennia kohnityvnykh protsesiv [Paremiyas as way of reflecting cognitive processes]. *Bulletin of Lviv University*, vol. I, no. 34, pp. 412–418.
5. Kuzmenko O. (2008) Folklornyi kontsept: vyznachennia termina, strukturni parametry ta typy [Folklore concept: definition of the term, structural parameters and types]. *Ethnographic notebooks*, vol. 6, no 144, pp. 1439–1447.
6. Mykytenko O. O. (2013) K etnopoetike folklorного teksta: tsvet v ukrainskom i balkanoslavianskom pogrebalnom place [On the ethnopoetics of folklore text: color in the Ukrainian and Balkan Slavic burial lament]. *Ethnolinguistica Slavica: on the occasion of the 90th anniversary of academician N.I. Tolstoy*. Moscow : Indrik, pp. 197–211.
7. Mushketyk L. H. (2010) Liudyna v narodnii kaztsi Ukrainskykh Karpat: na materialy ukrainskoi ta uhorskoi opovidalnoi tradytsii [Man in the folk tale of the Ukrainian Carpathians: on the material of Ukrainian and Hungarian narrative tradition]. Kyiv : DSH. (in Ukrainian)
8. Paziak M. M. (1990) Pryslivia ta prykazky: Liudyna. Rodynne zhyttia. Rysy kharakteru [Proverbs and sayings: Man. Family life. Characters]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
9. Paziak M. M. (1984) Ukrainski pryslivia ta prykazky: Problemy paremiolohii ta paremiohrafii [Ukrainian proverbs and sayings: Problems of paremiology and paremiography]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
10. Nomys M. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe (1993). [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Uklav M. Nomys. Uporiad., prymit. ta vstupna st. M. M. Paziaka. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)
11. Vivat (2017) Ukrainski pryslivia ta prykazky [Ukrainian proverbs and sayings], Kyiv: Vivat.
12. Fedoriuk L. V. (2018) Kontsept smert v ukrainskii kohnityvno-movnii kartyni svitu : struktura, statyka i dynamika [The concept of death in the Ukrainian cognitive-linguistic picture of the world: structure, static and dynamic] (PhD Thesis), Vinnytsia : Donetsk National University of Vasil Stus.
13. Shumada N. S. (1971) Narod skazhe, yak zaviazhe: ukrainski narodni pryslivia, prykazky, zahadky [People will tell how to tie: Ukrainian folk proverbs, sayings, riddles]. Kyiv : Veselka.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-32>

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ БРУС МАРІЇ ПЕТРІВНИ «ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ»¹

Білоусенко П. І.

*доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови Національної академії наук України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, Україна
pbilousenko@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3794-1037*

Українське мовознавство має вагомі здобутки у вивченні історії різних шарів лексики української мови. Це праці В. Карпової про історію рослинного і тваринного світу, студії Пв. Чучки про назви місцевостей, рельєфу, нариси В. Горобця з побутової та адміністративної і соціально-політичної лексики, розвідки І. Чепіги з виробничої лексики, нариси В. Винника на визначення понять, пов'язаних із торгівлею, метрологічних назв, Ю. Осінчука з історії богослужбово-оглядової лексики, А. Бурячка про формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов, В. Німчука про давній спадок у лексиці сучасної української мови, розділи В. Німчука в книзі «Історія української мови. Лексика і фразеологія», книги Інни та Артура Іншакових про одоративи й кольоративи, статті Т. Сіроштан про історію абстрактної лексики та ін.

Не оминали наші мовознавці й дослідження формування назв осіб на різних історичних зрізах. Це розвідки, присвячені назвам осіб чоловічого роду (О. Кровицької) та жіночого роду (І. Фекета, С. Семенюк, Я. Пузиренко та ін.). Марія Петрівна справедливо зазначає, що «давні граматичні праці від XVI до початку XX ст. вмістили чимало матеріалу, що стосувався творення, відмінювання і вживання фемінітивів, заклавши тим самим підґрунтя для подальшого вивчення субстантивів зі значенням жіночості» (с. 6). Питання словотворення і слововживання фемінітивів опрацьоване в низці

студій XX століття, у яких були вироблені підходи до вивчення фемінітивів, теоретичні й методологічні засади дослідження. Спроби історичного вивчення жіночих назв дали неабиякі результати. Однак системного дослідження історії формування фемінітивів на всіх синхронних зрізах функціонування української мови досі не було. Це надихнуло Марію Петрівну виокремити в українській мові фемінітивну підсистему з відповідним об'єктом і предметом, власними завданнями й методами, термінологічною й методологічною базою дослідження та взятися за цю досить складну справу.

Аналіз мовного матеріалу в рецензованій праці здійснено в хронологічній послідовності із застосуванням синхронного підходу для характеристики стану фемінітивної підсистеми на різних етапах функціонування української мови. Діахронний підхід дав змогу виявити спільні й відмінні ознаки фемінітивної підсистеми на цих етапах, з'ясувати інтенсивні та екстенсивні засоби переходу від одного періоду до іншого.

Для добору мовних фактів Марія Петрівна визначила широке коло джерел: світсько-художні, юридично-ділові, літописні, релігійні та наукові твори, а також твори сучасної української мови (художні, публіцистичні, наукові, ділові тощо). Зрозуміло, авторка скористалася історичними, етимологічними, діалектними, перекладними, тлумачними та ін. лексикографічними працями.

У першому розділі монографії маємо ґрунтовний огляд літератури з проблеми: ідеться про славістичні дослідження та студії українських науковців. Спеціальний розділ рецензованої праці присвячено визначенню теоретико-методологічних засад дослідження проблем фемінітивного

¹Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

творення. Категорію «особа жіночої статі» авторка розглянула в межах трьох найбільших мовних площин – граматичної, словотвірної, лексичної, з'ясувавши її диференційні та інтегральні ознаки. Тут же авторка здійснила докладний аналіз праць українських та зарубіжних мовознавців ХХ – поч. ХХІ ст. стосовно позначення іменників, що характеризують жінок, проаналізувала практику вживання таких найменувань з вибраної теми та визначилася з термінологічним апаратом дослідження. Марія Петрівна приділила особливу увагу розкриттю лексичного значення фемінітивів у синхронії й діакронії як комплексного поєднання трьох складників компонентів слова: власне семантичного, прагматичного і синтаксичного.

Застосування етимологічного аналізу фемінітивів, «який навіть певною мірою передує лексичному аналізу або тісно пов'язаний із ним» (с. 36) суголосний з вимогами постулату В. Дорошевського, що етимологія кожного слова вважається доведеною, якщо з'ясована його словотвірна структура.

Цілий розділ монографії приділено опису формування субстантивів із фемінітивним значенням у дописемний протоукраїнський період. Авторка не зупинилася на заявленому періоді, прагнула проникнути в глибину тисячоліть, аж до праїндоевропейської мови. Досить ретельно в роботі виписано історію формування найменувань, що характеризували жінок за багатьма ознаками й відображали різні праслов'янські явища й процеси. Зокрема, у книзі розкрито, як категорія жіночості перебувала в праслов'янський період у тісному зв'язку з категоріями особи, статі, роду, як протиставлення «живий» – «неживий» було виражене в розрізненні форм називного й знахідного відмінка, як на основі категорії персональності – імперсональності виникло протиставлення істот і неістот, пов'язане зі становленням категорії осіб. Теоретичні міркування підкріплено дібраними мовними фактами (близько 300 субстантивів із значенням жіночості).

Ретельно описано способи словотворення фемінітивів у дописемний період розвитку нашої мови. М. Брус показала тяглість процесів деривації від праїндоевропейського періоду до праслов'янського, на матеріалі дібраних мовних фактів розкриває основні способи творення фемінітивів. Цей фрагмент дослідження відзначається докладністю, добротним дериватологічним аналізом десубстантивів, деад'єктивів, девербативів, яскравою їх презентацією. Окрім характеристики суфіксального способу творення фемінітивів Марія Петрівна досить кваліфіковано здійснила опис конфіксального, префіксального способів та представила їх у дбайливо зроблених таблицях.

Належне теоретичне обґрунтування та кваліфікований опис праслов'янської мови дали змогу авторці послідовно за історичними етапами виявити закономірності розвитку загальних жіночих назв у писемний період української мови. Цілком резонно досліджено фемінітиви української мови XI–XV століть, адже це період творення й функціонування літературно-писемної мови з унікальною вимовою і графікою, з появою запозичених і оригінальних книг, що дало поштовх писемному періоду в розвитку української мови (с. 89). Марія Петрівна добре орієнтується в давніх історичних подіях, що дало їй змогу вивчити фактори впливу на тогочасну нашу мову глибоко і всебічно. У рецензованій праці окреслено коло вагомих пам'яток та наукових праць про історію фемінітивів. Зрозуміло, що тут було використано найбільш авторитетні лексикографічні праці, що відображають лексику XI–XV ст., а на основі дібраних мовних фактів здійснено семантичну класифікацію категорії жіночості. Це назви жінок за родинними зв'язками, за функціями, заняттями, за соціальним, майновим, сімейним станом, за церковно-релігійними ознаками, за поведінкою, вчинками, за віковими ознаками, національною належністю, за міфологічними ознаками. Всі ці розряди фемінітивів подано в динаміці від праїндоевропейської, праслов'янської мови до мови давньоукраїнської з констатацією періоду, коли входили нові лексеми в українську мову. Результати цих пошуків у царині семантики словотворення переконливі, досить добре представлені в таблицях.

Добре теоретичне підґрунтя є і в третьому розділі, де йдеться про фемінітиви в українській мові XVI–XVIII століть. Тут же Марія Петрівна докладно описала стан суспільства й української мови в окреслений період, вказала на розвиток мови власних діалектів та інших мов, у тому числі й церковнослов'янської через різні причини, удосконалення офіційно-ділового, полемічно-проповідницького та художніх стилів. Авторка цілком справедливо стверджує, що до загальних лінгвістичних процесів, котрі позначилося на фемініконі того часу, належить розвиток нової суспільно-політичної, адміністративно-правової, військово-воєнної лексики через знакові зміни у суспільному житті України. У монографії звернуто увагу на те, що завдяки загальнокультурним, економічним процесам жінки змінювали свій суспільний статус, ідеї реформації знімали з жінок тавро меншовартості, підносили гідність жінки як особистості, рівноправної з чоловіком у різних сферах суспільного життя. Доречним у цьому підрозділі було й те, що Марія Петрівна схарактеризувала стан розкриття категорії фемінітивності української мови XVI–XVII ст., джерельну базу дослідження

з лексикографічними працями. Авторка спиралася на сучасні лінгвістичні студії про загальний розвиток української мови, а також на низку нелінгвістичних джерел (історіографічних, літературознавчих, культурологічних, мистецтвознавчих та ін.). Використані праці забезпечили розуміння статусу й ролі староукраїнської мови, її зв'язків з іншими європейськими мовами, у контексті яких відбулося становлення й оновлення власної фемінітивної лексики. Виділивши семантичні розряди найменувань жінок та зіставивши їх з попереднім періодом, Марія Петрівна виявила тенденцію до збільшення їх загального обсягу і складу окремих семантичних розрядів, особливо найменувань за діяльнісними, функційними ознаками: за благодійно-доброчинною і релігійною діяльністю, культурно-освітньою і навіть войовничо-військовою. У цьому підрозділі, як і в попередньому, здійснено ґрунтовний аналіз словотворення фемінітивів, виявлено продуктивні і непродуктивні, стилістично марковані типи, а головне – констатовано значне оновлення способів деривації, словотворчих ресурсів, твірної бази фемінітивів.

Дуже вагомим у рецензованій праці є підрозділ про фемінітиви в українській мові XVII–XIX століть, адже цей період позначений становленням і формуванням української літературної мови на народній основі, а староукраїнська книжна мова стала занепадати під тиском слов'янорусської та російської мови. Під впливом творчості І. Котляревського, поетів-романтиків була збережена жива народна мова, напрацьована й вироблена впродовж XVII ст., а від творчості Т. Шевченка і його наступників відбулося розширення стильових меж української мови. Саме на цей час припадає й таке оновлення лексики, що мова змогла забезпечити різні ланки суспільного життя.

Унаслідок цих процесів, як резонно заявляє авторка рецензованої праці, змінилася й збагатилася фемінітивна підсистема нової української літературної мови, попри те, що в кодифікаторах українського права XVIII ст. була остаточно закріплена перевага чоловічих свідчень над жіночими. Марія Петрівна нарахувала близько 3000 номінацій зі значенням жіночості і стверджує, що в цей період відбувалося переформатування загального складу фемінітивів з орієнтацією на власне українську народну основу, а також під впливом суспільних змін – на російську лексику і запозичення через посередництво російської мови. Аналіз дібраних мовних фактів дав змогу виокремити найбільший семантичний розряд – назви жінок за рисами характеру, темпераменту, поведінки, зовнішніми та внутрішніми ознаками, уподобаннями, інтересами, ставлення до людей та всього оточення. Тут же зроблено ґрунтовний висновок про те, що домінантне значення фемінітивів цього

семантичного типу зумовлене живою народною основою, яка формувалася переважно в межах родинно-побутового оточення, господарсько-виробничого мовлення, де простежуються характерні і внутрішні риси жінки. Аналіз семантичних розрядів фемінітивів подано в динаміці, у постійному зіставленні з попередніми періодами розвитку української мови, що дає читачеві наочно побачити процес змін.

Дуже важливим у книзі є підрозділ про фемінітиви в українській мові XX століття. У цьому підрозділі безпосередньому мовному аналізу дібраних мовних фактів передують короткий, але добре продуманий огляд суспільно-політичних та культурних умов, які сприяли або перешкоджали розвитку української мови. За період українізації в 1923–1933 рр. українська мова стала мовою державних, громадських, освітніх, навчальних, культурних установ, преси, радіо. Авторці, певне, треба було взяти до уваги те, що вагомим фактором коренізації була й українська армія, яка будувалася за регіональним принципом. Це українізований 34-й армійський корпус генерала П. Скоропадського, перейменований у серпні 1917 року після українізації у 1-й Український корпус. У вересні на базі російського 6-го армійського корпусу сформовано 2-й Січовий Запорізький корпус (командувач – генерал Г. Мандрика). Офіцери, унтер-офіцери та солдати Фінляндського лейб-гвардії піхотного полку Російської імператорської армії сформували Гайдамацький курінь під командуванням сотника Пустовіта. У грудні Симон Петлюра сформував із добровольців, переважно унтер-офіцерів і солдатів київських військових шкіл, Гайдамацький кіш Слобідської України. Однак геть пізніше Червона (Радянська армія) стала важливим фактором русифікації українців.

У цьому підрозділі авторка проаналізувала основні тенденції розвитку української лексики: 1) пасивізація слів; 2) активізація слів; 3) семантичні і стилістичні зміни у структурі відомих номінацій; 4) неологізація лексики; 5) інтернаціоналізація.

На формування категорії жіночості позначився вплив процесів соціалізації жінки в XX ст., особливо внаслідок того, що чоловіки й жінки стали однаковими жертвами воєнних дій. Унаслідок світових дій були розхитані стереотипи професійного розподілу чоловічої й жіночої праці. Марія Петрівна розглянула лінгвістичні розвідки з історії української мови, лексикології, граматики, словотвору Л. Булаховського, С. Бевзенка, С. Самійленка, О. Мельничука, В. Русанівського та ін. дослідників і знову ж таки побачила, що категорія фемінітивів української мови XX ст. не розкрита повною мірою. Визначивши коло джерел для

добору матеріалів, вона здійснила класифікацію фемінітивів за лексичними групами: 5000 найменувань поділила на 16 лексичних груп, поетапно дала їм ґрунтовну характеристику й репрезентувала в кількох таблицях.

У другій половині ХХ ст. під впливом радянської лексики, запозичень через посередництво російської мови, усталення чоловічих номінацій для осіб обох статей за професійною діяльністю назви жінок відійшли до розмовної сфери. Але розширення словотвірної бази, особливо завдяки іншомовним впливам, спричинило різке зростання кількості фемінітивів порівняно з попереднім періодом. У монографії названо високопродуктивні словотвірні типи фемінітивів, малопродуктивні й непродуктивні. Кожен із словотвірних типів супроводжується скрупульозним дослідженням авторки, показано спеціалізацію словотвірних моделей, стилістичні особливості словотвірних типів, формантів. Не залишено й утворення з модифікаційними демінутивними та пейоративними суфіксальними утвореннями типу тітуся, мамуся, бабега, відьмуґа.

Підрозділ «Фемінітиви в українській мові ХХІ століття» розпочинається аналізом сучасних лексико-словотвірних фемінітивних процесів. Тут Марія Петрівна резонно стверджує, що демократизація української мови відобразилася на всіх її рівнях, охопила і сучасну фемінітивну систему. У руслі таких демократичних процесів особливо відчутним стало прагнення мовців до власного самостійного словотворення, уникнення наслідків іншомовних впливів із використанням питомих словотвірних засобів, уведення новотворів до всіх стилів і норм літературної мови. Фемінітиви стали специфічною категорією слів української мови, які в словотвірному відношенні спираються на давні традиції, а перехід від ХХ ст. до ХХІ ст. позначений посиленням давніх тенденцій і виникненням нових змін у формуванні іменників – назв жінок. Виходячи з таких позицій Марія Петрівна розглядає словотворення кожної семантичної групи не відокремлено, а: 1) на тлі розвитку цієї підсистеми впродовж усієї історії; 2) в контексті всієї нинішньої системи творення фемінітивів. Такий підхід дав змогу виявити фактори впливу на розвиток фемінітивної лексики та взаємодії різних семантичних типів, тобто від опису ілюстративного типу до пояснювального, прогножуючи подальшу долю складників цієї системи. Зокрема, авторка пояснює чому суфікс -иня не уможливило регулярне творення іменників жіночого роду від співвідносних іменників чоловічого роду типу експерт, малер, натомість уможливило деривацію фемінітивів на базі тих маскулінативів, що не мали раніше відповідників жіночого роду типу антропологиня, борчиня,

валеологиня, плавчиня, деривати на -еса, -иса залучені сьогодні переважно в творенні назв жінок за професійною діяльністю (агентеса, клоунеса, лектриса), однак цей суфікс надає зниженого відтінку й обмежує його використання (грандеса, патронеса, медіакритикеса).

Цілком доречним у книзі є окремий підрозділ про функційні особливості жіночих найменувань. Проаналізувавши ряд українських графіків (І. Ужевича, М. Лучкая, Я. Головацького, Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера, О. Синявського та ін.), низку лексикографічних праць на предмет представлення в них найменувань жіночих назв, авторка резонно заявляє про загальноновживаний характер таких одиниць у системі сучасної української літературної мови, що фемінітивна підсистема обслуговує нині всі функційні стилі української літературної мови, однак не кожний стиль послуговується всім фемінітивним багатством української мови. Ця дефініція підтверджується ретельним аналізом реалізації фемінітивної лексики в різних функційних стилях: художньому, публіцистичному, розмовному, науковому, офіційно-діловому, епістолярному, конфесійному, мовленні різних наріч, соціальних діалектів.

Завершує третій розділ книги розвідка про фемінізацію в офіційно-діловій мові. Специфіка використання фемінітивів у цьому стилі, який функціонує в усному й писемному мовленні, регулює стосунки людей у державно-політичній, економічній, соціальній сферах життя, законодавстві, адміністративно-господарській діяльності та обслуговує громадські потреби в типових ситуаціях. Аналіз різних форм офіційно-ділового стилю дав змогу Марії Петрівні стверджувати, що «із використанням необхідної термінології, виробничо-технічних мовних одиниць спеціалісти мають право на вироблення власної професійної лексики відповідно до сучасних мовних норм» (с. 293).

Останній розділ монографії присвячено етнолінгвістичній характеристиці найменувань жінок, соціолінгвістичній інтерпретації фемінітивів та їх лінгвокультурній оцінці. Авторка обстоює позицію, що «категорія фемінітивності розвинулася в контексті загальнонаціонального розвитку, унаслідок тісної взаємодії мовних і позамовних чинників. Унаслідок цього вона стала відображенням як внутрішнього розвитку української мови, так і самобутності й неповторності українського народу, через що набула екстралінгвістичного значення, а в плані вираження специфічних ознак являє собою етнолінгвістичне явище» (с. 309). Для підтвердження цієї думки наведено слова з етнолінгвістичним змістом – фемінітиви-етноніми: назви жінок за плеїніними, регіональними, аерологічними ознаками (деревлянка, полянка,

сіверянка), пізніше руска, русинка, а в період козаччини – українка, козачка. У цьому розділі досить яскравою є студія про закріплену в писаному та звичаєвому праві соціалізацію жінки від найдавніших часів. Зокрема, у найстарших, так званих копних судах, жінки міщанського і навіть селянського стану могли виступати повноправними учасниками чи свідками. Аналіз соціалізації жінки в діахронному аспекті засвідчив, що категорія загальних жіночих назв формувалася в невіддільному зв'язку з розвитком суспільства в процесі всього життя українського народу. В останньому підрозділі четвертого розділу розкрито категорію жіночності на культурологічному рівні з використанням терміна «концепт», для дослідження якого

використано поняття «стереотипи» – ознаки жіночої поведінки, які стали узагальненими у свідомості мовців, забезпечують ідентифікацію жінки в межах української і світової культури від найдавніших писемних часів, адже концептосфера поняття «жінка» формувалася століттями. Завершує лінгвокультурну оцінку найменувань жінок опис компонентів структури концепту «жінка», що належать до найхарактерніших рис українського жіноцтва.

Ця оригінальна праця, здійснена з урахуванням досягнень сучасної вітчизняної і зарубіжної лінгвістики, по праву посяде почесне місце в низці досліджень, які торують шлях до вивчення історичної лексики української мови.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Вимоги до оформлення статей:

До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну, раніше не публіковану, наукову статтю в один номер. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, котрі не підлягають відкритій публікації. Остаточне рішення про публікацію статті, на підставі попереднього анонімного її рецензування, ухвалює редакційна колегія.

Технічні вимоги:

- до друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами;
- електронний варіант статті у форматі *.doc, *.docx або *.rtf, підготовлений у текстовому редакторі Microsoft Word;
- **формат** А4, міжрядковий інтервал – 1,5;
- **шрифт** Times New Roman, розмір 14; у разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.
- **поля**: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см.

Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

Використання **нерозривного пробілу** є обов'язковим при оформленні:

- а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури: а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І. П. Петренко); б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера); в) графічних скорочень (15 с., С. 122, XX ст., XIX в. тощо).

Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст.*, *напр.* і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

Структура статті:

- рядок 1** – УДК (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2** – назва тематичного розділу (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 3** – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери);
- рядок 4** – прізвище та ініціали автора статті; науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри (вирівнювання по центру);
- рядок 5** – місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора (вирівнювання по центру).

Якщо автор не має ORCID-коду, його можна отримати за посиланням <https://orcid.org/>

абзац 1 – **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані мовою, як і вся стаття;

абзац 2 – назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), orcid-код, електронна адреса автора, **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані **англійською мовою**. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

Якщо стаття подана не українською мовою, то обов'язково після анотації мовою статті подаються назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора, розширена анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані українською мовою.

Структурні елементи основного тексту статті:

Постановка проблеми (постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де вказати започаткування розв'язання окресленої проблеми та на які спирається автор, а також обов'язково виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття).

Мета статті (висловлюється головна ідея публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Література розміщується після статті в порядку згадування; друкується через 1,5 інтервал, 14 кеглем, шрифтом Times New Roman та оформляється відповідно до вимог міждержавного стандарту ДСТУ 8302:2015.

Покликання на літературу в тексті слід давати у квадратних дужках. Наприклад, [2, с. 25; 5, с. 33], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (без сторінок) відокремлюється від іншого крапкою з комою [3; 4; 6; 8; 12; 15].

Наприкінці статті розміщується транслітерована й перекладена англійською версія літератури (**References**), оформлена згідно з вимогами APA (American Psychological Association).

За наявності використання у статті скорочень джерел ілюстративного матеріалу список таких скорочень під назвою **Перелік умовних скорочень використаних джерел** подається після **References**.

Порядок подання матеріалів:

Для публікації статті у фаховому науковому виданні необхідно надіслати на електронну адресу редакції editor@philology.journalsofznu.zp.ua такі матеріали:

- **ретельно вчитану наукову статтю**, обов'язково оформлену відповідно до вказаних вимог;
- **інформаційну довідку про автора**;
- **відскановане підтвердження сплати коштів** (реквізити для сплати надаються авторові після позитивного висновку рецензента).

Зразок оформлення назви електронних файлів: Іванов_І.І._стаття, Іванов_І.І._оплата.

Редакція здійснює анонімне рецензування статей упродовж трьох тижнів.

Статті студентів редакція приймає лише у співавторстві з науковим керівником.

Адреса та контактні дані:

Редакція збірника наукових праць «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки», вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424, м. Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон: +38 066 53 57 687

Електронна пошта: editor@philology.journalsofznu.zp.ua

Офіційний сайт: www.journalsofznu.zp.ua/index.php/philology

Збірник наукових праць

**ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

№ 2, 2020

Комп'ютерна верстка – Ю.С. Семенченко
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 24.12.2020.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 26,51.
Замов. № 0321/115. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.